ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго
* * * \

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго
* * * \

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 **МОВА І КУЛЬТУРА.** (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 11. – Т. ІІ (112). – 248 с.

Наукове видання “Мова і культура” засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:
канд. філол. наук, доц. ***П. П. Алексєєв***; д-р філол. наук, проф. ***А. Й. Багмут;*** д-р філол. наук, проф. ***В. М. Бріцин;*** д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України ***Ю. Л. Булаховська;*** д-р філол. наук, проф. ***О. П. Воробйова;*** д-р філол. наук, проф., академік НАН України ***Д. В. Затонський;*** д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***Л.П. Іванова;*** д-р філол. наук, проф., ***М. О. Карпенко;*** д-р філол. наук, проф. ***Т. В. Клеофастова;*** д-р філол. наук, проф. ***Ю. І. Корзов;*** д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Костенко;*** д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України ***С. Б. Кримський;*** д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України ***Н. Є. Крутікова;*** д-р філол. наук, проф. ***Г. Ю. Мережинська;*** д-р філол. наук, проф. ***А. К. Мойсієнко;*** д-р філол. наук, проф. ***Ф. О. Нікітіна;*** д-р філол. наук, проф. ***Н. Г. Озерова;*** д-р філос. наук, проф., академік НАН України ***О. С. Онищенко;*** д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. ***Г. В. Онкович;*** д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. ***Ю. В. Павленко;*** д-р філол. наук, проф. ***Г. Ф. Семенюк;*** д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України ***В. Г. Скляренко;*** д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Слухай;*** д-р філол. наук, проф. ***О. С. Снитко;*** д-р філол. наук, проф. ***Е. С. Соловей;*** д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України ***Н. В. Чепелєва.***

© КНУ імені Тараса Шевченка, 2008.
© Видавничий Дім Дмитра Бураго (майнові), 2008.

УДК

Абрамович С. Д.
(Черновцы, Украина)

ТЕРМІНИ “КУЛЬТУРНИЙ АРЕАЛ”, “КУЛЬТУРНА ЗОНА” ТА “КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН” І ПРОБЛЕМИ БУТТЯ ОКРЕМОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У культурології та споріднених з нею дисциплінах поширене поняття культури даного регіону – скажімо, уживають визначень візантійська культура [18], арабо–мусульманська культура [5] (або арабо–мусульманський культурний регіон [9]). Звичне також ужиття слова регіон для позначення культури Європи [13]. Проте існують значно більш масштабні культурні спільноти, наприклад – Євразія, що включає в себе усі названі вище явища. Це веде до дублювання: регіоном просто іменують будь–яку територію, про яку пише дослідник. Часто уживають в такому випадку й слова цивілізація – наприклад “Цивилизация средневекового Запада” [8], “Сравнительное изучение цивилизаций [16], або ж світ – наприклад “Средневековый мир. Культура безмолвствующего меньшинства” [6].

Держстандарт культурології як навчальної дисципліни пропонує нам поняття “культурний регіон”. Але, як ми покажемо далі, цього поняття, яке фіксує лише синхронічний зріз ситуації, недостатньо, аби охопити належним чином всю повноту і складність поділу явищ світової культури на певні гнізда, визначені географічно–кліматичними та соціально–історичними чинниками, тобто – в діахронії їхнього становлення та розвитку.

Зазначимо одразу ж, що з усіх сучасних українських і не лише українських підручниках та навчальних посібниках з української та зарубіжної культури та культурології [1, 3, 4, 7, 9, 12, 14, 15, 17, 19] цьому питанню надається належна увага лише в одному випадку: термін “регіон” доповнено поняттями культурний ареал та культурна зона [2], без яких картина розвитку світової культури не є повною. Ми ставимо своїм завданням спеціальний виклад цієї концепції.

Перш за все, слід врахувати поширену з античних часів практику уживання таких понять, як Схід та Захід, рідше – Північ та Південь. Величезні географічні ареали – Північ, Південь, Захід та Схід – це природні фактори, що впливають на розвиток культури того чи іншого народу.

Слово цивілізація може означати або технічну культуру в її протиставленні духовній [1], або ж певний рівень культури, який характеризується переходом від мисливства та кочового способу життя до землеробства, виникненням міст і писемності. (Вважають, наприклад, що цивілізація починається тоді, коли виникають монументальна архітектура, писемність, автори підручника “Українська та зарубіжна культура” за ред. М. Заковича (К., 2001. – С.77); інші вчені пов’язують поняття цивілізації з переходом від кочового життя до землеробства тощо. Але останні археологічні знахідки в Турції, що їх розглядають як джерело усієї західної культури, свідчать: вже мисливці кам’яного віку творили з каменю потужну релігійну архітектуру [див.: Знание–сила. – 2004. – № 10. – С. 102–103]). Тому виникає закономірне питання: чому найдавніші цивілізації – давньоєгипетська, месопотамська, іранська, індійська, китайська – виникають на Півдні 6–4 тис.

© Абрамович С. Д., 2008.

років тому, а, скажімо, про слов'ян історики світу починають писати лише з V с. н. е.? Деякі вітчизняні діячі культури, почуваючи себе начебто ображеними "за народ", починають міркувати про те, що все було, начебто, якраз навпаки, що це праукраїнці ходили вчити шумерів землеробству тощо. Особливо багато дискусій навколо Трипільської культури, вік якої вже зростає в наших дослідженнях від 5 тис. до н. е. до 10 тисячоліття (Чимало наших вчених вважають Трипільську культуру праукраїнською цивілізацією, датуючи її X–V тисячоліттями до н.е. Але є й серйозні аргументи на користь думки, що цю цивілізацію, яка поширена була не лише на територіях, що їх нині займають слов'яни, а й, скажімо, в межах сьогоднішньої Румунії, створили все ж таки не слов'яни, і вона лише ґрунтовно вплинула на формування праукраїнської культури (дуже подібна до правди гіпотеза, що цю культуру створено було втікачами з Півдня, чию цивілізацію було зруйновано величезною повінню, яка виникла внаслідок каяття останнього льодовика 12 тис. р. тому ("Всесвітній потоп"), яка лишила по собі свідоцтва не лише в найдавніших історичних та сакральних текстах, а й у відкритих нещодавно археологами матеріальних свідченнях цієї екологічної катастрофи, в результаті якої солоні води Середземного моря перехлюпнулися в тоді прісноводне Чорне, змиваючи все на своєму шляху).

Та підстав для міркувань про якусь там споконвічну культурну відсталість слов'янства просто немає. Якщо десь у долинах Нілу чи Євфрату достатньо було висипати відро зерна у багнюку, яку залишали розливи цих великих рік, аби отримати врожай сам–триста (ще й не раз на рік), то землеробство в найдавніших слов'ян було виснажливим і поглинало весь час. Треба було зрізати величезні численні стовбури вікових дерев, викорчувати могутні пні, спалити дерево на попіл для добрива, зорати землю дерев'яним ралом, поборонити дерев'яною бороною, посіяти рукою з кошика на невеликому полі якусь дещицю зерна – і тремтіти над ним, аби врожай вдався за коротке північне літо. Заморозки або спека, дощі та град нищили його, часом, на корені. Потім наставала пора гарячих жнив, обробки збіжжя, численні осінні землеробські та інші господарські роботи. На довгу й люту зиму потрібно було побудувати добру хату, підтримувати піч у належному стані, заготувати дрова в лісі й привезти до садиби. Треба було набити дикого звіра на хутро для зимового одягу й пошити той одяг. Пряжа, голки, інструменти для праці – усе це теж виготовлялося власними руками.

Наші умови проте не найгірші: народи Півночі – ескімоси або чукчі – живуть ще в більш тяжких умовах, але створюють своєрідні й значні культури, які тільки зараз починають по–справжньому вивчати. В їхніх мовах, наприклад, існує до 50 слів лише для визначення відтінків білого снігу: хіба можна назвати їх примітивними в повному розумінні слова?

Отож, насправді немає "відсталих" народів. Але є народи, культурна творчість яких історично гальмується несприятливими кліматичними умовами. Саме тому вони змушені адаптувати деякі суттєві досягнення більш ранніх цивілізацій, створюючи водночас власні культурні цінності.

Трапляються й деякі традиційні недоречності у визначенні цих ареалів. Здавна великі цивілізації давнини визначалися як Стародавній Схід (Єгипет, Месопотамія, Індія тощо). Так називали їх греки та римляни, щодо яких це дійсно був Схід. Але щодо нас це південні краї (Єгипет, наприклад, розташовано в Африці). Проте ми уживаємо поняття Стародавній Схід, аби не порушувати традицію.

В останні роки можна зустріти й протиставлення відсталого Півдня та розвиненої Півночі. Таке протиставлення народилося в Новий час, коли промисло-

во й технічно розвинені країни, розташовані в смузі помірного клімату Північної півкулі Землі (США, Великобританія, Німеччина та ін.) почали випереджати за рівнем розвитку аграрні й більш традиційні суспільства більш південних країн (Італія, Іспанія, країни Латинської Америки тощо). Це позначилося на характері культури цих ареалів.

Людство, від початку розходження його по просторах земної кулі з якогось єдиного південного центру (прабатьківщиною людства вважають, як відомо, Північно–Східну Африку, "Кенійський ріг"), складається з різних народів та націй. Колись однорідні племена дедалі більш відрізнялися одне від одного під впливом кліматичних умов (африканці під тропічним сонцем набули чорної шкіри; монголоїди – характерного "косого" розрізу очей, який захищав від піску й снігу, сонячного блиску азійських просторів тощо). Відповідно і єдина мова пралюдства подробилася на сім'ї: так, наше матір має відповідності в латинському матер, санскритському матер, англійському мазер, німецькому муттер тощо. Людство розбилося на такі групи дуже давно. Національні відмінності усталилися завдяки багатовіковій ізоляції народів. Власне, лише починаючи з епохи великих географічних відкриттів (XVI ст.) роз'єднані народи почали потроху зближуватися й пізнавати один одного. Але так історично склалося, що кожний народ живе на власній землі, він об'єднаний мовою та спільністю духовно–психічного складу, має власні культурні корені й досягнення, і тому основною тенденцією є відцентрова тенденція – розвиток національних особливостей культури.

Прикладом відданого збереження рідної мови та власної культури є Україна, що в багатовікових поневіряннях та приниженнях зберегла і власне національне обличчя, і прабатьківські звичаї. У всьому – у релігії, у суспільному житті й народному побуті, у своєму неповторному мистецтві українець завжди лишається українцем. Багато хвиль усіляких чужоземних впливів прокотилося над цією землею: скіфи, кіммерійці, готи та середньовічні скандинави, візантійці та Російська імперія, комуністична тиранія – усі прагнули позбавити народ його живої душі. Проте й сьогодні народні майстрині тчуть ті ж само візерунки, що й їхні прабабусі в сиву давнину, і над ними лунає–дзвенить старовинна народна пісня.

З іншого боку, дуже давно намітилася й протилежна, доцентрова тенденція: прагнення до універсальної культури всього людства, єдиної мови, єдиної релігії, єдиних форм мистецтва. Вже давні азійські монархії, Александр Македонський та Римська імперія підкорювали навколишні народи й нав'язували їм свою культуру. Характерно, наприклад, що закоханий у культуру еллінів (греків) Александр Македонський залишав у завойованих країнах групи грецьких архітекторів, скульпторів, ораторів тощо – невдовзі еллінський вплив поширився у всьому світі. Як правило, прагнення до космополітизації (нехтування національними особливостями) виникає завдяки політичному фактору, який формує величезні культурні зони. Деякі народи "втрачали себе", розчиняючись у більш сильних культурних впливах – наприклад, слов'яни–сорби в сучасній Німеччині. Характерним зразком прагнення до об'єднання людства єдиною мовою є такі штучні системи, як мова есперанто, яка побудована на принципі поєднання найбільш поширених слів та частин слів, узятих з різних мов світу. Поруч з добровільним прагненням до об'єднання в наднаціональні культурні спільноти нерідко спостергігається й примусовість: так, у колишньому СРСР вважалося, що при комунізмі національні мови та особливості духовного життя просто відімруть; отож, комунізм наближували усіма силами.

Але, окрім клімату та політики, велику роль у становленні міжнаціональної культури віддавна відігравав ще й такий фактор, як релігія. Наприклад, в країнах

ісламу – азіатських, африканських, європейських – духовна культура в основних своїх рисах подібна, бо світогляд і мораль населення цих країн визначені Кораном та мусульманськими законами – шаріатом. Те ж саме можна сказати і про християнську культурну спільноту, куди входять численні країни Європи, деякі країни Азії, Америка, Австралія тощо. Тут знову ж таки діють спільні норми світогляду й поведінки, хоча духовна культура в кожній з цих країн має виразні специфічні особливості (достатньо пригадати храмову архітектуру, всюди своєрідну). Відповідно до сфер поширення трьох світових наднаціональних релігій (християнства, ісламу та буддизму) можна виділити три грандіозні за обсягом культурні зони – християнську, ісламську та буддистську.

Окремі культурні регіони існують всередині культурної зони. Так, християнська культура неоднорідна. Уже в Середньовіччі вона поділилася після розколу церков на два величезні регіони – візантійсько–православний (окрім Греції – Україна, Росія, Болгарія, Сербія, Румунія й чимало інших країн) та римо–католицький (Італія, Іспанія, Португалія, Польща, країни Латинської Америки тощо); відповідно стали відмінними не лише архітектура, малярство й музика, а й, почасти, поведінка людей, що населяли ці два регіони. Після Реформації християнства в лоні Західної церкви виникли протестантські суспільства: Великобританія, частина Німеччини; згодом до них приєдналися Америка (США) та інші. Тут було відмінено ікони, монастирі, навіть деякі таїнства релігії (так, священики перестали вважатися особливими людьми).

Політико–ідеологічні чинники в культурному регіоні з часом, в міру секуляризації культури, починають дедалі частіше грати провідну роль. У колишньому Радянському Союзі (1/6 земної кулі) було здійснено спробу знищення релігії, запанували тоталітаризм і репресії щодо інакодумців; тут усіляко принижувалася й обмежувалася в своїх правах особистість. А що Радянський Союз перетворив тимчасово на своїх сателітів ряд країн Східної Європи й нав'язав їм власні порядки й звичаї, то весь цей величезний регіон багато десятиліть розвивав культуру в особливих умовах.

Оскільки наш край здавна належить до європейської культурної спільноти, то нас передусім мають цікавити характер і структура європейської культури. Європа в культурному відношенні належить до Заходу як ареалу, й колись утворювала майже однорідну християнську культурну зону. Але вона поділяється здавна на Західну та Східну Європи – це визначилося розколом церков та утворенням римо–католицького та візантійсько–православного культурних регіонів (протестантизм не утворив тут єдиного регіону й увійшов у Західну Європу "клаптями" (наприклад, Англія й північна Ірландія – протестанти, а південні ірландці – католики тощо). Але історія Європи свідчить про ще більш складні корені її культури. Адже дохристиянська Європа була язичницьким (багатобожним) краєм. Тут висунулися на перший план незвичайно потужні культурні досягнення греків та римлян, які прагнули підкорити впливу своєї цивілізації всі інші європейські народи (еллінізм). Тому важливим началом європейської культури стала греко–римська античність. Її цінності полягали в ствердженні земного буття як єдиної вартості людини, в оспівуванні та поетизації життя тіла, в радісному гедонізмі (філософії насолоди). Та античну картину буття заперечило народжене на Сході християнство, яке розглядало земне буття як тимчасове й протиставляло античності віру в Єдиного Бога, тверду мораль і піднесення ідеї Царства Небесного. Утверджувалося християнство при шаленому опорі постарілого античного світу, але перемогло на тисячу років (Середньовіччя). В епоху

Ренесансу (Відродження) оновилися й отримали розвиток античні ідеї й християнство почало заперечуватися знову.

Отож, в основі європейського світогляду приховано конфлікт між тілесним та духовним первенями. Але цей конфлікт і досі визначає динаміку й енергію релігійно–філософського, науково–технічного й літературно–митецького пошуку європейців.

Слідом за філософом Ф. Ніцше, часом виділяють також аполлонічний та діонісійський первіні європейської культури. Йдеться про начала, позначені іменами двох давньогрецьких богів – Аполлона та Діоніса. Перший, покровитель наук та мистецтв, уособлював логічно–раціональне начало; другий, бог вина та сп'яніння, втілював емоційно–ірраціональне буйство підсвідомого в людині. Характерний приклад дає культура Німеччини, батьківщини Ніцше. Уславлені протягом століть великими філософами, літераторами й митцями, німці у XX ст. раптом зірвалися у фашистську контркультуру, у сліпе уславлення ідей нацизму й вождя–фюрера; розпочалися фізичне нищення ворогів режиму й навіть ні в чому не винних людей, друга світова війна тощо. У культурі Європи виразно відчутно подібні контрасти. Усе це зробило психіку європейця та його культуру ускладненими, побудованими на протиріччях, але одночасно стимулювало й динаміку та конкуренцію концепцій, рух і прогрес.

Україна від початку належить Європі, як географічно, так і культурно. Щоправда, корені української духовності сягають не лише європейських, а й азійських глибин. У віруваннях та звичаях архаїчної дохристиянської України простежується спорідненість з культурами іранців та індо–аріїв (народи, які відкочували до Азії в сиву давнину). Україна, як і все східне слов'янство, прилучилася до християнської спільноти пізніше, ніж інші народи (в основному через труднощі розвитку культури в північному ареалі). Але напрочуд швидко Київська Русь – найдавніше українське державне угруповання – органічно увійшла до складу європейської християнської спільноти. Уведення християнства сприяло зближенню Русі не тільки з Візантією, але й з іншими європейськими державами. Достатньо згадати, що дочок Ярослава Мудрого було видано за представників багатьох королівських родів Європи, а Анна Ярославівна по смерті свого чоловіка, короля Франції, правила цією країною довгі роки. Характерна деталь: на привезеному нею з Києва Євангелії складали присягу наступні королі Франції – аж до революції 1789 р. Європейському статусу України завадила монгольська навала, яка, до речі, спричинила утворення Московії, довго підлеглої монголам, що ґрунтовно вплинуло на характер її культури (спроби зобразити монгольську експансію як винятково корисну для російської державотворчості, підтримані Л. Гумільовим, активно мусують нині історики Росії, переважно ті, хто не належить до етнічних росіян (татарські, наприклад). Це спірне питання вирішувати не нам). А оскільки саме до цієї держави приєдналася Україна після війн Богдана Хмельницького, то їхній європейський вибір значно ускладнився.

Історія свідчить, що людство формує різноманітні культури в залежності від природних умов існування того чи іншого народу, релігійних, політичних та митецьких традицій, які складалися століттями, і всяке зіткнення різних за типами культур обов'язково веде до кризової ситуації і конфліктності. Так, коли європейці почали колонізувати світ, вони зіткнулися не лише з "відсталими" народами, що жили у кам'яному віці, а й з високорозвиненими культурними системами, які були для них закриті й незрозумілі. Першою і примітивною реакцією на це розмаїття було зневажливе ставлення, яке часто набувало й присмаку расизму. Характерне

гасло відомого англійського поета Кіплінга, який оспівував колонізацію британцями Індії: "Захід є Захід, Схід є Схід, їм ніколи не зійтись". Проте з часом стало очевидно, що це не так – досить пригадати, як багато прихильників індійської культури в сьогоднішньому західному світі.

Якщо раніше спостерігалася довготривала взаємоізольованість культур або боротьба між ними за панування, то в сьогоднішньому світі все міцніше утверджується ідея рівноправності культур. Кожна з них сприймається як неповторний національний досвід окремого народу або своєрідне переживання ним загальнолюдських культурних парадигм.

Варто процитувати слова одного з батьків української національної ідеї М. Драгоманова, який казав, що в Петербурзі він воліє бути "росіянином", у Парижі – "французом", але водночас вважає, що його рідний народ має повне право на розвиток власної мови та культури. Як писав Шевченко, "і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь".

Гасла на зразок "Україна для українців" неправомірні, бо територію України з доісторичних часів населюють найрізноманітніші народи – румуни, євреї, поляки тощо, які так само є автохтонами (споконвічними жителями) цієї землі. Здорова любов до своєї нації, оборона прав власного народу та його культури, не мусить перерости в людоненависницький нацизм (штучне й насильницьке піднесення власної культури й приниження чужих культур).

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. Зарубіжна та українська культура. – Чернівці, 2002.
2. Абрамович С., Тілло М., Чікарькова М. Культурологія. – Чернівці, 2003.
3. Бокань В. Культурологія. – К., 2000.
4. Греченко В., Чорний І., Кушнерук В., Режко В. Історія світової та української культури. – К., 2000.
5. Грюнебаум Г. Э. Основные черты арабо–мусульманской культуры. – М., 1981.
6. Гуревич А. Я. Средневековый мир. Культура безмолвствующего меньшинства. – М., 1990.
7. Закович М. М., Зязюн І. А., Семашко О. М. Українська та зарубіжна культура. – К., 2001.
8. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – М., 1992.
9. Левчук Л. Т., Гриценко В. С., Єфименко В. В. та ін. Історія світової культури. – К., 2000.
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2002.
11. Ліндсей Дж. Коротка історія культури: В 2 т. – К., 1995.
12. Лобас В. Х., Легенький Ю. Г. Українська і зарубіжна культура. – К., 1997.
13. Миропольська Н. Є., Бєлкіна Е. В., Масол Л. М., Оніщенко О. І. Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К., 2001.
14. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури. – К., 2000.
15. Рождественский Ю. В. Введение в культурологию. – М., 1996.
16. Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия. – М., 1998.
17. Теорія та історія світової та вітчизняної культури: Підручник для студентів негуманітарних факультетів вузів України. – Львів, 1992.
18. Удальцова З. В. Византийская культура. – М., 1988.
19. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / Ред. М. Заковича. – К., 2000.

УДК 81–11

Кондратьева Г. Н.
(Запорожье, Украина)

ТРИАДА «ЯЗЫК – КУЛЬТУРА – ЭСТЕТИКА»

У статті мова йде про тріаду «мова–культура–естетика». Компоненти її мають конгломеративний характер та сприяють прояву таких видів вербальної комунікації, як інформативна, коментуюча, навчальна та виховна.

Ключові слова: *тріада «мова–культура–естетика», вербальна комунікація, види вербальної комунікації, інформативна, коментуюча, навчальна та виховна комунікація.*

The article deals with the triad «language – culture – aesthetics». The Component of this triad have conglomerative disposition and are helped to manifest of different types of verbal communication: informational, educational, communication – commentary, cultivate – communication.

Key words: *the triad «language – culture – aesthetics», verbal communication, types of verbal communication: educational, informational, communication – commentary, cultivate – communication.*

В наш век, в век глобализации, особое значение приобретает триада «язык – культура – эстетика», поскольку именно она позволяет точно и правильно запечатлеть объективную реальность как грандиозное достижение человечества [2: 25; 3: 32; 4: 43].

Целью данной публикации является стремление показать нераздельное единство триады «язык – культура – эстетика», а также огромную важность каждого ее компонента в рамках целого.

Компонент триады «эстетика» являет собой очень важный момент при становлении мировоззрения и фиксации достижений человечества, поскольку все эти процессы имеют эстетическую основу, которой является гармоничность мира: «В нем сливаются нравственные и поэтические начала, подобно тому, как …сливаются разные национальные струи – и русские, и украинские, и казахские, и туркменские, и грузинские… в нем светится романтика человечности… так и хочется про себя прошептать: какое это наслаждение – уважать человека! Какое это наслаждение – быть равным среди равных!» [1: 367].

Гармоничность мира предполагает сохранение лучших традиций, приумножение их на базе упрочения всего самого хорошего, что устанавливается в настоящем, а главное – каждый член общества должен обладать великим даром – вселенской любовью, которая позволит на почве разумной творческой деятельности свершать чудеса, создавать новые машины, конструировать необычное, дерзновенно смотреть в будущее.

Безусловно, эстетическая основа – главный компонент эстетики – возрастает и упрочивается на базе культуры общества.

Культура – это второй компонент триады, который помогает тонко изучить особенности социума и специфику ее языкового выражения.

Язык всегда является средством фиксации морально–нравственных ценностей, средством вербальной коммуникации, которая развивает интеллект общающихся, расширяет их кругозор.

© Кондратьева Г. Н., 2008.

Обратим внимание на диалоги Евгения Богата, который беседует со своими героями, читателями, рассуждая, в книге «Вечный человек», где ярче всего представлена неразрывная связь компонентов триады «язык – культура – эстетика»:

– Кто–то из философов однажды обмолвился, что опыт любви – самый потрясающий опыт человека. Что бы ни говорили и ни писали о парадоксах любви, в этом потрясающем опыте существует нечто если не математическое точное, то нравственно непреложное, бесспорное: несмотря ни на что, существуют сумасшедшие закономерности, гармония странностей. Иначе это и не было бы опытом, то есть миром, отвоеванным у хаоса. И чтобы понять любовь Петрарки к Лауре («заурядной женщине не заурядного авиньонца, имевшей одиннадцать детей»), надо углубляться не в архивы, а в «самый потрясающий опыт человека».

О том, кто любит, говорят иногда, что новое состояние души делает для него окружающий мир нереальным. Мне кажется, точнее было бы утверждать, что этот человек видит в окружающем его мире новые реальности.

Поэзия – от легендарной Сафо до нашего Николая Заболоцкого – подтверждает: истинной любви более, чем точным наукам, дано открывать эту новую реальность – родство между нашим существом и Плеядами, горящими на небе, или ритмом волнующегося моря.

– Если воспользоваться образом Стендаля, мужское воображение – соляные копи, в которых сухая ветка (заурядная женщина) покрывается сияющими кристаллами.

– … в любви неизбежна идеализация, именно идеализация, то есть что любимый человек кажется нам телесно и духовно лучше, совершеннее, чем он есть на самом деле, это убеждение существует не вне нашего сознания и не пассивно.

– В этом чудо любви. Уголь перестраивается в алмаз, но он и останется им надолго, навсегда, если его огранивать, а не пассивно им любоваться. Если за радостью узнавания последует радость труда.

Мы на языке нашего века и нашего общества назовем его (этот абсолют в любви) бесконечной ценностью человеческой личности.

Нравственный труд по воссозданию и развитию этой ценности в любимом существе и должен составлять содержание аскезы любви.

– Из того, что я читала в последнее время, про это, самое удивительное – «Вино из одуванчиков» Р. Бредбери, история любви тридцатилетнего репортера Форестора и девяностопятилетней мисс Элен Луис. … она говорит ему: «Любовь определяет дух, хотя тело порой отказывается этому верить. Дух ведь рожден от солнца!»

– Если секс – это игра с небытием в надежде от небытия убежать, то истинная любовь – торжество над небытием. Сказать: «Я тебя люблю» то же самое, что сказать «ты не умрешь никогда».

… истинная любовь – это отношение личности к личности.

(Евгений Богат, Вечный человек)

Диалог с читателями Евгений Богат ведет в форме доверительной беседы, которая является образцом вербальной коммуникации.

Данная вербальная коммуникация динамична, поскольку многокомпонентна:

1 компонент – презентно–претеритные отношения, которые позволяют показать динамику становления вселенской любви, упрочение высочайших морально–нравственных отношений в обществе, где высший смысл жизни – это неустанный созидательный труд на благо общества, на благо Родины, величие бытия над небытием.

2 компонент – субъектно–объектные отношения, показывающие высокую культуру собеседников, стремящихся тщательно и очень доходчиво объяснить объект обсуждения – вселенскую любовь, возвышающую общество, позволяющую совершать грандиознейшие открытия.

3 компонент – эмоционально–оценочные отношения, позволяющие подвести итог беседы, показать, что аскеза любви – это высочайшая степень ее проявления «сказать: я тебя люблю – значит уверить: ты будешь жить вечно». Причем этот тезис касается всех без исключения, следовательно, победить все жизненные невзгоды помогает любовь, окрыляющая, святая. Святость человеческих чувств – это самая высокая оценка морального микроклимата современного общества.

Вербальная коммуникация как достояние первого компонента триады «язык – культура – эстетика» многолика, но именно многоликость способствует реализации великой коммуникативной цели – показать совершенство и гармоничность мира. Можно вычленить и рассмотреть некоторые очень важные в познавательном плане формы вербальной коммуникации как составляющие первого компонента триады «язык».

Прежде всего, необходимо отметить вербальную коммуникацию информирующего плана:

– Палисси, конечно, имел бы основание посмеяться над нашей наивностью: он был верен натуре самой технологией ремесла – наклеивал на оловянное блюдо листья, ракушки, располагал между ними различных рыб, ящериц, отпечатывал это на гипсе… Но нам, через четыреста лет, нет дела до его технологии – мы стоим перед его фаянсами, как перед бесценными подлинностями мира, именно поэтому, что рыбы и листья и ящерицы на них больше, чем живые. В них дышит сердце самого Палисси, поэтому они и долговечны.

– Может быть, в любом из нас живет художник и, открывая какой либо секрет мира, мы его освобождаем? Ибо рассекречивая мир, мы рассекречиваем и самих себя…

(Евгений. Богат Вечный человек)

Приведенный пример вербальной коммуникации является свидетельством того, что собеседники дают важнейшую информацию для слушателей: знакомство с мастером фаянса Палисси, затем объяснение формулы рассекречивания, позволяющей лучше понять смысл современных открытий: все для человека, все во имя человека.

Важную роль играет в общении вербальная коммуникация комментирующего плана:

– Мне нужен Дмитрий Васильевич.

– Я…

– Вы?

– Интересуетесь моей работой? – Он посмотрел мне в лицо смущенно–сердито. – Пойдемте. Это надо увидеть.

– Да, – сказал я, вглядываясь в разнообразную игру света и тени, – Это красиво.

– Красиво? – удивился Марачев. – Что вы! Это отвратительно! Надо, чтобы люди работали в белоснежных рубашках. И было настолько тихо – ну, музыку можно услышать за стеной, рояль!.. Вот тогда будет по–настоящему красиво…

Замыслил я литейный цех–автомат, может быть, первый в мире. Видите, – он потрогал пальто, – самое старое надеваем, идя на завод. А надо бы новое, даже нарядное. Работа – праздник! И окна… все должно освещаться солнцем или снегом, облаками…

(Евгений Богат, Вечный человек)

Приведенный пример – вербальная коммуникация комментирующего плана, поскольку на первое место выдвигаются причинно–следственные отношения, позволяющие показать, что человек творец, к своему труду относится как к поэзии, восхищенно, поэтому ему необходима не только эстетика общения, но и эстетика рабочего места. Все должно быть соразмерным, прекрасным, разумным, рациональным, вдохновляющим на новые трудовые свершения.

Необходимой бывает и вербальная коммуникация обучающего плана:

– Должно быть, тогда и города еще не было, во времена болота? – сказал я.

– У! – рассмеялся он опять. – Города! Вот домишко был этот – видите, двухэтажный, лесничества. В нем и собрали ботаников со всей страны…

– Зачем?

– Зачем?! – Удивился он даже горестно моей неосведомленности. И, откинув голову, посмотрел широко вокруг как бы для того, чтобы вернуть утраченное на миг ощущение реальности, удостовериться, что мы стоим посреди распускающегося парка, а не на том болоте. – Ну да…улыбнулся по детски непоследовательно, – вы ведь не слыхали про ту звезду…

Молча ждал я разъяснение.

– Стоит ли зажигать звезду, если хорошо известно, что она погаснет, не успев вспыхнуть?.. – Он выговорил это замедленно, будто восстанавливая в памяти стихи, забытые давно.

Он ушел, оставив меня с чувством, которое испытываешь в детстве, когда найдешь, бывало, книгу без начала и конца, оказавшуюся, как назло, безумно интересной на случайно раскрытых страницах.

– Решая: быть парку! – Старик Завтра – Послезавтра ответил на вопрос о смысле жизни, о высших целях человеческого существования.

Да, стоит зажигать звезду, потому что, погаснув, она возгорится снова, опять. Этого великого «опять» не понимает и никогда не поймет голый рационализм, строго с арифметической точностью соотносящий затраченные усилия с ближайшими результатами.

(Евгений Богат, Вечный человек)

В данном примере можно отметить обучающий план, потому что налицо субъектно–объектные отношения как превалирующие. Персона ставит проблему: стоит ли зажигать звезду?

Вопрос начинает стимулировать активность мышления у собеседника, пытающегося ответить на заданную тему. В это время адресант косвенно, продолжая повествование, дает модель ответа, и ее улавливает адресат: «Если звезды зажигают – значит это кому–то нужно. Нужна настойчивость в достижении цели, только тогда можно сделать грандиозные открытия».

Большую роль играет вербальная коммуникация воспитывающего плана:

– Она, жизнь, может быть с виду однообразной, серой и все же нести в себе редкостные дары, которые из тайных станут явными, если мы будем их достойны.

Андерсен понимал жизнь как непрекращающееся чудо. И это рождало определенную этику. Потому что не только у великих мыслителей, но и у людей «обыкновенных» этика зависит от понимания мира, отношения к нему.

Первой у окна застыла дочь:

– Посмотри! Как у Андерсена…

– И я увидел под нами дворик. В нем росли большие деревья с веселыми домиками для белок на уютных ветвях, там и сям висели фонари, а кормушки для птиц на тонких, изящно выкованных цепочках покачивались от легкого ветра.

Особенно понравились нам фонари: чувствовалась в них большая подлинность.

– Гости и зимой не дают покоя?

– Ходят как в музей…

Хозяева подарили мне и дочери книги. Уйти из этого дома без какого–нибудь подарка, видимо, не удавалось никому.

За воротами, уже на улице, мы остановились и тихо, тайно, – будто не по сырым, тяжелым камням, а по рассохшимся, певучим половицам, – пошли назад: через темное подворье к тому чуду, которое открылось тогда из окон монастыря–музея.

И опять я удивился тому, до чего же по–разному может выглядеть этот человек – в зависимости от духовного состояния, обстановки, освещения, – каждый раз оставаясь самим собой.

… А в Москве, накануне Нового года, я мысленно видел, как около полуночи по первобытно тяжким камням, держась за толстый канат, нисходят в подвал–мастерскую гости. Их лица и руки, когда они переступают порог, освещает фонарь, обладающий особенностью, о которой не догадывался и сам Андерсен: обнаруживать в людях бескорыстие и доброту.

(Евгений Богат, Вечный человек)

В приведенном примере вербальной коммуникации основными являются эмоционально–оценочные отношения, позволяющие высветить красоту человеческой души, преклонение перед людьми, одухотворенность мастера, что дает ему силы дарить всем без исключения радость («Дари огонь, как Прометей…»).

Величественным и прекрасным предстает мастер Энке, настолько талантливый и бескорыстный, что его все сравнивают с великолепным сказочником Андерсеном.

Таким образом, в результате исследования фактического материала, можно прийти к следующим выводам:

1. Триада «язык – культура – эстетика» является основополагающей в отражении объективной реальности, в осмыслении человеческих свершений, в творческой деятельности, в становлении, развитии и совершенствовании личности и общества в целом.
2. Компоненты триады связаны с друг другом конгломеративными отношениями: ни один компонент самостоятельно в процессе коммуникации не функционируют.
3. Триада «язык – культура – эстетика» находит формы своего проявления в вербальной коммуникации.
4. Наиболее распространенными и частотными являются:
   а) вербальная коммуникация информирующего плана;
   б) вербальная коммуникация комментирующего плана;
   в) вербальная коммуникация обучающего плана;
   г) вербальная коммуникация воспитывающего плана.
5. Различные виды вербальной коммуникации возникают под влиянием коммуникативной ситуации, темы общения, интеллектуальных возможностей собеседников.

Перспективой дальнейшего исследования в избранном направлении может быть пристальное изучение эстетических стереотипов и их влияние на вербальную коммуникацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агатов М. В. Об авторах ваших книг. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 520с.
2. Попова З. Д., Стернин И. А. Коммуникативные аспекты толерантности. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 320 с.
3. Степанов Ю. С. Константы мировой культуры. – М.: Академический проект, 1993. – 425с.
4. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 2–е – 5 –изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 465с.

УДК 499.962.1 Дж. 72

Микадзе М. Г.,
Ломтадзе Т. Р.,
Квирикадзе Н. Г.
(Кутаиси, Грузия)

БЕСАРИОН ДЖОРБЕНАДЗЕ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

The article deals with specific for Georgian science Besarion Jorbenadze in the spare "Language and culture". Among Besarion Jorbenadze's diverse activities his contribution to Georgian language and culture, in the study of language should be emphasized. General charachteristics of language and culture initially appeared in B. Jorbenadze's work "Language and culture" (1980).

The results of the study of language and culture became a basis for B. Jorbenadze's well–known work "Georgian Dialects".

Key words: *Besarion Jorbenadze, Georgian Dialects, the results of the study of language and culture.*

Во второй половине XX века одно за другим возникли новые направления в языкознании, выявившие недостаточность имманентного подхода к системе языка. Согласно современной коммуникативной теории, изучение языка должно происходить с учетом как внутриязыковых, так и внешних факторов. Введение человеческого фактора в сферу анализа языка значительно раздвинуло горизонты лингвистики и вместе с тем вызвало сближение языкознания с изучающими человека такими дисциплинами, как психология, социология, философия, этнология, история, когнитология, биология, неврология, культурология [1: 48].

В богатейшем научном наследии Бесариона Джорбенадзе наряду с внутриструктурными проблемами картвельских языков рассмотрена и проанализирована проблематика, связанная с динамичной природой языка, с соотношением языка и мышления, языка и культуры.

Следует отметить, что краткую информацию о новых направлениях языкознания и их общую характеристику в Грузии дают нам исследования и монографии

© Микадзе М. Г., Ломтадзе Т. Р., Квирикадзе Н. Г., 2008.

известного грузинского ученого Бесариона Джорбенадзе. Особенно это можно сказать о взаимовлиянии языка и культуры.

Лекционный курс „Язык и культура“ был введен в Тбилисском государственном университете имени Иванэ Джавахишвили по настоянию Б. Джорбенадзе, представившего в связи с этим соответствующие аргументации. „Общеизвестно, какое важное значение придается языку в деле формирования и развития общества. Язык – это и продукт культуры, и основание (стимул) его дальнейшего развития. Взаимоотношениями языка и культуры были заинтересованы с древнейших времен философы и языковеды. В этом плане у нас имеется богатейшая литература, которая, вследствие несуществования специального курса, оставалась совершенно неизвестной для выпускников филологического факультета“ [2: 5].

Правда, в Тбилисском государственном университете имени Иванэ Джавахишвили и в других вузах Грузии со дня их основания в разном объеме и содержании преподавался практический курс грузинского языка о взаимоотношении языка и культуры, который охватывал вопросы функционирования литературного языка и его практического использования, но на сегодняшний день изучение взаимоотношения языка и культуры с культурологической точки зрения началось именно в трудах Б. Джорбенадзе.

Если проследить за развитием философской мысли, уже с древнейших времен налицо восприятие природы языка как социальной, что нашло свое отражение еще в противопоставлении известных античных теорий “фюсей” и “тесей”. Начиная с этого времени по сегодняшний день не существует общепринятого определения языка. Любой автор, пишущий о языке, пытается по–своему ответить на данный вопрос. В связи с этим Б.Джорбенадзе замечает: ”И по сей день у нас нет имманентного толкования сущности языка, нет, поскольку все имеющиеся определения являются, в сущности, оценкой языка с позиции других отраслей науки (а не языкознания)” [2: 47].

Так все–таки в какой связи, по мнению Б. Джорбенадзе, находится язык с культурой и культура с языком? “Язык непосредственно обусловлен мышлением. Мышление создает культуру... Следовательно, образуется своеобразный круг (“волшебный круг”): культура – язык – культура, опосредованный мышлением. В этот круг вовлечено человеческое сознание”[2: 14].

Является или нет язык системой знаков? – ставит вопрос Б. Джорбенадзе и там же отвечает: для логики – да, для языкознания – нет. “Язык – система самоорганизованных форм, которой выражается (изображается) действительность сознания, трансформированная в языковые функции“ [3: 45]. Язык выражает не только национальность его обладателя, но и является его социокультурным показателем [3: 42].

Для Б. Джорбенадзе особую важность представляет выяснение взаомоотношения языка и национальной культуры. Ученый считает, что язык обусловливает непрерывность культуры, и если грузины ощущают себя наследниками древнейшей грузинской культуры, основанием этого является обладание единым грузинским языком. Действительно, именно язык определил единство грузинского народа, именно язык связал друг с другом прошлое и настоящее; язык обусловливает духовное родство с будущим.

В качестве заголовка своей книги “Фундамент литературы” Б. Джорбенадзе использовал известное выражение грузинского писателя Михаила Джавахишвили, чем указал на то, что язык – это душа и сердце нации, “столп национальности” – глубина и опора литературы. Зато самым большим заступником языка является литература, объединяющая нацию. Все это Б. Джорбенадзе показал в сле-

дующих своих трудах: “Илья Чавчавадзе о грузинском языке”, “Акакий Церетели и грузинский литературный язык”, “Фундамент литературы” (1987), “Грузинская диалектология” (1989), “Языковой мир А. Казбеги” (1981), “Грузинский язык Константинэ Гамсахурдия” (1982), “Некоторые вопросы языкового анализа художественного текста”(1983), “Иосэб Гришашвили и тбилисский грузинский язык (1983)”, “Язык, общество, нация” (1991), “Язык поэзии”(1992) и др.

Посредством языковых данных ученые смогут изучить психологию, мифологию, историю и культуру говорящего на этом языке народа, опираясь на постулат, утверждающий, что народы отличаются друг от друга языковой картиной мира, видением мира.

Следует отметить и то, что в трудах Б. Джорбенадзе ставятся и разрешаются не только новые вопросы, но и изучаются старые проблемы в новом разрезе. В этом плане определенный интерес представляет взгляд Б. Джорбенадзе на анализ художественного текста. Изучение языка и стиля художественного произведения становится возможным благодаря совместным усилиям трех областей науки – эстетики, теории литературы и языкознания.

При исследовании следует различать художественный взгляд и художественное видение, поскольку эти два явления выражаются явно отличными друг от друга языковыми средствами. При языковом анализе художественного текста необходимо выяснить два вопроса: что дает писатель языку и, наоборот, что дает язык писателю.

Сегодня многие ученые отмечают, что новые интердисциплинарные направления объединяют взгляды и принципы, основанные на антропоморфизме, динамизме, функционализме и когнитивизме. Традиционная лингвистика не подчиняется ни одной новой дисциплине; она продолжает немаркированно существовать в противопоставлении нового и традиционного, вне оппозиции же продолжает исследование собственных проблем и конкретных вопросов на основе тех дисциплин, которые сложились эмпирически в историческом процессе.

Заслугой Б. Джорбенадзе является то, что при исследовании взаимоотношения языка и культуры он обозревает весьма широкий круг проблем. Среди них вопросы фонетики, грамматики, лексико–семантики и прагматики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кварацхелия Г. Г. Общетеоретические основы новых дисциплин и их взаимоотношения // Чтения Арнольда Чикобава: Сборник института языкознания Грузии. – Тб.: Универсали, 2008. – С. 46–57.
2. Джорбенадзе Б. А. Язык и культура. – Тб.: Картули эна, 1997. – 202 с.
3. Джорбенадзе Б. А. Принципы структурного и функционального анализа грузинского глагола. – Тб.: ТГУ, 1980. – 148 с.
4. Джорбенадзе Б. А. Грузинская диалектология. – Тб.: Мецниереба, 1998. – 673 с.

УДК [008+001].001.33

Трохимчук П. П.
(Луцьк, Україна)

ПРОБЛЕМА СИСТЕМНОСТІ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ В КУЛЬТУРІ ТА В НАУЦІ

Аналізується процес становлення та еволюція понять системності та систематизації в науці та культурі, включаючи древній та античний періоди. Показано, що системність в сучасному сенсі цього слова була започаткована в роботах Ф. Бекона, Декарта, І Ньютона та ряду інших дослідників. Відмічені роботи засновника теорії систем як науки відомого французького філософа Е. Б. де Кондильяка. Аналізуються також сучасні дослідження в цій області. Показано, що гібридна теорія систем (теорія систем зі змінною ієрархією) є найбільш загальною реалізацією концепції Кондильяка.

Ключові слова: *системність, систематизація, теорія систем, філософія Нагуа, поліметричний аналіз, міфологія, наука, культура.*

Анализируется процесс становления и эволюция понятий системности и систематизации в науке и культуре, включая древний и античный периоды. Показано, що системность в современном смысле этого слова была заложена в работах Ф. Бекона, Декарта, І Ньютона и ряда других исследователей. Отмеченные работы родоначальника теории систем как науки, известного французкого философа Э. Б. де Кондильяка. Анализируются также современные исследованияя в этой области. Показано, что гибридная теория систем (теория систем со сменной иерархией) есть наиболее общей реализацией концепции Кондильяка.

Ключевые слова: *системность, систематизация, теория систем, философия Нагуа, полиметрический анализ, мифология, наука, культура.*

Process of a formation and the evolution of conceptions the system and the systematization? Including ancient and antique periods, is analyzed in science and culture. Esoteric schemas Egypt philosophy (God Tot table), decade of sefierots, Nagua philosophy, evolution of ancient Greek myth a.o. Antique period is analyzed too. Was shown that system in modern sense was installed in F.Bacon, Descartes, I.Newton and other scientists researches. Works of foundation the theory of systems as science E.B. de Kondilyak are represented. Modern researches in this part of science are analyzed too. Was shown, that hybrid theory of systems (theory of systems with variable hierarchy) is most general realization of Kondilyak conception..

Key words: *system, systematization, theory of system, Nagua philosophy, polymetric analyses, mythology, science, culture.*

Проблема побудови оптимальної системи знань завжди була однією з головних проблем науки та культури [1: 441–452; 2: 217–228]. Особливо нагальна вона зараз. XX–е століття називають століттям еклектики та софізмів. Більшість наук та мистецтв (марксизм, сюрреалізм, основи математики т. і.) сміло можна віднести до реалізації цих філософських течій. Об'єм як знань так і кількість наук, як правило, збільшується. Тому зараз як ніколи назріла проблема аналізу проблеми системності в сучасній науці та культурі.

Слід розрізняти поняття системності, систематизації та системи. Під системністю ми розуміємо можливість певним чином впорядковувати відповідні пред-

© Трохимчук П. П., 2008.

мети чи явища. Сам процес встановлення системності, точніше створення певної системи будемо називати систематизацією. Сама ж система це вже встановлена за допомогою двох наведених вище способів відповідна класифікація певних предметів чи явищ. Проілюструємо це на прикладі хімічної таблиці елементів. До появи та пояснення періодичного закону (природи періодичності хімічних елементів) Г. Мозлі в 1913 році це була скоріше систематизація, а не система [3: 78–102], хоча й існували альтернативні підходи до нього де Шанкуртуа, Ньюлендса, Одлінга, Мендєлєєва та Майєра та троє із них отримали медаль Деві Королівського хімічного товариства Великої Британії (Мендєлєєв та Майєр в 1982 р., Ньюлендс в 1987 р.). Саме вияснення природи періодичності зробило цю систему основою хімії елементів (атомів). Розвиток ядерної фізики дозволив розширити цю таблицю, включивши в неї ізотопи та ізомери [3: 100–102].

Систематизацію знань та появу різних систем можна починати ще із доісторичних часів, а виникнення теорії систем слід починати із епохи пізнього Ренесансу.

Найбільш древні систематизації це скрижаль Бога Тота (древній Єгипет), філософія Нагуа (Мексика), декада сефіротів (Палестина), гексаграми І–цзин (Китай), а також ятроматематика шумерів [2: 325–328]. Якщо перші системи були нумерологічні, тобто пов'язані з теорією чисел, то остання була пов'язана з людиною – антропоцентрична. В шумерську систему входили медицина та астрологія, вона була більше пов'язана із земними ніж з небесними проблемами. Як правило, ці системи створювали та розвивали жерці того чи іншого культу. В залежності від того яка була система, езотерична чи відкрита, ми маємо бідьш абстрактну або більш практичну систему.

Вперше систематизацію наук провів Аристотель, учень Платона та учитель Олександра Македонського. Саме йому ми завдячуємо такими термінами як фізика, метафізика та тощо [1: 144–184].

Великий вплив на розвиток науки мали роботи перших представників індуктивного напрямку в науці: Маймоніда (Бен Маймона), Аверроеса (ібн Рушда) та в найбільшій мірі францисканського монаха професора Оксфордського університету Роджера Бекона [1: 378–382]. Саме ці три мислителі: представники іудейського, мусульманського та християнського світосприймань, першими запропонували альтернативу схоластиці та вказували на те, що науку слід розглядати окремо від віри. Саме Роджеру Бекону приписують вислів, що "наука є настільки наукою, скільки в ній є математики".

Сам же індуктивний метод був створений лише в XVII столітті Френсісом Беконом [1: 453–456]. Він же перший привів класифікацію знань, та заклав основи позитивізму, який пізніше розвинув Огюст Конт. Ця класифікація є сучасною і на сьогоднішній день. Класифікації та систематизації в науці та культурі виникали й пізніше. Зокрема, російська імператриця Катерина II зробила свою класифікацію наук та мистецтв, для того, щоб вчити своїх дітей та внуків. Однак, в індуктивному методі важко було вводити універсальні аксіоми та закони. Його потрібно було поєднати з дедуктивним методом, вірніше з методом Декарта (метод дедуктивного синтезу). Цю задачу першим розв'язав Ньютон (чотири правила умовиводів у фізиці) [2: 217–228]. Слід відмітити, що правила встановлення відповідних законів, були встановлені ще в номіналістиці Вільяма Оккама [1: 399–403]. Однак лише завдяки Декарту та Ньютону стало можливим створення нових систем знань та науки.

В XVII та особливо в XVIII століттях появляються нові системи та систематизації, серед найбільш відомих класифікація Карла Ліннея в біології.

Виникають системні закони (закони Ньютона в механіці), які відрізняються від евристичних законів (закони Кеплера в небесній механіці). Щоправда, виникають і уніфікації та поширення на основі окремого закону, зокрема філософія Роджера Йосипа Бошковича, яка базується на законі всесвітнього тяжіння Ньютона. Саме під форму цього закону були підігнані основні евристичні закони електромагнетизму: Кулона, Ампера та Біо–Савара–Лапласа. В цей же час була створена класифікація мистецтв Канта [1: 563–598].

Однак, нове слово в систематизації знань та наук було за віконтом Етьєном Бонно де Кондільяком [4: 6–188]. Саме він в своєму "Трактаті про системи" систематизацію виділив в окрему науку. Згідно Кондільяка [4: 6–11]: "Всяка система є ні що інше, як розташування різних частин якого–небудь мистецтва або науки в такому порядку, в якому вони всі взаємно підтримують один одного і в якому останні частини пояснюються першими. Частини, які включають пояснення інших частин, називаються принципами, і система тим більш досконала, чим менше число їх принципів; навіть бажано, щоб їх число зводилось до одного."

Самі ж системи Кондільяк характеризує за трьома принципами. Перший тип систем базується на абстрактних принципах. Наприклад віра на тезі Тертулліана "Verum est quia absurdum est" (лат. Вірую через те що абсурдно). Принципами другого роду є припущення, які потрібні для пояснення речей або ж явищ, причини яких не можна інакше пояснити. Наприклад, поняття елементарна частинка чи тварина. Але не так легко правильно трактувати дослід чи спостереження та підбирати факти, враховуючи різницю між ними. Саме тому ми рідко приймаємо за принципи лише напевно встановлені факти, хоча таких фактів в нас інколи може бути більш як потрібно. Часом потрібний зв'язок між цими фактами далеко виходить за область конкретних досліджень. Саме ці принципи відносяться до принципів третього типу. Прикладом такого принципу є принцип найменшої дії. Змішуючи ці три типи принципів, можна утворити і інші типи систем, але так як їх так чи інакше на думку Кондильяка можна звести до одного із цих трьох типів, то непотрібно більше й створювати їх з філософської точки зору. Ця теза дещо перекликається із трактатом Джордано Бруно "De triplici minimo" (лат.Потрійний мінімум), в якому було вказано на те, що потрібне оптимізувати методологічну, абстрактну та частково наукову частину того чи іншого об'єкта [5: 111–113]. Саме тому в Бруно й виникло поняття монади, яке потім розвивав Готфрід Вільгельм Ляйбніц [1: 485–497; 6: 28–45]. Кондильяк також звертається до монадології Ляйбніца та аналізує її. Але основна заслуга Кондильяка в тому, що він покладає в класифікацію та основу будь–якої системи принципи (типи принципів) і таким чином піднімається над процедурою їх встановлення.

Після Кондільяка до теорії систем звернулися лише в XX–му столітті. В першій третині марксист Олександр Богданов та біолог Людвіг фон Берталанфі [7: 172–177].

Так Богданов писав: "…Моя вихідна теза полягає в тому, що структурні відношения можуть бути узагальнені до такої ж степені формальної чистоти схем, як і в математиці відношення величин, та на цій же основі організаційні задачі можуть розв'язуватись методами, які аналогичні до математичних. Більше того– кількісні відношення я розглядаю як особливий тип структурних, а саму математику – як раніше развинуту, в силу особливих причин, область всезагальної організаційної науки: цим пояснюється гігантська практична сила математики, як знаряддя організації життя".

Фон Берталанфі ще в 20–их – 30–их роках XIX століття займався питаннями системного підходу при вивченні живих організмів, розвиваючи загальну точку

зору про необхідність цілісного підходу в біології та фізіології. Пізніше він поширив це на всю науку, а в 1956 році створив наукове товариство із загальної теорії систем (ЗТС). Фон Берталанфі об'єднав чисто математичні (фундаментальні) області знань в ЗТС в широкому сенсі, та прикладні як ЗТС у вузькому сенсі [7: 172–177]. Остання пізніше була розвинена як математична теорія систем.

Паралельно з групою фон Берталанфі починаючи з 1960 року вела дослідження інша група дослідників, яка також розвивала ЗТС [8: 66–96]. Так як тут зібрались в основному спеціалісти, які займались в основному теорією автоматичного регулювання Д. Екман, М. Месарович та інші співробітники інституту Кейса, які організували Центр дослідження систем), вони ставили перед собою вже більш чітко сформульовану мету – створення такої узагальненої науки, яка охоплювала б наукові дисципліни, які в основному були пов'язані з процесами управління. Основний ідеолог цього напрямку Месарович вважав що основним математичним апаратом ЗТС має бути теорія множин та абстрактна алгебра. Згідно цієї програми, по–перше, із ЗТС як часткові випадки мають випливати лінійна теорія динамічних систем, теорія алгоритмів тощо; по–друге, ЗТС повинна мати строго науковий характер, її терміни та визначення повинні бути математично однозначними, що відповідає її призначенню – вивчати абстрактні моделі реальних систем; по–третє, вона повинна базуватись на таких принципах, щоб її висновки мали практичну цінність при вивченні конкретних систем. Згідно Д. Берлінського М. Месарович поняття системи зводить до поняття послідовності та множини. Цей напрямок досліджень пов'язаний із математичними ієрархічними системами.

Згідно В. С. Тюхтіна [7: 10–37] стан системних досліджень на сучасному етапі характеризується тим, щоб вони диференціювались на п'ять основних напрямків, або рівнів дослідження: 1) системний підхід, який має загальнонауковий статус та виконує спеціально–методологічну функцію; 2) ЗТС, які мають не тільки спеціально–методологічну, а й теоретичну (точніше математичну) функцію; 3) регіональні теорії систем, яким окрім спеціально–методологічних властиві і теоретичні функції; 4) рівень системного аналізу, який представляє застосування різних математичних методів, що базуються на системних ідеях; 5) філософський рівень, на якому здійснюється аналіз обгрунтування системного методу.

Зупинимось ще на декількох типах ЗТС. Так А. І. Уйомов [7: 30–35] центральне поняття ЗТС – поняття системи формулює базуючись на трьох філософських категоріях – об'єкт, властивість, відношення. Завдяки цьому в понятті системи об'єднуються субстратний, структурній та функціональний аспекти. Теорія систем Уйомова конкретизується за допомогою таких всезагальних понять як «системні параметри» та та «системні закономірності», що представляють собою стійкі композиціє системних параметрів по два, три та більше. Ю. А. Урманцев [7: 191–199] будує ЗТС по піфагорейському принципу, як теорію взаємодії протилежностей. Що характеризує всі ці типи теорій систем, так це те, що їх так чи інакше можна «підігнати» під класифікацію Кондільяка.

Окремо слід згадати про нереалізований проект Римського клубу Озбекхана [9: 46–47]. Коли в 1967 році Ауреліо Печчеї почав організовувати Римський клуб, який мав розглядати та розв'язувати найбільш нагальні проблеми людства. То серед претендентів на першу проблему цього клубу був каліфорнійський кібернетик Озбекхан, який планував розробити загальний апарат для розв'язування таких задач. Однак перевагу було надано проекту професорів Массачусетського технологічного інституту Дж. Форрестера та Ч. Медоу, тому перший звіт Римського клубу

називався “Перспективи росту.” Тобто ніхто не хотів викидати гроші на фундаментальні дослідження.

Дослідження, які проводились марксистськими та іншими філософами в цьому напрямку також були системно не оптимізовані і, як правило, базувались на неоптимізованій системно концепції [7: 3–9].

Дослідження, які проводяться в сучасній інформатиці, вірніше її теоретичній частині (програмуванню), базуються на нестандартних логіках, яка як правило, займається обґрунтуванням конкретних задач сучасної науки. Щоправда, тут виникли нові ієрархії як логік так і мов програмування.

До систем відкритого розімкненого типу відносяться дослідження І. Пригожина, І. Стенгерс, Ю. Климонтовича та ряду інших дослідників [10: 139–188]. Це пов’язано із філософським узагальненням незворотної термодинаміки, яка була започаткована в дослідженнях Й. Шотткі, де Донде та Онзагера. Інший напівфілософський напівфізичний напрямок синергетика (теорія самоузгодженої дії), що був введений фізиком–теоретиком Г. Хакеном, є філософським узагальненням теорії автономних диференціальних рівнянь та теорії автономних систем управління [10: 163–179; 11: 23–28].

Теорія катастроф, що виникла також із теорії диференціальних рівнянь (дослідження В. Марченко, Трікомі та ряду інших дослідників), є також напівфілософським узагальненням теорії особливостей розв’язків цих систем рівнянь на проблеми стійкості та розвитку автономних систем управління. Визначний вклад в її становлення та розвиток відіграли дослідження Р. Тома, Г. Хакена, Зімана, В. Арнольда, Т. Постона, Є. Стюарта [11: 25–28].

До інших класифікацій, які використовуються в сучасній науці, слід віднести класифікації, які були використані А. Кифішиним для розшифровки та еволюції давньогрецького міфу [12: 9–63]. Цікаву антропологічну класифікацію в розшифруванні давніх поховань запропонував Ю. Шилов, який пов’язав давні могили, кургани та кромлехи в єдину ритуально–обрядову систему, яка була властива багатьом раннім цивілізаціям [13: 3–180].

Є й класифікації, які оптимізують історію трохи не в ту сторону, до якої ми звикли. Започаткував ці дослідження І. Ньютон, саме його хронологія мала за мету підпорядкувати історичні факти, вірніше узгодити їх із християнською хронологією. В часи Ньютона не були розкопані Троя, Вавилон, Пергамська бібліотека, кургани приазов’я, трипільська культура. Через те, виходячи з того, що він працював в коледжі Святої Трійці в Кембриджі, це на той час було нормальне альтернативне дослідження історії. Однак час показав, що тут він неправий. І ті цикли, які він відмітив в розвитку людської історії, та деякі із них хотів усунути, скоріше пов’язані із циклами сонячної активності, а не з тим, що історію переробляли монахи переписувачі та перекладачі. Відомий вчений один із засновників сучасної геліобіології та геліомедицини О. Чижевський якраз і пов’язав історичні події із циклами сонячної активності [15: 281–381].

Однак, пізніше цю хронологію почав презентувати та удосконалювати відомий російський народоволець В. Морозов, який біля 30–и років був ув’язнений в Петропавловській фортеці. Результати його досліджень були опубліковані в одному із томів його семитомної праці “Христос”. В останній чверті ХХ–го століття удосконаленням цієї хронології зайнялись московські математики М. Постніков та М. Фоменко. Тепер ці дослідження напевно слід скоріше всього віднести до жанру альтернативної історичної фантастики. Воістину титанічну працю в систематизації історії зробив А. Дж. Тойнбі, який проаналізував та класифікував основні люд-

ські цивілізації. Зараз його дослідження продовжують ряд дослідників, зокрема в Україні, Ю. В. Павленко.

Можна також навести і класифікації музики, живопису, театрального мистецтва та літератури. Однак всі ці класифікації та систематизації мають вузько специфічне значення, тому їх можна лише переносити та застосовувати для подібних та близьких областей знань та людської діяльності.

Для побудови найбільш загальної теорії систем з нашої точки зору потрібно знову звернутись до Дж. Бруно, Ньютона та Кондильяка. Згідно Дж. Бруно для створення загальної несуперечної теорії систем, яка б окрім того була формалізацією тези відомого канадського філософа Люра Холла "Все що йде з голови – розумне", потрібно було провести системну оптимізацію. В зв'язку з тим, що наука кінця XX–го століття – початку XXI–го відрізняється від науки XVII–го – XVIII–го століть суттєво хіба що лише раціональним наповненням. В сенсі глобальних принципів було щось уточнене, а щось і втрачене. Тому потрібно було звернутись знову до тези Кондильяка про три типи принципів та про оптимальне їх як формулювання так і встановлення. Від Ньютона потрібно було взяти чотири правила умовиводів у фізиці так як завдяки ним були побудовані найбільш раціональні системи знань, включаючи сучасну науку.

Всі ці ідеї та проблеми є синтезованими в поліметричному методі, який складається із функціональних чисел, узагальнених математичних перетворень, поліметричної теорії міри та вимірювань, теорії інформаційних обчислень та гібридної теорії систем [2: 47–132].

Функціональні числа є практично узагальненням та формалізацією ідеї Платона про три типи чисел: арифметичних чуттєвих та ідеальних. З математичної точки зору це практично узагальнення математичної міри, яка є в сучасній математиці та в квантовій механіці [2: 47–50].

Узагальнені математичні перетворення є узагальненою формалізацією концепції Н. Р. Кемпбелла про первинні та вторинні вимірювання. Первинним вимірюванням в основному відповідають кількісні перетворення, а вторинними – в основному якісні перетворення. Існує 15 типів цих перетворень, причому шість із них не є математичними в класичному сенсі цього слова [2: 51–54].

В зв'язку з цим поліметрична теорія міри та вимірювань, в якій синтезовані основні теорії мір та вимірювання та аналіз розмінностей базується на двох принципах: принципі асиметрії вимірювання (для кількісних перетворень та первинних вимірювань) та принцип розмірної однорідності (для якісних перетворень та вторинних вимірювань) [2: 162–176].

Теорія інформаційних обчислень об'єднує в собі дискретні та неперервні обчислення та базується на принципі оптимальної інформаційної зчисленності, який побудований на синтезі принципу найменшої дії, другого начала термодинаміки та теореми Шеннона в теорії інформації [2: 71–79].

Гібридна теорія систем [2: 116–118] базується на двох принципах: критерій взаємності та критерій простоти, останній включає в себе як складовий елемент принцип оптимальної інформаційної зчисленності. Для зведення в одну систему різних областей знань, включаючи науку та культуру, було введено поняття параметра зв'язності. Для точних наук він рівний одиниці, для інших наук та для різних областей культури він нерівний одиниці та може бути навіть функцією. Показано, що існує 10 мінімальних типів систем, причому чотири із них ніяк не пов'язані із класичною математикою. Якщо ж врахувати 15 типів узагальнених математичних перетворень, то ми маємо 150 мінімальних типів систем.

Таким чином тільки поліметричний метод дає обмежене число типів систем, причому це системи зі змінною ієрархією. Саме ж число систем, включаючи подібні та однакові, може бути доволі великим, якщо абстрагуватись – то й нескінченним.

На відміну від концепції Кондильяка в поліметричному методі більше деталізована предметна область систематизації (практично всі види людської діяльності, включаючи науку та культуру) через те всі принципи та критерії, деякі в більш вузькому сенсі слова, а деякі в більш ширшому, є абстрактними.

Поряд з термодинамічною концепцією І. Пригожина, І. Стенгерс та Ю. Климонтовича [10: 163–178] гібридна теорія систем є теорією розімкнених (відкритих) систем. Концепція Пригожина–Стенгерс представляє собою розширену концепцію незворотної термодинаміки де Донде – Пригожина, яка може бути поширена на будь–які інформаційні системи: основний принцип цієї термодинаміки принцип Пригожина – Гленсдорфа в епістемологічному сенсі еквівалентний теоремі Шеннона із теорії інформації.

Таким чином проведений аналіз проблеми системності, систематизації та систем в сучасній науці та культурі показав, що найбільш загальним та перспективним напрямком є концепції створення розімкнених систем. Гібридна теорія систем є представником такого класу систем. Поліметричний метод дозволяє об'єднати а єдину систему всі області знань, включаючи науку та культуру. Саме тому він є альтернативою епосі еклектики та софізмів, яка була основою науки та культури XX–го століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 760 с.
2. Трохимчук П. П. Поліметричне моделювання інформаційних та фізичних процесів. – Луцьк: Вид–во Волинського держуніверситету "Вежа", 1999. –344 с.
3. Дей К., Селбин Д. Теоретическая неорганическая химия. – Москва: Химия, 1976. – 568 с.
4. Де Кондильяк Э. Б. Трактат о системах // Этьен Бонно де Кондильяк, Сочинения, том 2. – М.: Мысль, 1982. – С.5–188.
5. Таранов П. С. Философский биографический словарь иллюстрированный мыслями. – М.: Эксмо, 2004. – 896 с.
6. Barrow J., Tippler F. The anthropic cosmological principle. – Clarendon & Oxford University Press: New York a.o., 1–st ed. 1986; 2–nd ed. 1996. – 676 p.
7. Система, симметрия, гармония: Сборник / Общ. ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. – М.: Мысль, 1988. – 318 с.
8. Кухтенко А. И. Кибернетика и фундаментальные науки. – К.: Наукова думка, 1987. – 144 с.
9. Трохимчук П. П. Проблеми глобалізму та диференціації в сучасній науці та культурі.// Мова і культура. Наукове видання. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого.–Т.1.–Вип. 8.– 2005. – С.44–50.
10. Дыбов А. М., Иванов В. А. Концепции современного естествознания. – Ижевск: Удмуртский университет, 1999. – 320 с.
11. Трохимчук П. П. Сучасна теорія управління. Методичні рекомендації. – Луцьк: ЛБІ МНТУ, 2007. – 52 с.
12. Кифишин А. Г. Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ – смысл в античной культуре: Сборник / Общ. ред. И. Е. Даниловой. – М.: ГМИИ им. А. С. Пушкина, 1990. – С. 9–63.

13. Шилов Ю. О. Брама безсмертя. – К.: Редакція журналу “Український світ”, 1994. – 384 с.
14. Трохимчук П. П. Ньютон – мислитель та вчений: до 350-річчя з дня народження // Вісник АН України. – 1992. – № 12. – С.63–72.
15. Чижевский А. Л. Земля в объятиях Солнца. – М.: ЭКСМО, 2004. – 926 с.

УДК 82.0

Городничая (Логвинова) И. В.
(Москва, Россия)

РАЗВИТИЕ РОМАНТИЧЕСКОЙ ИДЕИ О ТВОРЧЕСКОМ БЫТИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ В РУССКОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ И ЭСТЕТИКЕ

У статті мова йде про основні шляхи впливу романтичної ідеї на російську, а також західноєвропейську та східноєвропейську літератури. Інтерес до експерименту Л. Тіка починає виникати вже після його смерті, в засновників «нової драми», до яких відносять також «епічний театр» Б. Брехта, французьку екзистенціальну драму, театр абсурду. В основному творчість Л. Тіка звернула на себе увагу в епоху модернізму та постмодернізму, що характерно, зокрема, для російської літератури.

Ключові слова: *вплив, романтизм, російська література, європейські літератури, Л. Тік.*

In the article the main ways of influence by romantic idea on Russian, European literatures are decided. Interest to the L. Tieck’s experiment arise after his dead, in society of founders “new drama”, by them B. Brecht’s “epic theatre”, French existence drama, absurd theatre. In the main L. Tieck’s works attract attention in the Modernism and Postmodernism, that is typical for Russian literature.

Key words: *influence, romantic, Russian literature, European literatures, L. Tieck.*

Задача статьи – обозначить основные пути влияния романтической идеи о творческом бытии произведения в русской литературной критике и эстетике, а также в западноевропейской и восточноевропейской литературах.

Сам Л. Тик, создавая пьесы–сказки, осознавал, что современники не оценят их вполне. Он творил в твердой уверенности, что его экспериментальные пьесы не утратят своего значения для будущих поколений литераторов и зрителей. Об этом очень хорошо сказал А.В. Карельский в предисловии к современному изданию переводов пьес романтиков–драматургов: «Современный писателю театр не заинтересовался этими комедиями – был, очевидно, к ним не готов. Но и в последующей критике на протяжении всего XIX века сохранялся взгляд на них лишь как на романтико–иронические выверты, далекие от подлинных забот жизни и искусства <…> Но это не значит, что Тик целиком зачеркнул прежний опыт, признал себя побежденным. Не раз впоследствии он напоминал, что неуспех своих ранних комедий он относит не на счет самого художественного принципа, а на счет его не-

© Городничая (Логвинова) И. В., 2008.

своевременности. Блестящий знаток истории театра, издатель, комментатор и переводчик Шекспира, … Тик в то же время в полной мере осознавал и новаторство своих экспериментов, и их глубинное – при всей внешней эксцентричности – соответствие законам жанра, самого театра» [1: 11-14].

Однако А. В. Карельский практически все неудачи этих произведений свел к тому, что Тик увлекся разрушением старого театра, а его собратья–романтики, начав в восторге подражать его опытам, настолько формально его скомпрометировали, что усилили впечатление бесперспективности подобных экспериментов. Это взгляд на проблему со стороны формы. Иной взгляд на эти пьесы представляется, если взглянуть с точки зрения гуманитарной поэтологии [2]. Проведенный нами анализ показал, что пьесы–сказки Л. Тика могут быть неисчерпаемым источником идей для современных сценических экспериментов, а также материалом для приложения современных методов литературоведения. А. В. Карельский упоминает, в частности, пьесу Л. Пиранделло «Шестеро персонажей в поисках автора», эпический театр Брехта с его «теорией остранения», и говорит, что «Кот в сапогах» был поставлен и имел успех в 1921 г. вместе с пьесой Пиранделло. В это же время закладываются и основы теории Б. Брехта. Исследователь делает вывод, что «тиковские «литературные забавы» предвосхитили очень существенные тенденции театра XX века, причем уже не только в комедийной линии. У того же Пиранделло техника разрушения сценической иллюзии используется для воплощения резчайшего разрыва между реальной жизненной трагедией и возможностью ее адекватного сценического воплощения. Прием этот оказался удобным и для разных форм философский и исторической драмы–притчи XX в. – для сопряжения отдаленных во времени друг от друга исторических эпох, выявления в них некоего общезначимого морального опыта (Жан Ануй во Франции, Теннессии Уильямс в США и т. д.)» [1: 15]. Кроме того, эксперименты Тика повлияли на драматургию русского модернизма, а также явились импульсом для развития идеи о творческом бытии художественного произведения и связанной с нею идеи поэтической педагогики. О влиянии пьес Л. Тика и литературной теории иенского романтизма на развитие подобных идей в западноевропейской, восточноевропейской и русской литературе и пойдет речь в данной статье.

Начать разговор о развитии романтической идеи о творческом бытии произведения в русской и зарубежной литературной критике и эстетике представляется необходимым с общих замечаний о вкладе иенского романтизма в развитие западноевропейской и восточноевропейской драматургии.

О влиянии романтизма в целом на развитие драматургии Западной и Восточной Европы существует объемистая библиотека исследований. Нашей задачей является краткий обзор именно влияния иенского романтизма, а конкретнее экспериментов Л. Тика в области драматургии.

В Германии пьесы–сказки Л. Тика получили признание и были успешно поставлены на сцене уже после смерти автора, в 1921 г. Юргеном Фелингом в Берлине, тогда же, когда и пьеса Л. Пиранделло «Шесть персонажей в поисках автора» в Риме [1: 15]. При этом А. В. Карельский указывает на то, что «Пиранделло с признательностью вспоминал Тика, а Брехт не вспоминал. Но как бы то ни было: оказывается, тиковские «литературные забавы» предвосхитили очень существенные тенденции театра XX века…» [1, с. 15]. На самом деле, «эпический театр» Брехта имеет много общего с экспериментом Тика. Он использует не только тиковскую технику разрушения иллюзии, но, подобно Тику, выступает реформатором немецкого театра, и считает, что зрителя нужно воспитывать. Отличие в том, что Б. Брехт стремится воспитать в зрителе не хороший вкус, а классовое сознание (Брехт был марксистом). Для этой

цели он использует эффект остранения, заключающийся в сохранении эмоциональной дистанции между сценой и зрителями, в представлении событий в виде рассказа об уже совершившемся. У Тика же мы видим иллюзорность этой границы, а действие происходит на глазах у зрителей, и даже направляется (пусть иллюзорно) волей зрителей [3; 4]. Точно так же, как и Тик, Брехт берет в основу пьесы известный сюжет, но, если Тик видоизменяет его, делая из сказки о Коте в сапогах постановку на сцене пьесы по этой сказке, то Брехт показывает отношение не персонажа, а автора и исполнителя к уже готовому сюжету, и не его вживание в образ, а суд над героем. В его пьесах даже поведение персонажа подчеркнуто декларативное и экспрессивное, исключающее вживание актера в образ. Он, таким образом, используя прием разрушения иллюзии, подводит под него идеологическую основу, дополняя его «техникой отчуждения». Это словесный, агитационный театр.

Можно сказать, что эстетика «нового театра» во многом основана на идеях экспериментальных пьес Л. Тика. Это и «эпический театр» Б. Брехта, и французская экзистенциальная драма, и камерная драма, и лирическая драма, и театр абсурда, и другие.

А. В. Карельский в качестве примера развития приема разрушения сценической иллюзии называет также различные формы философской и исторической драмы–притчи XX века, авторами которых были Жан Ануй во Франции, Теннесси Уильямс в США и др. [1: 15]. Некоторые идеи (говорящие вещи, фантастические события, произвол художника) взял для пьесы «Синяя птица» М. Метерлинк. В основе драм Беккета и Ионеско также лежит разрушение сценической иллюзии вместе с разрушением действия как такового и отсутствием героя. В то же время они создают собственную мифологию, что свойственно романтизму. Для символизма романтизм, его театральные приемы выступают своего рода символами.

Основная масса западноевропейских драматургов восприняла от театра иенского романтизма романтическую иронию и тираноборческие тенденции, а также разрушение принципов классицистического театра: В. Гюго («Марион Делорм», «Эрнани»), А. де Виньи («Чаттертон»), А. де Мюссе («Лорензаччо») во Франции, Дж. Г. Байрон («Манфред»), П.Б. Шелли («Ченчи») в Англии, Г. Клейст («Пентиселея») в Германии, А. Мандзони («Граф Карманьола») в Италии. В основном, как видно по авторам, воспринявшим экспериментальные идеи Л. Тика, его творчество обратило на себя внимание в эпоху модернизма и постмодернизма.

В Восточной Европе сценические идеи Л. Тика получили своеобразное продолжение в пьесе И.–Л. Переца «Ночь на старом рынке», до сих пор не переведенной на русский язык, а также в творчестве Ст. Выспянского и Кароля Войтылы, создателя «театра восторга». Ст. Выспянский стремился в своих драмах к синтезу самых разных искусств (литературы, живописи, музыки), используя приемы разных жанров, и тем самым явился реформатором польского театра. В философской драме «Освобождение», он использовал прием «театра в театре» и перенес действие в область сознания героя. В символистской пьесе–мистерии «Акрополь», автор размышляет, подобно Л. Тику, о возможностях художника, о взаимовлиянии и взаимопроникновении искусства и жизни [5]. К. Войтыла увлекался мистицизмом, считал, что слово способно изменить мир. Это легло в основу «театра восторга», где театральное действо воспринималось как религиозный ритуал. К. Войтыла, возбуждая патриотизм, влиял на сознание людей, которым в период немецкой оккупации негде было, кроме театра, услышать слово правды.

Основная масса восточноевропейских драматургов в своих пьесах использует прием романтической иронии, пафос освободительной борьбы, на почве которой и зарождалось романтическое течение в Польше, Чехии, Венгрии, Словакии, Украине.

Выдающиеся романтические драмы Восточной Европы такие: в Польше «Дзяды» А. Мицкевича, «Кордиан» Ю. Словацкого, «Небожественная комедия» Красиньского, «Варшавянка» С. Выспянского, в Венгрии «Воевода Штибор» К. Кишфалуди, «Бегство Задана» М. Верешмарти, в Чехии и Словакии сказочно–фольклорные («Волынщик из Стракониц») и революционные («Ян Гус») пьесы Й.К. Тыла, в Украине пьесы П. Кулиша, в России «Борис Годунов» А. С. Пушкина, драматургия А.П. Чехова.

Таким образом, интерес к эксперименту Л. Тика у представителей восточноевропейской и западноевропейской драматургии начинает проявляться уже после его смерти, создателями поэтики «новой драмы», к которой относят такие направления, как «эпический театр» Б. Брехта, французская экзистенциальная драма, камерная драма, лирическая драма, театр абсурда и другие. В эпоху романтизма идея показа влияния пьесы на «театр сознания» зрителя еще не могла быть воспринята адекватно, она была слишком новой и революционной для только что отказавшейся от классицистических канонов литературы.

Более подробно рассмотрим влияние романтических идей на русскую эстетическую мысль, поскольку русский романтизм некорректно рассматривать вне его связей с другими романтизмами, в частности, с иенским. Если в литературоведении достаточно подробно изучены связи русских романтиков и модернистов с французскими, польскими, английскими и т. д., то существует область неисследованного в отношении связей с ранними иенскими романтиками, а именно с их идеями о творческом бытии произведения.

Сафиуллин Я. Г. отмечает, что «первая высокая волна внимания к немецкому романтизму поднялась в России в 20-е годы XIX века, в эпоху расцвета романтизма в самой русской культуре. Затем наступило долгое время относительно спокойного художественного и теоретического освоения немецкого романтизма, которое продолжалось вплоть до 10-х годов нового века, когда в русской литературе вновь вспыхивает глубокий интерес к нему» [6, 156]. И каждый раз интерес к немецкому романтизму возникал именно в переходные этапы развития русской культуры, «когда в ней рождались новые формы творчества, возникала потребность нестандартного осмысления истории искусства, а также образного и понятийного определения своей национальной специфики» [6, 156]. В такой переходный период обратились к осмыслению проблем искусства, которые поднимают иенские романтики, А. С. Пушкин, Ф. М. Достоевский, А. А. Фет, М. А. Волошин и русские символисты.

Вопрос о соотношении романтизма и реализма в поэтическом творчестве этот на материале литературы европейской и русской исследовался неоднократно такими исследователями как А. М. Гуревич, А. В. Михайлов, Н. Я. Берковский, А. А. Аникст, И. Ф. Волков, В. М. Жирмунский, Д. С. Наливайко и др. Большинство исследователей отмечает зыбкость границ романтического и реалистического методов, их терминологическую условность. Мы попытались решить его с точки зрения проблемы творческого бытия поэтического произведения в эстетике А. С. Пушкина, которая, на наш взгляд, позволяет вывести обобщающее суждение по данному поводу. Для этого необходимо выяснить, как определяли романтики (и А. С. Пушкин) понятие «реализм»; как связаны с этим определением понятия «народность» и «историзм»; какую роль они играют, по мысли А. С. Пушкина и иенских романтиков, в процессе творческого бытия поэтического произведения.

Реализм и романтизм отличаются друг от друга своим видением действительности: для реалиста это происходящие здесь и сейчас в реальной обстановке события, влияющие на развитие характера персонажа, в этой обстановке живущего, меняющие его ход мыслей и отношение к людям и миру; для романтика же персонаж

(обычно художник, поэт, композитор) противостоит реальной обстановке и пытается изменить ее, создает свой собственный мир. По поводу вопроса о соотношении романтизма и реализма в русской литературе очень хорошо выразился Д. С. Наливайко: «Бесспорно, во многом романтизму конца XVIII – первой трети XIX века была свойственна спонтанная направленность развития к реализму» [7: 276].

Подробно вопрос о соотношении романтизма и реализма в эстетике А. С. Пушкина рассмотрен нами в статье [8]. Мы склоняемся к тому, что все же поэт имел в виду романтизм в его развитии к более реальному отображению действительности, в том числе исторической, и в его стремлении усилить воздействие произведения на сознание зрителя. И более действенным в этом смысле видом искусства и Пушкин, и иенские романтики признавали театр. Истина кроется в синтезе реального и идеального, а это соответствует, по Шеллингу, драматическому роду поэзии.

Конечно, нельзя говорить о прямом влиянии эстетики иенского романтизма на А. С. Пушкина, ибо у нас нет прямых подтверждений, но мы можем утверждать, что это влияние происходило косвенно. Во–первых, своим учителем А. С. Пушкин считал В. А. Жуковского, который был лично знаком с Гете, переводил Шиллера. Ж. де Сталь, которая, по словам А. А. Аникста, вольно и поверхностно истолковала немецкий романтизм, но уловила самую суть понятия «народность», тоже в какой–то степени повлияла на А. С. Пушкина. Историзм и народность были предложены романтиками, а развитие эти принципы получили у реалистов.

Можно сделать вывод, что А. С. Пушкин был продолжателем романтической традиции, ее осмыслителем и преобразователем. Романтизм как реализм и был тем пунктом, к которому подошли в своих рассуждениях иенские романтики, а А.С. Пушкин, уже независимо от них, развил в понятии «истинный романтизм». Проблема была подсказана эпохой и решалась применительно к современному этапу развития литературы немецкой и русской.

Вопрос о соотношении романтизма и модернизма также неоднозначно решается в литературоведении.

Сам по себе модернизм – формула изменения мира. То же самое, что было в романтизме. В эстетике модернизма в начале XX века идеи иенских романтиков зазвучали с новой силой. Если русский романтизм вырос на почве просвещения и французской, английской литературы, то русский символизм более внимательно присмотрелся к иенскому романтизму, найдя в нем созвучные себе идеи (В. Соловьев, П. Флоренский, С. Булгаков; Н. Гумилев, А. Белый, А. Блок и др.).

Актуальность идей иенских романтиков в XX веке обусловлена тем, что, во–первых, в России преобладало революционное настроение, идея переустройства мира (которая, кстати, существовала всегда, но в виде утопий), которая берет свое начало от иенских романтиков, разочаровавшихся в результатах Французской революции и попытавшихся воспитать общество средствами искусства. Конечно, модернисты об этом знали, и знали, что в условиях того времени романтики смогли только разработать теорию, но не реализовать ее, поскольку общество было еще не готово воспринять их идеи адекватно. Модернисты пошли более эстетским путем: от реального к реальнейшему (сравним: у романтиков стремление поэта, не понятого толпой, уйти в мир поэзии), но совсем в другом ключе, с другим смысловым оттенком, в иных исторических условиях: до России дошли только отголоски Французской революции в виде идей позднего романтизма, в основном французского и английского, поэтому уход в сферу реальнейшего бытия (у символистов) связан с жизнестроительством. Это были люди, которые стремились свою жизнь превратить в искусство. Очень тонко об этом заметил В. Ходасевич: «Самое пре-

обладание лиризма у символистов – есть следствия глубокой, первичной причины: теснейшей и неразрывной связи писаний с жизнью. Да, именно у этих, столько раз объявленных «головными», «неискренними», – связь жизни и творчества так сильна, так неразрывна, как, может быть, это было лишь у немногих раньше, ни у кого – после них… Написанное всегда было или становилось для символиста реальным, жизненным событием… Написанное другими людьми того же круга вплеталось сюда же, как в обычную жизнь вплетаются поступки наших близких. Писатель не отделялся от человека. Потому–то символисты и были так запутаны в общую сеть личных и литературных любвей и ненавистей… Часть «творчества» ушла в жизнь, в ней растеклась, там и осталась» [9: 19-20].

Во-вторых, задачи модернистов тоже были другими соответственно с запросами времени. По словам Н. А. Анисимова, «в отличие от своего предшественника – традиционного романтизма – символизм утверждает «последний смысл», конструирует представления об абсолютных ценностях не относительно несовершенного реальной действительности (которая не может не быть таковой), а относительно уже наличествующей абсолютности, каковой безоговорочно признается личность в индивидуальности собственного «я»… Для символистского сознания реальный мир – конкретно осязаемый и действительный – есть органическая составная часть – низшая ступень – универсального, всеобъемлющего мира, «на высотах» которого изначально разрешены противоречия, неразрешимые на «низшей ступени». Это единство универсального мира предстает как результат «сложения», взаимопроникновения двух миров: реального (осязаемого телесно) и надреального (осязаемого духовно). Граница между мирами, по логике символизма, очевидна лишь для реалистического и традиционного романтического сознания. Для символистского сознания она не принципиальна: телесно осязаемый мир являет ему символы, через которые осуществляется прорыв, духовное постижение надреального мира с его изначально заданными, внешними по отношению к ищущему индивидуальному сознанию, абсолютной целесообразностью и «последним ответом» на вопрос о «последнем смысле» жизни» [10: 14-15]. Ю. Л. Аркан считает, что романтическая идея эстетизма как образа жизни оказалась реализацией романтической мечты [11: 115]. Видимо, идея романтиков оказалась особенно близкой теоретикам символизма.

А. П. Авраменко говорит, что уже в самой природе русского символизма было родственное начало с немецким романтизмом. З. Г. Минц отмечает, что «Блок осмысливает символизм через немецких романтиков. В романтизме Блок видит то, что хочет увидеть в символизме – новый способ переживания жизни» [12: 535]. При этом соприкосновение обоих романтизмов было двойственным: «во–первых, прямое в силу того, что символизм по сути своей был воплощением идеалистического мироощущения и воспринял очень многое из взглядов немецких идеалистических философов и эстетиков. И во–вторых, опосредованное: с немецким романтизмом тесно связано творчество одного из русских романтиков В. А. Жуковского, положившего начало той ветви русской литературы, которая обозначается именами Ф. Тютчева, А. Фета, Вл. Соловьева и которая на исходе XIX столетия дала побеги в виде символической поэзии» [13: 159]. Кроме того, по мнению Я. Г. Сафиуллина, символисты в целом «не столько изучали немецкий романтизм, опираясь на методы формально–логи–ческого характера, сколько рассказывали о нём, демонстрировали созерцание его, давали ему лирические оценки, «вырывали» его из контекста эпохи, придавали его идеям современное звучание и т. д.» [6: 164]. А. Л. Казин отмечает: «Дело, разумеется, обстоит не так, что русские символисты просто взяли какие–то мысли и образы иенских или каких–либо других романтиков и стали развивать их по своему

вкусу. Наоборот, прав С. А. Венгеров, говоря, что «исторически, как реальный факт воздействия, немецкий романтизм никакого влияния на наши «новые течения» не оказал». Только уже сравнительно поздно символисты заинтересовались Новалисом. Суть дела в том, что объективно, независимо ни от каких прямых влияний, русский символизм как предвестник модернистского (авангардного) эстетического сознания в России зародился именно в лоне романтизма» [14: 9].

Таким образом, точно так же, как, по словам В. Турчина, «романтики искали в мире то, что отмечено печатью развития, пусть и неполного и неосуществившегося по тем или иным причинам» [15: 14], и поэтов–постмодернистов, и всех древних и новых поэтов) интересовала творческая природа искусства (что и как оно творит?) и связанная с нею проблема воздействия творчества на мир и человека, проблема поэта–творца и его ответственности за творческое бытие своих произведений в сердцах и душах людей. Модернизм вообще явление довольно сложное и неоднозначное. В качестве представителя эстетики модернизма мы проанализируем отношение к творческому бытию поэтического произведения М. А. Волошина, в творчестве которого, на наш взгляд, влияния иенского романтизма проявились ярче и полнее, чем в творчестве представителей отдельных течений поэзии Серебряного века. В личности М. А. Волошина объединились все многообразные явления, свойственные эстетике Серебряного века. Высшим символом этого объединения стал Дом Поэта в Коктебеле, где в гостях у поэта Волошина бывали и общались друг с другом представители самых разных стилей и направлений начала XX века.

В основном влияние идеи о творческом бытии поэтического произведения обнаруживается в русском модернизме (критические заметки Блока, Цветаевой, Белого). Это влияние обусловлено общей темой, которую затронули те и другие: как живет произведение? У Волошина мы находим развитие педагогических романтических идей, связанных с идеей творческого бытия поэтического произведения, которые он воспринял сквозь призму идей вальдорфской педагогики Р. Штейнера. Идея гуманитарной педагогики – тоже идея модернизма, почерпнутая у романтиков. Педагогические идеи, прямо не высказываемые, есть у А. С. Пушкина, Ф. М. Достоевского. И в целом русская литература педагогична, поскольку она воздействует (это ее свойство, ее цель, ее суть). Интерес А. С. Пушкина, А. А. Фета и Ф. М.Достоевского к идее творческого бытия поэтического произведения отразился в их литературно–эстетических концепциях.

В заключение хотим отметить, что интерес к эксперименту Л. Тика у представителей восточноевропейской и западноевропейской драматургии начинает проявляться уже после его смерти, создателями поэтики «новой драмы», к которой относят такие направления, как «эпический театр» Б. Брехта, французская экзистенциальная драма, камерная драма, лирическая драма, театр абсурда и другие. В эпоху романтизма идея показа влияния пьесы на «театр сознания» зрителя еще не могла быть воспринята адекватно, она была слишком новой и революционной для только что отказавшейся от классицистических канонов литературы. В основном, творчество Л. Тика обратило на себя внимание в эпоху модернизма и постмодернизма, что характерно не только для западноевропейских и восточноевропейских литератур, но и для русской.

ЛІТЕРАТУРА

1. Немецкая романтическая комедия / Сост., вступ. ст. А. В. Карельского. – СПб.: Гиперион, 2004.
2. Борисенко В. И. Введение в гуманитарную поэтологию (К проблеме этологической поэтики) // Матеріали вузівської конференції професорсько–викладацько-

го складу за підсумками науково–дослідної роботи: Філологічні науки. – Донецк: Донецкий государственный университет, 1997. – С. 11–14.
3. Брехт Б. О театре: Сборник статей. – Пер. с нем. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960.
4. Фрадкин И. М. Бертольд Брехт. Путь и метод. – М.: Наука, 1965.
5. Оконьска А. Выспянский / Пер. М. Демакиной. – М.: Искусство, 1977.
6. Сафиуллин Я.Г. Ранний немецкий романтизм в русском восприятии (10–е годы XX в.) // Грани сотрудничества = Die Vielfalt der Zusammenarbeit: К 10–летию Соглашения о сотрудничестве между Казанским и Гиссенским университетами / Отв. ред. Я.Г. Сафиуллин. – Казань: УНИПРЕСС, 1999. – С. 156–165.
7. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. – Киев: Мистецтво, 1981.
8. Шеллинг Ф.В.Й. Философия искусства. – М.: Мысль, 1999.
9. Логвинова И.В. Иенский романтизм и эстетика А.С. Пушкина // Стиль. Жанр. Поэтика: сб. статей. – К 65–летию Камиля Гамидовича Ханмурзаева / Сост., ред. Ф.Х. Исрапова. – Махачкала: Эпоха, 2006. – С. 165–176.
10. Критика русского символизма: В 2 т. / Сост. Н.А. Богомолов. – Т. 1. – М.: «Олимп», «АСТ», 2002.
11. Анисимов Н.А. В. Гаршин и С. Надсон как предшественники символизма (к проблеме соотношения реалистического, романтического и символистского сознания) // Филологические исследования / Отв. ред. Отин Е.С. – Вып. 3. – Донецк: Юго–Восток, 2001. – С. 7–20.
12. Аркан Ю.Л. Очерки социальной философии романтизма. Из истории немецкой консервативно–романтической мысли. – СПб.: Наука, 2003.
13. Минц З.Г. Александр Блок и русские писатели. Т. 2. В 3–х книгах. – СПб.: Искусство, 2000.
14. Авраменко А.П. Русский символизм и немецкая культура // Из истории русско–немецких литературных взаимосвязей / Под ред. В.И. Кулешова и В. Фейерхерд. – М.: Издательство МГУ, 1987. – С. 158–170.
15. Белый А. Критика. Эстетика. Теория символизма: В 2–х т. – Т. 1. – М.: Искусство, 1994.

УДК 008:81

Головко Ж. С.
(Белгород, Россия)

ДИНАМИКА ЯЗЫКОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОМ КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ (вторая половина XX века).

Ключевые слова: *языковое строительство, методология языкознания, современный литературный язык, лексикография, восточнославянские языки, подготовка учителей–словесников.*

Одна их главных проблем сегодня, с которой столкнулись страны Восточной Славии по отношению к проамериканской глобализации, вместе с навязыванием общего (языка глобалистов) – английского – это выработка четкой позиции по сохранению

© *Головко Ж. С., 2008.*

своей самости, национальной особости, суверенитета и главного признака национальной самоидентификации – языка титульной нации. Для того, чтобы противостоять такому натиску глобализма, странам Восточной Славии необходимо совместное противодействие претендентам на мировое господство. А одним из «обоснований» закрепления политической, экономической, социокультурной раздробленности славянского мира является ложь о языковом строительстве в исследуемые годы.

На развитие восточнославянского языкознания в исследуемый нами период оказали огромное влияние постулаты и идеи лучших представителей отечественной словесности: М. В. Ломоносова, К. К. Атраховича (К. Крапивы), И. К. Белодеда, Л. А. Булаховского, А. И. Журавского, Е. Ф. Карского, А. А. Потебни и др.

В начале 50–х годов XX в. усиливается внимание к методологии языкознания, что находит отражение в первую очередь в курсах по общему языкознанию (Л. Булаховский «Введение в языкознание», ч. II, 1953 г.; «Значення мовознавства», 1962 г.; «Нариси з загального мовознавства», 1954 и 1959 г.г.). Ряд работ посвящен оценке и дальнейшей разработке теоретических основ отдельных методов, в частности, сравнительно–исторического (Л. Булаховский, А. Мельничук), методов этимологических исследований (А.Белецкий). В 50–е и 60–е годы изданы исследования о закономерностях развития языков социалистических наций.

Крупным вкладом в науку о языке исследуемого периода явилось издание следующих выдающихся трудов классиков отечественного языкознания: «Историческая грамматика русского языка» Ф. И. Буслаева (1959), «Избранные труды» Ф. Ф. Фортунатова (т.I и II, 1956-1957), «Из записок по русской грамматике» А. А. Потебни (т. I-II, 1958; т. III, 1968), «Историческая морфология русского языка» А. А. Шахматова (1957), «Избранные работы по русскому языку» академиков Л. В. Щербы (1957) и С. П. Обнорского (1960) и т.д. [1: 119].

Учение о литературных языках – детище советского языкознания. Литературный язык – это обработанная форма общенародного языка, обладающая в большей или меньшей степени письменно закрепленными нормами [2: 32–33].

Основное внимание исследователей современного белорусского литературного языка в 50-60-е годы было направлено на создание учебников и учебных пособий для филологических факультетов вузов республики и подготовку работ справочного характера для широкого круга читателей. Под руководством М. Г. Булахова создан комплекс пособий «Курс сучаснай беларускай мовы»: марфалогія – 1957, сінтаксіс – 1959, фанетыка, арфаграфія, лексікалогія – 1961) и «Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове: дапам. для студэнтау філал. фак. ун–тау» (1959), которые сыграли большую роль в подготовке филологических кадров и содействовали закреплению норм литературного языка.

Изучению грамматики посвящены труды: «Прыслоуе у беларускай мове» (1962), «Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні у беларускай мове» (1965) и «Праблемы семантыка–сінтаксічнага даследавання беларускай мовы» (1976).

В начале 90–х годов вышла из печати монография Л. Ц. Выгоннай «Інтанацыя. Націск. Арфаэпія» (1991) и ее же «Фанетыка беларускай мовы» (1995) [3: 15].

Советские русисты проводили большую и плодотворную работу по изучению современного русского литературного языка. Из множества работ в этой области следует отметить такие капитальные труды синтезирующего характера: «Русский язык» В. В. Виноградова (М.–Л., 1947), коллективная двухтомная академическая «Грамматика русского языка» (М., 1952–1954,1960), коллективная «Грамматика современного русского литературного языка» под редакцией Н. Ю. Шведовой (М., 1970), «Фонетика современного русского языка» Р. И. Аванесова и др. [4: 504].

Главным же итогом интенсивной работы по изучению социально обусловленных изменений в русском языке новейшего времени явился четырехтомный труд «Русский язык и советское общество» (под ред. М. В. Панова; 1968). Продолжение этих социолингвистических исследований нашло отражение в коллективной монографии «Русский язык по данным массового обследования» (под ред. Л. П. Крысина; 1974), в сборнике «Социально–лингвистические исследования» (под ред. Л. П. Крысина и Д. Н. Шмелева; 1976) [5: 257-258].

В советское время возникло учение о фразеологии, разработка проблем которой особенно активизировалась в послевоенные годы (В. И. Чернышев, Б. А. Ларин, А. М. Бабкин, А. Г. Руднев, Н. М. Шанский, Д. Н. Шмелев и др.). Выдающееся место в разработке теоретических проблем современного русского литературного языка и его истории занимают в советской русистике работы академика В. В. Виноградова [4: 504].

Постоянное внимание изучению современного титульного языка уделяли лингвисты Украинской ССР.

К лучшим учебникам по фонетике и грамматике украинского языка для вузов относился «Курс сучасної української літературної мови» М. А. Жовтобрюха и Б. Н. Кулика (ч.1-2, 1959 г.). Исследовалась структура частей речи, изучались грамматические категории в их взаимосвязях, анализировались те явления фонетики, грамматики и словообразования, которые прежде не являлись предметом специального изучения. Перечислим лишь некоторую часть основных работ в данной области: «Синтаксис займенників в українській мові» (1962 г.) и «Іменник в українській мові» (1974 г.) И. Г. Матвияса; «Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові» (1969 г.), «Прикметник в українській мові» (1978 г.) А. А. Грищенко и др.

Параллельно с исследованием грамматической структуры украинского языка в Украинской ССР продолжалось углубленное изучение грамматики русского и других славянских языков (В. И. Кононенко, К. К. Трофимович, М. А. Карпенко, А. Д. Зверев, Ф. А. Никитина и др.) [6: 9; 7: 8; 8: 265].

Одной из старейших областей языкознания является лексикография, она занимается собиранием слов какого–либо языка, приведением их в систему и изданием в виде словаря.

Основное внимание белорусских лексикографов первоначально было направлено на подготовку большого переводного русско–белорусского словаря, потребность в котором остро ощущалась общественностью республики. Работа по созданию этого словаря была начата еще во время Великой Отечественной войны Советского Союза и завершена в 1953 году [4: 507].

В 1953 г. под редакцией Я. Коласа, К. Крапивы, и П. Глебки вышел «Русско–белорусский словарь», содержащий около 86 тысяч лексических единиц, в 1962 г. под редакцией К. Крапивы издан «Беларуска–рускыі слоунік». Эти словари способствовали нормализации белорусского литературного языка, дальнейшей углубленной разработке семантики, стилистической регламентации словоупотребления. В конце 60–х и в 70–х годах появляются словари новых типов и назначений, перечислим лишь некоторые из них: «Руска–беларускі слоунік грамадска–палітычнай тэрміналогіі» Н. В. Бирилло, А. И. Журавского, М. Р. Судника и др. (1970), «Слоунік сінонімау і блізказначных слоу» М. К. Клышко (1976), «Краёвы слоунік усходняй Магілёушчыны» И. К. Белькевича (1970) и т.д. [10: 192-193].

С 1959 г. (на протяжении 20 лет) научные сотрудники Института языкознания АН БССР работали над созданием первого толкового словаря современного

белорусского литературного языка. Перед составителями стояла задача показать современный белорусский язык во всем его лексико–фразеологическом богатстве. База словаря – белорусская литература разных стилей и жанров, на основе которой была создана фундаментальная картотека количеством около 2,5 миллиона карточек [11: 39].

Картотеки лексики русского языка содержат сведения о самых крупных хранилищах лексического богатства русского языка – о московских и петербургских картотеках, хотя на самом деле их число очень велико, поскольку картотеки ведутся во всех вузовских центрах русистики и во многих из них составляются региональные словари – словари диалектной, разговорной речи или литературного языка.

Институтом русского языка АН СССР были изданы два словаря–справочника – «Русское литературное произношение и ударение» (1955 и 1959) и «Орфографический словарь русского языка» (вышло 15 изданий: 1 е – 1959, 15 е – 1978). В это же время вышел четырехтомный «Словарь языка Пушкина» (1956 1961) – первый в нашей стране полный словарь одного писателя. После его публикации заметно оживляется работа по подготовке словарей языка других художников слова: М. Горького, В. Маяковского, Л. Толстого, А. Чехова, М. Ломоносова, Н. Гоголя, С. Есенина, Н. Чернышевского.

Во второй половине XX в. вышли в свет: семнадцатитомный академический «Словарь современного русского литературного языка»(1948-65), «Словарь русского языка» С. И. Ожегова (1949; начиная с 9–го исправленного и дополненного изд. 1972 – под ред. Н. Ю. Шведовой; 23 изд., 1990; продолжением этого словаря является «Словарь русского языка» Ожегова и Шведовой, 1993; 3 изд., 1995), «Словарь русского языка» (под ред. А. П. Евгеньевой, т.1-4, 1957-61; 2 изд., 1981-84; 3 изд., 1985-88). Эти словари стимулировали развитие многих теоретических вопросов лексикологии и лексической семантики. Активизируется словарная работа, создаются словари разных типов: толковые, грамматические, словообразовательные, синонимические, фразеологические, ассоциативные и др.

Большое значение для исторической лексикологии и теории слова имеет посмертная публикация монографии В. В. Виноградова «История слов» (1994) [12: 63-65; 13: 433].

На издательство «Русский язык» Госкомиздат СССР возлагал функции всесоюзной головной организации по координации выпуска, разработке типологии, методики подготовки русско–национальных словарей и разговорников, а также оказанию консультативной помощи в выпуске словарной литературы в республиканских и местных издательствах. Редакция языков народов СССР, которая работала в составе издательства «Русский язык», за сорок лет своего существования выпустила сто пять словарей на 51 языке народов СССР, в том числе 53 русско–национальных и 52 национально–русских, общим тиражом свыше миллиона экземпляров [14: 14].

В 50-е годы в Советской Украине, в Институте языковедения им. А. А. Потебни АН УССР, создается картотека, которая в 1960 г насчитывала свыше 3 млн., в 1965 г. – около 6 млн. карточек. На ее основе создан «Українсько–російський словник» (1953-1963 г.г.), содержащий свыше 120 тыс. словарных статей. Изданы «Російсько–український словник» (т.1-3, 1968 г., Государственная премия УССР, 1971 г), «Словник мови Шевченка» (т.1-2, 1964 г), «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» (т.1-3, 1978-79 г.г.) и др. Наиболее значительным лексикографическим трудом является «Словник українськоі мови» (т.1-11, 1970-80 г.г., Государс-

твенная премия СССР, 1983 г.). Более двадцати лет (с конца 50–х годов) продолжалась работа над этим фундаментальным словарем, в котором помещены 134058 слов, использованы цитаты из произведений 209 украинских писателей – от Котляревского до современности [15: 78; 6: 9-10; 7: 9].

Неоднократно издавались орфографические словари (среди них наиболее популярный, выдержавший несколько изданий «Орфографічний словник» И. Кириченко (1-21 издание, 1948-1977 гг.,), вышли «Словник наголосів українськоі літературноі мови» Н. Погребного, «Словник скорочень в українській мови» под ред. Л. С. Паламарчука и др.

При творческом участии лингвистов Комитет научной терминологии подготовил и издал около 30 отраслевых терминологических словарей (в основном двуязычных переводных), а также терминологических словарей широкого профиля (словари общетехнической, сельскохозяйственной, социально–экономической терминологии).

В помощь специалистам народного хозяйства и руководителям широко издавалась справочная литература: «Довідник агронома». К., 1985; «Довідник агронома по удобрению». К., 1966; «Довідник акушерки». К., 1978 и т.д. При периодических переизданиях тиражи справочников составляли от 25000 экземпляров («Довідник депутата») до 60000 экземпляров («Довідник акушерки»).

В языковедческих центрах Восточной Славии – Институте языкознания им. Якуба Коласа АН БССР, Институте русского языка АН СССР, Институте русского языка им. А. С. Пушкина, Институте языкознания им. А. А. Потебни АН УССР, Институте общественных наук АН УССР (г. Львов), а также на соответствующих кафедрах университетов и педагогических институтов БССР, РСФСР, УССР продуктивно развались также другие области языкознания.

Одним из важнейших показателей развития культуры нации является книгопечатание на титульном языке.

Культурное строительство в Украинской ССР во второй половине XX века характеризовалось постоянным увеличением выпуска печатной продукции. С 1946 по 1985 год в Украинской ССР вышло около 276 тысяч изданий (по названиям) общим тиражом более 4,7 млрд. экземпляров, из них около 3,2 млрд. (или 68%) на украинском языке [16: 23].

В Белорусской ССР в 1950 году на белорусском языке вышло 349 книг и брошюр тиражом 10 млн 733 тыс. экз., а на русском – 267 и 1 млн 826 тыс., в 1960 г. тиражи были примерно одинаковы (по 7 млн экземпляров). В дальнейшем тиражи книг и брошюр на русском языке продолжали расти, на белорусском – оставались неустойчиво стабильными (6-8 млн экземпляров). Но с усилением внимания к национальной сфере тиражи книг и брошюр на титульном языке в БССР выросли с 6 млн экземпляров в 1986 году до 10 млн экземпляров в 1991 году [17].

Язык, как известно, живет и развивается только тогда, когда его знают и пользуются им, когда на нем думают, говорят, читают, пишут, когда с его помощью духовно общаются, когда на нем ведется обучение и он изучается как предмет в общеобразовательной школе.

Повышенное внимание органы власти и управления Украинской ССР уделяли подготовке учителей–словесников. Так, в 1961 году прием абитуриентов на специальности «Украинский язык и литература», «Русский язык и литература» вели 7 университетов и 19 педагогических институтов. В начале 80–х годов кадры учителей–словесников готовились в 9 университетах и 20 педагогических институтах Украинской ССР [18: 75-79, 115-131; 19: 108-111, 140-144].

В Украинской ССР работал (на начало 80–х годов XX в.) почти полумиллионный высококвалифицированный педагогический коллектив. Украинский язык и литературу преподавали более 40 тысяч учителей, почти все они имели высшее образование, лишь незначительная часть из них завершала получение высшего образования на заочных отделениях вузов. Справочно: в 1950/51 учебном году в Украинской ССР работали 26 тыс. 502 учителя украинского языка, в 1959/60 – 33 тыс. 342 учителя, в 1987/88 – 40 тыс. 859 учителей. Во второй половине 80–х годов был увеличен прием студентов на специальность «Українська мова і література» [20].

Все вузы Белорусской ССР, имевшие филологические факультеты, готовили учителей-словесников. Белорусский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет имени В.И.Ленина, Гомельский государственный университет и Гродненский государственный университет осуществляли подготовку кадров по специальностям «Белорусский и русский языки и литература», «Русский язык и литература». Брестский имени А. С. Пушкина, Витебский имени С. М. Кирова, Минский ордена Трудового Красного Знамени имени А. М. Горького, Могилевский и Мозырский имени Н. К. Крупской государственные педагогические институты готовили учителей по специальностям «Белорусский язык и литература», «Русский язык и литература».

Это способствовало устойчивому росту числа учителей–белорусистов. Исходя из анализа архивных документов, мы можем проследить следующую динамику. В 1950/51 учебном году было 4 тыс. 978 учителей белорусского языка, в 1959/60, соответственно 6 тыс. 585 человек, в 1987/88 – 7 тыс. 691 человек [21].

В годы ХП пятилетки был увеличен прием студентов на специальность «Беларуская мова і літаратура» [22: 99–100, 111–113].

Роль русского языка, как языка межнационального общения, стремление других народов овладеть им выдвинули подготовку кадров учителей русского языка как одну из важнейших общегосударственных задач. Так, в 1977 учебном году в IV–X классах общеобразовательных школ число учителей русского языка и литературы с высшим образованием составляло в Украинской ССР в городе около 93 %, а на селе 89,4%, соответственно в Белорусской ССР – 87 и 82,3 и т.д. А в целом по стране этот показатель в городе составлял 85% и на селе 78,8 % [23: 43].

В Советском Союзе существовало более 600 типов двуязычия и многоязычия. Создавая благоприятные условия для формирования подлинно сбалансированного двуязычия, органы власти и управления Союзом ССР, Белорусской ССР и Украинской ССР законодательно закрепив самые широкие демократические права родителей, стали «заложниками» их субъективизма, что нанесло определенный ущерб соотношению родного – национального языка и языка межнационального общения. Согласно закону о школе «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии народного образования в СССР», принятому Верховным Советом СССР 24 декабря 1958 г., все дети имели возможность обучаться на родном языке, а родители имели право выбирать по желанию школу с соответствующим языком обучения. Кроме языка, на котором велось преподавание, учащиеся могли изучать язык другого народа СССР. Но выбор языка обучения ребенка и волеизъявление родителей по этому вопросу стали часто основываться не на объективной целесообразности, а на субъективной оценке того или иного языка. При этом социальный престиж белорусского и украинского языков частью родителей искусственно занижался. Это приводило к уменьшению числа учащихся, обучающихся на титульных языках. Во второй половине 80–х г.г., XX века Советская власть восстановила баланс национального языка и языка межнационального общения в Белорусской ССР и в Украинской ССР.

В ходе проведенного исследования мы выяснили, что развитие восточнославянского языкознания в исследуемый нами период характеризовалось очевидным подъемом уровня развития белорусского, русского и украинского языков. Постоянную заботу научные учреждения, органы власти и управления Союзом ССР, Белорусской ССР и Украинской ССР проявляли о развитии на национальных языках школьного дела, издательского дела, средств массовой информации и т.д. Имевшиеся противоречия активно разрешались во второй половине 80–х годов.

А русский язык объективно был языком межнационального общения. Не по решению Совета Министров СССР или Политбюро ЦК КПСС. Без языка–посредника не только многонациональное государство, но и любой полиэтнический коллектив нормально функционировать не может.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондрашов Н. А., Чернышёв, В. И. Избранные труды в двух томах / Н. А. Кондрашов, В. И. Чернышёв // Русский язык в школе.– 1971.– № 2. – С. 119-121.
2. Будагов, Р. А. К вопросу о месте советского языкознания в современной лингвистике/Р. А. Будагов // Вопросы языкознания.– 1981.– № 2. – с. 22-34.
3. Інстытут мовазнаўства імя Я. Якуба Коласа 1929–1999 (Галоуны рэдактар Падлужны А. І.).– Мінск, 1999. – 37 с.
4. Елисеев Ю. С., Исаев М. И. Основные итоги развития и изучения языков народов СССР в советскую эпоху // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1972.– вып.6.– т.XXXI. – С. 497-513.
5. Крысин Л. П. Об истории создания и научной деятельности отдела современного русского языка // Русский язык в научном освещении.– 2001.– №1. – С. 257-261.
6. Лукінова Т. Б. Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 75 років // Мовознавство.– 2005.– № 3–4. – с. 3-24.
7. Русановский В. М. Современное украинское языкознание // Русский язык в школе.–1968.–№4. – с. 6-10.
8. Украинская Советская энциклопедия.– Киев: Главная редакция Украинской Советской энциклопедии, 1985. – Т.11. – Кн.2. – 515 с.
9. Журавский А. И. Научное изучение белорусского языка в БССР в послевоенное время // Slavia casopis pro slovanskou filologii. Rochnik XXX.– PRAHA.– 1961.– Sesit 3. – С. 506-512.
10. Академия наук Белорусской ССР. – Минск: Главная редакция Белорусской Советской Энциклопедии, 1979. – 600 с.
11. Журауcкі А.І. Крывіцкі А.А. Беларускае мовазнаўства у Акадэміі навук БССР.– Мінск: Навука и тэхніка, 1979. – 96 с.
12. Сороколетов Ф. П. Словари русского языка // Русская речь.– 1980.– № 5.– С. 60–66.
13. Караулов Ю. Н. Русский язык. Энциклопедия /Ю. Н. Караулов. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 703с.
14. Букалов, А. Долгая жизнь и злоключения словаря // В мире книг.– 1979.– № 6. – С. 12-14.
15. Хроніка Всесоюзна наукова конференція в Киеві // Українська мова і література в школі.– 1981.– № 2. – С. 78-79.
16. По данным Книжной палаты Украины. См. также: Преса Української РСР 1918–1985. Стат. збірник. Харків, 1986. – С.23.

17. По данным Книжной палаты Белоруссии.
18. Довідник для вступників до вищих учбових закладів Української РСР на 1961 рік.–Харків. ХДУ.–1961.– С.75-79, 115-131.
19. Довідник для вступників до вищих учбових закладів Української РСР на 1983 рік. – Київ. КДУ.1983. – С. 108-111,140-144.
20. РГАЭ. Ф. 1562. Оп.17. Д. 2045. Л.12; РГАЭ. Ф.1562. Оп.17. Д. 2798. Л.18; РГАЭ. Ф.1562.Оп.17. Д. 3394. Л. 12; РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 49. Д.1981. Л. 6; РГАЭ. Ф.1562. Оп.64. Д.1810. Л.5; ГАРФ. Ф. 9563. Оп.3. Д. 1146. Л.5.
21. РГАЭ. Ф. 1562. Оп.17. Д. 2045. Л.14; РГАЭ. Ф.1562. Оп.17. Д. 2798. Л.21; РГАЭ. Ф. 1562.Оп.17. Д. 3394. Л.15; РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 49. Д.1981. Л. 7; РГАЭ. Ф.1562. Оп.64. Д.1810. Л.6; ГАРФ. Ф. 9563. Оп.3. Д. 1146. Л.6.
22. Справочник для поступающих в высшие учебные заведения БССР в 1978 году, 1978: 99-100, 111-113;
23. Петров В. Сотрудничество республик в подготовке учителей русского языка/ В. Петров//Народное образование.–1979. – № 5. – С. 43-45.

УДК 81’373.47

Тесля В. А.
(Київ, Україна)

ЕМОТИВНІСТЬ ЯК ЄДНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО

В статье речь идет об эмотивности как единстве интеллектуального и эмоционального. Эмотивность рассматривается как репрезентация эмоциональности в языке. Эмоции тесно связаны с оценкой, которая, в свою очередь, делится на эмоциональную и рациональную. Средством выражения эмоций в языке выступают интонационное оформление и особенные эмотивные языковые средства.

Ключевые слова: *эмоции, оценка, экспрессивность, эмоциональность, эмотивность.*

In this article is investigated emotivity as a unitu of intellectuality and emotionality. The emotions are considered to be intellectual and closely coincided with evaluation. Evaluation in it`s term can be of two types: emotional and rational. The means of representative emotions are intonation and definite language means.

Key words: *emotions, evaluation, expressiveness, emotionality, emotivity.*

Оскільки в центрі науки знаходиться людина, а природа людини є досить складною і багатогранною, всі системи, які знаходяться в ній, а зокрема психічні, взаємопов’язані і взаємозумовлені. Цікавим, на нашу думку, видається розгляд взаємозв’язку емоційного та раціонального. Ще за часів Аристотеля вчених цікавив зв’язок емоцій та інтелекту.

Емоції проходять п’ять фаз розвитку:

1) першопричиною емоцій є зазвичай фізичне сприйняття або ментальне споглядання розташування речей;

2) безпосередня причина емоції – зазвичай інтелектуальна оцінка цього розташування речей як імовірного або неочікуваного, бажаного або небажаного для суб’єкта;

3) власне емоція (або стан душі) зумовлена положенням речей, яке людина сприйняла або спостерігала, та інтелектуальною оцінкою цього положення речей;

4) зумовлене тією або іншою інтелектуальною оцінкою, емоцією бажання продовжити або завершити існування причини, яка викликає емоцію;

5) зовнішнє вираження емоції, яке має дві основні форми:

а) некотрольовані фізіологічні реакції тіла на причину, яка викликає емоцію або на саму емоцію,

б) контрольовані рухливі і мовленнєві реакції суб’єкта на фактор, який викликає емоцію, або на його інтелектуальну оцінку [1: 52-53].

Емоції є інтелектуальними, оскільки:

1) вони є функцією розуму;

2) інтелект і емоції тісно взаємодіють у структурі розумової діяльності людини;

3) можуть відтворюватися у свідомості так, як і думки. Існує «емоційна пам’ять» і «емоційний слід в пам’яті» людини;

4) емотив є словом, він є узагальненим мовним вираженням емоції [13: 46].

© Тесля В. А., 2008.

Специфічним для емоцій є їх амбівалентність: любов і ненависть, сум і радість можуть оволодіти людиною одночасно. Проте будучи протиставленнями, емоції не виключають одна одну. Емоції в чистому вигляді зустрічаються рідко, частіше всього вони реалізуються пучком: група гніву, група печалі, група радості. Однак вони є усвідомленими, що вказує на їх інтелектуальність [13: 37].

Емоції виконують ряд функцій: 1) пристосувальна функція (притаманна як людині, так і тваринам), в результаті якої відбувається переключення на «аварійний режим», що дозволяє розвинути максимальну потужність в критичну хвилину і вимагає віддачі усіх сил. Дана функція не є єдиною, оскільки даний «аварійний режим» є дуже виснажливим і невигідним. Краще мати повільніший обмін речовин та помірну силу, але при цьому мати резервні механізми, які у потрібний момент мобілізують організм на функціонування у більш інтенсивному режимі;

2) сигнальна функція подає організму попередній сигнал про небезпеку, що дає змогу уникнути її (небезпеки). Відчуття втоми і навіть виснаження з'являється значно раніше, ніж закінчуються енергетичні резерви організма [8: 14-15];

3) пізнавальна функція дає поштовх до пізнання, компенсації недостатності знань, є каталізатором пізнавального процесу [13: 39];

4) оцінна функція потрібна для існування організму та власне особистості, для її орієнтації у світі, для організації її поведінки. Коли ми отримуємо інформацію ми обов'язково співвідносимо її зі своїми потребами і в результаті у нас виникає певна оцінка, яка викликає ту або іншу емоцію. Емоція «зацікавлено», «пристрасно» оцінює дійсність і дає організмові свою оцінку мовою переживань. Відповідно, діяльність, яка підтримується емоціями людини проходить набагато успішніше, ніж та, до якої вона себе примушує лише «холодними доказами розуму» [6: 25].

Оцінку можна назвати прототипом емоції: наприклад, у нас виникає певна емоція до Х, що асоціюється з позитивною, негативною або нульовою оцінкою, оскільки емоція – це оцінки суб'єктом об'єкта світу [14: 8]. Однак вирізняють два види оцінки – раціональну та емоційну. У відповідь на емоційну оцінку об'єкта, який впливає на суб'єкт оцінки, виникає емоційний тон як нераціональне сприйняття чи несприйняття. Раціональна оцінка у порівнянні з емоційною має меншу кількість різновидів (позитивну, негативну), в той час як емоційна (позитивну, негативну, амбівалентну і невизначену). Позитивна оцінка є показником відповідності об'єкта оцінювання потребам людини, а негативна навпаки невідповідності.

За подвійної (амбівалентної) оцінки задоволення і незадоволення поєднуються і переходять одне в одне. Подвійність емоцій пояснюється неоднозначним ставленням людини до реальних предметів, осіб, власних дій.

Невизначеність може бути як короткочасною емоційною реакцією, так і стійким почуттям. Невизначена емоція відрізняється нестійкістю й нетривалістю і легко переходить у позитивне, негативне або амбівалентне ставлення до об'єкта [5: 49-50].

5) емоції організують та регулюють діяльність людини, виконуючи тим самим функцію впливу на суб'єкта сприйняття [4: 165], мобілізують енергію, і ця енергія в деяких випадках відчувається суб'єктом як тенденція до здійснення дії. Емоція керує мисленнєвою і фізичною активністю індивіда, спрямовує її у потрібне русло. Вона фільтрує наше сприйняття. Коли емоція виникає як відгук на конкретний ментальний образ можна говорити про виникнення зв'язку між почуттям і думкою, або про афективно-когнітивну структуру [7: 27-28]. Людська поведінка базується на емоціях, вони активізують і організовують сприйняття, мислення і прагнення людини [7: 40].

Крім наведених якісних показників існують кількісні – інтенсивність та тривалість. Інтенсивність визначається силою та задіяністю складових частин емоції:

збільшенням кількості розрядів нейронів у нейрофізіологічному аспекті, задіяністю виражального боку емоції (міміка, пантоміміка, словесні реакції) та глибиною переживання. Якщо взяти страх, то залежно від сили нейронної стимуляції з'являються емоції переляку, страху, жаху.

Тривалість емоції – це період між напруженістю та розрядкою. Емоції можуть бути швидкоплинни або тривати досить довго [5: 50–51]. У процесі еволюції на базі емоцій при взаємодії з розумом розвивалися почуття. Почуття – одна з форм відображення дійсності, яка виражає суб'єктивне ставлення людини до задоволення її потреб, до відповідності чи невідповідності будь-чого її уявленням. Почуття є однією з чотирьох форм емоційних станів. Ці форми емоційних станів відрізняються силою і тривалістю [8: 16-18]. Афект – це дуже сильне короткочасне почуття, пов'язане з рухливою реакцією (або з повною нерухомістю; заціпеніння – теж. форма рухливої реакції)/ Пристрасть – це сильне і довготривале почуття. Настрій відрізняється довготривалістю, стійкістю і є базою на основі якої протікають інші психічні процеси. Взаємодія емоцій з мотиваційно-вольовою сферою свідомості полягає у вмотивованості виникнення емоцій, що пов'язане із задоволенням матеріальних і духовних потреб та інтересів людини [8: 29-30]. Мислення може контролювати емоційним процесом, зменшувати інтенсивність та тривалість емоцій, що вказує на взаємодію мислення і емоцій. Взаємодія емоцій і мислення полягає у обробці інформації. Обробка поступаючої інформації починається з емоційних програм, які впливають на процес пізнання. Емоції або стимулюють його, коли інформація цікава або розцінюється як важлива, або гальмують, коли інформація непотрібна [4: 172-173].

З оцінкою та емоціями суб'єкта мовлення тісно пов'язана експресивність (від лат. expressio – вираження). Експресивність – це ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак. Експресивність виступає засобом увиразнення тексту і є ширшим поняттям ніж емоційність. Експресивність проявляється на різних рівнях мови: фонетичному як тип вимови, просодичні засоби тощо; морфемному як сукупність збільшувальних і зменшувальних, пестливих і пейоративних афіксів; на лексичному як група повнозначних слів з експресивним компонентом, модальних слів, вигуків, часток; на граматичному, наприклад у використанні однієї форм и способу дії або часу у значенні іншої; на синтаксичному як зміна порядку слів [10: 139-140].

Слід розрізняти такі поняття як емоційність та емотивність. Емоційність це психічний стан (поняття, яке використовується в психології), а емотивність це репрезентація емоційності у мові. Як зазначає В. Г. Гак, емоції виражаються певною інтонацією, особливими мовними засобами: вигуками, емоційно-оцінною лексикою. Повідомлення про емоції поділяється на їх зображення і опис. Емоції зображаються через опис жестів, зміну зовнішнього вигляду людини, які супроводжують почуття. Інший прийом полягає у вживанні емотивів. Говорячий не в змозі виразити усі свої почуття, які викликані ситуацією і він описує свій емоційний стан лише за допомогою вигуків або звернень. Інтонація відіграє вирішальну роль. При передачі емоцій денотативна сторона відходить на задній план [4: 87-95].

Емотивність пройшла декілька етапів у своєму розвитку. Першим етапом у дослідженні емотивності слід вважати її ігнорування давньогрецькими мовознавцями. Мова та мислення розглядались як одна сутність – logos, тобто підхід до вивчення мовних проблем був суто раціоналістичним.

Визначення емоцій відбулося у римському мовознавстві, характерною рисою якого було зближення логічної проблематики із завданнями риторики. У європейському мовознавсті, яке склалося на основі античного, передусім римського, ра-

ціонально-логічний підхід до вивчення мовної проблематики панував тривалий час. Цей етап є другим у вивченні емотивності.

Третій етап у вивченні емотивності починається у другій половині XIX століття психологічним напрямом, представники якого вважали, що логічні описи залишають невиявленими психологічні (емоційні, оцінні, вольові) і комунікативні аспекти мовлення.

Четвертий етап у вивченні емотивності починається з досліджень В.В.Виноградова та його послідовників, які провели межу між вигуками, інстинктивними вигуками та звуконаслідуваннями [3: 39-47]. В цей період почали розглядати компоненти лексичного значення.

Вважають, що в лексичному значенні слід виділяти:

1) сигніфікативне значення («власне семантичне»);

2) структурне значення і як його різновиди:

а) синтагматичне структурне значення (що характеризує відношення між знаками на парадигматичній осі);

б) прагматичне значення, яке виникає внаслідок певного ставлення мовців до знаків, якими вони користуються (емотивне значення слів);

3) сигматичне значення, що виникає як відношення мовної одиниці до конкретного предмета реальної дійсності [11: 107]. Оскільки емоції є загальнозрозумілими, то емотивне значення, як репрезентація емоцій у мові є узагальненням, яке зрозуміле всім розмовляючим даною мовою. У чистому вигляді емотивне значення міститься лише у вигуках типу: bums! – бух!, juche! – ура! і у словах, які виражають здивування типу "Vaterunser!" – Боже збав! тощо. Мовець, виражаючи емоцію, перш за все виражає своє ставлення до предмета мовлення, а не прагне викликати яку-небудь емоцію у слухача.

Емотиви мають ряд функцій: первинною є функція емоційного самовираження. Проте у емотивів є і функція впливу, вона реалізується, коли при вираженні емоцій є мета. Невід'ємною функцією емотивів є оцінна функція. В інших словах емотивне значення виступає у вигляді конотації, яка разом із предметно-логічним значенням є єдиним цілим – «емотивно-логічним варінтом слова» [9: 41].

Якщо емоції можуть бути відтвореними в пам'яті людини разом з тією ситуацією, образом або явищем, якими вони були викликані, це вказує на те, що вони є усвідомленими, тобто пропущеними через мислення. Також те, що людина може контролювати свої емоції (зменшувати їх інтенсивність, приховувати певну емоцію) також вказує на їх зв'язок з мисленням. Емоції в свою чергу можуть розпалювати інтерес, даючи таким чином поштовх до мислення (якщо інформація цікава) або гасити цей інтерес (якщо інформація з будь-яких причин виявилася нецікавою). Одні і ті ж ситуації, явища, події, предмети можуть викликати у кожної окремої людини різні емоції. Це означає, що людина оцінюючи, наприклад, одну і ту ж ситуацію співвідносить її зі своїми потребами, бажаннями та інтересами. Отже, мислення і емоції є різними процесами але вони нерозривно пов'язані один з одним. Емоції роблять мислення образним і яскравим, а мислення, в свою чергу, контролює вираження емоцій, щоб запобігти надмірній емоційності. Слово, в свою чергу, як знак позначає елементи дійсності, які сприймаються людиною. І, відповідно, виражає ставлення людини до оточуючої дійсності (людей, предметів, явищ тощо). Подібне слово має у своєму лексичному значенні емотивний компонент, що дає змогу яскраво і образно виразити емоції, волевиявлення, почуття. За своїм матеріальним складом слова є елементами дійсності, замінюючи її у мовленні, як члени знакової комбінації [12: 19]. Емотивність допомагає виразити емоції у мові, а емоції, в свою чергу, є передумовою створення емотивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания//Вопросы языкознания. – 1995. – №1 – С. 37-67.
2. Гак В. Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста// Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1997. – №3 – С. 87-95.
3. Гамзюк М.В. Відображення емоцій лексичними засобами (на матеріалі німецької мови)//Вісник Київського лінгвістичного ун-ту. – К., 1999. – Т. 2.– №2. – 39 – 47
4. Гамзюк М. В. Онтологічні і гносеологічні особливості взаємодії емотивної і когнітивної систем//Наука і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. 1, Ч. 1/ НПУ ім. М. Драгоманова. К. – 2000. – № 282 с.
5. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії): Дис. на здобуття наук. ступ. доктора філол. наук. – К. – 2001
6. Додонов Б. И. Эмоции как ценность. – М.: Политиздательство, 1978. – 272с.
7. Изард К. Эмоции человека: Перевод с английского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 440 с.
8. Лук А. Н. Эмоции и личность. – М.: Знание, 1982. – 176 с.
9. Сакиева Армавир Р. С. К вопросу об эмоциональном фонде грамматики немецкого языка// Язык и эмоции: Сб. науч. тр. / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1995.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
11. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. – 1996. – 416 с.
12. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке: Автореф. дис на здобуття наук. ступ. доктора філол. наук. – Москва – 1981. – 48 с.
13. Шаховский В. И. Категоризация емоций в лексико-семантической системе языка, Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 191 с.
14. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 3-14.

УДК 159.922

Савелюк Н. М.
(Кременець, Україна)

КАТЕГОРІЇ „ЗНАЧЕННЯ” І „СМИСЛ” ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КОНТИНУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО

Статтю присвячено психологічному аналізу проблеми співвідношення категорій „значення” і „смисл” у контексті соціокультурних трансформацій сучасного суспільства.

Ключові слова: *психосемантика, свідомість, значення, смисл.*

Статья посвящается психологическому анализу проблемы соотношения категорий „значение” и „смысл” в контексте социокультурных трансформаций современного общества.

Ключевые слова: *психосемантика, сознание, значение, смысл.*

© Савелюк Н. М., 2008.

The article deals with the psychological analysis of the problem of a correlation of the categories „meaning" and „sense" in the context of social and cultural transformations of the modern society.

Key words: *psychosemantics, consciousness, meaning, sense.*

Постановка проблеми. Наша життєдіяльність відбувається в умовах вельми складних соціокультурних трансформацій, пов'язаних із переходом від класичних тоталітарних і технократичних моделей функціонування суспільства до взірців демократичного, суб'єктно-орієнтованого спів-буття. З-поміж усіх інших численних галузей сучасної науки, відповідна проблема відображається, зокрема, і у змісті психосемантичних дискурсів. При цьому свого роду її квінтесенцією у рамках зазначеної галузі досліджень можна вважати теоретичні розвідки щодо обґрунтування співвідношення між категоріями „значення" і „смисл". Тому аналіз відмінностей даних концептів – це не тільки власне мовна чи психологічна проблематика, а й масштабніша соціокультурна дилема, пов'язана із пошуками місця „людини-у-світі" та „світу-в-людині".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Д.Леонтьєв, історично першопочатковим контекстом для аналізу вищезгаданого поняттєвого тандему стало вивчення процесу розуміння текстів, а першою теоретичною парадигмою для цього – герменевтика. Наступний розвиток проблема взаємозв'язку значення і смислів висловів отримала наприкінці XIX – в першій половині XX століття в науках про мову – лінгвістиці, семіотиці та логічній семантиці [1: 9]. Психологічне ж обґрунтування співвідношення значень і смислів в аспекті їх функціональної ролі як складових одиниць індивідуальної свідомості особистості вперше знаходимо у працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, О. Лурії. При цьому вплив лінгвістичних підходів до аналізу відповідних понять найбільше відчувається в теорії Л. Виготського.

Він розглядає психологічну сутність концепту „значення" у контексті одночасно мислення як когнітивного процесу та мови як засобу комунікації. В такому розумінні значення, перш за все, являє собою узагальнення як результат віднесення конкретного змісту свідомості до певного класу, групи, типу явищ [2: 10-11]. Посилаючись на дослідника Полана, Л.Виготський теж розмежовує значення мовних знаків та їх смисли. Згідно з таким підходом, значення слова абстраговане від специфіки конкретної ситуації комунікації та від особливостей окремої індивідуальності, тому воно є більш-менш константним, уніфікованим, однозначним. Натомість смисли слова втілюють собою безліч потенційних аспектів значення, будучи залежними у такому втіленні від випадкових контекстуально-ситуаційних, дискурсивно-комунікативних, когнітивних та афективних моментів, відображених свідомістю мислячого суб'єкта.

О. Лурія, услід за Л. Виготським, розглядає засвоєння мовної знакової системи як одну з найважливіших передумов становлення свідомості людини, тому також акцентує увагу переважно на вербальних значеннях. На його думку, значення – це стійка, історично сформована система узагальнень, яка відноситься до психічного виокремлення у певному фрагменті реальності „однакових для всіх людей зв'язків його з іншими такими фрагментами"; а смисл – це „індивідуальне значення", тобто він пов'язаний з привнесенням в об'єктивний зміст значення певних суб'єктивних моментів, пов'язаних з унікальністю кожного одиничного випадку [3: 53]. Отже, спираючись на положення Л.Виготського і продовжуючи їх теоретичне відшліфування, О. Лурія розглядає систему значень як проекцію змісту суспільної сві-

домості в індивідуальну свідомість, а смисли – як наслідки та одночасно індикатори впливу на результати такої проекції нестабільних ситуативно-особистісних детермінант.

Ще більш чітку свою концептуалізацію категорії „значення" і „смисл" отримали у відомій монографії „Діяльність. Свідомість. Особистість" О. Леонтьєва [4: 140-154]. На його думку, теоретичний рівень опису структури свідомості неодмінно пов'язаний з визнанням її багатовимірності. Виходячи з такої позиції, вчений виокремлює три базові різнорівневі її складові: чуттєву тканину образу, значення і смисл. Останню складову – смисл як індивідуальне значення – О. Леонтьєв навіть пропонує розглядати як п'ятий „квазівимір" свідомості (після трьох просторових вимірів, а також часу і руху як об'єктивно існуючих форм буття). Свідомість, згідно з підходом цього класика у психології, – це суб'єктивна картина світу, котра завжди має своєю детермінантою щось спочатку зовнішнє, „відчужене" щодо індивіда, яке у процесі інтеріоризації поступово переходить у внутрішні, „свої власні" форми й навіть може феноменально переживатися як відносно автономне від об'єктивної реальності. Завдяки системі сформованих значень все ж таки зберігається зв'язок індивідуальної свідомості з суспільною свідомістю, а, отже, і принципова можливість функціонування соціуму як сукупності окремих осіб з власними неповторними картинами світу. При цьому у свідомості конкретної індивідуальності історично вироблені значення завжди набувають своєрідних відтінків, тобто суб'єктивуються і стають „особистісними смислами".

В. Зінченко додає до вищерозглянутої структури свідомості ще одну складову – „біодинамічну тканину живих рухів і дій", котру разом з „чуттєвою тканиною образу" відносить до буттєвого рівня свідомості, а систему значень і смислів – до рефлексивного її рівня [5: 20-25]. Він, між іншим, відзначає, що сформовані у свідомості значення фіксують результат розвитку людини „не в умовах робінзонади, а всередині культурного цілого", оскільки їх сутністю виступає викристалізований у певних ідеальних формах сукупний досвід суспільного буття. Смисли ж демонструють єдність знання і ставлення до цього знання у структурах завжди „пристрасної" свідомості, яка належить конкретному суб'єкту й взаємозв'язана зі специфічними особливостями системи його діяльностей. Іншими словами, категорія „значення" відображає взаємозв'язок індивідуальної свідомості зі свідомістю колективною, суспільною, соцієтальною, а категорія „смисл" – вкоріненість свідомості в екзистенціали конкретної людини як унікальної істоти.

Ф. Василюк ще більш ускладнює трикомпонентну модель О. Леонтьєва, перетворивши її на так званий „психосеміотичний тетраедр". Згідно з такою модернізованою моделлю, свідомість – це феноменологічне переживання певного живого образу, який „пульсує" і „переливається" у силовому полі, утвореному чотирма основними „полюсами". Перший з них (предметний зміст образу) репрезентує собою конкретну об'єктивну реальність; другий (значення) – світ людської культури; третій (слово) – мову як систему знаків; четвертий (особистісний смисл) – унікальний внутрішній світ суб'єкта [6: 8]. Всі ці „вузлові інформаційні точки" свідомості пов'язані зі своїми власними чуттєвими тканинами. Крім того, хоча в її феноменологічному полі відповідні вузловим полюсам силові лінії загалом постійно інтерферують між собою, проте у кожен конкретний момент і у зв'язку з певними причинами якась одна з них виступає як домінантна.

Співзвучні російським та українським напрацюванням дослідження індивідуальної системи значень в Європі та у США зародилися в рамках когнітивної та необіхевіористичної парадигм. Як відомо, перший напрямок зосередився, насам-

перед, на вивченні та описі специфіки функціонування пізнавальних психічних процесів, в основу ж другого підходу лягла проблема експлікації тих внутрішніх структур, які опосередковують класичні „стимул" і „реакцію". І якщо діяльнісний підхід розглядає індивідуальне значення як функціональну триєдність когнітивних, оперативних та оцінкових одиниць діяльності, то когнітивний напрямок описує його в рамках концептуальних моделей сприймання, розпізнавання, довготривалого зберігання в пам'яті та осмисленого перетворення інформації людиною, а необіхевіоризм – як концепт для позначення певної внутрішньої (проміжної) змінної [7].

Категорії „значення" надають перевагу зарубіжні автори численних моделей організації довготривалої семантичної пам'яті. Такий факт свідчить на користь домінування номотетичного („технологічного") підходу в їх когнітивно орієнтованих експериментальних розвідках. Зокрема, як ментальна операція виводу значення виступає у сіткових і пропозиціональних моделях категоріальної структури семантичної пам'яті. Найбільш відомими серед них є модель категоріальної структури А. Коллінза та Р. Квілліана, побудована на основі принципів організації пам'яті в комп'ютерах, а також модель розуміння Дж. Андерсона та Г. Бауера, яка за основними своїми рисами відповідає асоціативній теорії пам'яті. Як набір елементарних семантичних ознак (або як точка у семантичному просторі відповідної розмірності) значення трактується в моделях множин, що перетинаються (Е. Сміт, Е. Шобен, Л. Ріпс). Велике значення для сучасних психосемантичних досліджень також мають праці Е. Рош, де вона розглядає значення не як набір дискретних ознак, а як цілісний прототип з конкретним своїм образним втіленням (варто відзначити, що це найбільшою мірою стосується так званих „життєвих" понять) [8: 214-242].

Точкою відліку зарубіжної експериментальної психосемантики як вже самостійного напрямку досліджень прийнято вважати праці Ч. Осгуда. З огляду на провідні ідеї його теоретичних міркувань помітно, що він мислить у рамках необіхевіористичних методологем [9]. Наприклад, значення характеризується ним як „асоційована зі стимулом репрезентативна реакція", котра сама безпосередньо в поведінці не проявляється, проте являє собою готовність суб'єкта до певної конкретної реакції. Виходячи з такої позиції, систему індивідуальних значень можна розглядати як сукупність латентних диспозицій особистості, які за певних умов можуть реалізовуватися у зовнішніх проявах.

Внаслідок численних емпіричних досліджень на різноманітному матеріалі із залученням спеціально розробленого методу психосемантичного диференціалу Ч. Осгуд зі своїми співробітниками запропонував розглядати будь-яке значення як вектор у семантичному просторі. Класична – трифакторна – модель такого простору має, відповідно, три координатні вісі, узагальнено названі „Оцінка", „Сила", „Активність". Іншими словами, при оцінювані індивідом за різноманітними ознаками певного конкретного фрагменту реальності вони зазвичай поєднуються у зазначені базові групи, на основі конкретного змістового наповнення яких один об'єкт схожий або несхожий з іншими об'єктами. На думку психологів, в основі таких глибинних, здебільшого імпліцитних і стабільних категоріальних основ порівняння різноманітних предметів, явищ, ситуацій лежить відомий психофізіологічний механізм синестезії. У зв'язку з цим можна стверджувати, що система індивідуальних значень кожної конкретної людини має не тільки соціокультурні чинники свого формування, а й вроджені, архетипні засади.

Поняттєвий тандем „значення-смисл", у власне психологічних аспектах закладений концептуалізаціями вищезгаданих науковців, знайшов активне продовжен-

ня свого розгляду й у більш новітніх дискурсах. Серед найвідоміших дослідників у цьому руслі слід назвати О. Артем'єву, Г. Балла, Л. Засєкіну, Д. Леонтьєва, В. Семиченко, А. Стеценко, О. Сухорукова. Зі змісту їх теоретичних розвідок, а також хронології виходу у світ відповідних публікацій помітно, що проблема співвідношення „значень" і „смислів" була й залишається актуальною не тільки теоретичною, а й практичною сферою досліджень, котра кожного разу розкривається новими своїми гранями.

Зокрема, у російських психологічних напрацюваннях останніх років знаходимо дещо модернізоване продовження ортодоксальної для радянської психології лінії діяльнісного підходу. Наприклад, О. Сухоруков підкреслює, що „значення" і „смисли" не тільки є елементами структури свідомості, а й задають два базові рівні психологічного розгортання діяльності. У такому контексті аналізу вони знаходяться між собою у відношенні гетерархії, тобто залежно від особливостей конкретної ситуації будь-який один з них щодо іншого потенційно може стати системоутворювальним рівнем [10]. Як переконують міркування згаданого дослідника, саме за логікою першого рівня –„значеннєвого" – і розгорталося традиційне для тоталітарного, а також загалом для західного світу суспільне функціонування, пов'язане з пріоритетом технологічної культури, де домінуючими є саме значення з їх найвагомішими характеристиками (соціальністю, стабільністю і універсальністю). Натомість найновіші реалії нашого буття, як відомо, змушують переносити акценти на вчинкову активність смислоутворення і смислоприйняття, яка передбачає самостійне динамічне структурування унікального суб'єктного простору кожної конкретної індивідуальності.

Г. Балл у своїх концептуалізаціях класичну діаду „значення-смисл" термінологічно ускладнює та перетворює на тріаду: „об'єктивне (реальне) значення – суб'єктивне значення – суб'єктивний смисл" [11]. Відповідно до його підходу, перший з даних конструктів позначає зміст сукупного соціального досвіду, який зафіксовано у суспільній свідомості (або соцієтальній психіці) і який, у зв'язку з цим, виступає предметом переважно філософських, соціологічних, політологічних і т.п. розвідок. А ось два останні концепти відповідають суб'єктивній реальності як предмету власне психологічного дослідження. Зокрема, як зауважує Г.Балл, суб'єктивне значення – це присутнє в індивідуальній свідомості відображення властивостей того чи іншого фрагменту об'єктивної реальності, а смисл (суб'єктивний) – психічне відображення взаємозв'язку суб'єктивного значення відповідного об'єкта з актуальними потребами конкретного суб'єкта.

Виходячи з розглянутих положень, можна впевнено стверджувати, що хоча об'єктивні значення часто виступають предметом психологічного або соціально-психологічного аналізу, проте експлікуються вони тільки через узагальнення численних (а потенційно – взагалі безлічі) суб'єктивних значень або смислів. О. Артем'єва, наприклад, взагалі вважає, що значення, які фіксуються у традиційному психосемантичному експерименті, завжди є індивідуальними значеннями, а іноді навіть й особистісними смислами. Погоджуючись з О. Шмельовим, вона стверджує, що значення і смисли реально зливаються в єдиному механізмі відображення світу, яке повинне нести в собі одночасно як адекватність об'єктивній реальності, так і відповідність ціннісно-мотиваційним утворенням суб'єкта [12: 28-29].

У резонансі з вищезгаданим підходом Д. Леонтьєв в одній зі своїх відносно нових публікацій ставить основним завданням обґрунтування того, що діяльнісне трактування значення і смислу несумісне з їх протиставленням один одному у вигляді по-

лярної опозиції [13]. Між даними категоріями, на думку дослідника, існують аж ніяк не антагоністичні, а родо-видові зв'язки, при цьому як ширший за обсягом виступає „смисл". У зв'язку з цим Д. Леонтьєв вважає, що смисл (родова категорія) складають наступні його компоненти: значення, яке є інваріантним в умовах певної культури складником; особистісний смисл, який зумовлений індивідуальним досвідом конкретного суб'єкта; смислові нашарування, які випливають із залучення людини в певні спільноти (вікову, гендерну, етнічну та ін.). Таким чином, стає цілком очевидним, що завдання розмежування у структурах, принаймні, індивідуальної свідомості всіх її зазначених складових є дуже проблематичним.

У своєму модульному курсі „Психологія особистості" В. Семиченко цілий параграф також присвячує проблемі співвідношення значень і смислів [14]. Там зазначається, що значення – це так званий „об'єктивний зміст об'єктів", тобто загальновизнані, зафіксовані „колективним розумом" суттєві властивості предметів та їх функціональні прояви. Тому воно частіше за все опредмечується в наукових категоріях і теоріях, в соціальних нормах і ролях, в схемах і способах дій тощо. Внаслідок проекції (інтеріоризації) значень в індивідуальну свідомість вони завжди трансформуються в особистісні смисли. Цьому сприяють, на думку В. Семиченко, наступні чинники: зміст значень у відповідних джерелах інформації може розкриватися недостатньо повно; при ознайомленні навіть з компетентними джерелами інформації людина не має всіх необхідних когнітивних утворень для повного розкриття змісту значень; взаємодіючи з відповідними об'єктами, суб'єкт виявляє власні нові відтінки, які доповнюють нормативне значення; особистість інколи ігнорує якесь значення як неприйнятне для себе; у певної особи взагалі може бути відсутня необхідна інформація, у зв'язку з чим доводиться тільки здогадуватися про об'єктивне значення певного явища, конструюючи його власний суб'єктивний образ; іноді люди свідомо чи несвідомо передають навколишнім індивідуальні викривлені відомості про ті чи інші реалії; у індивіда може бути особливе відношення до певних об'єктів у зв'язку, наприклад, з переважно позитивним або переважно негативним досвідом взаємодії з ними.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у розкритті співвідношення між категоріями „значення" і „смисл" загалом вимальовуються два стратегічні концептуальні підходи: класична лінія Л. Виготського – О. Лурії – О. Леонтьєва і модернізована, значною мірою протилежна позиція (зокрема, Д.Леонтьєва). З точки зору останньої, смисл необхідно розглядати не як підпорядковану, а як родову категорію, окремим аспектом якої виступає значення. І саме така позиція втілює собою актуальність перенесення акцентів наукових дискурсів із зазвичай надто абстрактного соціуму з його начебто „універсальними" законами до унікального та динамічного в усіх своїх вимірах одиничного суб'єкта.

Положення про співвідношення двох зазначених категорій наразі варто розглядати як дискусійні, оскільки у будь-якому випадку діада „значення – смисл" відображає існування фундаментальної проблеми взаємозв'язку соціального та індивідуального. Перспективи ж подальших розвідок вбачаємо у розширенні масштабів міждисциплінарності теоретичного аналізу відповідних категорій із залученням, зокрема, даних порівняльної психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – 2-е, испр. изд. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.

2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Под ред. В. Колбановского. – М., Л.: Государственное соц.-эконом. изд-во, 1934. – 324 с.
3. Лурия А. Р. Язык и сознание / Под ред. Е. Д. Хомской. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 320 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Зинченко В. П. Миры сознания и структура сознания // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 15-36.
6. Василюк Ф. Е. Структура образа (К 90 летию со дня рождения А. Н. Леонтьева) // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 5-19.
7. Шмелев А. Г. Концепция систем значений в экспериментальной психосемантике // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 16-28.
8. Солсо Р. Л. Когнитивная психология / Пер. с англ. Н. Ю. Спомиора. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.: ил., табл.
9. Osgood C. E., Miron M. S., May W. H. Cross-cultural universals of affective meaning. – Urbana: Univ. of Illinois press, 1975. – 486 p.
10. Сухоруков А. С. К проблеме отношений общей психологии и методологического движения: „значение" и „смысл" как системообразующие урони деятельности // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1988. – № 1. – С. 3-8.
11. Балл Г. О. Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби та ін. – К., 2003. – С. 61-67.
12. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Под ред. И. Б. Ханиной. – М.: Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
13. Леонтьев Д. А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17.– № 5. – С. 19-30.
14. Семиченко В. А. Смыслы и значения // Психология личности. – К.: Видавець Ешке О. М., 2001. – С. 25-28.

УДК 811.161.1:8'373.43

Попко Л. П.
(Киев, Украина)

О НЕКОТОРЫХ ПРОЯВЛЕНИЯХ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ СЛЕНГЕ

В статье рассматриваются проблемы понятия ментальности, ее связи с языковой картиной мира и стереотипом русского, анализируются проявления некоторых национальных черт в лексических новообразованиях.

Ключевые слова: *неологизм, ментальность, стереотип.*

У статті розглядаються проблеми поняття ментальності, її зв`язку з мовною картиною світу та стереотипом росіянина, аналізуються прояви деяких національних рис у лексичних новотворах.

Ключові слова: *неологізм, ментальність, стереотип.*

© Попко Л. П., 2008.

The article deals with the problems of the notion of mentality, its connection with language world picture and the stereotype of the Russian, some national features reflected in new words are analyzed.

Key words: *new word, mentality, stereotype.*

Проблемы, связанные с научной, национальной и языковой картиной мира, принадлежат к числу наиболее актуальных как по причинам лингвистическим, так и по причинам социальным. Поэтому вопросы, связанные с описанием этих картин мира, ставятся многими современными исследователями, в числе которых необходимо назвать Д. С. Лихачева, С. Г. Воркачева, В. И. Карасика, О. А. Корнилова и многих других авторов.

Поскольку целью нашей работы является рассмотрение проблем неологизации в связи с ментальностью носителя языка, нам представляется целесообразным посмотреть на понятие ментальности и менталитета в проекции традиционной лексикографии. Приведем далее имеющиеся лексикографические дефиниции некоторых понятий, связанных с ментальностью (менталитетом). Нужно отметить, что само слово «ментальность» встречается не во всех словарях, во многих из них есть только так или иначе связанные с ним лексемы.

Так, в «Базовом словаре лингвистических терминов» [1] мы встречаем следующие понятия:

МЕНТАЛ тренний лексикн, информацинный тезурус человка, словсная пмять). Система, отражающая в языковой способности человека знания о словах и эквивалентных им единицах, а также выполняющая сложные функции, связанные не только с указанными единицами, но и стоящими за ними структурами представления экстралингвистического (энциклопедического) знания.

МЕНТк мсли). Метаязык, на котором задаются единицы концептуальной системы и описываются ментальные репрезентации для значения естественноязыковых выражений.

В указанном словаре сам термин «ментальность» не рассматривается, поскольку, по-видимому, его содержание далеко выходит за рамки базовых понятий лингвистики. Как видно из представленных выше определений, авторов словаря интересуют понятия, связанные с преломлением ментальности в лингвистических исследованиях и рассмотрении проблем лингвопсихологии.

Большой энциклопедический словарь определяет менталитет (ментальность) следующим образом: (от позднелат. менталис – умственный), образ мыслей, совокупность умственных навыков и духовных установок, присущих отдельному человеку или общественной группе.

В «Словаре русского языка» С. И. Ожегова есть следующая статья:

Менталитет, -а, м., книжн. Мировосприятие, умонастроение. М. русского народа.

Новый русский лексикон (RU-EN) также определяет менталитет как совокупность мировоззренческих представлений, характерных для отдельной личности и народа в целом; склад ума, mentality.

Таким образом, мы видим, что словарные дефиниции менее разнообразны по содержанию, чем те, которые представлены в отдельных специальных исследованиях проблем ментальности и менталитета, и в большинстве случаев рассматривают ментальность и менталитет как синонимы.

С точки зрения задач нашего исследования нас наиболее интересует языковая ментальность. Современные представления о языковой ментальности в изложении

академика Ю. Д. Апресяна выглядят следующим образом. Каждый естественный язык отражает определенный способ восприятия и организации мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка. Свойственный данному языку способ концептуализации действительности отчасти универсален, отчасти национально специфичен, так что носители разных языков видят свой мир через призму своих языков [2].

Под воздействием языковых и культурных систем ментальные представления могут изменяться. Поэтому языковая ментальность – это исторически сложившаяся в обыденном сознании данного языкового коллектива и отраженная в языке совокупность представлений о мире, определенный способ концептуализации действительности [3: 124].

По нашему мнению, справедливо утверждение о том, что «ментальность – не... научные... системы, а тот уровень общественного сознания, на котором мысль не отчленена от эмоций, от латентных привычек и приемов сознания» [4: 59]. Поэтому национальную специфику удобнее искать не в национальном языке науки, но в языке обиходном, а вернее сказать в той сфере языкового творчества, в которой могут проявиться особенности национального языкового сознания, особенности национальной образности.

Термином «ментальность» определяют социально-психологические явления, отображающие духовный мир человека или социальной общности, эпохи или этнокультуры. Категория «ментальность» дает возможность анализировать психический состав людей в социальном, политическом или этническом контексте. Ментальность охватывает различные уровни социальных целостностей. Таким образом, ментальность – важный этнопсихологический феномен, который является интегральным этнопсихологическим признаком индивида, народа, нации. Это некое свойство традиционного этнического сознания особым образом отражать (и выражать своим поведением) определенную этническую картину мира.

Ментальность, являясь основным атрибутом этнического феномена, обладает, аналогично последнему, двойственной природой, совмещая в себе как природно-биологические, так и социальные начала. Понятие ментальности отражает специфический тип коллективного восприятия естественной и социальной среды, а содержание данного феномена следует искать не в априорных структурах человеческого сознания, а во внешнем окружении этнических общностей, где кроются корни процесса генезиса менталитета.

В процессе дивергенции восточнославянских языков сформировалось свое национально-культурное пространство каждого из языков. Особая роль в трансляции культурно-национального самосознания народа, в стереотипизации его мировоззрения, в национально-культурном пространстве языка отводится на современном этапе неологизации русского языка, роли новых слов в языковой картине мира.

На формирование картины мира влияют многие факторы: язык, традиции, природа, воспитание, образование и др. Картина мира формируется в результате категоризации и концептуализации действительности, осуществляемой индивидуальной языковой личностью. Категоризация – процесс познания, который идентифицирует, оценивает и классифицирует предметы мира, их признаки и связи. Языковая картина мира формирует тип отношения человека к миру (природе, животным, самому себе как элементу мира). Она задает нормы поведения человека в мире, определяет его отношение к миру. Каждый естественный язык отражает

определенный способ восприятия и организации (“концептуализации”) мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка.

Национальная культурная картина мира первична по отношению к языковой. Она полнее, богаче, чем соответствующая языковая. Однако именно язык реализует, вербализует национальную картину мира, хранит ее и передает из поколения в поколение. Язык фиксирует далеко не все, что есть в национальном видении мира, но способен описать все.

При необходимости язык заимствует слова для выражения понятий, свойственных чужому языковому мышлению, из чужой языковой среды.

Традиционно в контексте рассуждении о ЯКМ обсуждаются, прежде всего, вопросы, связанные с лексической семантикой. Именно план содержания лексики в первую очередь служит материалом для отыскания и последующего обоснования специфических черт национального мировосприятия, национального образа мышления.

С изменениями в обществе меняется познавательная потребность отдельной личности, и, как следствие, всего общества в целом. Реальности современной языковой ситуации открываются для человека и через человека, причем крепнет убежденность в том, что путь к осмыслению феномена человека лежит не через естественные науки, а через естественные языки, которые являются единственным средством, способным помочь нам проникнуть в скрытую от нас сферу ментальности.

Реконструкция языковой картины мира составляет одну из важнейших задач современной лингвистики. В последние годы в отечественном языкознании развивается направление, целью которого является воссоздание картины русской языковой ментальности на основании комплексного (лингвистического, культурологического, семиотического) анализа лингвоспецифических концептов русского языка в межкультурной перспективе.

Интересно заметить, что язык, кодируя ментальные состояние и процессы, не всегда может сделать это без искажения, поэтому «мысль, существуя в пределах возможностей универсально-предметного кода, в ходе ее вербализации способна трансформироваться, обрастать значениями, которые несут в себе единицы конкретного национального языка» [5: 75].

Интересен вопрос о первичности и вторичности национального языка и особенностей национального менталитета и национального характера: обусловлен ли национальный характер особенностями языка или наоборот. По мнению О.А. Корнилова, сначала внешние условия существования языкообразующего сообщества (климат, природа), культурно-бытовые традиции и физиолого-антропологические особенности формируют специфические качества, которые образуют основу национального характера и национальной ментальности. Затем специфические черты национального характера проникают в национальный язык, точнее – находят в нем свое отражение, фиксируются им. В дальнейшем эти специфические черты передаются последующим поколениям носителей языка. Новым поколениям носителей языка предлагается уже сформулированная и запечатленная в формах языка специфика национального мировосприятия и мироощущения.

Каким же является национальное мировосприятие и мироощущение для носителя русского языка? Этот вопрос мы рассмотрим в аспекте сложившихся стереотипов русской ментальности.

Большинство лингвистов, занимающихся изучением данной проблемы, отмечают, что основной чертой стереотипов является их детерминированность культурой – представления человека о мире формируются под влиянием культурного окружения, в котором он живет. Стереотипы разделяет большинство людей, но они могут меняться в зависимости от исторической, международной, а также внутриполитической ситуации в той или иной стране. Стереотип – это не только ментальный образ, но и его вербальная оболочка, то есть стереотипы могут существовать и на языковом уровне – в виде нормы.

Свой этнос представляется русским респондентам менее однородным, чем другие этносы. Некоторые из них затруднились составить типичный портрет русского человека – нашего современника. У респондентов наблюдается стертая форма этнических стереотипов, в которых значительное место уделено традиционным архетипическим чертам русских независимо от времени, политического строя и т.д. Чем ближе к современности, тем более размытыми, сильно дифференцированными становятся для респондентов как образ русского человека, так и представления о других национальностях.

Не всякая национальная черта непосредственно выходит в сферу языкового выражения, но некоторые из них без выхода в лингвистику понятыми быть просто не могут. К примеру, характерное для русских неприятие какой бы то ни было жесткой регламентации, строгой иерархии в отношениях, некий нигилизм проявляются не только в неопределенности лексического оформления статусных отношений между людьми, но и в пронизывающем все и вся духе иронии и самоиронии. Русские склонны к шутке, иронии, самоиронии и подначке по своей природе и это может проявиться даже в серьезной обстановке переговоров.

Некоторая склонность к фатализму, к ожиданию худшего отмечена и в художественной литературе. Обратим внимание, например, на такой отрывок из романа Е. Дашковой:

– Ты не знаешь, какая там сейчас погода?

– Тепло, но обещают похолодание.

– Как ты думаешь, почему там никогда не обещают ничего хорошего? Если тепло, ждут похолодания, если курс рубля стабилен, начинают говорить об инфляции и экономическом кризисе.

– Такой менталитет, – пожал плечами Григорьев.

– А ладно, папа, никакой не менталитет. Просто за семьдесят лет Советской власти люди устали от официального оптимизма, от всех этих пятилеток, плакатных обещаний райской жизни, теперь отдыхают. Хотят побыть скептиками и пессимистами [6].

Особая группа новой лексики, используемая как в разговорной речи, так и в литературных текстах, представляет собой сниженный, разговорный слой, определяемый термином «общий сленг».

Очевидно, что каждая эпоха имеет определённый набор слов и выражений, которые в силу описанных нами выше причин становятся модными, широко и разнообразно употребляемыми. Это своеобразные «знаковые» слова эпохи (бабки, баксы, балдеть, безнал, бомж, братва, голубой, зелёные, кинуть, крутой, крыша, лох, наезд, нал, подставить, разборка, раскрутка, совковый, тусовка, фанера, шара, замочить, брателло, стрелка, деревянные, капуста, прикол, фишка и т. п.).

Широкое использование подобных новообразований подтверждает отмечаемую исследователями общую тенденцию к жаргонизации современной речи. Этот процесс многие исследователи рассматривают как своеобразную реакцию на

еще недавнюю стандартизированность, «приглушенность» и определенную безликость публичных выступлений, насыщенных официально-пропагандистскими штампами.

Нам представляется, что использование подобной лексики является средством своего рода эпатажа, намеренного вызывающего привлечения внимания окружающих к своей личности, своему отличию от других людей. Проиллюстрируем использование некоторых подобных единиц цитатами из романа Н.Нестеровой «Бабушка на сносях»:

На их молодежном сленге «отъехать» – значит прийти в восторг, получить удовольствие. (Купил классный диск. Послушал – отъехал). Этот глагол также синоним выражения «напиться пьяным». (Слабак! Стакан принял и отъехал). И третье значение – умереть, преставиться. (Мой дедушка давно отъехал).

Отрубаюсь! После обильной еды и флейма (пустых разговоров) я способен только читать великого письменника Храповицкого (спать) (с. 48).

– Хрень! – выругался Леша.

– Цылодобово! – согласился Сергей.

Как видно из текста, данные примеры общего сленга зачастую непонятны читателю, который ими не пользуется, но тем не менее находят своих потребителей и вступают в системные лексические отношения (два сленгизма в последнем примере являются контекстуальными синонимами).

Сленг – это не просто временное промежуточное образование, впитывающее лексику разнообразных жаргонов, которая на определённый период времени становится популярной и востребованной по тем или иным причинам носителями языка, не подвергаясь при этом никаким изменениям. Очевидно, что общий сленг становится самостоятельным образованием, единицы которого не остаются неизменными, а подвергаются определённым трансформациям – приобретают новые оттенки коннотации или полностью меняют значение, порождают новые номинации и т. д. Как правило, у общих сленгизмов расширяется контекст употребления по сравнению с тем, в котором слово бытовало ранее, являясь принадлежностью замкнутого жаргона, и, следовательно, возрастает сочетаемость сленгизма с другими лексическими единицами.

Анализируя различные представления о типичном характере русского человека, представленные в специальной литературе, мы выделили такие черты, которые, по мнению исследователей и респондентов, являются общими для всех или большинства существующих стереотипов. Из перечисленных выше черт (дружелюбие, доброжелательность, радушие, доброта, духовность, щедрость, изобретательность, правдивость и склонность к искательству правды, ум, эмоциональность, лень, склонность к фатализму, иронии, самоиронии), на наш взгляд, наиболее значимыми для процесса неологизации оказались стремление к иронии и, прежде всего, самоиронии, склонность к фатализму, изобретательность, в том числе и лингвистическая. Кроме того, в неологической картине современного русского языка появились такие новые черты, как стремление к гламуру (роскоши) и эпатажу, преобладание пейоративных способов словообразования и некоторые другие черты.

В целом новообразования не только свидетельствуют о значительных переменах, которые произошли в жизни общества, но и выявляют те изменения, которые произошли в языке под влиянием социальных факторов. При этом язык отбирает только то, что соответствует уже имеющейся структуре элементов мировосприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К., 2003. – 192 с.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37-67.
3. Захарова М. В. Отражение языковой ментальности в семантике безличных предложений // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. – Архангельск, 2002. – С. 124-127.
4. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». – М., 1993.
5. Горелов И. Н. Опыт психолингвистического подхода к проблеме «лингвистической относительности» // Виды и функции речевой деятельности. – М: Наука, 1984.
6. Дашкова Е. Чувство реальности. – М.: Астрель, АСТ. – 2002. – Т.1. – 345 с.

УДК 811. 161.1:159.942

Кушнир Н. А.
(Киев, Украина)

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ ТАКТИК В КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ «ОБЪЯСНЕНИЕ В ЛЮБВИ»

Статтю присвячено дослідженню мовленнєвих тактик (МТ) у комуніктивній ситуації (КС) "освідчення в коханні" з урахуванням різноманітних факторів мовленнєвого спілкування. МТ визначено як стереотипну модель мовленнєвої поведінки певного соціуму, за допомогою якої мовець намагається реалізувати свою комунікативну інтенцію в конкретній ситуації спілкування. В процесі аналізу фактичного матеріалу було виділено репертуар МТ, яким користується ініціатор мовленнєвих актів у КС "освідчення коханні" у російському діалогічному мовленні.

Ключові слова: *прагмалінгвістика, комунікативна ситуація, мовленнєва тактика, мовленнєва стратегія, соціальна роль.*

Статья посвящена вопросам использования в речи речевых тактик (РТ) – определенных стереотипных моделей речевого поведения, выработанных обществом и национальной культурой для реализации коммуникативной ситуации «объяснение в любви». В результате анализа фактического материала был установлен репертуар речевых тактик, обслуживающих данную коммуникативную ситуацию, установлена зависимость выбора РТ от социальной роли коммуниканта.

Ключевые слова: *прагмалингвистика, коммуникативная ситуация, речевая тактика, речевая стратегия, социальная роль.*

The article is focused on speech tactics (ST) in "love declaration" communicative situation (CS) with consideration of various factors of discours.

Speech tactics is specified as a stereotypic model of a certain socium's linguistic behavior through which a speaker tries to materialize his/her communicative intention in a particular situation of intercourse. In procedure analysis of the factual material,

© Кушнир Н. А., 2008.

one has identified the repertory of ST used by an initiator of speech acts in "love declaration" CS.

Key words: *pragmalinguistics, communicative situation, speech tactic, speech strategy, social role.*

Для прагмалингвистических исследований и теории диалога особое значение имеет понятие правила, управляющего тем или иным действием коммуниканта в процессе речевого взаимодействия (интеракции). Выявление коммуникативных правил позволит представить совокупность речевых действий в виде имманентной системы, отвлеченной от контекста.

В каждой ситуации общения используется своя стратегия, под которой понимается осознание ситуации в целом, определение направления развития и организация воздействия в интересах достижения цели общения. Иными словами, стратегия общения – это «творческая реализация коммуникантом плана построения своего речевого поведения с целью достижения общей (глобальной) языковой / неязыковой задачи общения в речевом событии» [1: 40]. В процессе коммуникативного акта говорящий производит оценку ситуации, мотива, определяет цель, строит план ее реализации, а затем приводит план в действие. Программирование речевых действий обусловливается, с одной стороны, параметрами самой ситуации речевого общения, результатами контроля речевых сигналов, и, с другой стороны, – факторами, скрытыми в сознании, которые приводятся в действие коммуникативной интенцией [2: 113]. Стратегии говорящего включают в себя оптимальный выбор языковых средств, с помощью которых достигается желаемый результат, и определяют последовательность действий в соответствии с планом. Процесс реализации и вывода плана производится посредством как вербальных, так и невербальных средств коммуникации.

Стратегия общения реализуется в речевых тактиках, под которыми понимаются речевые приемы, позволяющие достичь поставленных целей в конкретной ситуации. Речевая тактика (далее РТ) демонстрирует динамическое использование говорящим имеющихся у него вербальных умений построения диалога и представляет собой конкретный способ реализации определенного намерения говорящего, направленный на решение главной коммуникативно-прагматической задачи. Каждая тактика в вербальном выражении состоит из синонимических речений, «смысловой инвариант которых, будучи единым, собственно говоря, и есть эта тактика» [3: 34]. Такое понимание РТ находится в русле основных постулатов теории речевых актов, так как объектом данной теории выступает конкретный акт речи, состоящий в произнесении говорящим предложения в ситуации непосредственного общения со слушающим.

Реализация коммуникативного намерения (интенции) говорящего на вербальном уровне осуществляется за счет использования разнообразных РТ, несущих на себе печать национальной психологии, («Я тебя люблю!», «Ты для меня все!», «Мы единое целое», «Мы должны быть вместе», «Ты лучше всех!» и др.), которые призваны оказать необходимое для данной ситуации воздействие на личность адресата. Подобное воздействие на человека представляет собой комплексное влияние на его эмоциональную и рациональную сферу, на сферу знания и поведения.

Речевые тактики, призванные оказывать воздействие на собеседника, обычно возникают вследствие подражания и накопленного опыта и вводятся в дискурс «в виде извлекаемых из памяти клишированных фраз и фразосочетаний», являясь при этом социальными образованиями [3: 33]. Если индивидуальные тактики

принципиально неперечислимы, то социальные речевые тактики допускают перечисление в виде инвентаря. Человек, вступая в контакт с другим человеком, оказывается включенным в систему социальных отношений и должен оформлять свою деятельность по правилам, реализующим эти социальные отношения.

В основе социальных тактик лежат выработанные обществом стереотипы (модели) речевого поведения. Они производны от типа социальных, общественных отношений и национальной культуры, ибо все виды общественного взаимодействия подчинены определенным «неписаным» социальным нормам, которые в большинстве случаев достаточно строги и общеобязательны. Каждое общество имеет определенный набор социальных тактик, своеобразие которого обусловлено видами и формами взаимодействия людей, составляющих социум, спецификой данной национальной культуры.

Стратегия и тактика речевого общения собеседников определяются их целями общения и формируются в соответствии с их экстралингвистическими, метаязыковыми и языковыми знаниями, в комплексе составляющими содержание коммуникативной компетенции участников диалога. Таким образом, коммуникативный акт предполагает не только знание системы языка и знание нормы употребления единиц, но и общность экстралингвистических факторов, общность социального опыта, который детерминирован национальной культурой.

В рассматриваемой нами коммуникативной ситуации (КС) «объяснение в любви» один из собеседников пытается решить коммуникативно-прагматическую задачу, которую можно обозначить следующим образом – объясниться в любви. Эта «сверхзадача» (в терминологии Е.М. Верещагина) реализуется коммуникантами в речевых актах за счет использования в речи определенных речевых тактик, неких смысловых вариантов, представленными в конкретном акте коммуникации речевыми репликами. Реплики можно разделить на воспроизводимые по памяти клише и на творимые в момент коммуникативного акта новые высказывания.

Рассматривая особенности речевой объективации КС «объяснение в любви», мы выделили основные речевые тактики, с помощью которых современные носители русского языка реализуют свое намерение объясниться в любви другому человеку:

«Я тебя люблю!»
«Я не могу без тебя»
«Мы должны быть вместе!»
«Твои личные качества высоки»
«Ты для меня все!»
«Я забочусь о тебе» / «Я буду заботиться о тебе»
«Мы единое целое»
«Между нами происходит что-то необыкновенное!»
«Мы близкие люди»
«Я сделаю тебя счастливой (-вым)!»
«Ты – самое важное в моей жизни»
«Все, что было до тебя – не любовь»
«Не бойся поддаться своему чувству!»
«Твое желание для меня закон»
«Ты делаешь меня счастливым (-ой)»
«Будь моей женой (моим мужем)!»
«Твой отказ сделает меня несчастным (-ой)»
«Ты мне нужен (нужна)!»

«Ты лучше всех!»
«Ты для меня единственная (-ый)!»
«Наша встреча – это судьба»
«Я дам тебе все!»
«Я твоя (твой) навсегда!»
«Ты прекрасна (прекрасен)!»
«Я не могу сознательно управлять своим чувством»
«Тебя никто не будет любить так, как я»

В зависимости от своего положения в дискурсе РТ бывают инициальные – ИТ (начальные), медиальные – МТ (срединные) и финальные – ФТ (конечные) [3: 33]. Например, объяснение в любви Сергея Крылова и Лены в романе Д. Гранина «Иду на грозу» состоит из трех РТ: инициальной «Я тебя люблю!», медиальной «Мы должны быть вместе!» и финальной «Я не могу без тебя».

Он обнял ее и сказал решительно и быстро:

– Я тебя люблю. Ты слышишь?

Она серьезно кивнула.

– Лена, давай будем вместе. Почему ты не хочешь, чтобы мы были вместе?

Еще не кончив, он почувствовал, как что-то произошло, словно она выскользнула из-под его руки и очутилась далеко-далеко.

– Зачем торопиться? Не связывай себя. Все это тебе только помешает. У тебя сейчас самая трудная пора, ты сам говорил, как тебе не легко тянуться за Даном. Подожди. Разве нам плохо сейчас?

– Плохо. Мне плохо. Я не могу без тебя.

– Так я с тобой. Считай, что я твоя жена.. [4: 144]

Иногда коммуниканты признаются в любви только с помощью одной речевой тактики. Интересным для анализа представляется диалог героини Алки и ее мужа (рассказ В. Токаревой «Следующие праздники»), в котором они оба признаются друг другу в любви одной фразой, используя разные РТ:

– Если ты умрешь, – проникновенно говорила Алка, – я буду считать себя твоей вдовой.

– Если я умру, все тебе оставлю. Вот эту квартиру. Все…

Я пьянел от любви к Алке, от жалости к ней и от температуры сорок, которая стояла пятый день. Я любил Алку за то, что она (…) смотрела на меня нежно и с восхищением, считала меня (…) самым умным, самым нежным и самым главным. [5: 295]

Героиня использует РТ «Я твоя навсегда!», а герой – РТ «Я дам тебе все!».

С помощью РТ «Ты мне нужна!» и «Ты для меня единственная!» коммуниканты оказывают самое сильное психологическое воздействие на собеседников, признавая бытие другого человека исключительной ценностью и необходимостью для своей жизни:

– Настоящее только это, – сказал Тулин. – Все остальное – ерунда.

– А я решила, что больше не нужна тебе.

– Ты единственное, что мне нужно. (…)

Она ему нужна, как все стало просто! [4: 329]

Использование речевых тактик в диалогическом общении часто усложняется тем, что ход диалога не может быть запланированным заранее во всех деталях, потому что неизвестно речевое поведение собеседника на той или иной стадии развития беседы. Однако взаимопонимание коммуникантов может быть достигнуто тогда, когда они, действуя в рамках дискурса:

1) соблюдают необходимые условия успешности;

2) обладают сходством тезаурусов, которое возникает при наличии относительной идентичности социального опыта;

3) когда они используют возможность установить намерения, руководствуясь которыми говорящий произносит то или иное высказывание.

В силу того, что КС «объяснение в любви» выходит за рамки повседневного нейтрального общения, большинство перечисленных РТ по местоположению в дискурсе могут быть инициальными, медиальными и финальными. Эмоциональная напряженность исследуемой КС не всегда дает возможность коммуникантам выстроить диалог согласно заранее продуманному плану, часто делает признание в любви спонтанным, незапланированным; иногда объяснение в любви неожиданно вплетается не только в процесс диалогического общения, но и в саму канву жизненных событий, что объясняет использование во многих актах общения лишь одной РТ:

Саша вдруг с тем твердым спокойствием, какое появлялось у него в крайние минуты жизни, сказал:

– Ты знаешь, что я тебя люблю?

– Знаю, – грустно и ласково сказала она.

Они долго стояли, опустив головы.

– Понятно, – сказал Саша. – Конечно. [6: 203]

Стратегия и тактика речевого общения коммуникантов, объясняющихся в любви, направлена на выражение чувств и сокровенных желаний говорящего и, как правило, не оказывает непосредственного влияния на поведение и поступки собеседника. РТ направлены на осмысление ситуации собеседником, предоставляя ему определенную свободу действий. Избираемые коммуникантами РТ представляют собой мягкий и тонкий механизм речевого воздействия, они не управляют, а направляют действия и мысли собеседника в нужное русло.

Анализ языкового материала позволяет выявить связи и закономерности использования языковых выражений в КС «объяснение в любви» и установить прагматические правила их употребления. Важнейшим компонентом успешного общения является умение коммуниканта выбирать по отношению к другому человеку наиболее подходящий способ поведения, способ обращения с ним. Отношение, переходящее в уважение или любовь к привлекательному для личности человеку, делают ее податливой на такие исходящие от этого человека воздействия, как убеждение, психическое заражение, внушение. По характеру воздействия на интеллектуальную и эмоциональную сферу собеседника все используемые РТ можно разделить на шесть групп.

1) Непосредственное выражение чувства любви и признание невозможности существования без любимого человека: «Я тебя люблю!» / «Я не могу без тебя!» /«Мы должны быть вместе!» и др.

2) Демонстрация коммуникантом сверхценности личности собеседника: «Ты для меня все!» / «Ты для меня единственная (-ый)!» и др.

3) Проявление заботы о любимом человеке и дача обещаний: «Я сделаю тебя счастливой (-ым)!» / «Тебя никто не будет любить так, как я» и др.

4) Выражение комплиментов внутренним качествам и внешним данным собеседника: «Ты лучше всех!» / «Ты прекрасна (прекрасен)!» и др.

5) Оценка своего чувства либо сложившейся ситуации: «Все, что было до тебя – не любовь» / «Наша встреча – это судьба» и др.

6) Вопросы и волеизъявления, регулирующие поведение собеседника: «Не бойся поддаться своему чувству!» / «Будь моей женой (мужем)!» и др.

В речевых тактиках, избираемых коммуникантами для признания в любви, подчеркивается безусловная и неоспоримая ценность существования любимого, делается акцент на индивидуальность другой личности, а в ней – на наиболее позитивные черты: «Ты для меня все!», «Ты мне нужен (нужна)!», «Ты прекрасна (прекрасен)!», «Ты лучше всех!», «Я не могу без тебя» и др. Говорящий каждый раз демонстрирует собеседнику сосредоточенность всех своих интересов на благополучии объекта любви: радость, горе, страх или гнев возникают в зависимости от того, в каких обстоятельствах оказывается не столько сам любящий, сколько любимый человек («Мы единое целое», «Мы близкие люди», «Все, что было до тебя – не любовь» и др.). Межличностное общение тем и отличается от общения межролевого, что участники такого общения стараются делать поправку при выборе поведения на индивидуально неповторимые особенности друг друга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зернецкий П. В. Лингвистические аспекты теории речевой деятельности. // Языковое общение: процессы и единицы. Калинин: КГУ, 1988. – С. 36-41.
2. Недобух А. С. Вербальные сигналы мены коммуникативных ролей. // Языковое общение: процессы и единицы. Калинин: КГУ, 1988. – С. 107-117.
3. Верещагин Е. М. Коммуникативные тактики как поле взаимодействия языка и культуры. // Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики. Доклады. – Часть 1. – М.,1991. – С.32-43.
4. Гранин Д. Иду на грозу. – М.: Профиздат, 1988. – 368с.
5. Токарева В. Телохранитель. М., 1997. – 485с.
6. Гранин Д. Искатели. М., 1987. – 290с.

УДК 811. 161. 2

Сікорська З. С.
(Луганськ, Україна)

ПРО КУЛЬТУРУ МОВИ НАУКОВИХ СТАТЕЙ З ПИТАНЬ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

На матеріалі наукових текстів з питань мистецтвознавства автор розглядає різновиди порушень лексичних, фразеологічних, морфологічних норм української літературної мови, застерігає від мовного безкультур'я.

Ключові слова: *лексичні норми, фразеологічні норми, морфологічні норми.*

На материале научных текстов по вопросам искусства автор рассматривает разновидности нарушений лексических, фразеологических, морфологических норм украинского литературного языка, предостерегает от языкового бескультурья.

Ключевые слова: *лексические нормы, фразеологические нормы, морфологические нормы.*

The author analises the varieties of violations of lexical, pharaseological and morphological norms of literary Ukrainian on materials of the scientific texts on art problems, cautions from the lack of linguistic culture.

Key words: *lexical norms, phraseological norms, morphological norms.*

Мова є складним вербальним кодом, основною формою національної культури, і саме в її системі зашифровано інтелект нації. Сучасним фахівцем своєї справи можна вважати ту людину, яка не лише має високу кваліфікацію, є духовно багатою, творчою особистістю, а й глибоко опанувала державну мову з її нормами як усного, так і писемного професійного мовлення.

Вельми успішний український композитор і визнаний диригент Володимир Рунчак з сумом говорить про недостатню професійність більшості дипломованих музикознавців, які не вміють писати аргументовані рецензії, статті [1: 18]. А знаний у світі диригент Большого театру, народний артист трьох країн Фуат Мансуров виокремив питання культури російської мови:

„Тільки в Большому театрі працюю 40 років. І мене ніхто не жене. Я там дуже потрібен. Скидається, не лише як диригент. Часто їм кажу: „Вам має бути дуже соромно, що я, нащадок Чингісхана, навчаю вас російської мови". Усі мову псують. Грамотна мова – привілей інтелігентної людини. А так, як тепер говорять, – це ганьба" [2: 17].

Доцент одного з московських університетів Стародубова О. Ю. в розвідці „Культура мовлення – культура свідомості", нагадавши, що спочатку було слово і слово було значущим, ставить запитання: „А що тепер?" І відповідає: ми переживаємо інфляцію слова („от божества до убожества"), спостерігаємо засилля непотрібних чужомовних слів, численні порушення лексичних, граматичних та інших норм [3: 88].

Культура української мови і слова теж перебуває в загрозливому стані. Твердження про те, що сучасний стан української мови в Україні не відповідає її конституційному статусові державної й може бути кваліфікований як критичний, стало аксіомою. Протягом 350-річної політики русифікації, що триває, на жаль, і досі, створено явну загрозу розмити норми української літературної мови як в усній, так і писемній формі.

© Сікорська З. С., 2008.

Відродити, примножити й піднести на належну висоту багатостраждальну й прекрасну українську мову – найперший обов'язок української інтелігенції

[4: 93]. Виховувати культуру мови – це розвивати чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, застосовувати мовно-культурні традиції народу. В широкому ж розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації [5: 264].

Основна мета цієї статті – проаналізувати засоби наукової мови щодо відповідності лексичним, фразеологічним, морфологічним нормам, показати деформації, яких зазнає внутрішня структура української мови внаслідок перенесення особливостей російської мови в українську. Не менш важливе завдання – застерегти й від мовної недбалості, адже бережне ставлення до мови – не примха вчених-мовознавців, а цивілізована норма, дотримання якої є основою мовної культури фахівця.

Фактичний матеріал цього дослідження становлять наукові статті з питань музичного, хореографічного й театрального мистецтва. До мови наукових текстів ставлять надзвичайно високі вимоги. Адже завдяки науковій мові як важливому складникові національної літературної мови, що виступає обов'язковим атрибутом держави та її ознакою, підтримується національна гідність, духовність народу й передаються у світовий інформаційний простір національні досягнення з різних галузей знань [6: 12].

Лексико-фразеологічні норми регулюють уживання слів і фразеологізмів у властивих їм значеннях відповідно до змісту на сучасному етапі.

Зважаючи на те що характерною ознакою наукового стилю є функційна однозначність слова, треба добре знати його значення. Уживаючи слово в неправильному значенні, перекручуємо, спотворюємо зміст висловлювання.

Джерело російсько-української суміші в тому, що автори калькують значеннєву структуру багатозначного слова, не враховують відмінності вживання лексичних форм у контексті. Наприклад, у російському дієслові относиться виокремлюють такі значення: 1) виявляти своє ставлення;

2) входити до складу чогось; 3) бути пов'язаним із кимось або чимось. В українській мові ці значення мають інший форматив – план вираження, а саме: 1) ставитися; 2) належати; 3) стосуватися. Отож ненормативною є конструкція легковажно відносяться до своїх обов'язків. Треба: ставляться до обов'язків. А відноситися в українській мові вживають у значенні 'перебувати в певній відповідності, співвідношенні з чим-небудь', переважно в математичній лексиці: А відноситься до С. Неправильно вжито слово відношення в конструкціях: відношення актора до сценічної неправди; власного відношення до виконавських завдань. Літературній нормі відповідає іменник ставлення – 'характер поводження з ким-, чим-небудь'. Слово відношення має два значення: 1) зв′язок між одиницями-поняттями (числами, словами) в математиці, мовознавстві, філософії, архітектурі тощо; 2) діловий лист.

Перекладаючи з російської мови, треба пам'ятати, що багатозначне російське слово не обов'язково відповідає багатозначному українському слову. Російське рост можна перекладати: 1) ріст; 2) зріст; 3) зростання. Коли йдеться про організм, уживають іменник ріст, наприклад: ріст волосся, про довжину тіла людини – зріст, наприклад: високий на зріст. Якщо ж прагнуть досягти вищого ступеня розвитку, говорять про зростання, наприклад: постійне творче та професійне зростання, а не постійний творчий та професійний зріст.

Лексико-фразеологічні норми відзначаються стабільністю, проте їм притаманна й значна рухливість. Донедавна слова напрям і напрямок уважали семантич-

но тотожними – ′лінія руху або лінія розміщення чогось′. Проте останнього часу їх розрізняють. Лише напрям уживають тоді, коли йдеться про шлях розвитку; ідейну спрямованість, суспільний, літературний рух, течію, наприклад: напрям діяльності, поглядів. Якщо ж говорять про фізичний рух, уживають слово напрямок, наприклад: напрямок вітру, йти в напрямку до інституту. Отже, у реченні це формує певний напрямок мистецтва драматичного театру відповідно до контексту слово напрямків замінюємо словом напрямів.

Ще в шістдесяті роки ХХ ст. стала помітною тенденція розрізняти семантику слів спиратися й опиратися: спиратися і в прямому, і в переносному значенні –′використовувати як опору′, опиратися – ′чинити опір′, ′огинатися′ [7: 192]. Щоб висловлення Опираючись на реформи грецького й середньовічного видовища, театральні новатори відродили традицію масових свят в актуальних того часу формах стало точнішим, варто замість дієприслівника опираючись використати спираючись.

Автори статей допускають небажані лексичні помилки, не розрізняючи пароніми – споріднені та неспоріднені слова, схожі за формою, але різні за значенням. Наприклад, сплутано іменники настанова й установка: співацько – музичний розвиток має принципові педагогічні установки; глядачі з такою головною установкою частіше відвідують концерти поп-зірок. Установка – це пристрій, механізм, який допомагає виконувати певну роботу і (псих.) стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби, а настанова – вказівка або порада діяти певним чином.

Окрему групу становлять квазіслова, які дуже близькі за звучанням до інших слів: М.Менцинський був освідченою людиною, він знав сім мов, захоплювався історією, філософією, психологією, етикою і естетикою, літературою. З контексту випливає, що йдеться про освічену людину, яка мала освіту, засвоїла різнобічні знання. Є в українській мові дієслово освідчуватися, тобто признаватися в коханні, пропонувати одружитися, та немає віддієслівного прикметника освідчений.

Поява словосполучення почуття ритму і темпу – результат сплутування різних слів: відчуття і почуття, що відповідають російському чувство. Ці слова споріднені, мають близьке, але не тотожне значення. Відчуття – це здатність сприймати предмети, явища, – усе, що нас оточує. Людина безпосередньо відчуває тепло, холод, смак, біль, звук та інше. Вища форма сприймання дійсності – психічна. Є почуття любові, ненависті, дружби, ворожнечі, патріотизму, милосердя, відповідальності та ін.[8: 57].

У наукових текстах часто використовують неправильно омоніми – слова що однаково звучать або пишуться, але мають абсолютно різні значення: оновлення сьогоденного суспільства на засідках загальнолюдських цінностей. Засідка – те саме, що засада[1]: 1) приховане місце; 2) несподіваний напад. А засада[2]: 1) основа чогось; 2) вихідне, головне положення, принцип; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь.

Фальшивими друзями горе-перекладачів стали й міжмовні омоніми – слова української та російської мов, що повністю або частково збігаються за формою, але різняться змістом: Мейєрхольд вільно поводився з категоріями матеріального миру (треба: світу) – з часом, простором, рухом. З огляду на те що в реченні музика – „язик почуттів” ідеться про засіб спілкування; систему знаків, що передають інформацію, а не про орган у ротовій порожнині, треба вжити слово мова (відчуттів).

Русифікація спричинила величезну кількість невдалих кальок, слів-покручів: Костюм для кінофільму потребує більшої деталировки та ретельної проробки

складових; режисерський розказ, учбовому спектаклі, театральний кружок, приведемо слова Д. Шостаковича, наглядно-образна пам′ять, охвачує ідейно-образну основу, венських класиків, уявлення о жанрах, акторського майстерства будущого танцівника тощо.

Особливо часто автори послуговуються квазіукраїнською сполукою в якості: естетичне виховання виступає в якості необхідного елементу; лялькарі використовували в якості художньої аргументації; в якості акомпаніатора. Питомий відповідник цього невмотивованого запозичення з російської мови – як.

Така хаотична суміш двох мов, з якої формується суржик, зумовлює як спрощення морфологічної і словотвірної будови української мови, так і звуження її лексичного складу. Разом з тим мовці, що користуються такою сумішшю, не володіють достатнім лексичним запасом російської мови, хоч намагаються нею замінити базову українську [9: 30].

Під час написання статті особливої уваги потребують фразеологізми. Не можна бездумно калькувати чужі усталені вислови, вони здебільшого специфічні для кожної мови, треба добирати відповідних національних зворотів. У науковому мовленні дуже часто зустрічаємо буквальну передачу компонентів російських фразеологічних одиниць: М. Чехов у своєї роботі „Про техніку актора" теж придає велике занчення вихованню волі; Прикладом можуть послужити орнаментальні композиції. Російський вислів служить примером має в українській мові відповідник бути за приклад, а придавать значение – надавати значення. Згідно з контекстом синтаксично незграбні речення у відредагованому вигляді були б такими: М. Чехов у праці „Про техніку актора" теж надавав великого значення вихованню волі; Матеріалом можуть правити орнаментальні композиції.

Трансформовані фразеологічні одиниці з певною стилістичною настановою широко вживають у публіцистичних, художніх творах та розмовному мовленні. У наукових текстах, як правило, використовують загальнолітературні стійкі звороти, їх треба добре знати, не видозмінювати.

Та, на жаль, трапляються фразеологізми зі спотвореною структурою та семантикою. Наприклад, українському фразеологізмові мати на меті, цілісне значення якого – прагнути здійснити що-небудь, відповідає російський иметь (своей) целью. Одинадцятитомний СУМ подає ще інші фразеологічні варіанти: мати метою, ставити (поставити) собі метою [10: 683], які тепер не сприймаються як правомірні. Як же міг з'явитися скалічений вислів становить своєю метою в контексті: Умовно в домашній роботі над партитурою можна визначити дві сторони, які мають, відповідно, деякі відмінності в формах і методах занять. Одна з них, особливо важлива на початку навчання, становить своєю метою всебічний розвиток навичок диригування, адже становити – бути чим-небудь, являти собою щось, складати зміст чого-небудь; складати якусь кількість, входити як частина чого-небудь. Та й хіба може одна зі сторін домашньої роботи прагнути здійснити що-небудь?

У статтях невиправдано широко вживають нерозкладну словосполуку в першу чергу. Довідники з культури української мови рекомендують не зловживати нею, краще використовувати синоніми: насамперед, передусім, найперше, перш за все [11: 352]. З погляду норм сучасної літературної мови неправильними є словосполучення в певній мірі, в тій чи іншій мірі, в меншій мірі, в значній мірі, в якоїсь мірі, правильними – певною мірою, так чи інакше, меншою мірою, значною мірою, якоюсь мірою.

Кальками з російських висловів є словосполуки: до місця (тут до місця буде нагадати); прийшли до висновків; сходяться до висновку; в подібному випадку; в кін-

цевому підсумку; приймати участь; больова крапка, яким відповідають в українській літературній мові: до діла, до ладу, до речі, доречно; дійшли висновків; доходять висновку; у такому разі; кінець кінцем; брати участь, больова (уразлива) точка.

Дивують часом індивідуально-авторські перифрази, створені для певного контексту. Наприклад: Територія Східного Донбасу є маловивченою українським музикознавством у зв′язку з вищеназваними причинами і недоступністю до джерел. Хіба музикознавець вивчає територію? У сучасній літературній мові слово територія вживають у значеннях: 1. Частина земної кулі, що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. // Частина якої-небудь країни (область, район і т. ін.); 2. Земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо; // Простір, на якому поширені певні явища[12: 1443]. Описовий зворот територія Східного Донбасу, ужитий автором замість звичайної назви музична культура Луганщини, неправомірний, адже він не передає істотних і характерних рис та ознак явища.

Не враховано лексико-семантичну валентність багатьох слів, що теж спричинило хибне слововживання: присутніх (треба: властивих, притаманних) саме даній людині рис, присутнім можна бути в чому-небудь: пісня присутня в комедії; зацікавленість у придбанні (треба: опануванні) цієї професії, придбавають репродукції картин, видання творів, грошей тощо.

Досить поширеною помилкою є невмотивоване багатослів'я, наприклад: людина, яка засвоїла піднесені людські ідеали. Якщо ідеал – це найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю, це взірець досконалості, а піднесений – який намагається звеличити, надати ваги, значення кому-, чому-небудь, наприклад: піднесений стиль, то хіба означення піднесені потрібне як виразник якісної характеристики предмета ідеали. Виявом мовної надмірності є тавтологія – повторення спільнокореневих слів: внесок можуть внести та плеоназм – уживання збіжних значенням слів: свого власного відношення до виконавських завдань.

Морфологічні норми регулюють уживання форм слів, морфем. Уживаючи іменники в науковому мовленні, треба враховувати їх лексичні, граматичні, стилістичні особливості. Наприклад, недостатнє знання значень іменників збочує відмінкові форми. Значна кількість помилок припадає на вибір форми однини іменників чоловічого роду 2-ї відміни: здобуття диплому актора, театрального костюму, кожного персонажу, рухливого елементу, визначається зміст предмету, академічного театра, характера виконання.

Згідно з правилами українського наукового стилю дію потрібно позначати віддієслівними іменниками із суфіксами -нн(я), -тт(я), утвореними від дієслів недоконаного виду, подію – віддієслівними іменниками, утвореними від дієслів доконаного виду, а наслідок події – відповідними спільнокореневими іменниками з іншими суфіксами або без них. Через те що в одній із розвідок автор пише, що „вправи умовно розподілятимуться на певні блоки" (розподіляти – що робити?), треба подати всі віддієслівні іменники, похідні від дієслів недоконаного виду: послаблювання (а не послаблення) м′язів, створювання (а не створення) темпоритмів, посилювання (а не посилення) уваги, відтворювання (а не відтворення) образів.

Надмір абстрактних іменників ускладнює текст і має відчутний чужомовний акцент: Надання тренінгам сюжетного та емоційного розвитку стимулює здатність відтворення емоційної еволюції ляльки – образа при її технічному „оживленні". Відповідно до української мовної традиції перевагу треба віддавати дієсловам.

В українській мові рідше, порівняно з російською, прикметники й дієприкметники субстантивуються. Так, для називання учасників процесів у російській мові

широко вживають прикметники (дієприкметники), а в українській мові – спеціальні іменники, наприклад: отдыхающий – відпочивальник. За такої умови немає потреби калькувати чужі слова. Основоположні стандарти не рекомендують уживати прикметники (дієприкметники) в іменниковому значенні та пропонують замінити деякі з них, зокрема складова на складник [13: 39]. Отож вирази при відсутності головної складової – таланту в цьому виді мистецтва; усіх складових професії можна виправити так: Коли немає (якщо бракує) головного складника – таланту – в цьому виді мистецтва; усіх складників професії.

Перекладаючи російські слова українською мовою, потрібно визначати, до якого лексико-граматичного класу вони належать. Наприклад, російському дієприкметникові данный відповідає український даний, а прикметникові данный – цей. Отже, замість у даному контексті треба вжити: у цьому контексті. Так само: даної п′єси – цієї п′єси, даної публікації – цієї публікації, даної глядацької аудиторії – цієї глядацької аудиторії.

У забезпеченні логічності, чіткості викладу матеріалу важливу роль відіграють дієслівні форми. У статтях переважає іменниковий спосіб позначення процесів, традиційний для російського наукового стилю: допомагає у визначенні, досягти відчуття, веде пошук, зробили спробу, робить вплив. Для української мови природний дієслівний спосіб: допомагає визначити, відчути, шукає, спробувати, впливає.

Багато неточностей з'являється від некваліфікованого перекладу дієприкметників з російської мови українською. Ось приклади: нині діючі навчальні програми; навчально-практичного комплексу, задовольняючого і міжнародні вимоги і зберігаючого національні традиції; головуюча роль; головуючими стали тенденції драматичного театру; домінуючу основу; очищаюче дихання; спостерігати за оточуючею дійсністю. Подаємо їх правильні відповідники: чинні; що задовольняє (здатний задовольнити)… і зберігає; головна; головними; що домінує (домінантну, домінаційну, домінанту); очищувальне (очисне); довкружжя, довкілля, оточення. Як видно з прикладів, активні дієприкметники теперішнього часу сучасній українській мові невластиві. Отож уникаймо ненормативних форм або заступаймо їх іменниками, прикметниками, підрядними означальними реченнями.

Окремі розвідки перенасичені мовними покручами, що розхитують мікросистеми української літературної мови, продовжують деформувати її на всіх рівнях. Подаємо приклади мовного безкультур′я з однієї статті: він винний володіти глибокими знаннями; позначка дослідження – визначити шляхи й методи; в самому складному танці; створили високомистецькі хореографічні добутки, созвучні напрямку й стилю свого часу; балетних труп миру; духовний мир людини; жадає від танцівника не тільки відмінної технічної виучки, але й більше зробленого акторського майстерства; творческой індивідуальності; а не по примусі; виразити всілякі по характері сценічні дії; в цілую хореографічну композицію; навпроти, він перебуває з ними в самому тісному зв′язку тощо.

Зауважені в науковових текстах порушення літературних норм пояснюємо двома причинами. Перша – інтерференційні процеси. Більш як трьохсотлітній лінгвоцид українців і досі віддзеркалюється в мові. Друга – слабкі знання норм літературної мови. Обом причинам треба протиставити лише одне: наполегливо вивчати нашу мовну спадщину, сучасні лексичні, фразеологічні, морфологічні закономірності української мови й очищати їх від намулу.

Володіти двома чи багатьма мовами похвально, але не змішувати їх, не ставати двомовним мутантом – обов'язок кожної освіченої людини. Як українська, так і російська мова мають самобутні фразеотворчі системи. Тож ніколи не перекла-

даймо речення дослівно, бо буквальний переклад руйнує саму мову. Роль фальшивого друга зіграв комп'ютер під час перекладання багатьох речень: невичерпне джерело народної хореографії дозволив балетному театру – дозволив источник чи джерело? сама природа людини, органіка його руху – руху человека чи людини? композиційний лад танцювального мови – танцювального языка чи мови?

Авторам треба ознайомитися з науковими дослідженнями, найновішими підручниками та посібниками, які засвідчують мовні зміни, що стали помітними з початку 90-х рр. XX ст. в українському науковому стилі, з правилами, що ґрунтуються на традиціях української літературної мови, конкретизують найхарактерніші відмінності українського стилю від російського і відповідають сучасним тенденціям української мови. Правила українського ділового та наукового стилю викладені в ДСТУ 1.5:2003 і ДСТУ 3966 – 2000. Михайло Гінзбург, підкреслюючи винятково важливе значення основоположних національних стандартів для формування в Україні єдиного нормативного поля, для зручності основні вимоги ДСТУ 1.5:2003 та ДСТУ 3966 – 2000 чітко згрупував у десять правил [13: 30-43]. Вони обов'язкові для всіх, хто пише українською мовою ділові та наукові тексти. Щоб рівень мовностилістичної грамотності став кращим, щоб не припускатися інтерференційних помилок на тлі подібностей у фактах рідної й нерідної мов, треба опиратися на практику визнаного зразка, професійно довершеного тексту. Настільними книгами кожного фахівця мають бути тлумачні, спеціальні словники, довідники з культури української мови нового покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стецура І. Композитор Володимир Рунчак // Дзеркало тижня. – № 3 (682) 26 січня 2008р. – С. 18.
2. Козирєва Т. Репетиція маестро // Дзеркало тижня. – № 2 (681) 19 січня 2008р. – С.17.
3. Стародубова О. Ю. Культура речи – культура сознания // Вопросы гуманитарных наук. – 2007. – №4. – С. 88-89.
4. Пінчук О., Червяк П. Нариси з етно– та соціолінгвістики. – К.: ВЦ „Просвіта", 2005. – 152 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови. – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 312 с.
7. Чак Є. Д. Складні випадки українського слововживання. – К.: Рад. школа, 1969. – 220 с.
8. Довідник з культури мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Вища школа, 2005. – 399 с.
9. Масенко Л. Суржик у системі розмовних форм побутування української мови // Дивослово. – 2007. –№ 12. – С.26-31.
10. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка., 1970-1980. – Т.IV. – 840 с.
11. Гринчишин Д. та ін. Словник-довідник з культури української мови. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун", 2005. – 1728 с.
13. Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю // Українська мова. – 2006. – №2. – С. 30-43.

811.161.2′38

Бузько С. А.
(Кривий Ріг, Україна)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕКСИКИ В ХУДОЖНІХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕКСТАХ

У статті описано функціонально-прагматичний потенціал нелітературної лексики (просторіч із негативними конотаціями, сленгізмів, жаргонізмів, вульгаризмів) у текстах української постмодерної прози. Доведено, що доречне вживання в літературних творах ненормативної лексики оновлює спектр виражальних можливостей художнього стилю мови.

Ключові слова: *сленгізми, жаргонізми, інвективна лексика, іронія, епатаж, мовна агресія.*

В статье описан функционально-прагматический потенциал нелитературной лексики (просторечий с негативными коннотациями, сленгизмов, жаргонизмов, вульгаризмов) в текстах украинской постмодернистской прозы. Доказано, что уместное употребление в литературных произведениях ненормативной лексики обновляет спектр выразительных возможностей художественного стиля языка.

Ключевые слова: *сленгизмы, жаргонизмы, инвективная лексика, ирония, эпатаж, языковая агрессия.*

The article presents the functional-pragmatic potencial of unliterary lexicon (colloquials with lowering connotations, slangs, jargonisms, vulgarisms) in the texts of Ukrainian postmodern prose. It is proved that the right using of unstandart lexicon in the literary texts revitalizes the spectrum of expressive possibilities of fiction style of the language.

Key words: *slangs, jargonisms, invective lexicon, irony, epatage, language aggression.*

Мовні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризуються посиленням ролі ненормативних, неформальних елементів у мовленні. Це виявляється не лише в зростанні нестандартизації розмовно-побутового мовлення, а й у проникненні нелітературних одиниць (сленгізмів, жаргонізмів, вульгаризмів тощо) до інших стилістичних рівнів, зокрема, до мови художньої літератури. Дискурс художньої літератури, в свою чергу, віддзеркалює ту лексику, яка, за влучним зауваженням Л. Ставицької, "актуалізується в певну епоху в певному національному культурному континуумі: через стилізацію мови різних соціяльних прошарків, усно-розмовної практики соціюму, введення відповідного лексикону до авторської мови <...> тощо" [7: 264].

Тенденції до посилення ролі зазначених маргінальних елементів у мовленні викликають як різко негативну оцінку, так і зацікавлення цим питанням, прагнення глибше осягнути лінгвістичну сутність та культурне коріння такого явища. Одні лінгвісти оцінюють його прихильно, вбачаючи в ньому невичерпний мовотворчий потенціал; інші заперечують, вказуючи на негативну конотацію названих мовних елементів. І хоча сленг, жаргон, а також власне вульгаризована, обсценна лексика репрезентують мову не з "парадного", так би мовити, боку, але це жива мовна стихія, що матеріалізує глибинні структури суспільної свідомості; з цього

© *Бузько С. А., 2008.*

приводу доречно згадати твердження В. Фон Гумбольдта про те, що мова є "ієрогліфами, в які людина вкладає світ та свою уяву" [1: 349]. Тому завдання лінгвіста вбачаємо не в тому, щоб затаврувати той чи інший лінгвістичний феномен як негатив, а в тому, щоб зрозуміти, що стоїть за мовним знаком і з якою метою він використовується в мовленні. Адже при категоричному запереченні стилістично знижених мовних елементів створюється небезпечна для розвитку мови ситуація: надмірне прагнення очистити мову від зайвого, непотрібного "може знищити все живе – і це не завжди мовний бур'ян. <...> У мові повинно бути все: від літературного ядра до крайнього розмовного маргінесу. Інакше рух мови виключно до ядра призведе до її згортання" [2: 6]. Таким чином, метою написання статті став опис функціонально-прагматичного потенціалу нелітературної лексики (просторіч із негативними конотаціями, сленгізмів, жаргонізмів, вульгаризмів) у текстах української постмодерної прози. Вирішення цього питання надасть можливість проілюструвати процес наповнення художнього мовлення потужним масивом ненормативної лексики як нівеляцію мовних табу та переорієнтацію деяких стильових норм. Матеріалом для дослідження послугували твори Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Ірванця, І. Карпи, С. Поваляєвої.

Найчастіше ненормативні елементи використовуються в діалогічному мовленні для максимально повної та найбільш адекватної характеристики персонажа: його соціальної належності, індивідуальних мовних особливостей, загального культурного рівня тощо, тобто виконують характерологічну функцію. Цей прийом виявляється особливо дієвим тоді, коли на фоні літературної внормованої (т. зв. "правильної") мови виділяються певні типажі з властивими їм мовними особливостями:

"– Гей, заткайтеся, мудодзвони!.. – перекриваючи баритоном шум дощу і ревище пивбару, виголошує один із присутніх священиків" (Ю. Андрухович. Московіада);

"– Але за інформацію дякую – обов'язково випишу пістонів кому слід з відділу прослуховування <...> уже не вперше з'ясовується, що вони охоче додають від себе всіляку романтичну херню" (Ю. Андрухович. Московіада);

"– Ну, ви нас вже зовсім за лохів маєте..." (О. Ірванець. Стіна);

"– Ну тоді гайда до бухвету бахнем коньячку..." (С. Поваляєва. Біле реггі);

"– Десять років у цій засраній Москві, а рідної мови не забув, – похвалився «Сашко»" (Ю. Андрухович. Московіада);

Але оцінка дій чи мови персонажів постмодерної прози не повинна бути однозначною та категоричною. Наявність у їхньому мовленні жаргонної чи обсценної лексики далеко не завжди свідчить про належність цих персонажів до нижчих верств суспільства – людей малоосвічених і некультурних. Доволі часто герої постмодерного твору – це або представники сучасної мистецької богеми, або студенти вищих навчальних закладів, тобто люди, які потенційно можуть говорити чистою, взірцевою літературною мовою. Та незважаючи на це їхнє мовлення зазвичай відчутно тяжіє до стилістично зниженої, часто навіть брутальної нецензурної лексики, нівелюючи будь-які мовні табу та еталони. Навіть говорячи про цілком серйозні чи навіть високі речі, персонажі постмодерністських творів вдаються до нелітературних мовних елементів, таким чином, "постмодернізм нищить грані та кордони і, врівноважуючи, поєднує несумісне" [5: 72]. Н-д:

"– Ніхто з вас ні хріна не розуміє у творчості Антонича! – кричав Мартофляк...

– Є тільки один ключ до його творчості, – відповідав на це Немирич, – і він у кожного з нас між ногами! <...>

– Той ключ, який між ногами, годиться для будь-кого! Але для Антонича цього замало! Ти можеш скільки завгодно оперувати тут своїм йо... задроченим фрейдизмом, але ти не дійдеш до суті Антонича, хоч би всрався!

– А чому ти вважаєш, ніби тільки тобі дано дійти до суті Антонича, звідки ти знаєш, курва мать, що я до неї не дійшов?

– Бо ти висловлюєш абсолютну х... е-е абсолютно безглузді речі про "Книгу лева"!

– Це я? Я про "Книгу лева" взагалі нічого не згадував! Я трохи пройшовся по твоєму віршеві...

– Бляха, та хай він тобі не подобається хоч сто років, потрібна мені твоя думка, як сухій сраці попіл! – завершив дискусію Мартофляк..." (Ю. Андрухович. Рекреації).

Отже, якоюсь мірою саме завдяки колоритному мовленню персонажів постмодерної літератури проблеми, які, здавалося б, потребують серйозного підходу, часто перетворюються на гру, іронічну розвагу.

Постмодерністський художній дискурс значно розширює стилістичні функції некодифікованих мовних елементів, тому ненормативна лексика входить у текст незалежно від того, чи це мовлення персонажа, чи авторська мова; принагідно зауважимо, що, за спостереженнями дослідників постмодернізму, для творів цього напрямку характерним є явище часткового, а іноді – повного ототожнення "Я-автора" і "Я-героя" [5: 70]. При цьому нелітературна лексика в ряді випадків виконує оцінну функцію, виражаючи ставлення письменників-постмодерністів до тих чи інших ситуацій, подій, явищ навколишнього світу або оцінюючи діяльність певних історичних осіб, а також сучасних політичних лідерів:

"Далі Маніфест на захист організації «Самостійна Україна», пропозиція дати пизди КПУ, бо вони мудаки і все таке інше" (С. Жадан. Депеш Мод);

"Отож ти циркулював поміж столами, де-не-де впізнаючи знайомі з преси й телебачення і тим особливо антипатичні мордяки деяких депутатів, письменників та іншої ідеологічної сволоти"; "...проспект імені мудака Калініна... ", "...до пам'ятника йоханому Дзержинському..." (Ю.Андрухович. Московіада);

"...узурповані клятим сраним йобаним довбаним так званим шоубізнесом дорогущі прибамбаси..." (С. Поваляєва. У мене все є і мені нічого за це не буде);

"...ніщо так не підриває карму, як хуйова національна політика"; "Я розумів, що цілком міг народитися в іншій країні, <...> де біля влади стояли б не просто ублюдки, як в моїй країні, а які-небудь поморочені ублюдки, які передавали би владу в спадок своїм дітям..." (С. Жадан. Депеш Мод);

В окремих випадках жагонна та інвективна лексика виступає своєрідним засобом відчуження, втечі від оточуючого абсурду та власної безпорадності, неспроможності будь-що в цьому абсурді змінити:

"Я займаюся психоаналізом, щоб не йобнутись"; "Світ прозорий, як бурштин. Я – ґандж у тому бурштині. Або, по-простому, лантух із лайном"; "Гроші – то зло. На фіга нам зло?" (І. Карпа. Полювання в Гельсінкі);

"Адже країна котиться у прірву, мать його за ногу"; "А життя триває, йоханий бабай, і ніхто йому нічого не зробить, навіть оці мудодзвони, яких ми тут з понтом охороняємо" (Ю. Андрухович. Московіада);

"...якщо працюєш із живими бабками, з чорним, блядь, налом, і за тобою не стоїть контора, <...> ось тоді краще подумати, інакше де-небудь обов'язково влетиш, <...> таке ось первинне нарощування капіталу в умовах посттоталітарного суспільства" (С. Жадан. Депеш Мод).

Як бачимо, використання ненормативної лексики в постмодерних текстах певною мірою відбиває світоглядні позиції їх авторів, що констатують у такий спосіб

кризу ще вчора непорушних істин, авторитетів та культів, відтворюють відчуття хаотичності світу, відчуженості в ньому людини. Зауважимо, що така позиція письменників-постмодерністів не є спробою щось категорично заперечити чи ствердити, адже постмодернізм – це насамперед іронічне переосмислення попередніх цінностей. Без розуміння іронії, що балансує між позитивом та негативом, оминає однозначність та категоричність, неможливо зрозуміти постмодерністські твори. На думку Умбето Еко, одного з засновників постмодернізму в літературі, саме постмодерна іронія здатна сказати те, чого вже не спроможний передати авангардизм [9: 228]. Нами було помічено, що в багатьох випадках іронія (а інколи – сарказм або гротеск) досягається завдяки використанню ненормативної лексики:

“Пожежників потрібно, податкову, з управління культури кого-небудь <...> тільки ти вже постарайся, щоби крім цих підарів і пару нормальних геїв було”; “Нашій ментальності шо нада – водку і тьолку для екзотичного відочинку, правильно? А з вашими геями яка водка може бути? Не говорячи вже про тьолку, – печально додав він” (С.Жадан. Власник найкращого клубу для геїв);

“...перекладає вона що попало, а самому преподобному, очевидно, просто в падло її корегувати, очевидно, одкровення боже накриває його з головою, його просто пре під час проповіді, на нього навіть почали ходити планові <...> це ніби така всесвітня солідарність всіх обковбашених придурків...” (С. Жадан. Депеш Мод).

Іноді пошук потрібного слова або вислову відбувається через нанизування синонімів із негативними конотаціями, це може бути не тільки перелік слів, але й взаємовідбиття реплік:

“Цього разу Єжевікін налив якоїсь темної настоянки. Ти зумів приговорити її, вижерти, вижлуктати” (Ю. Андрухович. Московіада);

“Улітку він покидає свій завошивлений, зачуханий, свій задрипаний Партизанськ чи Мухоморськ, місто хіміків, і вирушає на завоювання Москви” (Ю.Андрухович. Московіада);

“– Давай <...> натовчемо йому хавальник, га?

– <...> Йому треба дати по рогах, чесне слово! <...>

– <...> Можна, я зараз викличу його надвір і дам йому по чайнику?” (Ю. Андрухович. Московіада).

Привертають увагу такі синонімічні комплекси, що складаються з жаргонізму чи сленгізму та нормативного еквівалента. Л.Ставицька з цього приводу справедливо зауважує, що “цей прийом зближує художню синтагму з усно-розмовним дискурсом” [7: 268]. Н-д:

“І знову зал, повно світла, калейдоскоп одлич і тіл, а певніше сказати – мармиз і туш...”; “– Це мало що змінює у вашому вкрай непривабливому моральному обличчі, фон Ф., у вашій, даруйте відвертість, аморальній морді” (Ю. Андрухович. Московіада);

“І ось тебе вже навіть не б’ють – тебе банально пиздять ногами...” (О.Ірванець. Стіна);

“...і тут наш форвард <...> б’є, просто хуячить з усієї сили...”; “Іваненко – химерний тип, якщо не сказати йобнутий” (С. Жадан. Депеш Мод);

“А Євка тепер знала, що таке зіпсоване (здеградоване, спаплюжене, похєрене, забите, закинуте) мистецтво” (І. Карпа. 50 хвилин трави).

Як відомо, однією з основних рис сучасного публічного мовлення (не лише представників мас-медіа, але й творців художнього слова) є прагнення вербально схарактеризувати себе, заявити про свою індивідуальність, виразити себе через художній текст. “В основі орієнтирів, у тому числі й мовних, – зазначає В. Костомаров, – сьо-

годні лежить лише найбільш загальне прагнення свободи вираження...” [3: 36]. Отже, спроба епатажного вербального самовираження є одним з чинників, що спонукає багатьох письменників-постмодерністів уживати позалітературну лексику:

“Скільки я ще буду... швендяти о четвертій ранку в стані обдовбаного транкамиєнота по якихось урбаністичних дупах та викликати батьківське співчуття у водіїв випадкових примарних тачок?” (С. Поваляєва. Куди подіти лайно?).

“От яку я собі біографічну довідку заціпала: Іпега Капна (1980-21..?) дупа і уродка, іншими словами пиздовата тьолка. Амбітна й егоїстична Істота... Сере на всіх, без розбору. Типу журналістка в типу журналах. Фронт-жінка охуєнно пиздатого гурту «Фактично самі»” (І. Карпа. Полювання в Гельсінкі).

Таким чином, прагнення вирізнитися, епатувати читача своїм мовленням є однією з причин такого вільного добору мовних засобів у багатьох постмодерністських текстах. Загалом спрямованість на епатаж є однією з найхарактерніших рис постмодернізму, часто такий ефект досягається завдяки використанню ненормативної лексики. В окремих випадках присутнє надмірне, як нам здається, використання вульгаризовано-нецензурної лексики, що є виявом мовної агресії:

“Моє тіло, мов чорт з табакерки, вистрибнуло з крісла у весь свій гігантський зріст, рот перетворився на якийсь віртуально-кислотний гучномовець, з якого щільним потоком понеслися низькочастотні матюки: «Ах ви ж виблядки, йобані в рота, іжаче лайно, сучі вишкребки, курва мать, якого ж ви, підори, приперлися, якщо ви, блядь, «такого не робите»?! Ви, гандони блювотні, вилупки <...> від вас тхне лайном, ви все життя лише в лайні копирсаєтеся, гадаєте, що можете знущатися над людьми, і вам ще за це гроші заплатять, та йдіть ви на хуй, козли, викидні собачі! Якого приперлися, пролетаріят довбаний, треба було, блядь, в музиканти йти...» І тут мене відрубило. <...> З ванни виповзла заспана вокалістка Леська й промимрила: «А що сталося?». «Нічого, – прошепотів мій чоловік. – Світлана щойно сантехніків на хуй послала» (С. Поваляєва. Куди подіти лайно?)”.

На наш погляд, таке перенасичення художнього мовлення ненормативними елементами робить текст надміру експресивним, коли епатаж межує з так званим “мовним екстремізмом” [6: 337-341]. У зв’язку з цим доречно згадати зауваження Л.Масенко про те, що послаблення впливовості авторитетних зразків мовлення, розмитість поняття мовної норми та культури мовлення призводить до неконтрольованого суспільством зростання низьких вульгарних форм розмовно-побутового (додамо, що й художнього також) мовлення [4: 99]. Таку інтенсивну “експансію матюків” Я. Радевич-Винницький пов’язує із встановленням на території України радянської влади та зросійщенням українців [8: 183]. На думку дослідника, у ставленні до відверто брутальної лексики простежується різка відмінність між українською та російською етнічними культурами, адже українські народні звичаї здавна накладали суворе табу на вживання матірних слів, чого не можна стверджувати стосовно російської культури.

Таким чином, однією з характерних рис української постмодерної прози є вживання нелітературної лексики (просторіч із негативними конотаціями, сленгізмів, жаргонізмів, вульгаризмів, а також власне інвективної лексики). Зазвичай такі елементи використовуються в діалогічному мовленні для найбільш повної та адекватної характеристики персонажа (його соціального статусу, загального культурного рівня, особливостей індивідуального мовного стилю тощо), тобто виконують характерологічну функцію. Але постмодернізм значно розширює стилістичні функції зазначених мовних одиниць, тому вони активно входять в авторське мовлення, виражаючи ставлення письменників-постмодерністів до різноманітних подій та явищ навколишнього світу, підкреслюючи абсурдність цього світу та відчуження в ньому людини. В окремих

випадках нелітературна лексика виступає потужним засобом іронії, сарказму, гротеску або створює ефект комічного. Крім того, нами було помічено, що одним з чинників, який спонукає письменників-постмодерністів уживати ненормативні мовні елементи, є прагнення епатувати читача, тобто спроба епатажного вербального самовираження, яка інколи межує з мовною агресією. Отже, проаналізований матеріал засвідчує активний процес наповнення сучасного художнього мовлення потужним масивом позалітературної (ненормативної) лексики, що дає підстави говорити про переорієнтацію деяких стильових норм. Доречне вживання у текстах української постмодерної прози сленгової, жаргонної чи навіть відверто брутальної, вульгаризованої лексики певною мірою оновлює спектр виражальних можливостей художнього стилю мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
2. Кондратюк Т. М. Сучасний український сленг і його місце в мовному і метамовному дискурсі // Словник сучасного українського сленгу/ Упорядник Т. М. Кондратюк. – Х.: Фоліо, 2006. – С. 4–32.
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – СПб.: Златоуст, 1999.
4. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004.– 163 с.
5. Поліщук О. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі // Слово і Час. – 2003. – №2. – С. 70-74.
6. Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – 480 с.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціяльна диференціяція української мови. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
8. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001.
9. Эко Умберто. Из заметок к роману "Имя розы"// Называть вещи своими именами: Прогаммы выступления мастеров зап.-евр. литературы XX в. – М., 1986. – С. 219-232.

УДК 159.94:18:687.016

Козубай Л. І.
(Хмельницький, Україна)

СПІЛКУВАННЯ МОВОЮ ОДЯГУ

В статье рассматриваются вопросы отношения людей к моде и презентации личности с помощью одежды на примере Ю.В.Тимошенко. В XX столетии одежда стала объектом психологических и социологических исследований. Костюм перестал быть утилитарной вещью, которая защищает тело человека от негативного влияния окружающей среды. Одной из его главных функций стала знаковая: костюм сообщает окружающим важнейшую информацию о человеке.

Ключевые слова: *мода, имидж личности, технология создания имиджа, язык одежды, стиль.*

© Козубай Л. І., 2008.

The article deals with issues of people's attitude to fashion and presentation of a personality by means of clothes – Julia Timothenko is taken as an example. At XX century clothes became an object of psychological and sociological investigations. At present a suit has stopped being the item which only protects a human body against negative effects of environment. One of its main functions has become a symbolic one: clothes reports the people around very important information about a person.

Key words: *image of a personality, image making technology, language of clothes, style.*

Суперечки про моду та її вплив на особистість почалися одразу після її народження та не закінчуються й сьогодні. Як і раніше, суспільство шукає відповідь, хоча точної та однозначної відповіді не існує. Мода – це складне, неоднозначне явище. В ньому своєрідно і кожного разу по-іншому відбивається наше життя, духовне та матеріальне. Великі та малі події у світі, країні, політиці, напрямки в мистецтві, літературні течії, окремі твори поезії та прози, наукові відкриття та технічні вдосконалення – усе це відбивається на формах костюма, створюють те, що зветься модою. Ми всі, так чи інакше, беремо участь в цьому процесі. Сьогодні модою цікавляться багато людей різного віку, вчаться впливати на оточуючих за допомогою свого зовнішнього вигляду. Вступаючи в будь-які відносини з модою, ми опиняємося перед вибором, і робити його треба свідомо. Ми обираємо не просто фасон костюма, ми обираємо свій естетичний ідеал, заявляємо про свої переконання [1: 6-8].

Роль одягу в житті людини важко переоцінити. Його функції стосуються багатьох сторін людського існування. Особливий вплив має одяг на поведінку та психіку носія одягу та оточуючих. XX століття стало століттям моди. Його друга половина позначена небаченою до цього часу увагою суспільства до одягу, макіяжу, а потім і самого способу життя за зразками краси і престижу, характерними для сучасності. Типи ставлення людини до одягу залежать від потреб, темпераменту та цілей, які людина ставить перед собою.

Дослідження сучасних психологів та соціологів свідчать про значний вплив іміджу особистості на її діяльність та життя. Одяг разом зі звичаями та соціальними інститутами (правом) виступають формою соціальної регуляції поведінки [2: 10]. Характеристики однієї і тієї ж людини змінюються в залежності від нового вбрання та зачіски. І саме Ю. В. Тимошенко – яскрава сучасна жінка, яка сміливо ламає стереотипи від політики до моди. Дехто вважає, що одяг створює жінку. Звичайно, це не зовсім так. І чоловіку, і жінці для досягнення успіхів необхідні також розум, освіта, честолюбство, стимули. Приклад Ю. В. Тимошенко – переконливий доказ цьому.

Юлія Володимирівна на початку політичної кар'єри та сьогодні – це дві абсолютно різні людини. На ці перевтілення пішло майже п'ять років Свій новий імідж вона почала створювати в період помаранчевої революції та недовгого першого прем'єрства. І справа не тільки в новій зачісці – неперевершеній косі. За останні декілька років леді Ю змінила в собі буквально все: сьогодні вона блондинка, макіяж – пастельний, практично непомітний (щоб не відволікав від виразу очей), у вухах та на шиї – біжутерія з перлів, яка, крім того, що не видає своєї реальної ціни, має ще одну безперечну перевагу – освіжає, „висвітлює" обличчя. Замість суворих чорних жакетів та класичних блуз – вигадливий Луї Вітон з його, під час, зовсім „легковажними" рожевими та фіолетовими відтінками. Головна фірмова ознака цього одягу – елементи дитячості: Тимошенко носить жакети з великими

гудзиками та круглими комірами. В її гардеробі є й костюми, і блузки, і пальта цієї відомої марки. Експерти в області моди стверджують, що Тимошенко обрала для себе моделі одягу цієї фірми тому, що цей французький бренд, як ні який інший, пасує до її тендітної статури та жіночності. Психологи ж коментують: чоловічу політхватку Тимошенко маскує підкресленою жіночністю.

Одяг нинішнього українського прем'єра цікавить сьогодні не менш ніж те, що вона говорить і з ким зустрічається. Стиль Юлії Тимошенко обговорювали завжди. Вона вважається однією з найстильніших жінок у парламенті. Тепер, коли вона стала другою леді в державі після дружини президента, інтерес до її одягу ще більше зріс. Роками українці бачили на екранах телевізорів дорогі, але одноманітні чоловічі костюми. Тепер у нас з'явився привід майже щодня обговорювати жіноче вбрання.

З весни 2004 року починається плідна робота з українським дизайнером Айною Гасе (Гапоненко). Дизайнер говорить: "...у створенні костюмів вона (Юлія Володимирівна – Л. К.) бере дуже активну участь. Без її змін не відбувається пошиття жодного костюма – щоб просто так відшити й віддати. Вона в усе вникає... Стиль Юлії Володимирівни я називаю романтично – діловим. Ідеальна сукня для неї – прилеглий силует, дуже елегантний, без викличних деталей, викличного кольору – маленька романтична сукня. Деталі невеликі, такі, що не впадають у вічі. Усе має бути гармонійним" [5].

Дизайнерка пошила для Тимошенко "легендарну" сіру вінтажну сукню із чорною гіпюровою вставкою на спині. Вона одягла її під час призначення прем'єр – міністром у 2005 році. Але громадськість сприйняла її неоднозначно: не сподобалось вона переважно жінкам, бо, на їхню думку, була розрахована більше на чоловічу аудиторію, і у парламенті виглядала надто епатажно.

Тимошенко свідомо ламає стереотипи як у політиці, так і в одязі. Жінки – політики одягаються одноманітно, хіба що змінюють колір блузи. Вона ж рідко одягає суто діловий костюм, бо віддає перевагу жіночим речам – з мереживом, гіпюром, воланами, круглими комірцями. Її вбрання завжди несе певну ідею, для неї одяг без ідеї нецікавий.

Зачіска в Тимошенко теж завжди була модною. Поступово її темне волосся світлішало та довшало. Перед виборами у Верховну Раду 2002 року Юля заплела косу. Кажуть, що так вона нібито хотіла більше сподобатись простим українцям. Писали навіть, що Тимошенко з косою навколо голови нагадує святу з ікони.

Такий образ лідерки БЮТу поступово став звичним та впізнаваємим. Але вона не була би собою, якби не піднесла нового сюрпризу. Спочатку Тимошенко з'являється на партійному з'їзді в довгій лляній сорочці, вишитій білим по білому, у плахті, кушаку з балабонами та кораловим намистом. Цей костюм було виготовлено в Черкаській області, вручну. Авторка – талановита українська народна майстриня Олександра Телиженко. Пізніше Юлія Володимирівна вдягається в костюм – трійку з національним орнаментом. Свій новий вигляд вона прокоментувала так: „ На мені сьогодні святковий наряд жінок Сокальського району Львівської області. Його створено за історичними традиціями. І тепер я буду вдягати на урочистості вбрання різних регіонів України". У прес – службі політика пояснили, що ця ідея належить особисто Тимошенко, а для такої діяльної людини, як вона, від ідеї до втілення – один крок. Нарешті, хтось повинен був звернути увагу на красу українського народного жіночого вбрання.

І знову результат блискучий! Всі погодились, що нове вбрання дуже личить пані Юлі: і пастельні кольори, і плахта, яка витончує фігуру, і коралове намисто. Навіть коса – бублик, посилена фольклорними мотивами, „заграла" по – новому.

Журналісти оцінили новий крок політика як належить і зразу ж нарекли Тимошенко „україно-мамою". Звернення до українського національного вбрання, та ще й виготовленого народними майстринями, надало образу пані Юлі нових, досить привабливих рис. І неможливо не визнати, що це дуже вдалий вибір, тому що свідчить про Тимошенко як патріота своєї Батьківщини, людини, яка з повагою ставиться до загальновизнаних національних цінностей.

Психологи стверджують, що прихід будь – якої людини у владні кабінети кардинально змінює її в моральному плані, але ще більших змін зазнає зовнішність. Тренажери, стилісти, дієти, парикмахери, костюми по фігурі, обов'язковий манікюр – виявляється це не головне, що прикрашає державного діяча. Учені доводять: люди в політиці красивіють... від самої політики [3: 27]. Наведемо думку психолога Наталії Кухтіної: „Людина, що прийшла до влади, досягла бажаного, виконала завдання, які ставила перед собою. (Зрозуміло, що у владу йдуть тільки ті, хто її бажає, хто має таку потребу). Ця перемога надихає людину на втілення своїх ідей у життя. У політиків з'являється відчуття значущості, впливовості – і проявляється це в тому, що у нього „розправляються плечі". Так що стилісти, візажисти – це вже вторинне! Головне – на зовнішності відкладається сама влада. Вони відчувають її та купаються в цьому відчутті!". Отже, можна стверджувати, що влада надає людині впевненості кардинально змінювати свою зовнішність. Цей шлях пройшла і Юлія Тимошенко. Маючи від природи гарні зовнішні дані та „відчуття" свого вбрання, вона змогла створити свій новий образ і вдало використовувати його. Стиль Юлії Тимошенко обговорювали завжди й не тільки в Україні.

Юлія Володимирівна віртуозно використовує можливості свого гардеробу, за його допомогою кардинально змінює свій імідж. Це яскраво проявилось в її епатажному вигляді у Верховній Раді під час представлення її як прем'єр– міністра. Костюм, у якому вона зустрічалась з Володимиром Путіним (простий силует, під Шанель, гра чорного та білого, завищена талія, яка трохи витягує фігуру, спідниця закриває коліно; усе делікатно та скоромно), російська преса назвала сміливим. Високими балами було оцінено її зовнішній вигляд під час візиту до „колиски моди" Франції. Вона змогла підкорити навіть стару чопорну Англію та отримати підтримку від відомого світового політика „Залізної Леді" Маргарет Тетчер – зразкової європейської жінки – політика.

Із приводу правильності підбору стилю Юлії Тимошенко і його можливих змін думки вітчизняних дизайнерів розділились. Наприклад, Роксолана Богуцька, яка обшиває першу леді Катерину Ющенко, вважає, що образ дуже підходить Тимошенко й змінювати його не варто в жодному разі. „Хороший образ, вона підтримує тренди (модні тенденції). До того ж часто мінятися не варто", – упевнена вона.

Але з такою точкою зору категорично не згоден дизайнер Олександр Васильєв. „Образ Юлії Володимирівни не змінюється. Вона „вчепилася" в Луї Вітона, і Гасе шиє їй у цій манері. В цілому їй вже давно пора дещо омолодити образ, вона „заносила" його та стала його заручницею", – говорить він.

А ось психолог Олена Лук'яненко запевняє, що беззмінний образ Тимошенко – рефлекс. „І який сенс їй зараз міняти цей образ, якщо він чіткий і впізнаний?!" – уважає вона. Психолог також переконана: якщо Тимошенко потрібно буде привернути до себе увагу, їй достатньо різко змінити образ [5].

Ніка Лєтова (Росія), соціолог та іміджмейкер, в інтерв'ю журналу „Главред" відзначила, що Тимошенко сховала подалі від очей нудного ділового костюма і створила свої правила. Втім, відмова від своєрідної перепустки до світу політики і бізнесу пішла лідерці БЮТ тільки на руку. Сукні – балони, рукава – ліхтарики,

бутоньєрки на декольте та інші яскраві аксесуари говорять про те, що їх господарка любить і прагне бути в центрі уваги. Соціолог прокоментувала, що дана манера одягатися властива для людей – демонстраторів. Такі люди в більшості схильні до популізму, завищеної самооцінки, та разом з тим енергійні, заповзяті, амбіційні.

Неможливо не відмітити ще один феномен, пов'язаний з образом Юлії Тимошенко. Після її візиту до Франції в червні 2006 року модний дім Givenchy взявся за випуск моделей а-ля-Юля – достатньо переглянути колекцію „Осінь/зима – 2006": там безліч рюш, великі ґудзики, шалькові коміри, не говорячи вже про косу, обгорнуту кругом голови. Коментує цей факт менеджер по роботі з дизайнерами Ukrainian Fashion Week Марина Федорченко: „Для Givenchy такий романтичний, легкий та „летючий" одяг – щось зовсім нове. Напевно, „помаранчева принцеса" надихнула їх на подібні зміни".

Адже, сьогодні важко переоцінити значення одягу в житті та кар'єрі сучасної людини. Одяг – візитка особистості, своєрідна інформація про внутрішні якості людини, її смаки, становище у суспільстві. Кожній людині в будь-якій ситуації хочеться почуватися впевнено, а це можливо тоді, коли вона опанує культуру і мистецтво одягу, зрозуміє „мову" одягу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гофман А. Б. Мода и люди. Новая теория моди и модного поведения. – М.: Знание, 1994.
2. Дженсон Киш, Гросс Джефф Стоун. Дресс – код путеводитель по деловому стилю для успешных женщин. – М.: Эксмо, 2007.
3. Маценко В. Ф. Имидж: психология создания. – К.: Эльга. Ника – Центр, 2002.
4. Ермилова В. В. Моделирование и художественное оформление одежды: Учеб. пособие для сред. проф. образования: Учеб. пособие для нач. проф. образования / В. В. Ермилова, Д. Ю. Ермилова. – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 184 с.: ил.
5. http://www.tymosenko.com.ua./skr/exlysive/informal/2342/

УДК 81’42

Иванова Л. П.
(Киев, Украина)

БИ- И МУЛЬТИЛИНГВИЗМ С ПОЗИЦИЙ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

С статье доказывается положение о том, что родной язык ребёнка – тот, на котором он произносит свои первые слова под влиянием окружающих взрослых, как правило, матери. Начальное обучение должно осуществляться на родном языке, со временем ребёнок может осваивать доминантный и другие языки, в результате чего не создаётся новая языковая личность и новая языковая картина мира. Новые языки расширяют кругозор человека и обогащают возможности средств выражения.

Ключевые слова: *билингвизм, мультилингвизм, родной язык, языковая картина мира, языковая личность.*

У статті доводиться думка про те, що рідна мова дитини та, якою вона починає розмовляти під впливом оточуючих дорослих, насамперед – матері. Початкове навчання повинно здійснюватись рідною мовою, протягом часу дитина засвоює домінантну та інші мови, у наслідок чого не виникають нові мовні особистості та нові картини світу. Нові мови розширюють можливості людини та збагачують засоби вираження.

Ключові слова: *білінгвізм, мультілінгвізм, рідна мова, мовна картина світу, мовна особистість.*

The person’s native language is that one in which the child pronounces his first word influenced by surrounding people, first of all, by the mother. The beginning of the teaching must be done in the native language. After some time the child will be able to study the dominant and other languages. As the result, a new linguistic person or new world picture will not be created. New languages enlarge the individual’s prospect and enrich the possibilities of the ways of expression.

Key words: *bilinguism, multilinguism, native language, linguistic vision of the world, linguistic person.*

Современная языковая ситуация в странах СНГ, как правило, характеризуется билингвизмом (иногда мультилингвизмом), поскольку в каждой из стран активно развивается государственный язык, с другой стороны, функционируют национальные языки народов, не совпадающих с титульной нацией, в-третьих, остаются сильными позиции русского языка как средства межнационального общения. Отметим, что в ряде стран СНГ русский является вторым государственным языком.

Проблема би- и мультилингвизма рассматривалась в русле социолингвистики или психолингвистики, нейролингвистики, однако она представляет интерес и с позиций когнитивизма.

На категорию билингвизма сложились две основные точки зрения. Согласно мнению О. С. Ахмановой, Ж. Морузо и др., двуязычие – это свободное владение двумя языками и свободный переход с одного языка на другой. С. В. Семчинский и

© Иванова Л. П., 2008.

др. утверждают, что такая ситуация наблюдается чрезвычайно редко, и, как правило, выделяется основной язык билингва и его второй язык, функции которого ограничены сравнительно с первым. Причем в сознании билингва языковые структуры, которыми он владеет, сосуществуют, а не сливаются в единую систему.

В последние годы в русле развития когнитивной лингвистики проблемы билингвизма представляют интерес в связи с разработкой языковой картины мира. Сформировалась проблема: как соотносятся в сознании билингва картины мира, заложенные в каждом из языков?

Один из известных современных украинских поэтов высказал мысль: язык – душа народа, владение двумя языками порождает двоедушие, что оценивается в национальном сознании славян резко отрицательно. Попытаемся разобраться в этой проблеме.

Возникает вопрос о родном языке. С опорой на внутреннюю форму данной категории во многих европейских языках некоторые лингвисты утверждают, что это язык матери, тем самым открывая путь к биологическому толкованию родного языка – генетически обусловленное свойство.

В какой-то мере это мнение поддерживает нативизм. Главные его постулаты представлены в книге Н. Хомского «Аспекты теории синтаксиса» (1965). Как пишет Е. А. Селиванова, «Последователи ученого продолжили разработку его теории (Дж. Катц «Философия языка», 1966 г.; Д. Макнейл «Усвоение языка», 1970 г.; П. Меньяюк «Языковое развитие, знание и использование», 1988; С. Пинкер «Способность к языковому усвоению и языковое развитие», 1984 г. и др.). Согласно с концепцией генеративистов, база врожденных языковых знаний является универсальной грамматической частью биологического наследия человека, а окружение играет роль не более, как пускового регулятивного механизма. Разработка универсальных принципов и параметров базы врожденных знаний составляет основу генеративной теории Н. Хомского и его сторонников» [Селиванова, 432; перевод мой – Л. И.]. Упоминает данную теорию и А. А. Леонтьев [172]. Тем не менее указанная теория ничего не говорит о врожденной предрасположенности и конкретному языку.

Со временем человек может отойти от родного языка и перейти на другой, о котором А. А. Леонтьев говорит как о доминантном, «в данный период возрастного и вообще психологического развития наиболее тесно связанного с развитием личности и психических процессов у ребенка, особенно мышлением» (Леонтьев, 219).

Проблема родного языка в современном мире стала политизироваться. Школы переводятся на преподавание на государственном языке в связи с тем, что представителей титульной нации в той или иной стране СНГ большинство.

Более адекватной представляется трактовка родного языка как языка окружающих и воспитывающих ребенка людей, конечно, как правило, это мать и родственники, но можно привести множество примеров других ситуаций, когда дети в речи не только не наследовали национальность матери, но, попав в среду животных, вообще не могли разговаривать.

Таким образом, онтогенез языковой способности – это «… сложнейшее взаимодействие, с одной стороны, процесса общения взрослых и ребенка, процесса поэтапно развивающегося; с другой – процесса развития предметной и познавательной деятельности ребенка и то, что действительно развивается в процессе развития детской речи – это не язык (в традиционном понимании или в понимании генеративной теории), а характер взаимодействия имеющихся в распоряжении ребенка языковых средств и характер функционирования этих средств, т.е. способ использования языка для целей познания и общения [Леонтьев, 175].

Нам близка точка зрения, принятая в современной психолингвистике: родной язык – это тот язык, на котором ребенок произнес свои первые слова (см., напр., Леонтьев, 218; Селиванова, 432).

Обратим внимание на два принципиальных различия в усвоении родного и иностранного языка, о которых писал Л. С. Выготский: «…усвоение иностранного языка идет путем, прямо противоположным тому, которым идет развитие родного языка. Ребенок никогда не начинает усвоение родного языка с изучения азбуки, с чтения и письма, с сознательного и намеренного построения фразы, с словесного определения значения слова, с изучения грамматики, но все это обычно стоит в начале усвоения иностранного языка. Ребенок усваивает родной язык неосознанно и ненамеренно, а иностранный начиная с осознания и намеренности. Поэтому можно сказать, что развитие родного языка идет снизу вверх, в то время как развитие иностранного языка идет сверху вниз» (Выготский, 291).

Таким образом, начальное воспитание и образование должно осуществляться на родном для ребенка языке (А. А. Потебня), и в этом не должно быть никакого насилия, однако маленькому человеку должна внушаться мысль о необходимости и целесообразности изучения других языков, и прежде всего доминантного и государственного. Так сформируется гармоничный би- или мультилингвизм.

«Изучение любого языка помогает развитию ребёнка, но различия есть, – поясняет директор НИИ психологии и развития способностей П. Нагорнов. – Языки европейской группы больше связаны с логическим мышлением, они повышают словарный запас и помогают ребёнку определять сущность предметов и явлений. Восточные языки развивают образное мышление, фантазию. Особенно этим отличается китайский. То есть восточная группа языков учит воспринимать объекты целиком, а не по частям. Зато европейские дают толчок логике и формируют понятийный аппарат».

Развитие интеллекта с изучением языков никак не связано. Однако директор Института возрастной физиологии РАО М.Безруких обращает внимание на то, что не стоит начинать изучение иностранного языка, пока у ребёнка не сформировалась родная речь или есть её нарушения: «Иначе затормозится развитие родного языка. В результате не будет ни того, ни другого. Начинать обучение нужно не раньше 2-го класса».

Отметим, что несмотря на то, что проблемы билингвизма, языковой картины мира, языковой личности обсуждаются довольно давно, не было глобального обследования речи какого-либо билингва. На наш взгляд, такой анализ позволил бы внести хотя бы некоторую ясность в перечисленные проблемы.

Рассмотрим употребление различных языков в творчестве и эпистолярии А. С. Пушкина; обе эти сферы предполагают максимальную искренность и самовыражение, поэтому возможно будет выявить некоторые тенденции функционирования иноязычий в языковом сознании индивида. Материалом для анализа послужило главное произведение А. С. Пушкина – роман в стихах «Евгений Онегин», над которым автор работал более 7 лет, и письма, написанные в тот же период.

Анализ свидетельствует о том, что, помимо базовой, русской, в романе представлены 5 языковых стихий: латинские, французские, английские, итальянские, немецкие отдельные выражения и целые тексты, выполняющие роль эпиграфов. Рассмотрим функции каждого из языков в романе.

Французский язык:

а) цитаты используются прежде всего в эпиграфах к роману в целом (из частного письма, хотя скорее всего оно принадлежит перу А. С. Пушкина), а также к отдельным главам; б) антропонимы: Madam de Stael (5, 183); в) реалии быта: 1) названия воспитателей: «Сперва Madame за ним ходила, затем Monsieur ее сме-

нил» (5, 10); 2) еда и напитки: «И трюфли, роскошь юных лет» (5, 15); 3) одежда: «Но панталоны, фрак, жилет, Всех этих слов на русском нет» (5, 21). Отметим, что в современном русском языке эти слова полностью освоились; г) этические категории: «Du comme il faut… (Шишков, прости, не знаю, как перевести)» (5, 172); д) балет: «Готов охлопать entrechat» (5, 16).

Английский язык:

а) цитаты и аллюзии: «Poor Yorik! – молвил он уныло» («Бедный Йорик!» – цитата из «Гамлета» В. Шекспира) (5, 53); б) антропонимы: «Как Child-Harold, угрюмый, томный, В гостиных появлялся он» (5, 26); в) реалии быта: 1) названия еды: Beef-steaks (5, 26); 2) внешний вид: «как dandy лондонский одет» (5, 10).

Итальянский язык:

а) цитаты: эпиграф к VI главе из канцоны «Джакомо Колонна» Петрарки (5, 119); б) устойчивые выражения: «И far niente мой закон» (безделье, праздность) (5, 33).

Немецкий язык

Варваризм один раз использовался для передачи реалии быта: «И хлебник, немец аккуратный, В бумажном колпаке, не раз Уж отворял свой васисдас» (5, 25) – наблюдается метонимический перенос: лавка и вопрос, который обычно задается при ее открытии: Was ist das? С другой стороны, А. С. Пушкин приводит устное произношение с диерезой t.

Письма А. С. Пушкин писал на русском и французском языках, из других языков наблюдались лишь отдельные вкрапления. Удалось выявить некоторые закономерности: полностью по-французски поэт писал официальным лицам (царю Александру II, К. В. Нессельроде, В. Х. Бенкендорфу и др.), женщинам и о женщинах (последние могут содержать фривольности). Н. Н. Гончаровой до женитьбы писал по-французски, жене – по-русски. Таким образом, вырисовывается закономерность: чужим и чуждым людям А. С. Пушкин писал хоть и на близком, но иностранном языке, во многих случаях это была дань этикету. Родная речь адресуется близким по духу людям. Тем не менее, почти в каждом письме, написанном по-русски, есть французские вкрапления. В самом общем виде их тематическая классификация такова:

а) штампы и устойчивые выражения: «Дельвиг… добился ты наконец до точности языка – единственной вещи, которой у тебя недоставало, En avant! Marche! (Вперед! Марш!) (6, 59);

б) цитаты: «Voulez vouz decouvrir la trace de ses pas» («Хотите вы отыскать следы его шагов» – из Расина) (6, 90);

в) антропонимы: «Никто более меня не любит прелестного Andre Chenier» (6, 106);

г) безэквивалентная лексика: «…открыл мне немедленно свое сердце и portefeuille (портфель) (6, 70); «…сказал тотчас Раевскому, что это chef-d'oeuvre (шедевр) Байрона» (6, 215). Отметим, что в подавляющем большинстве безэквивалентная во времена А. С. Пушкина лексика освоилась русским языком.

д) французское слово, которое кажется автору удачнее русского: «Душа моя, как перевести по-русски bevues? (оплошности, промахи) (6, 52). «…он находит, что он недовольно blasé (пресыщенный)» (6, 61);

е) фривольности: «…материалы есть, материалисты есть, но ou est le cul de plomb gui poussera ea?» (где тот свинцовый зад, который мог толкать все это?) (6, 100).

Остальные языки представлены значительно реже.

Латынь:

а) афоризмы: «Это простительно Воейкову, но et tu autem, Brute!» (И ты, Брут!) (6, 87);

б) переделанные афоризмы: «Гнедич хочет купить у меня второе издание «Руслана» – но temeo danaos (боюсь данайцев)» (6, 69-70). Конец письма к Н. И. Гнедичу: «Vale, sed delenda est censure! (Прошайте, цензуру должно уничтожить)» (6, 66). Ср.: Карфаген должен быть разрушен.

в) традиционные слова: etc, etc (6, 86); «Отвечайте мне по extra- почте» (6, 86).

Английский язык:

а) антропонимы: Child-Harold Байрона (6, 102, 103).

Итальянский язык:

а) этикетная формула: addio (Прощай!) (6, 73, 123).

Таким образом, варваризмы А. С. Пушкин использовал в художественном творчестве и в переписке практически в одних и тех же функциях, в письмах возникает еще одна – знак отношения: близкий человек – чужой.

Заимствования из указанных языков весьма органично вплетены в ткань повествования: они укладываются в ритм и рифму, неоднократно наблюдается игра словом. Скорее, для А. С. Пушкина существовал один главный язык (русский), французский был его вторым языком, все остальные менее важны.

Наши наблюдения свидетельствуют о том, что языковая личность человека неизменна во всех проявлениях, то есть при переходе с языка на язык не создаются новые языковые картины мира и новые языковые личности. Использование различных языков позволяет более точно выразить мысль, привлечь факты из других культур, расширить изобразительные и выразительные возможности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. – М., 1956.
2. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М., 2005.
3. Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993.
4. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в десяти томах, т. IX. Письма 1815-1830. – М., 1962.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – К., 2006.

УДК 811:161:1 81:373:23

Озерова Н. Г.
(Киев, Украина)

УКРАИНСКИЕ АПЕЛЛЯТИВЫ В ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ РОМАНАХ Г. П. ДАНИЛЕВСКОГО

Досліджено номінативну та експресивну функції українських культурем, уведених у дискурс російського реалістичного роману. Вербалізація національного українського колориту здійснюється за допомогою апелятивної лексики певних лексико-семантичних груп: назв географічних об'єктів, селянської садиби, засобів пересування, виробництва і т.п. артефактів.

Ключові слова: *українські культуреми, лексеми, спільні для української мови та російських діалектів, міжмовна взаємодія.*

© Озерова Н. Г., 2008.

The author investigates the nominative and expressive functions of Ukrainian culturemes as introduced in the discourse of Russian realistic novel, verbalization of Ukrainian color being achieved by the use of appellative of certain semantic classes, such as names of geographical objects, peasant homestead, means of transportation, instruments, and other man-made items.

Key words: *Ukrainian culturemes, lexemes common to the Ukrainian language and Russian dialects, languages interaction.*

Уроженец Харьковской губернии, выросший в Балаклеевском уезде, русский писатель-реалист Г. П. Данилевский стал первым бытописателем Новороссии, южной Украины, степей между Бердянском и Мариуполем, активно заселяемых крестьянами из великорусских и североукраинских губерний в середине XIX века. Роман "Беглые в Новороссии" – первое бытописание жизни южноукраинских крестьян, заброшенных злою судьбою на необъятные просторы малонаселенных плодородных земель южной степной окраины Российской империи. "Изображенные мною типы беглых крестьян, – как писал Г. П. Данилевский о персонажах своих романов "Беглые в Новороссии" и "Воля", – срисованы с действительности" [1: 11].

Жизнь и быт украинских крестьян на новых землях Г.П.Данилевский как писатель-реалист представляет для русского читателя с помощью украинских культурем, украинского ономастикона, вводимого в дискурс русского романа [2: 267].

Важную роль в передаче национального украинского колорита играют украинские апеллятивы, входящие в такие лексико-семантические группы:

1) названия географических объектов, населенных пунктов: байрак, гирло, село, хутор. Украинизм байрак соответствует русскому буерак "овраг, провал в земле", этимологически ему близкому [3: Т. 1]. В шинке и вокруг шинка, близ байрака, сновали какие-то люди ("Беглые…"); Бурлаки прятались в бурьяны, байраки, стоги или в камыши ("Беглые…"); – Вы должны нам устроить завтра же здесь охоту на лисиц и волков: говорят, в байраках здесь их тьма ("Воля").

Украинская номинация гирло имеет значение "разветвление, рукав реки близ ее устья", в текстах Данилевского она обозначает устья Днепра, Дона, Волги, куда бежали крепостные крестьяне: – Слышал ты про азовские лиманы, донские гирла и камыши? ("Беглые…"); – Товарищи передали, зовут к неводам, в гирла донские ("Беглые…"); В гирла к Азовью и обратно шли пароходы ("Воля").

Лексемы село и хутор, общие для южнорусских говоров и украинского языка, номинируют небольшие населенные пункты с дворами, жилыми постройками, а в переносном значении называют людей, живущих в них, специфические черты менталитета, поведенческие стереотипы, характерные для их жителей: Сел и хуторов не было вовсе ("Беглые…"); – Хутор устраиваю, землю купил ("Беглые…"); – Как же я в наше село дойду? ("Воля"). Исследуемые апеллятивы функционируют в текстах Данилевского и с приложениями-именами собственными: – Новозаимочный хутор полковника Панчуковского Новая Диканька ("Беглые…"); – Избрал себе притоном соседний хутор Терновку ("Воля"). Ср. в переносном значении: Одно село выселяется, а другое идет ему навстречу в иное место ("Беглые…"); Ведь дело нешуточное, пять сел взбунтовалось ("Воля").

Слово село выступает синонимом исконно русского деревня, включается автором в соответствующий синонимический ряд, функционируя буквально в соседствующих абзацах: Выведены плугом черты громадной деревни, свезен материал. – Что вы делаете? Строите село в безводной степи ("Беглые…"); Эта весть подвигалась вперед, в казачьи и помещичьи села, и в одинокие хутора и деревушки ("Воля").

2) названия крестьянского жилого дома, усадьбы, хозяйственных построек, их разновидностей по функциональному назначению, конструктивной специфике: хата, хатка, хатенка, пустка, клуня, колодезь, курень, баштан. Лексема хата и производные от нее деминутивы хатка, хатенка, общая для южнорусских, западнорусских говоров и украинского языка, имеет значение “тип постройки, отличающийся от ярусного (изба) тем, что она начинается непосредственно на земле” [3: Т. IV]. В текстах Данилевского она выступает основной номинацией крестьянского жилого дома в Новороссии: В каждой хате стол стоит, образ привешен (“Беглые…”); Прибыли на место переселенцы, разведены по хатам (“Беглые…”); Кучки народа ходили по улице, садились под хатами, у ворот, у церквей (“Воля”).

Уничижительная коннотация является компонентом семантической структуры производных хатка, хатенка: Хатка у такого бегуна сплетена из камыша, примазана глиной; в хатке ни стола, ни лавки порядочной (“Беглые…”); Хатка рыбака была построена на выдающемся каменном ребре утеса (“Воля”); – Настя, воротись в хатку и возьми к себе Фросю (“Воля”); Устроена только одна барская усадьба, сараи для скотских гуртов да две-три людских хатенки (“Воля”); – Как мышь, зарылся в саду, хатенку себе там устроил, требует земли (“Воля”). Украинизм хата и его производные выступают синонимами русских коррелятов изба, избушка, функционирующих в этом же значении “крестьянское жилище” в речи одного и того же персонажа: – Сговорившись да на днях бросили ее двор и ушли все до одного в свои батрацкие избы, требуя земли. Одни бежали к овцам, другие к женихам, в батрацкие хаты и в соседние имения, ушли служанки, швеи (“Воля”). Синонимичность лексем изба и хата в дискурсе, рассмотренном выше усиливается употреблением этих слов с однотипными определениями батрацкие, указывающими на принадлежность этих сооружений наемным работникам.

Украинское диалектное слово пустка Данилевский использует для номинации небольшого жилища, домика: Он вышел, осмотрел кругом свою пустку, вошел туда обратно (“Беглые…”); Он пришел в пустку, бросил об пол сапку (“Воля”); Он тогда же решил бросить и сад, и пустку (“Воля”). Первоначальное употребление этой лексемы в романе “Воля” сопровождается авторским объяснением значения этой номинации: Илья устроился в ветхой садовой пустке, то есть в плетеной глиняной избушке, в конце дикой половины сада (“Воля”).

Крестьяне-персонажи Г. Данилевского – живут не только в украинских хатах, пустках, но и в куренях. В русском языке слово курень имеет два значения “казачье поселение” и “дом, шалаш”, украинский коррелят курінь имеет общую сему с русскими “жилище”, а также обозначает войсковое подразделение у казаков. В исследуемых текстах зафиксирована лексема курень только в значении “жилище, шалаш, легкая постройка”: Вправо виднелись верхушки рыбацких землянок, курени по притокам Дона (“Беглые…”); Какие-то люди с больною женщиною подходили к куреням (“Беглые…”); Дед сидел на рогожке перед куренем. Его соломенный курень стоял под навесом акаций, на курене была раскинута рыбачья сеть (“Воля”).

В украинском языке, а также в западно- и южнорусских говорах есть слово клуня, называющее один из необходимых элементов крестьянского двора “рига, молотильный сарай” [3: Т II]. В текстах Данилевского эта лексема функционирует как в авторской речи, так и в речи персонажей: Лежали большие вороха намолоченной, навеянной и еще не ссыпанной пшеницы в клуне (“Беглые…”); – Запалю его со всех концов: клуню, овчарню, все зажгу (“Беглые…”). Иногда этот субстантив употребляется в терминологическом словосочетании хлебная клуня: За домом в полуверсте был ток с хлебною клунею (“Беглые…”).

Непременным атрибутом деревенской усадьбы в засушливой Новороссии был колодец, который обитатели Новороссии называли на украинский манер колодезь. В русском языке сосуществуют варианты этой номинации колодец и колодязь. В текстах Данилевского функционирует поддерживаемый украинским языком вариант колодезь: Натыкались они на пустынный колодезь (“Беглые…”); Уйдет с ним к овчарням, к колодезю, а, часто и в поле (“Беглые…”); – Бей! на осину его, в колодезь! огня к барским хоромам (“Воля”).

Место около крестьянского дома, которое засевалось бахчевыми культурами, в исследуемом дискурсе названо не русским словом бахча, а украинским коррелятом баштан, характерным также для южнорусских говоров, функционирующим и в текстах Н.Гоголя, как отмечает М.Фасмер: Илья устроил огород и посеял маленький баштан арбузов, дынь, огурцов (“Воля”).

Рассмотренные украинские номинации сельской усадьбы, ее компонентов, используемых Г. Данилевским для описания пейзажа, крестьянского быта в Новороссии, частотны, как отмечали шевченковеды, и в текстах русских произведений Т.Г.Шевченко: баштан, клуня, курень, хата и т.п. [4: 123].

3) названия общественных учреждений, средств передвижения, орудий производства: шинок, стан, капличка, подвода, паля, сапка. Наиболее употребительным для номинации небольшого питейного заведения выступает слово шинок: – Шинок у вас есть? – спросил он. – Вот и шинок наш (“Беглые…”); – Ну, пойдем же в шинок. Водки не пьешь, меду или пива выпьем (“Воля”); – На последнем привале, под городом в шинке я узнал, что отец без тебя в приказчики попал (“Воля”). Однако автор употребляет эту лексему не только для называния трактиров, распивочных, но и подчеркивает, что шинки в Новороссии функционировали как своеобразные биржи труда, где встречались беглые крепостные крестьяне и их возможные работодатели: Точки соединения всего этого захожего люда – шинки зажиточных слобод. Такие шинки приносят огромный доход. Толпа стоит перед шинком вплоть до церкви, как на торгу (“Беглые…”).

Слово шинок используется как синоним лексемы кабак в авторской речи в соседствующих абзацах: Крупные перебранки и смутный говор всяких жалоб и похвалок слышались в шинках, на перекрестках и базарах. В ее хуторе обокраден кабак (“Воля”). Современные лексикографы ограничивают временное и территориальное функционирование лексемы шинок пометой: в дореволюционной России (преимущественно на Украине) [5: Т. 17] и в качестве иллюстраций приводят примеры из текстов Н. Гоголя, А. Куприна, то есть русских писателей, связанных с украинской культурой, а производные от шинок Nomina agentis шинкарь, шинкарка – текстами Н.Гоголя и В.Нарежного.

Небольшое культовое сооружение в русском языке имеет две номинации – часовня и каплица. В украинском языке в этом значении употребляется только один компонент данной синонимической пары каплиця, и Г.Данилевский в авторской речи при описании пейзажа использует уменьшительное существительное капличка, производное от общего для русского и украинского языков субстантива каплица / каплиця: Перед грустным отрядом колодников замелькали курганы, стада бурдючных овец, каплички у ключей в оврагах и скачущие вдали табунщики (“Воля”).

Украинское название такого средства передвижения, как телега, подвода выступает синонимом общевосточнославянского воз как в речи одного и того же персонажа, так и в авторском тексте: – Сюда, батюшка, сюда приехали на неводской подводе; мы всю ночь ехали на чумацком возу под рогожами с мешками муки

(“Беглые…”); – Сотский, возьми подводу и этого батрака (“Беглые…”); Адриан Сергеич послал на отдельной подводе свои вещи вперед (“Воля”). Производным от этой лексемы выступает в исследуемых текстах Nomina agentis подводчик.

Для называния отдельных рабочих инструментов в текстах Г. Данилевского встречаются общие для украинского языка и южнорусских говоров, зафиксированные словарем В.Даля паля “свая”, сапка “кирка, мотыга”. Они активно употребляются в авторской речи при описании производственных процессов: Спустившись шагом на плотину, студент увидел толпу мужиков, забивавших пали у водоспуска (“Беглые…”); Бодро встав утром, Илья принялся с сапкой за полотье барской капусты (“Воля”).

Спорадически Г. Данилевский, как и Т. Г. Шевченко в русских произведениях, использует украинские названия одежды, обуви, посуды, мебели, отдельных растений: свита, свитка, кварта, жито, тютюн и т.п.

В украинском языке и в южнорусских говорах, по свидетельству В.Даля, для номинации вида верхней одежды вообще, а также армяка, зипуна, надеваемого поверх тулупа, употребляются лексемы свита, свитка, активно функционирующие в произведениях Н. Гоголя в прямом и переносном значениях (ср. гоголевскую красную свитку). Г. Данилевский при описании внешности персонажа в портретной характеристике украинцев часто использует данные субстантивы: Исправник слез с телеги, накинул мужичью свиту, взял пистолеты и пошел (“Беглые…”); Он плотнее перетянул старенькую свиту ремнем, нащупал в сапоге деньги (“Воля”); Илья спрятал книгу под свитку и шел без оглядки (“Воля”).

В дискурсе Данилевского и в авторской речи, и в речи персонажей функционируют фитонимы бурак, жито, тютюн, употребительные в украинском литературном языке: – Наквасил сам за печуркою бураков, да и сварил нашего борщу с перцем и с уткою (“Воля”); Смотрит в степь на поля, как там на зиму под жито пашут, вороны за плугом ходят (“Беглые…”); Кучера тоже познакомились, закурили тютюн и повели беседу (“Беглые…”). Слово тютюн выступает производящей лексемой для деминутива тютюнец, функционирующего в авторской речи: Самойло вынимал из-за сапога трубку, набивал ее, начинал дымить любимый тютюнец (“Беглые…”). В русском языке, по мнению М. Фасмера, лексема тютюн имеет более узкое, чем в украинском языке, специальное значение “самый низкий сорт листового табака” [3: Т. IV].

Возможно, употребляя общее для исследуемых языков слово, автор подчеркивал неравенство челяди и бар даже в реализации такой скверной привычки, как курение. В авторской речи функционирует и производное от него с отрицательными коннотациями тютюнище: Несло тютюнищем от новых друзей – кучеров (“Беглые…”). Отражение специфики сословной речи в определенной коммуникативной ситуации можно видеть в том, что русский фитоним табак, табачок функционирует в прямой речи русских дворян, землевладельцев в Новороссии: – Значит, и овощами торгуете, и салом, и табачком? – спросил полковник (“Беглые…”).

Украинское существительное кварта, имеющее значение “мера объема, равная 1,25 литра”, обычно в тексте употребляется в словосочетании кварта водки при описании питейных заведений, их посетителей и т.п.: Кучер барина и другой батрак весело ушли в овраг с квартою водки, привезенной с торгов (“Беглые…”); Харько поставил новому знакомому полкварты (“Беглые…”). Последняя лексема компрессивно передает семантику словосочетания половина кварты водки.

Органично входят в стилистическую ткань текстов Г. Данилевского, не нарушая норм русского литературного языка, украинские глаголы, называющие оп-

ределенные действия, процессы, состояния. В отличие от украинизмов – существительных, проанализированных выше, функционирующих и в авторской речи, и в речи действующих лиц, глагольные украинизмы выступают, в основном, в речи персонажей, в диалогической речи: – Контрабандой занимался? – Случалось. – Только далее... ни – ни... Чуешь ты, Харько? (“Беглые…”); – Чего слезы распустила! Туда же, в недотроги мостится! (“Беглые…”); – Пожалел я тогда, что ты утек (“Воля”).

Реализация авторской интенции показать национальную принадлежность персонажа способствует и спорадическое употребление ими в речи украинизмов, принадлежащих к другим частям речи – числительным, наречиям, междометиям: – Отдайте ее за меня, другой (в зн. “второй”) год вас прошу, молю (“Беглые…”). Украинское разговорное наречие гибель функционирует как предикатив в речи персонажей – украинцев с семантикой “много, изрядное количество”: – Тело просится к лени, а работы гибель (“Беглые…”); – Попробуйте на хлеб. Караси пойдут: тут их гибель под плотиной. Мы иной раз бреднем ловим (“Воля”); И сорок в саду гибель, вишен пропасть цвело – все объедят (“Воля”).

Украинское наречное словосочетание в наймы, в наймах имеет значение “быть батраком, батрачкой, батрачествовать”: – Я такая недотрога, никуда ногой не хожу ни в наймы в степь, ни в гости ни к кому (“Беглые…”); В одном из таких шинков долгое время в наймах был беглый повар (“Беглые…”).

Семантика времени, называющая определенный временной отрезок “рано утром, до рассвета” в тексте Г. Данилевского передается украинским наречным сочетанием до света: Рано до света Харько вскочил, оглянулся (“Беглые…”).

Таким образом, введение Г. Данилевским в словесную ткань своих художественно-этнографических романов украинских апеллятивов функционально оправдано. Выполняя собственно номинативную и экспрессивную функции, они придают дискурсу особую выразительность, выступая знаками другой культуры, с которой знакомится русский читатель.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сочинения Г. П.Данилевского. Изд. 6-е. – Т. 1. – СПб., 1890.
2. Озерова Нина, Художественный дискурс Г. П. Данилевского как пространство межкультурного диалога. // Лінгвостилістика. Об’єкт, стиль, мета, оцінка. – К., 2007. – С. 267-275.
3. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I – IV. – М., 1987.
4. Проблемы сопоставительной стилистики восточнославянских языков. – К., 1981.
5. Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах. – М.-Л., 1948-1960.

УДК 81’42

Карпенко У. А.
(Киев, Украина).

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ УЧЕБНОГО КОМПЛЕКСА ПО ИСТОРИИ ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА

В статье представлены принципы построения учебного комплекса по истории итальянского языка, приводится структура учебника “История итальянского языка для иностранцев” с описанием заданий и учебного материала.

Ключевые слова: *учебный комплекс, история итальянского языка.*

У статті розглядаються принципи організації матеріалу учбового комплекса з історії італійської мови, наводиться структура підручника “Історія італійської мови для іноземців” з описом завдань та учбового матеріалу.

Ключові слова: *учбового комплекса, історія італійської мови.*

The principals of construction of the teaching complex of Italian language history are described in the article, the structure of the text book “History of Italian language for foreigners” is presented with the description of tasks and studying material.

Key words: *teaching complex, history of Italian language.*

Становление языка предполагает огромный культурно-исторический контекст, который вряд ли возможно представить в полном объёме даже в самом большом пособии. Поэтому, прежде всего, при создании курса истории языка необходимо определить конкретный круг материала, построив комплекс таким образом, чтобы последний представлял из себя стимулирующую к поиску, к познанию и в то же время обучающую методике этого поиска, систему. Так, например, если в учебнике присутствует урок по Данте и упоминается школа Сладостного нового стиля, студент, усвоив методику поиска, должен суметь самостоятельно изучить поэтов данной школы и, прежде всего, быть заинтересованным в подобном поиске. Следовательно, главным принципом построения учебного комплекса по истории языка является построение продуцирующей системы, дающей знания и стимулирующей к самостоятельному поиску.

Учебный курс ограничен рамками количества часов. Преследуя цель дать полный курс истории языка, преподаватель не может ограничиться рассмотрением нескольких тем, предполагая самостоятельное изучение материала, на который не хватило времени. Поэтому в процессе аудиторной работы следует представить все основные этапы истории языка, стимулируя учащихся к самостоятельному изучения авторов, принадлежащих к той или иной плеяде, направлению, которые были изучены вместе с преподавателем.

Цель данной статьи – сформулировать принципы построения учебного комплекса по истории итальянского языка. Использование подобного комплекса представляется весьма актуальным, поскольку позволит систематизировать и представить в необходимом объёме курс истории итальянского языка для студентов вузов, специально изучающих итальянский язык как первый иностранный.

Исходя из принципа объёма и всепредставленности этапов формирования итальянского литературного языка, следует определиться с количеством информации, подаваемой за определённое количество времени. Так, например, в Национальном педагогическом университете имени М. П. Драгоманова предмет исто-

© Карпенко У. А., 2008.

рии итальянского языка читается на четвёртом курсе в течение двух семестров, в количестве часов: 20 лекционных, 16 практических, 12 индивидуальной работы, 40 самостоятельной работы. Следовательно, совместно с преподавателем на курс отводится 36 часов, индивидуально предполагается 52 часа занятий. Учитывая столь небольшое время, необходимо оптимально структурировать курс и, прежде всего, определиться с отрезком изучаемого исторического периода.

Основателем учебной дисциплины является профессор филологического факультета Флорентийского университета Бруно Мильорини (1896 – 1975), который был первым преподавателем данного предмета с 1938 года. Б.Мильорини разработал методологическую базу курса, создав фундаментальное исследование «История итальянского языка». Оценка данного труда неоднозначна, так, например, Эдвард Станкевич в статье «Типологическое изучение языков времён итальянского Возрождения» высказывает несогласие с видением В.Мильорини лингвистической картины шестнадцатого века: «No less misleading is the pronouncement of B. Migliorini according to which the linguistic disputes of Cinquecento were mostly conducted by men of letters (letterati) and thus had a «rhetorical rather than a linguistic character» (Не менее регрессивным представляется положение Б.Мильорини о том, что лингвистические диспуты шестнадцатого века велись, в основном, людьми образованными, представляясь скорее риторическими, чем лингвистическими) [3; 233]. Тем не менее, по охвату материала труд Б.Мильорини является кладезем информации.

Формирование итальянского литературного языка началось после восхождения латыни в статус письменного языка науки со стабильными грамматическими нормами и отделения от последнего разговорного народного варианта – «латино вольгаре». Вольгаре представляет собой собирательный термин, поскольку не обозначает конкретное наречие, а подразумевает всё многообразие регионально дифференцированных говоров. Термин «вольгаре» обозначает «народный говор», не имея ничего общего с компонентом значения полесимии «volgo» – народ, простонародный, вульгарный. Б. Мильорини отмечает «неудачную» коннотацию слова «volgare», подчёркивая, что в лингвистическом смысле данное слово является термином, обозначающим народный говор во всём его разнообразии. Таким образом, если латынь представляется целостным, с зафиксированными нормами языком, волгаре призрачен и неуловим, границы его варьирования с трудом определяются даже в рамках одного региона, когда на каждой небольшой территории существовала своя вариация вольгаре. При такой призрачной лингвистической географии рано или поздно должен был возникнуть культурный очаг, который как паралингвистический фактор выделил бы один из ликов вольгаре, дав ему толчок к развитию. Таким «очагом культуры» стала «Магна Курия» Федерико Второго в Палермо, коронованного в 1220 году, при дворе которого собирались все поэты тех времён, вне зависимости от происхождения, по писательскому роду деятельности их называли «сицилийцами».

Предпосылками к утверждению вольгаре Б. Мильорини считает письменные фиксации народной речи тысячного года. Далее автор отмечает, что современный итальянский язык в основном, близок к итальянскому языку четырнадцатого века, когда в результате деятельности Данте – «отца итальянского языка» и трёх «венцов» – Данте, Петрарки и Боккаччо, несмотря на колебания нормы и дублеты, всё же сформировался современный итальянский литературный язык.

Таким образом, соответственно количеству часов, определены информационные рамки курса истории итальянского языка: от тысячного года до четырнадцатого века, – собственно, недолгий срок 400 лет, за которые произошло отделение

народных говоров и формирование из них языка, воспринятого и понятого всеми жителями Апеннинского полуострова. Из курса литературы и страноведения учащиеся знают, что объединение Италии произошло только в девятнадцатом веке и «Вопрос о языке» активно разрабатывался на протяжении многих столетий, становясь особенно актуальным в период войн за независимость, поскольку одним из немаловажных факторов национального объединения является наличие национального языка. Так, А. Мандзони, работая над нормой современного итальянского языка, активно участвуя в политической борьбе, в стихотворении "Март 1821" выражает мысль о единении своей страны, упоминая языковой фактор: "Una d'arma, di lingua, d'altare, di memorie, di sangue, di cor" (Единая [Италия] по оружию, по языку, по вере, по прошлому, по крови, по духу).

Для самостоятельной работы студентам рекомендуется полная монография Bruno Migliorini. Storia della lingua Italiana, 2004. – 761 с., а также Лингвистическая история объединённой Италии профессора общего языкознания римского университета "Sapienza" Тулио де Мауро: Tulio De Mauro. Storia linguistica dell'Italia unita / la Feltrinelli. – 573 с.

Получив необходимые знания по истории итальянского языка и обучившись методике работы с материалом, филолог в состоянии самостоятельно и с интересом изучить указанные пособия. В этом и заключается тот принцип, что курс истории языка продуцирует направления самостоятельной работы с более объёмным материалом. Вспомогательным элементом для стимулирования интереса учащихся выступают, например, некоторые новеллы "Декамерона" Боккаччо, рассказывающие эпизоды из жизни изучаемых поэтов, например, о Гвидо Кавальканти, а также хорошо прокомментированные песни "Божественной комедии" Данте, в которой автор и главный герой, путешествуя по аду, встречают Пьера делле Виньe, Брунетто Латини, самого Федерико Второго и др.

Итак, определив временные и информационные рамки, преподаватель производит выделение материала (для совместного изучения в аудитории) и помещает его в методическую структуру курса. Учебный комплекс по истории итальянского языка включает в себя девять текстовых уроков на итальянском языке с активизацией терминологического аппарата Б.Мильорини. Структура каждого урока состоит из следующих логически связанных компонентов: краткий текст, посвящённый конкретному аспекту вслед за Б.Мильорини, вопросы и задания. Например: "Tardo affermarsi del volgare" (Позднее утверждение вольгаре) и вопросы к данному пакету информации: какие тексты были написаны на вольгаре; что было необходимым для письменной фиксации того или иного текста; в результате чего установление вольгаре замедлялось.

Обращая внимание на характерность последнего вопроса, отметим, что в истории развития итальянского языка, в отличие от других неолатинских, отделение народного наречия от латыни было более поздним, поскольку латынь продолжала оставаться понятной для носителей итальянских говоров, которые более чем другие близки собственно латыни.

Вопросы после текстовых блоков распределены по трём когнитивным типам: obiettivo conoscenza (цель: знание), obiettivo comprensione (цель: понимание), obbiettivo applicazione (цель: применение). Подобное структурирование вопросов и заданий предпринимается вслед за Алессандро Марки, автором и составителем антологии "Божественной комедии" Данте. В блоке "цель: знание" задаются вопросы о фактической информации, например: "Назовите поэтов умбрийской школы и их произведения"; блок "цель: понимание" учит ориентироваться в процессах на

разных уровнях языка, приведших к становлению современной нормы, которая, как отмечалось выше, обозначилась в той или иной степени уже в четырнадцатом веке. Например: ввиду каких обстоятельств буква h (которая в современном итальянском языке не имеет звукового плана выражения) часто присутствует в текстах изучаемого периода? При каких условиях h исчезает? Прокомментируйте написание: homo – lomo. Чем является "l" в данном случае? Отвечая на этот вопрос, студенты должны отметить, что в результате латинского влияния слова вольгаре, которые, естественно, были латинского происхождения, сохраняли на письме букву h ввиду этимологического принципа, однако, при появлении артикля, наблюдалось падение этимологической h. Написание "homo" (в современном языке – "uomo" – человек, мужчина, от латинского hŏmo) является этимологическим, поскольку звук /h/ в итальянском языке отсутствует. В написании "lomo" "l" является артиклем (норма определённого артикля продолжала колебаться и пребывать в стадии становления в четырнадцатом веке). При написании с артиклем h опускалась.

Рассуждая таким образом, учащиеся готовятся приступить к следующему, всегда итоговому блоку "цель: применение", в котором как предлагаются тексты для анализа, так и активизируется связь с реальностью нашей современности. Так, например, происходит изучение поэтов религиозно-дидактического направления Умбрийской школы, деятельность которых была стимулирована практикой бытия: все они имели духовный сан и, проповедуя, стремились говорить на языке, доступном для народа, донося в то же время религиозные понятия, вербализированные на латыни. Представителем Убмрийской школы был величайший деятель, подвижник и поэт Франческо д'Ассизи, канонизированный в 1939 и признанный патроном Италии. В Ассизи, городок, в котором похоронен поэт и автор "Песни", воспевающей мироздание, тянется поток паломников и туристов со всего мира. Студентам предлагается составить маршрут из своего города до Ассизи, а также разработать программу экскурсии посещения церквей Ассизи с упоминанием фресок и других шедевров, находящихся в церкви святого Франциска Ассизкого. На занятии демонстрируется изображение Франческо д'Ассизи, созданное великим художником Джотто.

Особо важным представляется постоянное акцентирование внимания студентов на том, что вся изучаемая ими история не является "мёртвой", канувшей в небытие вереницей фактов. Так, по завершении блока, посвященного Франческо Петрарке, задаётся вопрос о том, чем жизнь человека в возрожденческий период отличается от нашей. На каждом занятии приводится богатый иллюстративный материал изобразительного искусства (фресковые представления самих поэтов, фотографии Флоренции, домика Петрарки в Ареццо, могила Беатриче, воспетой Данте, иллюстрации Сандро Боттичелли к "Божественной комедии" и т.п.).

Учебный комплекс по истории итальянского языка открывается вводной лекцией о периодах формирования современного итальянского языка, происходит ознакомление учащихся с фундаментальным трудом Б. Мильорини. Второй урок посвящён фактическому обзору средневековых поэтов. В упражнениях приводятся их стихи как для языкового, так и для небольшого литературоведческого анализа, направленного на формирование "живого" восприятия итальянских средневековых поэтов как живых людей со стремлением понять их чувства и точку зрения. В этом уроке учащиеся знакомятся с другим знаковым автором итальянской культуры и его произведением: "История итальянской литературы" Франческо де Санктиса. Труд рекомендуется к прочтению. Третий урок посвящён "Лингвистической ситуации с 960 по 1225гг. В четвёртом уроке рассматриваются языковые

процессы в период (1225 – 1300). В пятом уроке изучается Данте. Учебный блок открывается полилоговым текстом о посещении Флоренции студентами. Каждый из учащихся выполняет определённую роль в полилоге. В результате подобного задания студенты получают необходимую фактическую информацию о Данте, а также воспринимают мир его жизни близким и реальным. Далее приводятся тексты для анализа, вслед за Б.Мильорини освещается "эффект" лингвистической деятельности Данте на разных уровнях языка (в лексике, грамматике, графике), анализируются дублеты, демонстрирующие колебания и становление языковых норм. Аналогичным образом построены седьмой урок, посвящённый Петрарке, и восьмой – о Боккаччо. Шестой урок является вводным в культ "Трёх венцов", т.е. трёх величайших поэтов, основоположников и реформаторов итальянского литературного языка: Данте, Петрарки и Боккаччо. В девятом уроке, открывающимся положением Б.Мильорини о том, что современный итальянский литературный язык, в целом, сложился в четырнадцатом веке, подводятся итоги, даются тексты для анализа, демонстрирующие выработку нормы на разных уровнях языка. Комплексы упражнений учат пониманию и интерпретации языковых процессов в аспекте диахронии. После каждого урока помещаются контрольные вопросы, тест, тексты для анализа и комментария.

Таким образом, основными принципами построения учебного комплекса по истории итальянского языка являются: краткость, порождающая стремление к углублённому изучению; масштабность обзора процессов; выработка умений и навыков интерпретации историко-языковых процессов; представленность персоналий как живых людей, воспитание интереса к их творчеству, стимулирование стремления проникнуть в их миропонимание. Базовый принцип построения подобного курса возможно сформулировать следующим образом: каждое явление языка, отражённое в творчестве того или иного его носителя, воспринимается и интерпретируется с большей результативностью, если тот или иной поэт видится как живой человек, а его произведение – как интересный материал для чтения и лингвистического анализа. Поэтому дальнейшее проникновение учащихся в историю итальянского языка будет зависить от того, насколько они окажутся увлечены эпохой и языковым поиском, а подобная заинтересованность создаётся, прежде всего, через человеческий фактор "живого" восприятия древних текстов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tulio De Mauro. Storia linguistica dell'Italia unita / la Feltrinelli. – 573 c.
2. Bruno Migliorini. Storia della lingua Italiana, 2004. – 761 c.
3. Res philologica. Филологические исследования /Под ред. Д. С. Лихачева.–М.: «Наука», 1990.– 467 с.

УДК821.111-3

Вилькош Э. К.
(Кельце, Польша)

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ АРЕАЛ ПОЛЬСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается исследование периода с последних десятилетий XVIII в. до 40-х гг. XIX в. Нижняя граница данного периода определяется достаточно точно. Точкой отсчета может служить 1793 г., когда большая часть Правобережной Украины в результате второго раздела Польши отошла к Российской империи. По третьему разделу (1795 г.), за Россией закрепилась восточная часть Подолья до р. Збруч (территория старого Брацлавского воеводства) и часть Киевщины с центром в Житомире.

Ключевые слова: *коммуникативной знаковая система, мифологическое осознание, развитие трёх литературных языков, трансперсональные корни, языковая ситуация, эволюция человека, культурная эволюция.*

Если рассуждать о происхождении языка как о происхождении знаковой коммуникативной системы вообще, то объяснить возникновение абстрактных понятий, включая самые возвышенные, нам будет затруднительно. Так, основная проблема существующих теорий происхождения языка: – звукоподражательной, жестовой, междометной, трудовой и теории общественного договора – не в том, что они трудно доказуемы и фактически сливаются в одну (человек одновременно мог подражать звукам природы, общаться жестами, междометиями, и все это происходило на фоне трудовой деятельности), а в том, что они не объясняют происхождения "мифологического" уровня языка – того, чем, собственно, язык человека кардинально отличается от "языков животных". Для жизни, т. е. для успешной трудовой деятельности, продления рода, обучения молодняка и обмена эмоциями было вполне достаточно знаковых коммуникативных систем, используемых всем животным миром. По мере усложнения содержания коммуникации закономерно усложняется и знаковая система. Предположительно, в сообществах ранних архаических людей развивалась именно такая сложная знаковая система, и происходило это в первую очередь благодаря постепенному усложнению предметно-орудийной деятельности. Именно эта деятельность и вела ко все более точному, внимательному восприятию. А. Адлер так пишет об этих процессах: "Между способностью двигаться и сознанием существует строгая причинно-следственная связь... Все вопросы, связанные с физическим движением, заставляют психику предвидеть, накапливать опыт и развивать память, лучше вооружаясь для жизненной борьбы... Это стимулирует, активизирует и требует все большей интенсификации умственной деятельности" [1: 19]. Однако развивавшаяся при этом знаковая система все же не была ни человеческой речью, ни языком.

Кроме усложнения коммуникативной знаковой системы, развивались и сенсорные каналы восприятия, так что ранний архаический человек начинал точнее видеть и слышать окружающее, поэтому его восприятие было обращено не на отдельные фрагменты, а на весь окружающий мир как целое. М. Элиаде, один из исследователей, моделирующих восприятие архаических людей, пишет, что само вертикальное устройство мира наводит на мысль о возвышенном: "Космос – образцовое творение богов – "устроен" таким образом, что религиозное чувственное

© *Вилькош Э. К., 2008.*

восприятие божественной запредельности стимулируется, вызывается самим существованием неба" [2:76]. Однако надо учитывать, что на мысль о возвышенном небо может навести только того, кто уже знает о существовании возвышенного. Интересно было бы гипотетически найти такое восприятие мира, которое было доступно раннему архаическому человеку и которое могло впервые навести этого человека на мысль о возвышенном, о чуде – "миф есть чудо", по определению А. Ф. Лосева [3:134]. Сила этого восприятия должна была пробудить в человеке потребность выразить чудо, преодолевая сопутствующие этому, неведомые до этого момента, трудности.

Хотелось бы реконструировать "странное" восприятие раннего архаического человека примерно того периода, когда он уже обрабатывал орудия, но у него еще не было развито мифологическое осознание, он мог только воспринимать. От прочих представителей животного мира его тогда отличали острое зрение и слух, необходимые для поиска пищи – он, не будучи самым сильным животным, должен был видеть и слышать несколько лучше, чем остальные обитатели его ареала. Возможно, из всего, что могло видеть, слышать и чувствовать это существо, к "чудесному" может быть отнесено впечатление постоянной новизны окружающего: мир вокруг все время новый, меняется – и растения, и небо, и животный мир. Даже соплеменники постоянно меняются, никогда не остаются такими, какими были только что (это, собственно, и есть течение времени, но оно еще долго не будет осознано человеком именно как время).

Результатом восприятия этого зрительного феномена – постоянно обновляющегося целостного окружающего мира – по гипотезе, стало мифологическое осознание мира как живого, единого могущественного организма, великой силы. Это восприятие было слишком острым, не могло стать привычным, как не становятся привычными смертельный голод, холод или жар огня. Оно требовало осознания и выражения.

Оформившись в идею (конечно, идею не в нашем понимании), в образ тотально живого мира, это восприятие могло внушать человеку священный ужас перед этим миром и в то же время сохранять ощущение родства с ним. Е. А. Торчинов, исследуя другие, не связанные с историей языка, вопросы, настаивает на связи первичных мифологических восприятий и трансперсонального опыта: "Мы позволим себе высказать предположение о трансперсональных корнях этого (мифологического) типа мышления, поскольку для архаического человека трансперсональная сфера психики была, видимо, гораздо более доступна, чем для современного "исторического" человека" [4:54].

Постоянно обновляющийся мир – это знак того, что все исчезает и появляется вновь, все уходит и снова возвращается. Через длительный промежуток времени, на следующем витке эволюции, этот образ оформился в миф "о возвращении", о котором, как об одном из первых сюжетных мифов, пишет М. Элиаде [5:78].

Коммуникативная привлекательность языка и его статус, определяющий стратегию языкового поведения в ситуации полилингвизма, во многом зависят от уровня развития высшей его формы – литературного языка, тесно связанного с понятиями нормы и стиля. Очевидно, что развитие трех литературных языков – польского, украинского и русского, формирующих культурно-языковой облик Правобережья в рассматриваемый период, происходило асинхронно. В результате на рубеже XVIII-XIX вв. они оказались на разной стадии эволюции, демонстрируя не только несовпадение обслуживаемых коммуникативных сфер, но и различный уровень кодификации, и неодинаковую степень стилистической дифференциации.

В исходно более выгодном положении с этой точки зрения оказывается польский язык, долгое время сохранявший статус официального. К концу XVIII в. он уже имеет не только достаточно богатую литературную традицию, охватывающую произведения разнообразных стилей и жанров, но и завоевывает прочные позиции в сфере речевого общения – настолько прочные, что в среде украинской элиты на юго-восточных землях Речи Посполитой оказывается возможным усвоение речевого поведения, основанного на использовании разговорного варианта литературного польского языка.

В ареале высших коммуникативных функций сфера официально-делового общения в наибольшей степени зависит от внешних политических обстоятельств. Статус государственного языка, обеспечивающий ему возможность использования в государственных учреждениях и в делопроизводстве, работает на закрепление доминирующего положения в полилингвальной системе коммуникации. В Речи Посполитой приблизительно с конца XVI в. в делопроизводство, долгое время остававшееся преимущественно латинским, начинает проникать польский язык, при этом на Правобережье ситуация осложняется наличием местной книжной традиции. Вплоть до середины XVII в. требования ведения делопроизводства на «простой мове» неоднократно появляются в постановлениях Брацлавского и Волынского сеймиков [6: 10-11], поскольку местная шляхта считает это неотъемлемой частью своих прав и привилегий. В результате в XVII и даже в первой половине XVIII в. в государственных учреждениях Правобережья употреблялись в качестве официальных как польский, так и книжный украинский языки [7: 44]. Однако позже его решительно вытесняет из официальной сферы польский, лишь изредка под документами появляются украинские подписи.

После присоединения территорий к Российской империи польский язык достаточно долго сохраняет свои позиции в официальной сфере. Так, в 90-е гг. XVIII в. судопроизводство в присоединенных западных губерниях ведется по-прежнему на польском и согласно польскому праву, поскольку судьи выбираются из местной шляхты.

Однако уже в 1801 г. Житомирский надворный суд, созданный для Подольской, Волынской и Киевской губерний, состоит преимущественно из россиян и ведет дела на русском языке, что явилось причиной многочисленных жалоб [8: 126-127]. Прошения дворян западных губерний возымели свое действие: в 1806 г. высочайше утверждается решение общего собрания правящего Сената, позволяющее вести дела по-польски в магистратах, местных судах, а в Главных судах – параллельно на польском и русском языках [9: 129]. Известно, что в 1823 г. родословная книга дворян Подольской губернии составлялась на польском языке, и даже спустя 6 лет не нашлось средств для ее перевода на русский язык [10: 114]. Важнейшие правительственные документы (жалованные грамоты дворянству и городам) были опубликованы в переводе на польский язык [11: (1:Nr2)]. Вся документация, в том числе судебная, велась по-польски [12: (1:125], русский оставался в этой системе «чужим». Произведенный в конце 90-х гг. XVIII в. перевод делопроизводства на русский язык вплоть до 30-х гг. XIX в. остается мерой внешней и не предполагает уничтожения конкуренции польского и русского языков в данной сфере. Такое положение Э. Таден назвал «административной русификацией» [13:123-132]. Ситуация кардинально изменилась лишь после польского восстания 1830-1831 г., вызвавшего целый ряд репрессивных мер, в том числе и решительное вытеснение польского языка из официальной сферы [14: 138-214].

Хронологические грани перехода исторической жизни народа на иные пути развития весьма условны: нация в своём развитии лишь на время останавливает-

ся, а затем развитие продолжается, идёт дальше, и вершится невидимая работа по преодолению новых явлений в своей жизни – высвечиваются новые вехи исторического пути. Совершенно ясно, что эволюция человека – это не только биологическая и генетическая, это еще и эволюция культурная. Поэтому наше познание направляется также социальными и культурными факторами. Попытаемся рассмотреть и этот вопрос.

Подход в изучении языка наполнен объемом выполняемых им функций, а также наличием или отсутствием внешних (политических, социальных, юридических) ограничений его употребления [15: 3-7]. Данная проблема приобретает особую остроту при исследовании коммуникативного пространства на этнически неоднородных территориях с одновременным сосуществованием нескольких языков.

Языковая ситуация на Правобережной Украине на рубеже XVIII-XIX вв. с этой точки зрения представляет особый интерес как в силу своей уникальной полилингвальности, так и чрезвычайной динамичности. В течение нескольких десятилетий кардинально меняется языковой облик региона, складывавшийся на протяжении почти двух веков, происходит смена культурной парадигмы в целом. Традиционные для Правобережья языки культуры (польский, латынь, церковнославянский, «проста мова») к середине XIX в. практически во всех ведущих ее сферах уступают место русскому языку, обладающему мощной официальной поддержкой. Одновременно начинается процесс формирования нового украинского литературного языка. Определить место «старых» и «новых» языков в системе коммуникации и выявить, каким образом внешние политические и административные факторы повлияли на языковую ситуацию на Правобережье, и является целью настоящей статьи.

Хронологические рамки исследования охватывают период с последних десятилетий XVIII в. до 40-х гг. XIX в. Нижняя граница данного периода определяется достаточно точно. Точкой отсчета может служить 1793 г., когда большая часть Правобережной Украины в результате второго раздела Польши отошла к Российской империи. По третьему разделу (1795 г.), за Россией закрепилась восточная часть Подолья до р. Збруч (территория старого Брацлавского воеводства) и часть Киевщины с центром в Житомире. Весь конец XVIII в. на российской части Правобережья проходит под знаком административных преобразований. В 1796 г. после ряда трансформаций «из бывшей Польской Украины, Волыни и Подолии, за отделением достаточного количества душ для Киевской губернии» [16: 133] были созданы Подольская и Волынская губернии. Вплоть до 1804 г. внутри губерний идет передел административных границ, организация делопроизводства, реформирование системы образования и т. п.[17: 11].

Окончание переходного периода в истории «подроссийской» Украины большинство исследователей относит к 30-40 гг. XIX в., связывая это с процессом интеграции украинского общества в российскую имперскую систему. И в целом с этим можно согласится. Однако замечание известного исследователя истории Гетманщины Зенона Когута о том, что в это время «Украина уже считается не пограничной землей, а глубоким тылом России», [18: 262] следовало бы ограничить Левобережьем, поскольку Правобережье, по крайней мере всю первую треть XIX в., фактически являлось именно пограничьем, зоной соперничества Польши и России, в том числе и в культурной, языковой сфере [19: 155-156]. Реакция на «воссоединение» Правобережной Украины «на вечные времена» с Россией, провозглашенное царским манифестом, была далеко не однозначной: в сознании шляхты Правобережье оставалось исконной частью Польши [20 (1:109)]. Вплоть до польского восстания 1830-31 гг.

данный регион, сохраняя относительную обособленность на всех уровнях имперской системы, остается в сфере польского влияния.

Оказавшись на стыке двух культурных ареалов, Правобережье становится, в частности, предметом терминологических разногласий. Территории, именуемые в польских источниках Украиной [21: 169], а позже также кресами [22: 3-13], в российских официальных документах фигурируют не иначе, как Западные губернии или Юго-Западный край [23: 206]. Своеобразная «терминологическая война» может служить хорошей иллюстрацией к отмеченному в монографии А. И. Миллера по истории украинского вопроса в XIX в. явлению наложения «идеальных Отечеств», составившему суть польско-русского конфликта в этот период [24: 36-37]. Не менее симптоматично частое появление в польской и украинской публицистике, этнографических и литературных трудах того времени региональных терминов Волынь и Подолье [25: 6-11] – своеобразных знаков «локального» патриотизма. Очевидно, что осознание своей принадлежности к узкому этнокультурному ареалу для местной шляхты в данный период по-прежнему имеет огромное значение, возможно, даже большее, чем включенность в некую большую нацию. Именно в рамках региона формируется особый локальный тип культуры, специфический характер прав, привилегий и даже законов [26: 6], а также – что особенно важно – поведенческих стереотипов и моделей языкового поведения. Последние же напрямую связаны со статусными характеристиками языков, присутствующих в коммуникативной системе.

Языковая ситуация на Правобережной Украине может быть охарактеризована ситуация полилингвизма: в одном культурно-языковом пространстве одновременно сосуществуют польский, русский, украинский языки, а также латынь и церковнославянский. Конкуренция между ними реализуется по-разному в зависимости от уровня коммуникативного пространства, функциональной сферы и формы коммуникации. Наибольшее разнообразие демонстрирует ареал высших коммуникативных функций (образование, культура, официальная сфера, религия), и прежде всего сфера письменной коммуникации (с максимальный набор языков, включая латынь, церковнославянский, «просту мову», польский и русский), наименьшее – сфера непринужденного повседневного общения [27: 9]. В сфере устного общения мы имеем дело с двучленной по преимуществу системой коммуникации, где осуществляется конкуренция польского и украинского языков, причем довольно строго разграничиваются сферы их социальной компетенции: представители высших и средних сословий в ситуации непринужденного общения говорят по-польски, низших – по-украински (русский язык входит в эту систему несколько позже и долгое время остается на ее периферии).

По числу обслуживаемых коммуникативных сфер вплоть до 30-х гг. XIX в. лидирует польский язык, обладающий и наивысшим культурным потенциалом. Русский язык, имеющий статус официального государственного языка, также претендует на роль языка культуры, но по числу сфер общения и своей культурной привлекательности в этот период на Правобережье он существенно уступает польскому. Его позиции усиливаются только в 30-е гг. благодаря административному давлению и ряду репрессивных мер, примененных по отношению к главному сопернику – польскому языку – с целью вытеснения его из высших сфер коммуникации.

Украинский язык не рассматривается как сколько-нибудь существенный этнокультурный фактор, формирующий специфику региона, а его функционирование фактически ограничивается бытовым повседневным общением. Достаточно позднее утверждение лингвистической самостоятельности украинского языка

обусловлено, в частности, его генетической близостью и к польскому, и к русскому языкам. В определенных польских кругах в этот период бытует мнение, что украинский язык в его западном варианте, распространенном на Правобережье, является диалектом польского языка. Подобные взгляды весьма распространены в популярных этнографических и исторических сочинениях тех лет [28: 18]. В то же время один из первых собирателей фольклора на западе Украины – Зориан Доленга-Ходаковский (настоящее имя – Адам Чарноцкий) – на основании произведенных им записей народных песен пришел к выводу о едином характере языка на левом и правом берегах Днепра и его независимости как от польского, так и от русского языков [29: 23]. В ходе научной дискуссии, которая велась на страницах польских славистических журналов «Swiat Slowianski», «Tygodnik Powszechny», «Pamietnik Warszawski», профессор Е. С. Бандтке в 1815 г. сформулировал положение о том, что «малорусский язык... как не уступающий в старшинстве великорусскому не может быть наречием последнего» [30: 120]. Аналогичный вывод был сделан и в отношении предполагаемой зависимости его от польского языка. В России дискуссия по поводу лингвистической самостоятельности украинского языка продолжается в течение всего XIX в. [31: 152-154]. Так, автор первой украинской грамматики А. Павловский называет его «исчезающим наречием», в то же время выделяя его среди других русских наречий и признавая «почти» языком [32: 42]. Теория единого русского языка с выделением малорусского, великорусского и белорусского наречий позже была использована в качестве основания для формулировки и развития официальной теории триединой нации. Это, в свою очередь, диктовало соответствующую языковую политику и необходимость принятия внешних административных ограничений на употребление малороссийского наречия в сфере высших коммуникативных функций.

Характер распределения языков по коммуникативным сферам и закрепленность их за конкретными социальными группами дает основания для характеристики языковой ситуации на Правобережье как несбалансированной. Заметим, что именно данный тип языковой ситуации, как правило, преобладает во многоязычном коммуникативном пространстве [33: 60].

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Адлер А. Понять природу человека. – СПб: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1997, 1, с. 19.
2. Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметьической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. – Новосибирск, Наука, 1992. С. 76.
3. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Издательство политической литераттуры, 1991, С. 134.
4. Торчинов Е.А. Религии мира. Опыт запредельного. Трансперсональные состояния и психотехника. – СПб: Центр Петербургское Востоковедение, 1998, С. 54.
5. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1987.
6. Об этом см. подробнее: Свербигуз В. Старосвітське панство. – Варшава, 1999, С. 10-11.
7. Образцом делового языка может служить „Постанова Вінницького міського уряду від 20 травня 1642 року про надання в користування жіночому монастирю міської сіножаті” см.: Вінниця. Історичний нарис. Вінниці, 1964.
8. См. Свербигуз В. Указ. соч., С. 126-127, 128.

9. Там же, С. 129.
10. См. Свербигуз В. Указ. соч., С. 114.
11. ВДОА, фонд Д-678, оп. 1, № 2.
12. См. например, Личные дела учеников Винницкой гимназии, где вся документация, включая свидетельства об окончании классов, разного рода прошения написаны по-польски: ВДОА. Фонд Д-849, оп. 1, № 125.
13. См.: ThadenE.C. Russification in Tsarist Russia//Thaden E.C. Thaden M.F. Interpreting history: Collective Essays on Russia's Relations with Europe. New York, 1990; подобная ситуация наблюдается в этот период и на землях Великого Княжества, см. об этом: Сяльверстова С. Паміж Польшчай і Расіяй: Моуная сітуацыя у Беларусі у концы XVIII-XIX ст. // Беларусіка-6, С. 123-132.
14. О других репрессивных мерах царского правительства по отношению к дворянству западных губерний см. Свербигуз В. Ук. соч., С. 138, 201, 211, 213. 214.
15. О важности социолингвистического подхода в изучении истории литературного языка см., в частности: Joshua A. Fishman. Sociolinguistics and the language problems of Developing Countries // Language problems of developing nations. New York, 1968, s. 3-17, там же ст. Charles A. Ferguson; на украинском материале данный подход наиболее полно реализован в: Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. – Чернівці, 1998.
16. Подольские епархиальные ведомости, 1875, № 4, С. 133.
17. Вінницький державний обласний архів (далее ВДОА), фонд Д-675, оп. 1.
18. Kohut Z.E. Russian Centralizm and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorbtion of the Hetmanate. 1760-1830's. Cambridge, 1988; укр. перевод: Зенон Когут. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830. – Київ, 1996, С. 262.
19. О роли данного фактора в формировании украинского национального самосознания см.: Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Его же. Історичні есе. Т. 1. – Київ, 1994, С. 155-156.
20. См. напр. «дело о чиншевом шляхтиче с. Лесничего Борочецком, высказывавшемся против присоединения Правобережной Украины к России» (1796 г.). ВДОА, фонд Д-678, оп. 1, № 108; «О розыске шляхтичей Ковальского за агитацию среди монахов Радомиского монастыря восстать против подчинения России и его брата за распускание слухов о восстании на Украине» (1796 г.). ВДОА, фонд Д-678, оп. 1, № 109.
21. «Ukraina, Prowincja Krolewstwa Polskiego, zawiera wlasciwie wojewodztwo Braclawskie i Kijowskie» – Dykcyonarzyk geograficzny. Warszawa, 1783. T. 3, s. 169.
22. С начала XX вв. термин употребляется применительно ко всем бывшим восточным территориям Речи Посполитой в границах 1772 г. см.: Kiniewicz S. Kresy. Przemiany terminologiczne w perspektywie dziejowej // Przeglad wschodni. R. 1, 1991. Z. 1, s. 3-13.
23 Об этом подробнее см. также Zasztowt L. Szkolnictwo na ziemiach litewsko-ruskich (od 1795 r.) // Historia i wspolczesnosc jezyka polskiego na kresach wschodnich, s. 206.
24. Подробнее о термине «идеальное Отечество» применительно к истории польско-российско-украинских отношений, а также о терминологической войне см. А.И. Миллер. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – Санкт-Петербург, 2000, с. 12, 36-37.
25. Относительно термина Подолье см.: До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1994, С. 6-11.

26. О «подольском патриотизме» см. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии // Подольские пархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1875, С. 6.
27. В своем понимании структуры коммуникативного пространства мы идем за Г.П. Нещименко, см. Г.П. Нещименко Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. На материале сопоставительного изучения славянских языков. – Мюнхен, 1999, С. 9.
28. Например, «Prawda ruska» (1823) Я.Б. Раковецкого, о нем см: Францев В. Польское славяноведение конца XVIII – первой четверти XIX столетия. – Прага, 1906.
29. Об этом см. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського: (З Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). – Київ, 1974; полную библиографию о его творчестве см. Болтарович З.Є. Ук.соч., С. 23.
30. Bandtkie J.S. O jezyku polskim, czeskim i wspolczesnym rosyjskim // Rocznik warszawski, 1815, S. 120.
31. Об этом см подробнее: Історія українського мовознавства. – Київ, 1991, С. 152-154.
32. Ал.Павловский. Грамматика малороссийского наречия. – СПб., 1818.
33. О разделении языковых ситуаций на сбалансированные и несбалансированные см. Л.Б. Никольский. Синхронная социолингвистика. – М., 1976.

УДК 800

Рубанюк Э. В.
(Минск, Беларусь)

БУКВЕННЫЙ ЗНАК КАК РЕПРЕЗЕНТАНТ ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье речь идет о буквенных знаках, которые традиционно считаются репрезентантами фонем на письме. Однако этим их использование в языке не ограничивается, так как буквы способны передавать как терминологическую, так и экстралингвистическую информацию. Их расшифровка предусматривает наличие специальных знаний, или же адресант и адресат должны собой представлять единое духовное целое. Буквенные знаки, с исторической точки зрения, рассматриваются как прообразы современных нот и причины общественных конфликтов.

Ключевые слова: *буквенный знак, фонема, термин, цифровое значение, экстралингвистическая информация.*

The article deals with letter signs, which are traditionally regarded as representatives of phonemes in writing. However, their usage in the language is not limited only to this, since letters may convey terminological as well as extralinguistic information. Their decoding requires either special knowledge or that the addressee and the addresser should constitute one spiritual whole. Letter signs, from historical point of view, are treated as prototypes of present-day notes and reasons for social conflicts.

Key words: *a letter sign, phoneme, term, numeric meaning, extralinguistic information.*

© Рубанюк Э. В., 2008.

Предмет семиотики – коммуникативные системы и знаки, которыми в процессе общения пользуются люди (и не только люди, но и животные или машины) [1: 6]. Знаки заменяют сущности, явления и вещи и позволяют людям не только обмениваться информацией, но и накапливать духовный опыт [лотман: 9]. Совокупность знаков образует знаковую систему (или язык), которая обладает определенной иерархичностью.

В языке различают фонемный, морфемный уровни языка, а также уровень слова, словосочетания, предложения и текста [2: 7]. Буква – это графический знак, «который … традиционно используется для обозначения на письме фонем» [3: 69], т.е. самого низкого языкового уровня, а также их основных вариантов или типичных последовательностей. Например, добавление буквенного знака «а» к русскому мужскому имени собственному или фамилии меняет грамматический род, выполняя при этом так называемую смыслоразличительную функцию: Александр/Александра, ср. нем. Peter/Petra, или Петров/Петрова, Иванов/Иванова.

То, что буквенные знаки могли быть репрезентантами цифрового значения – общеизвестный факт, получивший свое отражение в лексикографических источниках. Строчное «а», например, имело цифровое значение в кириллице, если над ним стоял надстрочный знак, называемый титло, а҃ – ‘один’ [4: 21 – 22, 35 – 36]. Прописное «А» обозначало 5000, но данный буквенный знак использовался в этом значении уже как римская цифра [5: 49].

Целью данной статьи является освящение экстралингвистической информации, репрезентантом которой, кроме фонемы и цифры, может стать буквенный знак. Итак, прописные буквы латинского алфавита O, A, B, AB являются, например, международным обозначением группы крови, которые, в свою очередь, соответствуют цифровым обозначениям, принятым в России: I, II, III, IV и являются, несомненно, репрезентантами медицинских терминов.

Шестибальная система оценок в английской школе имеет буквенное обозначение, где прописное «А» – самый высокий балл [6:1]. При переводе этих букв на другие языки могут быть использованы разные цифровые обозначения, так как система оценок в разных странах может иметь свои отличия:

Таблица соответствий английских оценок оценкам в других языках:

	Англия	Россия	Белоруссия	Германия
Отлично	A	5	10 – 9	1
Хорошо	B	4	8 – 7	2
Удовлетворительно	C	3	6 – 5	3
низкий переходный балл	D		4	4
неудовлетворительно	E	2	3 – 2	5
Плохо	F	1	1	6

Категории англоязычных кинофильмов, предназначенные для просмотра определенных групп зрителей, обозначаются также буквенными знаками латинского алфавита, но их расшифровка выходит за рамки только цифрового значения и представляет собой уже уровень предложения или текста. Фильм категории G, например, разрешен для просмотра всех групп населения; R – для подростков моложе 17 лет только в сопровождении взрослых; PG-13 – предусматривается предварительный просмотр фильма родителями и они должны сами решать, полезен

ли он их собственным детям до 13 лет; NC-17 – зрители моложе 17 лет к просмотру не допускаются [7]. В немецко- или русскоязычном пространстве не употребляются буквенные знаки в таком значении.

Латинские буквенные знаки используются как универсальные, интернационально распознаваемые, показатели размера одежды: S (small), M (medium), L (large) [6: 716].

Буквенный знак «x» наиболее активно употребляется англичанами в письмах, так как это символ поцелуя: Love from Kathy XXX [6: 1502] или love and xxx – люблю и целую много раз [8: 790]. Этим знаком отмечается в Англии выбор политика на бюллетене; неправильный ответ на экзамене; какая-то неизвестная величина [8: 790]. А крестиком подписывались неграмотные повсюду.

В устной форме чаще всего встречается так называемый V-sign [8: 755], буквенный знак, ставший символом победы в рамках уже международной невербальной коммуникации. Он этимологически непосредственно связан с победой над фашизмом во Второй Мировой войне.

Буквенные знаки – это свидетели того, что первыми учителями пения на Руси были греки, так как в нотных памятниках XII столетия нотами были буквы греческого алфавита в разных положениях. С течением времени они стали заменяться линиями, точками, запятыми и буквами русского алфавита с прибавлением крюков. Эти знаки назывались знаменами, поэтому и пение получило название знаменного [9: 63].

До сих пор одиночные буквы находят широкое применение в музыкальной грамоте среди профессионалов, но применяемые буквенные обозначения уже не из греческого, а из латинского алфавита, несмотря на то, что все мажорные и минорные гаммы могут называться по-русски: ля – A (A-dur) и a (a-moll); си – B (B-dur) и b (b-moll); до – C (C-dur) и c (c-moll); ре – D (D-dur) и d (d-moll); ми – E (E-dur) и e (e-moll); фа – F (F-dur) и f (f-moll); соль – G (G-dur) и g (g-moll). В немецком и английском языках применимы только эти латинские буквенные обозначения без собственных аналогов. Для прочтения данной информации нужны, с одной стороны, азы музыкальной грамоты, а для профессионалов, с другой стороны, буквенные обозначения тональности излишни: им хватает иных знаков, а именно, диезов, бемолей, нот. Широкое применение имеют здесь и иные латинские сокращения, например, P (piano) и др.

Фразеологическое выражение: the three Bs, где речь идет о великой тройке музыкантов: Бахе, Бетховене, Брамсе, будет так же понятно не всем, а профессионалам или любителям музыки [8: 55]. Зато немецкие 3Ks известны практически всем: Kinder (дети), Küche (кухня), Kirche (церковь).

На русскоязычном пространстве активно используются отдельные буквы латинского алфавита. Водительские права, например, предусматривают пять категорий, обозначаемых буквами, разрешающих управление определенными автомобилями: категория A – мотоциклами; категория B – транспортными средствами, общий вес которых не превышает 3500 кг (7700 фунтов) и количество сидячих мест помимо сиденья водителя, не превышает восьми; категория C – автомобилями, предназначенными для грузоперевозок, максимальный вес которых превышает 3500 кг (7700 фунтов); категория D – автомобилями, предусмотренными для перевозок пассажиров, в которых имеется более 8 сидячих мест; категория E – транспортных средств с тягачами, относящимися к категориям B, C, или D, которыми водитель имеет право управлять, или которые не входят в вышеупомянутые категории. Этой информацией владеют счастливые обладатели прав, т.е. для ее расшифровки нужны специальные знания.

Буквы могли быть объектом благоговения и поэтому причиной конфликтов в обществе. Так во времена церковного раскола XVII века немаловажную роль сыграли грамматические ошибки, неизбежно вкравшиеся при переписывании священных и богослужебных текстов. Одна из таких ошибок – написание имени Святителя с одной «І» – Исус. В те времена святость измерялась древностью, поэтому народ считал, что изменения в этих текстах приравниваются к крамоле. Поэтому Аввакум и тысячи его последователей, говоря: «Умру за единый аз!», имели в виду одну первую букву, твердо отстаивали свои убеждения, несмотря на жесткие преследования [10: 137].

В романе Л. Н. Толстого «Анна Каренина» когда Кити и Константин Левин объясняются, используются только начальные буквы слов в начертанной фразе.

«– Вот, – сказал он и написал начальные буквы: к, в, м, о: э, н, м, б, з, л, э, н, и, т? Буквы эти значили: «когда вы мне ответили: этого не может быть, значило ли это, что никогда, или тогда?» (...)

– Я поняла, – сказала она, покраснев.

– Какое это слово? – сказал он, указывая на н, которым означалось слово никогда.

– Это слово значит никогда, – сказала она».

Ю. М. Лотман отмечает, что герои романа могут понять данный текст, так как они его знали заранее. Более того, они прямо на глазах читателя превращаются в одно одинаково мыслящее существо [1: 169]. Отсюда вытекает вывод, что расшифровка буквенной информации при слиянии адресата и адресанта в одно духовное целое не вызывает никаких языковых трудностей.

Привычное восприятие букв и убежденность в том, что они отражают только фонемы на письме, может подвергаться сомнению, так как они способны быть репрезентантами многоплановой информации. Для ее прочтения нужны специальные знания (профессиональные или экстралингвистические), или же адресат и адресант должны быть духовно одним целым.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман Ю. М. Семиосфера. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 703 с.
2. Гринев С. В. Введение в лингвистику текста. – М.: МПУ, 1997. – 47 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
4. Плетнева А. А., Кравецкий А. Г. Церковнославянский язык. – М.: Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2006. – 272 с.
5. Deutsches Universal Wörterbuch A-Z. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
6. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford University Press, 2000. – 1539 P.
7. www.mpaa.org/FlmRat_Ratings.asp
8. Мюллер В. Большой англо-русский словарь. – М.: Цитадель-трейд Лада, изд. дом. РИПРЛ КЛАССИК, 2006. – 831 с.
9. Малицкий П. И. Руководство по истории Русской Церкви. – М.: Общество любителей церковной истории, Крутицкое Патриаршее Подворье, 2000. – 464 с.
10. Языкова И. К. Богословие иконы. – М.: Изд-во Общедоступного Православного Университета, 1995. – 212 с.

УДК

Тинатин Т. Р.
(Тбилиси, Грузия)

ФИЛЛЕРЫ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В докладе рассматриваются лингвистические процессы, отражающие заполнения пауз в тексте. В международных исследованиях их называют филлерами. Это тот случай, когда в тексте пауза заполнена звуком или звуками. Появление в языке таких "заполнителей" не спонтанно, а они подчинены определённой логике и правилам. В грузинском языке в роли филлеров, наряду со звуками, могут выступать слова и словосочетания (филеры-звуки, местоимения, частицы, междометия, на письме – многоточия и т.д.).

Ключевые слова: *филлеры, звуки, заполнители, пауза, текст, слова*

The process of learning the second language considering the degree of the language proficiency brings fillers into speech. It is noteworthy that the speech pauses during the application of the second language imposed by the fluency obstacles (because of the insufficient proficiency in the second language) bring the tendency of filling the pause with vocalization and with this paves the way of using fillers into Georgian in our case.

The role of filling elements is also important in such practical fields as translation and computer translation, as we think that fillers are characteristic not only to the oral communication but also with written language.

Anyway, the social functions of fillers are to a long extent activated in the written texts (e.g. in political texts); I think that the question of written language fillers deserve special interest for investigation. The conventionality that expands the role of fillers from the text divider to the discourse maker has been successfully applied by the computer "language", where symbols containing words with their lack of grammatical expression come to resemble to fillers.

Key words: *fillers, text, pauz, language,grammatical*

В грузинском языке до сих пор не исследованы процессы заполнения пауз в тексте – т.н. филлеры (букв. заполнители), хотя западные языковедческие школы уже давно изучают эту проблему. В лингвистических словарях филлеры квалифицируются как "заполнители пустоты в устной, разговорной речи". Это тот случай, когда в тексте пауза между словами заполнена звуком или звуками. Обычно, в речевом потоке говорящий запинается в поиске подходящего слова, но эта заминка не является абсолютной. Говорящий старается заполнить промежуток псевдословом или звуком, который имитирует начало нового слова или удлиняет последний слог предыдующего слова и этим симулирует непрерывность речевого потока. Как выясняется, эти «заполнения паузы» не случайны, ибо они подчиняются определённым правилам и логике, которые можно установить путём лингвистического анализа. В некотором смысле филлеры универсальны, т.к. во многих языках можно найти схожие звуки-филлеры. Однако в их роли часто выступают не только звуки (в основном, гласные), но и слова и словосочетания (хотя, в этом случае говорить об универсалиях сложнее).

В грузинском языке наблюдаются филлеры следующего типа:

а) филлеры-звуки (напр., заполнение паузы т.н. иррациональным гласным (ჳ) путём его удлинения или повторения; повторение согласного, которым может на-

© *Тинатин Т. Р., 2008.*

чинаться произносимое слово (ммм..., ссс... и т.д.). Часты случаи удлинения гласного или согласного в конце первого слова или в начале последующего;

б) указательные местоимения (напр., isa…! i…! ср. русс. : эээ..., этот...!);

в) междометия: uuu! vai! uime! (русс.: ой!);

г) частицы: ho! ki!, ara! hooda! (ср. русс.: дас! ннее!);

д) слова-филлеры: bicho! kaco! gesmis! (русск.: слыш...!);

е) фразеологические филлеры: shen k`har chemi batoni! ragha bevri gavagrdzelo! shen nu momikvdebi! (русс.: пятое, десятое! нуу, что ещё сказать! и т.д.);

ё) филлеры, характерные жаргону (в основном заимствованные из русского языка): imena! karoche! vabshche! (русс.: именно! короче! вообще!) и др.

ж) филлером может служить в письменном тексте – многоточие, а в устной речи – пауза, которые выражают только лишь молчание, а молчание, как известно, тоже может быть содержательным (как говорит – поёт: «молчание звенит…»).

Появление филлера в тексте имеет определённую психолингвистическую основу:

1. Когда человек, не зная как заполнить паузу и чтобы выиграть время, непрерывным потоком, певуче, произносит те или иные звуки (специфические для того или иного языка);

2. Когда говорящий пытается подобрать нужное слово и с пропевом произносит начальные звуки или звуки предполагаемого слова;

3. Когда говорящий пытается выбрать подходящее слово, удлиняя последний слог предыдущего слова;

4. Когда говорящий пытается использовать т.н. необременённую семантикой лексику для заполнения длинной паузы, чтобы придать разговору непринуждённость и продолжительность;

5. Когда в диалоге один из собеседников решает согласиться с или нет;

6. Когда используемые филлеры часто становятся характерными для определённой личности и превращаются в постоянный атрибут его разговорной речи (этим часто пользуются писатели, создавая колорит манеры разговора своих персонажей).

Именно так в грузинском языке сохранились многие филлеры, которые по сей день не потеряли связь со своим персонажем (напр., известны т.н. слова-филлеры “луарсабовские” (Луарсаб Таткаридзе – знаменитый персонаж рассказа Ильи Чавчавадзе «Человек ли он?!») или т.н. слова-филлеры Джако (персонажа романа Михаила Джавахишвили).

Филлеры постоянно появляются и исчезают. В наши дни, когда языковые контакты необычайно широки и интенсивны, появляются многие филлеры иноязычного происхождения. Однако, надо заметить, что при заимствовании иноязычных слов или звуковых элементов грузинская речевая практика им придаёт сильно изменённую звуковую фактуру.

Исследуемый нами материал показывает, что в грузинском языке филлеры могут проявиться сооветственно некоторым социальным группам, где они используются как внутригрупповые идентификаторы.

В современном обществе проблема изучения второго языка в некотором смысле тоже связана с процессом заполнения звуков. Заполнители появляются там, где языковая компетенция говорящего соприкасается с определёнными трудностями. В поисках подходящего слова говорящий не на родном языке обычно иностранном прононсом, протяжно произносит какой-то иноязычный звук, подсознательно имитируя компетентность в данном иностранном языке. Интересно, что заполнение филле-

ром речевой паузы в последнее время стало модным в речи молодых сотрудников грузинского телевиденья. К сожалению, объяснить это можно только тем, что речь современной журналистики обнищала. К филлерам чаще всего прибегают, чтобы «прикрыть оголённую фразу, хоть каким-то звуковым покрывалом».

Очень важно определение характера и роли филлеров в такой практичной сфере, как перевод (и машинный в том числе (компьютерный), поскольку они встречаются не только в устной речи, но и на письме. Кстати, надо заметить, что социальная функция филлеров в письменной речи также очень актуальна (напр., при толковании политических текстов). Наиболее интересной нам видится та условность, которую прекрасно использует компьютерный «язык», когда символы, содержащие в себе слова, своей грамматической безликостью стали похожими на филлеры (напр., Интернет создал такие условные експрессивные условности, как lol _ “хохот”; brb _ “скоро вернусь”; ttyl _ “поговорим позже” и т.д.). Это расширяет возможности филлеров в целом – от механического дробителя текста до дискурсного маркера.

Причины, обуславливающие появление филлеров (кроме социальных или социолингвистических), заключаются в процессах фонотактики и дискурсных особенностей грузинского языка, а также индивидуальности артикуляции говорящего и др. Поверхностностное отношение к данному вопросу выражено в грамматической безфункциональности филлеров, ибо по этой, на наш взгляд, ошибочной логике ни одна структура грамматики не считает их своим объектом исследования; они не включаются ни в фонетику, ни в морфологию, ни в синтаксис; т.е. филлеры полностью игнорированы, как составляющие текста.

Мы считаем, что филлеры отдельно (вне текста) лингвистически непременно должны изучаться, а текстуально – должны изучаться с позиции дискурса. С этой точки зрения филлеры представляют собой дискурсный маркер, ибо обозначают границу в диалоге (или в монологе) – границу специфическую, особенную для каждого языка.

Несмотря на то, что филлеры в основном используются в паузе для заполнения речевого дефицита (напр., заикание во время теле или радио интервью, во время политического выступления и дипломатического раута и под.) согласно статистике они составляют 20% от всех составляющих разговорного текста.

Современные научные исследования показывают, что такие речевые отклонения, которые не связаны с врождёнными речевыми дефектами, в тексте могут выражать эмоциональность и напряжённость. В грузинском есть фразеологизмы типа «от удивления раскрыл рот», « у него пропал язык», «не смог произнести слова», «искал слова», «онемел» и т.д. Ставится вопрос – что это за молчание?.. – полная тишина или тишина –филлер? молчание – или филлер? Думается, здесь мы имеем дело именно с филлерами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dressler, W. U. & Dziubalska-Kolaczyk, K. 1997. Contributions from the acquisition of Polish phonology and morphology to theoretical Linguistics. Language and its ecology: Essays in memory of Einar Haugen, ed. by S. Eliasson & E. H. Jahr. New York: Mouton de Gruyter. 379-399.
2. Dressler, W. U. & Karpf, A. 1995. The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition. Yearbook of Morphology 1994, ed. by G. Booij and J. v. Marle. 99- 122. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

3. Cameron, Deborah. 1995. Verbal Hygiene. London: Routledge.
4. Cameron, Deborah. 1999. “Discourse and Gender.” Lecture at New York University, Department of Linguistics. April 13, 1999.
5. Schiffrin, Deborah. 1987. Discourse Markers. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Maryam Bakht-Rofheart, Stefan Benus, Renée Blake, Sabrina Cooper, Meredith Josey, Erika Solyom, “I have three words for you...’: Whatever as a discourse marker”.
7. Ann Peters, Filler Syllables: What Is Their Status In Emerging Grammar? Department of Linguistics, University of Hawai’i, 1890 East-West Road, Rm 569. Honolulu, HI 96822, USA, Abstract.

УДК 821.161.1.09.

Попель-Махницки Вавжинец
(Познань, Польша)

РЕЦЕПЦИЯ НИКОЛАЯ КЛЮЕВА В ПОЛЬШЕ

Микола Клюєв – це поет, який з ідеологічних поглядів на 50 років був викреслений з літературного життя Радянського Союзу. Літературна критика Польщі також зацікавилася його творчістю тільки після 1988 року, після його реабілітації. Польські науковці стараються вивчати не тільки трагічну біографію поета, але все частіше аналізують його творчість.

Ключові слова: *Микола Клюєв, рецепція, польська літературна критика.*

Nikolai Klyuev is a poet who was crossed off the literary life of the Soviet Union for his ideological reasons for over fifty years. Polish literary criticism also became interested in his works only after 1988, when Klyuev was rehabilitated. Polish researchers slowly try to notice not only his tragic biography but also more often analyze his works.

Key words: *Nikolai Klyuev, reception, Polish literary criticism.*

«Спаси Россию, Иисус,
С сестрою, названною – Польшей!..»

Так в январе 1915 года в стихотворении «Ночь на Висле», реагируя творчески на события, продолжающейся на фронтах западной Европы I мировой войны, писал Николай Алексеевич Клюев. Приблизительно четыре года позже поэт Обонежья, будучи уже автором свыше трех с половиной сотни лирических произведений, во втором стихотворении из цикла «Песни утешения» громко заявил: «Стих мой – отлетные красные зяблики / Весть пронесут от Олонца до Кракова…».

Родившийся и воспитавшийся на далеком Севере европейской части России, крестьянский поэт чувствовал, что о его поэзии, пропитанной темами религиозного призвания, услышат не только у него на Родине. Он мечтал о том, чтобы своим поэтическим словом, несущим информацию-«весть» о ценностях народной, избяной, староверческой веры, попасть к широкому кругу читателей, с которыми сможет делиться возвышенной духовной символикой мировоззрения жителей северорусских деревень. Клюев на кануне революции 1917 года не думал еще о том, что его религиозные убеждения и провозглашаемая идеология приведут его на «типичную» для советских стандартов дорогу – дорогу собственной «Голгофы».

Безграничная, насыщенная религиозно-мистической духовностью вера в революцию, которую поэт воспринял как единственную возможность осуществления крестьянских чаяний о справедливом «пшеничном рае» и моральном возрождении России, очень быстро заставила его переоценить свои взгляды. Автор «Погорельщины» увидел в большевиках апокалипсического Антихриста, который стремился уничтожить не только деревню, но и всю страну. В действительности послереволюционного периода для Клюева места не нашлось. Арест, ссылка, очередной арест и приговор, который кончился в 1937 году расстрелом, вычеркнули знаменитого поэта и его творчество на несколько десятилетий из литературной жизни Советского Союза.

© *Попель-Махницки Вавжинец, 2008.*

Николай Клюев принадлежит к числу тех русских поэтов, о которых только в период перестройки М. Горбачева начали вновь громко говорить. Автора «Песни о Великой Матери» реабилитировали в 1988 году и только с тех пор можно говорить о том, что появились условия для повторного ознакомления читателя с творчеством олонецкого писателя, которому в последнее время литературная критика отдает принадлежавшее ему место в истории русской литературы.

В Польше творчество Клюева, пропитанное старообрядческой духовностью, с которой, несмотря на закодированную мистическую символику, вытекают универсальные христианские идеи, было почти неизвестно. Причина в том, что, так как и в Советском Союзе, поэзия Клюева была практически недоступной. Единственным известным, прежде всего в среде польских русистов изданием, которое по поводу своего выборочного отношения к творчеству автора «Избяных песен» не позволило на тщательный научный анализ, была, появившаяся в 1977 году в так называемой «Малой серии», книжка с поэзией Клюева [1]. Конечно, нельзя забывать о показавшемся в 1969 году в Мюнхене академическом двухтомнике Клюева [2], о котором Майкл Мейкин выразился, что он «почти 30 лет фактически повсеместно определял общий профиль творчества поэта» [3]. С этим мнением стоит согласиться, учитывая, однако, что к мюнхенскому изданию доступ был сильно ограничен как в Советском Союзе, так и в Польше.

Имея в виду выше упомянутые препятствия, необходимо подчеркнуть, что, несмотря на большую популярность, которой пользуется русская литература в Польше, клюевская библиография, к сожалению, малочисленная. Не будем здесь перечислять энциклопедических информаций о Клюеве, которые появились по-польски в печатном виде и в электронных ресурсах. Их количество довольно ограничено и в основном преобладают там сведения о творческих связях автора «Погорельщины» с Сергеем Есениным и другими представителями новокрестьянской поэзии, а также вспоминаются репрессии, которые стали участием трагической судьбы писателя Обонежья. В этих обозрениях не найдем ни одного перевода поэзии Клюева на польский язык и попытки литературно-критического анализа.

Надо заметить, что о Николае Клюеве начали в Польше писать, прежде всего, исследователи, занимающиеся творчеством Сергея Есенина. В 1973 году была издана книга Элвиры Ваталы и Виктора Ворошильского, посвященная жизнеописанию рязанского поэта [4]. В этой, имеющей форму беллетристического повествования биографии появились информации о переписке Клюева с Александром Блоком, о встрече олонецкого поэта с Есениным и Сергеем Городецким [4: 54-62], о совместной творческой работе крестьянских поэтов в группе «Краса» и «Страда» [4: 74-76]. Самым важным, нам кажется, является публикация в книге стихотворений Клюева по-польски. Читатель мог ознакомиться с переводом авторства Эдварда Холды и Ежи Литвинюка произведения «Оттого в глазах моих просинь,..», фрагмента поэмы «Четвертый Рим» и отрывка поминального «Плача о Сергее Есенине» [4: 79, 98, 534]. Книга Ваталы и Ворошильского не является научным трудом в прямом значении этого слова, поэтому не найдем в ней теоретической разработки аналитического характера. Тем не менее, благодаря этому изданию фамилия Николая Клюева помогла понять польским любителям творчества Есенина, какую роль сыграл писатель из Вытегры в жизни автора «Радуницы».

Возможность проникнуть в многоаспектное поэтическое пространство Клюева появилась в 1988 году, когда в популярном периодическом издательстве «Literatura na świecie» была опубликована в переводе Адама Поморского, известного знатока русской литературы, поэма «Погорельщина» [5: 115-153]. Труд Поморского за-

служивает внимания не только по поводу профессионально переведенного, стилистически сложного произведения вытегорского поэта. Переводчик добавочно пополнил свою работу подробными примечаниями к тексту, словарем местных, старинных и редко употребляемых слов, а также короткими биографическими информациями об авторе поэмы [5: 137-146; 147-151; 152-153].

Польский перевод «Погорельщины» встретился с положительной оценкой литературной критики, что позволяет назвать здесь имя Владислава Пиотровского, известного ученого-русиста, специалиста в области новокрестьянской поэзии, автора двух книг о Есенине и 9-ти статьей о Клюеве. Пиотровский без сомнений является предвестником, определившим направление в польском клюеведении.

В 1988 году есенинист решил провести обзор критической литературы 60-тых, 70-тых и первой половины 80-тых годов, касающейся аспекта творческих отношений Есенина и Клюева. Ученый подчеркнул, что преобладающие в научных исследованиях обвинения в адрес олонецкого поэта имели в основном не творческую, а историческую подоплеку [6: 107-116].

Очередной работой литературоведа является статья, посвященная группе новокрестьянских поэтов, которую возглавил именно Клюев. Пиотровский стараясь определить отношение деревенских стихотворцев к представителям городской интеллигентской литературы воспользовался фактами и оценками автора «Белой Индии», которые нашлись в его письмах к Блоку. Клюев, как подчеркивает исследователь, хотел чтобы его друзья свое деревенское происхождение, культурный статус и свое творчество рассматривали как большую ценность [7: 46-54].

Поэт из Вытегры сам хорошо понимал, что истинные ценности, состоящие из народного искусства, специфического фольклора, а также литературы раскола и сектантства – это настоящая сокровищница, которую надо ценить и беречь. Этот аспект поэтического творчества Клюева стал следующей темой исследований Пиотровского, который справедливо утверждает, что автор «Погорельщины» именно в этой поэме полностью определил собственную поэтическую систему и мир своих ценностей. Литературовед добавил, что: «динамически изменчивая действительность не проникала в этот мир» [8: 93-102, 101].

В 1995 году Владислав Пиотровский обратил внимание на автобиографические тексты Николая Клюева, а в частности на: «Гагарью судьбину», «Праотцев» и «Из записей 1919 года». Критик убеждает читателей в том, что проза олонецкого писателя не уступает его поэзии, а ее специфический стиль целенаправленно мистифицирует реальную клюевскую биографию [9: 59-69].

Эта тема была польским исследователем продолжена в написанной по-русски статье озаглавленной: «Николай Клюев. Мифологизация образа поэта» [10: 74-83].

На русском языке тоже вышеупомянутая статья-рецензия, посвященная польскому переводу «Погорельщины» [11: 65-73]. В обсуждаемой работе знаток творчества Клюева начертил историю возникновения поэмы, обращая внимание на то, что вместе с такими произведениями как: «Мать-Суббота», «Деревня» и «Заозерье», являющимися генезисом «Погорельщины», установилась не только литературная, но и политическая борьба поэта Обонежья, которая привела к непосредственным репрессиям [11: 66]. Оценивая польский вариант поэмы, литературовед констатирует, что всю «сложность и колоритность, всю специфику языка «Погорельщины» переводчик передал добротно, с филологической тщательностью, без вызывающих раздражение ошибок» [11: 71].

Интересной работой Пиотровского является анализ «Избяных песен» Клюева – поминального цикла посвященного умершей в 1913 году матери поэта.

Сравнивая этот цикл с элегичными стихотворениями польского поэта Яна Кохановского, литературовед подчеркивает, что раньше в русской поэзии не было той меры траурных произведений, в которых эмоциональная боль, вызванная смертью близкого человека, соединялась бы с экзистенциальной рефлексией [12: 147-153].

Последние две статьи польского знатока творчества Клюева вновь затронули проблему истории жизни вытегорского поэта, с попыткой выяснения аспекта «сказочности» клюевской биографии [13: 120-128] и драматургических, режиссерских и актерских увлечений автора «Заозерья» [14: 132-141].

Продолжая обзор польской литературной критики, нельзя обойти молчанием трудов Ежи Шокальского, который является членом, возникшей в 1990 году в Киеве, в Университете им. Тараса Шевченко группы исследователей творчества Николая Клюева. Большой опорой для ученых стал Интернет, благодаря которому был создан сайт, где в электронной версии появились произведения Клюева, богатая галерея, информации о культурных мероприятиях, научных конференциях и, самое важное – многочисленные литературно-критические работы посвященные творчеству олонецкого писателя [15].

Ежи Шокальски – известный в Польше есенинист и автор книги «Czas w poezji Sergiusza Jesienina», свой первый обзор о Клюеве опубликовал в 1997 году в популярном пособии для студентов русистики. Читатель встречается там с информациями, прежде всего пропедевтического характера, приближающими имя российского поэта [16: 187-189].

Анализу поэзии Клюева литературовед посвятил две статьи. В первой он занялся проблемой религиозности поэта, вытекающей из старообрядчества и хлыстовства, уделяя особого внимания аспекту неповторимой клюевской «ангелологии» [17: 67-80]. Вторая статья говорит об апокалипсических мотивах в творчестве автора «Соловков». Исследователь обращает здесь внимание на народную веру, в которой отразились влияния не только «Священного Писания», но также «реликты древних дохристианских традиций» [18: 108-118].

Имя Николая Клюева практически отсутствует на польских сайтах в Интернете (за исключением электронных энциклопедий). Недавно появились в электронном виде фрагменты книги «Dziennik Północny» Марюша Вилка, который путешествовал по северной России, а затем несколько лет жил на Онеге. В своей книге польский журналист-эссеист, описывая Олонецкую губернию, упомянул автора «Погорельщины», подчеркивая, что этот загадочный поэт, являющийся самым большим пантеистом от времен Тютчева, своей поэзией воздвиг памятник деревенской, русской избе. В своих воспоминаниях Вилк говорит, что, пребывая на Севере, ему случалось очень часто чувствовать «душу Клюева» [19].

Заканчивая этот краткий обзор польских клюеведческих работ, следует добавить, что поэзия Николая Клюева находится в центре внимания автора настоящего доклада, который опубликовал три статьи [20; 21; 22] и первую в Польше, изданную в 2008 году, книгу монографического характера о творчестве этого уникального поэта с дальнего русского Севера[23].

Подводя итоги надо надеяться, что возродившаяся поэзия религиозного призвания Клюева и его имя, которое с полной ответственностью можно сейчас причислить к числу самых знаменитых представителей серебряного века, станут темами научных исследований, пополняя все еще скромную библиографию в Польше.

ЛИТЕРАТУРА

1. Клюев Н. Стихотворения и поэмы. Вступительная статья В. Г. Базанова. Составление, подготовка текста и примечания Л. К. Шевцовой. – Л.: Советский писатель, 1977. – 559 с.
2. Клюев Н. Собрание сочинений в 2 т. Общ. ред. Г. П. Струве и Б. А. Филиппова. Вступительные статьи Бориса Филиппова и Гордона Мак Вэея. – Мюнхен: Неймanис, 1969. – 570+501 с.
3. Мейкин Майкл. Британский первооткрыватель позднего Клюева. Сокращенный вариант статьи опубликован в: // Красное знамя. – 26. 06. 2001. – Эл. ресурс: http://kluev.org.ua.collegium/maiken.htm
4. Watała E., Woroszylski W. Życie Sergiusza Jesienina. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973. – 564 c.
5. Klujew Nikołaj. Pogorzelizna. Przekład, przypisy i słowniczek Adam Pomorski // Literatura na świecie. – Warszawa. – 1988. – № 3 (200). – C. 115-153.
6. Piotrowski Władysław. Jesienin a Klujew. Specyficzny aspekt literaturoznawczej recepcji ostatniego dwudziestopięciolecia // Współczesna literatura radziecka. Z perspektywy trzydziestolecia (1956-1986). – Под ред. G. Porębiny. – Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze. – Katowice: Uniwersytet Śląski. – 1988. – T.12. – C. 107-116.
7. Piotrowski Władysław. Rosyjscy poeci nowochłopscy wobec literatury „pańskiej” // Literatura rosyjska wobec modernizmu i awangardyzmu. – Под ред. B. Stempczyńskiej. – Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze. – Katowice: Uniwersytet Śląski. – 1992. – T.16. – C. 46-54.
8. Piotrowski Władysław. Tło kulturowe poetyckich afirmacji i negacji Nikołaja Klujewa // Uniwersalizm w literaturze rosyjskiej. – Под ред. P. Fasta. – Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze. – Katowice: Uniwersytet Śląski. – 1992. – T.17. – C. 93-102.
9. Piotrowski Władysław. Teksty autobiograficzne Nikołaja Klujewa // Czas wielkiej przemiany. Studia o literaturze rosyjskiej XX wieku. – Общ. ред. P. Fasta i A. Skotnickiej-Maj. – Katowice, 1995. – C. 59– 69.
10. Пиотровский Владислав. Николай Клюев. Мифологизация образа поэта // Literatura rosyjska w nowych interpretacjach. – Под ред. H. Mazurek-Wity. – Katowice: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. – 1995. – № 1539. – C. 74-83.
11. Пиотровский Владислав. Поэма Николая Клюева «Погорельщина» и ее польский перевод // Pisarze nowi, zapomniani i odkrywani na nowo. – Общ. ред. P. Fasta i A. Skotnickiej-Maj. – Katowice: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. – 1996. – № 613. – C. 65-73.
12. Piotrowski Władysław. Unikatowy cykl trenologiczny poezji rosyjskiej: „Избяные песни” Nikołaja Klujewa // Słowianie Wschodni. Duchowość. Mentalność. Kultura. – Общ. ред. A. Raźny i D. Piwowarskiej, Kraków, 1997. – C. 147-153.
13. Piotrowski Władysław. Bajeczna wersja życiorysu Nikołaja Klujewa // Literatura rosyjska przełomu XIX i XX wieku. – Под ред. I. Fijałkowskiej-Janiak. – Gdańsk, 1998. – C. 120-128.
14. Пиотровский Владислав. Николай Клюев как драматург, режиссер и актер // Dramat rosyjski. Klasyka i współczesność. – Под ред. H. Mazurek. – Katowice: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. – 2000. – № 1895. – C. 132-141.
15. Сайт киевской группы исследователей творчества Николая Клюева «Клюевослов». – Эл. ресурс: http://kluev.org.ua

16. Szokalski Jerzy. Poezja czasu próby // Historia literatury rosyjskiej XX wieku. – Под ред. Andrzeja Drawicza. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. – 1997. – С. 187-189.
17. Szokalski Jerzy. Огненный ангел или: не верьте, что бесы крылаты (Из наблюдений над поэтикой Николая Клюева) // Studia Litteraria Polono-Slavica. – Warszawa. – 1999. – Т. 3. – С. 67-80.
18. Шокальски Ежи. По все стороны светопреставления. К вопросу об апокалипсических мотивах в творчестве Николая Клюева // Славянские чтения II. – Даугавпилсский центр русской культуры (Дом Калистратова). – Даугавпилс-Резекне. – 2002. – С. 108-118. – Эл. ресурс: http://kluev.org.ua/collegium/shokalsky.htm.
19. Wilk Mariusz. Dziennik Pyinocny. Lato z Klujewem // Plus minus. – 2006. – Эл. ресурс: http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/plus_minus_060211/plus_minus_a_4.htm
20. Popiel-Machnicki Wawrzyniec. Inspiracje rosyjskich poetów kolorystów (G. Dzierïawin, F. Tiutczew, K. Balmont, A. Bieły, N. Klujew, S. Jesienin) // Acta Neophilologica. – Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. – 1999. – T. I. – C. 128-134.
21. Попель-Махницки Вавжинец. Библейские мотивы в поэзии Сергея Есенина и Николая Клюева // Библейские мотивы в русской культуре и литературе. – Под ред. Ч. Андрушко. – Познань, 2000. – С. 53-59.
22. Popiel-Machnicki Wawrzyniec. Rosja swoja i cudza w twórczości Nikołaja Klujewa // Swoje i cudze. Kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach siowiańskich. Siowiacszczyzna Wschodnia. – Общ. ред. Cz. Andruszki i B. Zielicskiego. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. – 2005. – T. 2. – C. 57-66.
23. Popiel-Machnicki Wawrzyniec. Nikołaj Klujew: poezja religijnego posłannictwa. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008. – 294c.

УДК

Смирнова О. А., Золина Д. М.
(Нижний Новгород, Россия)

ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК КАК ФАКТОР РАСПРОСТРАНЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ВЛИЯНИЯ В МИРЕ (на примере Канады, Ближнего Востока и Азии)

С давних пор языковая политика Франции является и составной частью внешней политики государства. В XVIII-XIX вв. французский язык становится дипломатическим языком Европы – единственным в международной документации (до этого времени эту функцию выполнял латинский язык). Французский язык становится обязательным в дипломатической переписке в России (с 1800 г.), в Пруссии (с 1862 г.). Роль дипломатического языка французский выполняет в течение двух столетий, вплоть до начала XX в. Портсмутский договор (1906 г.), завершивший русско-японскую войну, и Версальский договор (1919 г.) между Германией и ее противниками в первой мировой войне, странами Антанты составляются уже на двух языках – французской и английском [1]. В 20-30е годы дипломатический корпус по традиции еще

© *Смирнова О. А., Золина Д. М., 2008.*

сохраняет французский язык как средство международного общения. Однако после второй мировой войны обстановка меняется, и на конференции в Сан-Франциско (1945 г.) он объявляется одним из пяти официальных языков ООН.

Современная языковая политика во Франции развивается по трем направлениям: во Франции, в Европе и в международном плане. Наибольший интерес представляет рассмотрение развития французского языка на международной арене, так как одним из основных его отличий является именно тот факт, что он представлен на всех пяти континентах.

Французский язык на американском континенте оказался оторван от своей родины (культурное влияние Франции окончилось в XVIII в.) и стал развиваться самостоятельным путем.

Освоение Канады французами (тогда её называли Новой Францией (La Nouvelle France) велось в течение XVI-XVIII вв. В 1608 г. был основан г. Квебек. В 1663 г. территория Новой Франции была официально объявлена владением Французского королевства. Война за независимость Америки (1774-1776 гг.) привела к изменению политической атмосферы в Канаде и повлекла ряд перемен в устройстве страны. Начался приток в Канаду новых переселенцев английского происхождения. Меняется соотношение между франкоязычным и англоязычным населением. Верхушка франкоязычного общества уехала в метрополию, а оставшиеся поселенцы оказались перед перспективой раствориться в англоязычном окружении. Тогда церковь взяла на себя роль посредника между франкоязычным населением и английской администрацией. Церковь же и возглавила обучение на французском языке [2].

Франкоканадцы – одна из самых обособленных групп страны. Они мало смешиваются с представителями других этносов и сами с трудом подвергаются ассимиляции. Об этом свидетельствует, в частности, слабое распространение у них смешанных браков и стойкое сохранение французского языка.

На сегодня в штате Квебек находятся центры французской политической и общественной жизни, науки и просвещения, литературы и искусства. На французском языке выходят 180 периодических изданий. В Монреале находится Канадско-французская академия, основанная в 1944 г. Её официальная задача – служить сохранению и развитию французского языка и франко-канадской культуры. В Квебеке при Университете Лаваля ведет свою работу Общество французского языка в Канаде (основано в 1902 г.) [3].

Среди жителей Канады распространено двуязычие. Однако оно носит односторонний характер, смысл которого заключается в том, что для ассимиляции на территории Канады, за исключением Квебека, необходимо знание английского языка, поэтому жители Квебека гораздо чаще являются двуязычными.

В 1969 г. Федеральное правительство принимает специальный закон, впервые устанавливающий правомерность французского и английского языков в любой сфере. Все министерства, ведомства и службы переводятся на двуязычную основу. Для тех государственных чиновников, которые не знали французского языка, был поставлен срок для его изучения.

30 июля 1974 года парламент Квебека принял закон №22, согласно которому французский язык становился единственным языком провинции Квебек. Следует заметить, что это не означало введения там «одноязычия». Закон был направлен на превращение Квебека в двуязычную провинцию с господствующим положением французского языка [4].

С целью содействия превращению французского языка в рабочий язык предусматривалось проведение специальных «программ офранцуживания» на частных

торговых, финансовых и промышленных предприятиях. Только удостоверение о наличии такой программы давало фирме право на правительственные субсидии и позволяло заключать с ней контракты. Практическое осуществление «программ офранцуживания», выдачи соответствующих удостоверений и контроль за проведением в жизнь закона возлагались на специально созданный административный аппарат – Rйgie de la langue franзaise. Департамент французского языка разработал специальную методику анализа языковой ситуации на предприятиях общественного пользования. После проведения по этой методике анализа языковой ситуации на конкретном предприятии он вырабатывал соответствующую конкретную «программу офранцуживания» (включающую обучение на специальных курсах французского языка, перевод технических и других текстов и др.).

Языком обучения в государственных школах Квебека объявлялся французский, хотя для англоязычных детей сохранялись школы с английским языком обучения. Вместе с тем закон предусматривал направление основного потока детей иммигрантов – не англофонов во французские школы. Дети родителей, выразивших желание учить их в английской школе, подвергались проверке на знание английского языка. Если знания оказывались недостаточными, дети должны были подчиниться общему правилу и получать образование на французском языке.

В Конституцию 1980 г. включается положение о равенстве двух языков в Канаде и закрепляется право франкоканадцев на получение образования на родном языке вне зависимости от места жительства [5].

Однако это не решило языковую проблему Квебека. В провинции сложилось неравномерное использование языков: большинство населения штата – французское (80%), а языком финансов, промышленности, технологии являлся английский. В связи с этим правительство штата Квебек приняло ряд мер по защите языка и культуры франкоязычного населения. В 1974 г. был принят закон, согласно которому официальным языком штата являлся французский. Таким образом, французский язык получает преимущественное право использования в административных и юридических документах, в сфере обслуживания, торговле, промышленности, медицине. Управление по французскому языку уполномочено разрабатывать программы по франсизации промышленных предприятий и культурных учреждений. Специальная комиссия осуществляет контроль над выполнением этих программ, она ведет наблюдение за использованием французского языка в производственном процессе, инструкциях, каталогах, рекламе, употреблением терминологии на французском языке. Данью уважения к стойкости франкоканадцев является решение ЮНЕСКО о признании г. Квебека достоянием мировой культуры (1987 г.).

Следующий регион, представляющий интерес для рассмотрения, – Ближний восток. Распространение французского языка в регионе связано прежде всего с колонизационными процессами, проходящими на протяжении долгого времени. Основными французскими колониями в регионе были Ливан и Сирия. Несмотря на сложившееся мнение, французский язык присутствовал на территории Ливана еще до французского мандата. В 17 веке Франция помогала развитию школ в Ливане. В 1748 году впервые было начато обучение на французском языке, сегодня более 4000 школьников изучают французский язык [6]. Затем начинается создание высших учебных заведений, первый франкофонный университет был также создан в Бейруте. Таким образом, еще до установления французского мандата в 1920-х гг., полученного французским руководством от Лиги Наций и Совета Антанты, французский язык получил свое распространение на территории Ливана. Необходимо отметить, что и после получения страной независимости изучение

на французском языке не было прекращено. В Ливане французский язык – официальный язык и главный диалект, на котором преимущественно разговаривают – ливанский французский или французский язык Ливана.

Иная ситуация сложилась в Сирии. После получения независимости в 50-е годы правительством было принято решение о национализации учебных заведений и прекращение обучения в них на иностранных языках. Французский язык начал терять свои позиции. Во время Холодной войны Сирия находилась в сфере влияния Советского Союза, затем после ее окончания наибольшее распространение получил английский язык. Таким образом, на начало 2000 года английский язык изучали 82 % учащихся, что составило 1.497.971 человек, а французский изучали 18% – 272.462 учащихся [7]. Но в 2001 году были приняты совместные двусторонние решения об изучении французского языка в стране, после чего во всех учебных заведениях вводилось изучение двух иностранных языков: английского и французского, были приняты решения об усилении сотрудничества по студенческому обмену и предоставлению стипендий для изучения языка. После чего отмечается рост изучающих французский язык, но в целом число изучающих французский значительно меньше тех, кто учит английский.

В Южной Азии французский язык также довольно популярен, хотя и имеет статус лишь иностранного языка, несмотря на то, что там также находятся бывшие французские колонии. Его изучают в южных провинциях Индии, а начиная с 1990-х годов в крупных городах Лаоса, Камбоджи и Вьетнама.

Вьетнам наиболее крупная французская колония в регионе. Несмотря на этот факт, французский язык, как отмечают эксперты, вынужден вести борьбу за выживание в этой стране. Согласно данным французский язык изучают около 500.000 человек из 82 миллионов жителей, что составляет 0,6% населения [8]. Такое положение сложилось по весьма объективным историческим причинам. Во время периода, когда Вьетнам находился под контролем Франции, французский язык развивался лишь в высшем обществе, таким образом, в 1942 году менее 70.000 человек изучали французский язык, что составляло 0,6% населения [9]. Такие показатели говорили о том, что, конечно, французский язык способствовал и служил для развития взаимоотношений между странами, но не являлся средством влияния в стране. Именно поэтому во время войны за независимость французский окончательно утратил свои позиции: на севере страны коммунистический режим запретил его изучение, как языка оккупантов, а на юге французский оказался неспособным противостоять влиянию американцев. Позднее после 1975 года просоветское правительство приветствовало изучение языков Восточной Европы. Сегодня основные инвесторы Вьетнама это Китай, Япония и Южная Корея, поэтому именно эти языки занимают первые места по изучаемости, затем идет английский необходимый сегодня для интеграции в мировое сообщество. Тем не менее, в последнее время отмечается рост изучающих французский язык, связано это, прежде всего с действиями, проводимыми Международной Организацией Франкофонии, которая всячески старается усилить значение языка в регионе, реализуя различные программы по финансированию процесса обучения, выдавая различные стипендии и гранты.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что современная языковая политика Франции имеет свои исторические корни. Конечно, французское руководство всегда рассматривало, и продолжает рассматривать культурное и лингвистическое влияние как фактор, способствующий усилению политического влияния страны на международной арене. Вполне естественно, что

Франция использует лингвистический фактор для реализации иных, прежде всего геополитических целей. Французское руководство кровно заинтересовано в распространении французского языка за пределами страны, придания ему юридического статуса в других государствах и международных организациях, увеличении числа государств, где изучают французский язык. Политическое строительство французского государства неразрывно связано с борьбой за французский язык. Франция является единственной страной в мире, издавшей наибольшее количество юридических актов, касающихся лингвистической политики.

Влияние и значение французского языка в трех рассматриваемых нами регионах различно, но объединяет их то, что его распространение началось в период освоения новых территорий, процессов колонизации. В последствии, после получения независимости указанными государствами, судьба языка сложилась по-разному: в Канаде он смог укрепится, и получить статус официального, а в странах Ближнего Востока и Вьетнаме утратил свои позиции. Тем не менее, в последнее время наблюдается увеличение числа изучающих язык именно на Ближнем востоке и в Юго-восточной Азии [10]:

Европа	Америка	Африка, Ближний Восток	Азия	Океания	всего
– 13,6 %	-9,6 %	+ 61,9 %	+ 48,8 %	+ 28,8 %	+ 29 %

Таким образом, распространение языка в мире напрямую зависит от того, какое место страна занимает на международной арене. Поскольку сегодня мы можем наблюдать усиление экономических и политических связей Франции со странами указанных регионов, то это способствует продвижению французского влияния и французскому присутствию в регионах, что является одним из основных направлений культурной дипломатии Франции.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Giblin, B.Géopolitique de la langue française// http://www.herodote.org/article.php3?id_article=286#sommaire_2
2. Ахонина В. С. Двуязычие в Канаде/ В. С. Ахонина/ США-Канада. Экономика-политика-культура.– 2002.– № 11.–С.111.
3. Там же
4. Гак В. Г., Домашнев А. И., Жлуктенко Ю. А. Межъязыковые отношения и языковая политика. – К.: Наукова думка. – 1988. – С.80.
5. Смирнова О. А. Лингвокультурная политика современной Франции и франкоговорящих стран /Смирнова О. А./ Н. Новгород, 2006, с.107
6. Interview du ambassadeur du Liban à l'Unesco, Antoine Jemha au mensuel «La Revue du Liban» //http://www.presse-francophone.org/francophonie/francophonie_sommet9entretien.htm
7. Там же
8. NGUYEN XUAN Tu Huyen Des villages d'Astérix en Asie-Pacifique// http://www.fdlm.org/fle/article/331/asie.php
9. VietNam: la francophonie en péril ?// http://www.languefrancaise.net/news/index.php?id_news=186
10. Ministère des Affaires étrangères/ www.diplomatie.gouv.fr/

УДК: 342. 725: 372.461

Юнак В. Г.
(Київ, Україна)

КУЛЬТУРА БОЛГАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті висвітлюються питання, що для розуміння особливостей історії культури України важливим є вивчення культурного розвитку болгарської спільноти південної України як і інших меншин нашої держави. Джерельну базу дослідження становлять матеріали Архівів України та Болгарії, наукові розвідки українських, російських і болгарських науковців, збірки і довідники, матеріали періодики. Досліджуються традиції та тенденції розвитку культури болгарської спільноти Півдня України 90-х рр. XX ст.

Ключові слова: *культура болгарської спільноти, традиції, тенденції розвитку.*

В статье речь идет о том, что для понимания особенностей истории культуры Украины важным является изучение культурного развития болгарского сообщества южной Украины как и других меньшинств нашего государства. Базу источников исследования составляют материалы Архивов Украины и Болгарии, научные разведки украинских, русских и болгарских научных работников, сборники и справочники, материалы периодики. Рассматриваются традиции и тенденции развития культуры болгарского сообщества Юга Украины 90-х гг. XX в.

Ключевые слова: *культура болгарского сообщества, традиции, тенденции развития.*

The article tells that for understanding the peculiarities of Ukrainian historical culture, it is very important to learn the cultural development of Bulgarian society of the Southern Ukraine and other minorities in our state. The issues research basis from the Ukrainian and Bulgarian Archive materials scientific discoveries of the Ukrainian, Russian and Bulgarian scientists, collections and reference books mass-media materials. The traditions and tendencies in the development of the Southern Ukraine, Bulgarian society culture of the 90-th XX century are considered.

Key words: *Bulgarian society culture, traditions, tendencies of development.*

Україна є багатонаціональною державою. Її культурна розмаїтість формувалася протягом багатьох століть під впливом різних чинників: довкілля, господарської діяльності, міграцій, колонізації, державної політики тощо. Ось чому для розуміння особливостей історії культури України важливим є вивчення культурного розвитку болгарської спільноти південної України як і інших меншин нашої держави.

Болгари південної України – це структурована культурна єдність, що має спільну історичну, культурну, ідеологічну долю. І тому загальне національне відродження в Україні, відновлення історичної пам'яті спричинили зростання інтересу до історії, сучасного життя етнічних спільнот, які населяють Південь України, їхньої суспільної діяльності, надбань у галузі економіки, науки, культури, мистецтв, літератури, освіти, загалом до тенденцій розвитку їхньої культури в цілому.

Духовний світ болгарського народу знайшов відображення у великій кількості вітчизняних та зарубіжних публікацій. Своєрідність духовної культури через традиційні звичаї, народну обрядовість, релігійні уявлення, норми виховання та есте-

© Юнак В. Г., 2008.

тизацію побуту знаходимо у працях болгарських науковців І. Титорова, В. Дяковича, Н. Скойкова, Р. Радкової та ін. Вітчизняні дослідники більшу увагу зосереджують на такому підрозділі духовної культури болгар, як обрядовий фольклор.

На жаль, зазначені публікації не дають вичерпного уявлення про традиції та тенденції розвитку культури болгар південної України 90-их рр. XX ст. Назріла потреба у комплексній розробці історико-культурних проблем болгарської спільноти Півдня України, що і спонукало автора зосередити увагу на обраній темі дослідження „Культура болгарської спільноти Півдня України: тенденції розвитку."

Хронологічні межі дослідження – 90-ті рр. XX ст., які відзначаються тим, що в цей період внаслідок радикальної зміни соціально-політичної ситуації в Україні було започатковано відродження та формування нових цінностей і норм суспільного життя. Саме в цей період починають відроджуватися також культури національних меншин в Україні, зокрема болгарської.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Архівів України та Болгарії, наукові розвідки українських, російських і болгарських науковців, збірки і довідники, матеріали періодики.

Методи дослідження зумовлені специфікою наукового аналізу його предмету і ґрунтуються на засадах сучасної методології соціально-гуманітарного пізнання. Вони спираються на принципи історизму, науковості та об'єктивності. У дослідженні застосовуються проблемно-хронологічний, конкретно-історичний, історико-порівняльний, історико-генетичний, аналітичний та описовий методи.

Метою дослідження є визначення традицій та тенденцій розвитку культури болгарської спільноти Півдня України 90-х рр. XX ст.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

• з'ясувати соціально-історичні передумови формування болгарської спільноти в Україні;
• визначити історичні особливості болгарсько-українського спілкування;
• відстежити еволюцію національних традицій у побуті болгарської спільноти;
• проаналізувати особливості художньої творчості болгарської діаспори в Україні;
• виявити стан науки та освіти українських болгар.

Об'єктом дослідження є культура болгарської спільноти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у підготовці загальних та спеціальних навчальних курсів: „Історія української культури", „Теорія та історія культури", „Історія болгарської культури" тощо.

У вітчизняних та зарубіжних наукових розробках виділяються три періоди дослідження проблеми: дореволюційний (1839–1917), радянський (друга половина 40-х – 80-ті рр. XX ст.), новітній (1991–сучасність).

Передумови дослідження болгарської спільноти сформувалися у межах вивчення історії і культури слов'янських народів в російській суспільній думці кінця XIX ст. Перші наукові розробки носять етнографічний характер і стосуються вивчення звичаїв, традицій, життєвого устрою кримських болгар (П. Матвєєв, П. Задерацький) [1:93; 2:159–164]. Перше ґрунтовне дослідження історії становлення болгарської спільноти належить А. Скальковському „Болгарські колонії в Бессарабії та Новоросійському краї" (1848 р.) [3(1:257–273)]. Ця робота вміщує не лише етнографічні описи життєдіяльності болгарської спільноти, а в ній подається статистичний, історичний та соціальний аналіз особливостей формування болгарських громад на Півдні України.

Значну роль у вивченні історії, археології, етнографії Півдня України відіграло Одеське товариство історії і давностей (1839 р.). На сторінках „Записок" цьо-

го товариства з'являлись публікації про переселення, чисельність і побут болгар Північного Причорномор'я у XVIII ст. Це праці К. Смольянінова, М. Мурзакевича, А. Лєбєдінцева, А. Защук, А. Клаус, В. Яструбова та ін. [4]. З метою отримання антропологічних та археологічних даних з Півдня України в цей період організуються наукові експедиції (О. Гінкулов, Н. Державін) [5(16:3); 6].

У міжвоєнний період дослідження болгарської спільноти практично не проводилося внаслідок ідеологічного тиску.

Другу половину 40-х – 80-ті рр. XX ст. можна охарактеризувати як перехідний період у розробці проблеми. Реанімація у роки Великої Вітчизняної війни радянським керівництвом ідеї єдності всіх слов'янських народів дала новий поштовх розвиткові славістичних, у тому числі й болгаристичних досліджень, причому головний наголос робився на вивчення причин переселення, умов розміщення болгар на нових землях, внеску їх у культурний розвиток краю.

У центрі уваги Інституту слов'янознавства АН СРСР, керованого академіком С. Бернштейном, були проблеми, пов'язані з вивченням мови болгарської діаспори, а також історичні аспекти переселення болгар. Провідне місце серед дослідників побуту болгарських колоністів посідають вчені: С. Сидельников, М. Цапенко, І. Євсєєв, Д. Косєв, Ф. Гольдін, В. Чорний, Н. Шумада, А. Ровняков, О. Хаджиніколова та ін.

Стосовно болгарських дослідників, то з середини 40-х до кінця 70-х рр. XX ст. вони не досліджували історію своїх співвітчизників, які проживали на південноукраїнських землях. На початку 80-х рр. одним з перших, хто звернув увагу на проблему переселення болгар у Новоросію в XVIII – першій половині XIX ст., був С. Дойнов [7:290–312].

Протягом досить тривалого проміжку часу болгарські дослідники не торкалися проблеми історії своїх співвітчизників на південноукраїнських землях. Лише побіжно їх згадав в історико-етнографічному нарисі М.Гавазов на сторінках журналу „Българската етнография" [8 (2:37–41)].

Політична лібералізація, що розпочалася у другій половині 80-х рр. XX ст., та пізніші радикальні суспільні перетворення корегують орієнтири у вивченні національних культур, проте аналітичний етап вивчення національної історії та традиційної народної культури болгар Півдня України ще не проявився в усіх основних рисах.

Нові засади українсько-болгарських взаємин, що виникли за часів відходу від тоталітаризму та чергової зміни світоглядних та ідеологічних орієнтирів, призвели до активізації громадського та культурного життя болгарської діаспори, а в Болгарії спричинили зростання зацікавленості до проблем українських болгар Півдня України. Воно характеризується не тільки кількісним зростанням, але, що важливіше, якісними зрушеннями в розробці цілої низки питань, пов'язаних із вивченням національної історії та культури болгар. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують роботи Ю. Іванової, В. Кабузана, Л. Маркової, В. Наулка та ін. [9:3–11; 10; 11:72–83; 12; 13; 14:33–67].

Новітній період (1991 – сучасність) можна охарактеризувати як аналітичний щодо вивчення проблеми. Логічним продовженням ідей, започаткованих в науковій розробці даної теми в умовах перебудови, стала українська історіографія періоду незалежності. На відміну від попередніх епох, вона, з одного боку, розвивалася в умовах демократії, політичного плюралізму та відсутності ідеологічної монополії з боку партійного керівництва, а, з іншого, формувалася за умов існування незалежної України, яка стала самостійним суб'єктом світового співтовариства, а

значить отримала можливість з позицій державності та власної доцільності осмислити національну складову свого розвитку в історичному аспекті. Пік осмислення даної проблеми, де важливу роль відіграв журнал „Віче", припадає на першу половину 90-х рр. XX ст. Саме в цьому виданні, а також в „Українському історичному журналі", часопису „Політика і час" [15(5:47)] та інших була опублікована низка проблемних статей, що стосувалися міжнаціональних відносин, історії та сучасного становища титульної нації та представників національних меншин, серед них і болгарської.

Розгортання процесу формування південної України, як нової частини території українського народу, пов'язується із заселенням та господарським освоєнням регіону, яке почалося після приєднання його до Росії наприкінці XVIII ст. Своєрідність його полягала у прикордонному положенні краю, великій кількості вільних земель, а також у національному та соціальному складі населення. Заселення й господарське освоєння Півдня відбувалося значно швидше, ніж в центральних районах країни.

Спочатку процес освоєння території південної України болгарськими колоністами був обумовлений геополітичними, геоетнічними, етнонаціональними чинниками, пізніше – соціоекономічними та політичними причинами.

У статті наголошується, що Україна, будучи одним із важливих геоетнічних центрів, сприяла зародженню та розвитку багатьох народів. Через її землі прокочувалися хвилі Великого переселення народів: гунів і аварів (IV–IX ст.), „аспарухових болгар" на Балкани (VII ст.), угрів-мадярів у Дунайську низовину (IX ст.), норвезьких вікінгів (IX–X ст.), татаро-монголів (XIII ст.). Сучасні українські болгари в основній масі є нащадками болгарських колоністів, які переселилися в Україну в XVIII–XI ст. і створили тут свої колонії. Упродовж понад півтора століття ці колонії сформувались у відносно стійкий у територіальному і культурному плані соціальний ареал.

В Середні віки головною причиною еміграції частини болгарського народу в сусідні країни, у тому числі й у Російську імперію, було османське ярмо, а специфічними причинами, що викликали великі переселенські хвилі, були російсько-турецькі війни та інші чинники політичної і соціальної нестабільності.

З середини XVIII ст. Російська імперія починає вести активну зовнішню політику в боротьбі з Османською імперією за південні землі України. Наслідком цієї політики стала російсько-турецька війна 1768–1774 рр., яка викликала найзначнішу хвилю еміграції балканських народів. Ця еміграція носила політичний характер. Набутий високий темп переселення зберігся до кінця 20-х рр. XIX ст. Причорномор'я надовго стає основним районом заселення й колонізації Росії.

З самого початку заселення, як підкреслюється у науковому дослідженні, носило як стихійний, так і організований характер. На нові землі заселялись державні селяни, іноземні колоністи, поселенці, котрі відбували державні повинності, відставні військовослужбовці. Болгарській колонізації сприяла політика російської влади, яка гарантувала переселенцям надання всіляких пільг.

Соціокультурний та правовий статус болгар визначила реформа 1871 р., згідно з якою чужоземці зрівнювалися в правах з корінним населенням імперії. Головним досягненням політики забезпечення прав національних меншин була організація в Україні окремих національних районів, зокрема болгарських. Національні територіальні об'єднання дали змогу створити органи влади з представників певної національності, вести правочинство їх рідною мовою, розвивати національну культуру. Всі ці заходи зміцнювали національну свідомість, запобігали асиміляції.

Підвищенню культурно-освітнього рівня болгар значною мірою сприяли Одеське настоятельство і Кишинівське товариство з поширення писемності. Їх кошти, одержувані за рахунок пожертвувань, витрачалися на видання болгарської літератури і підручників, що їх постачали церквам і школам, у тому числі у Болгарію, на виплату стипендій і надання матеріальної допомоги болгарам, які навчалися в світських і духовних навчальних закладах Росії.

Після 1917 року політика радянського уряду сприяла культурно-освітньому розвиткові болгарської спільноти. Позитивним чинником стало переведення майже всіх шкіл, що знаходилися в місцях компактного проживання болгар, на болгарську мову навчання, а також збільшення їх кількості. Створювалися сприятливі умови для здобуття освіти бідняками.

Радянська влада надавала важливе значення культурно-просвітній роботі серед національних меншин, перш за все, з пропагандистською метою. У середині 20-х років XX ст. у болгарських національних районах Півдня України функціонували 1 клуб, 19 сільбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек. Тобто майже кожне село мало сільбуд або хату-читальню.

Піднесенню культурно-освітнього рівня болгарського населення України багато уваги приділяли болгарські сектори Всеукраїнського відділення Центрвидаву і Укрдержнацменвидаву. Випуск болгарською мовою суспільно-політичної, соціально-економічної, науково-популярної, навчальної та художньої літератури розпочався у 1926 р. У вересні 1931 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову „Про видання літератури мовами національних меншин", згідно з якою виданням книг мовами національних меншин мало опікуватися Державне видавництво національних меншин в УРСР [16].

Політика сприяння розвитку болгарської культури в Україні дала можливість розкритися літературному таланту представників болгарської національної меншини: поети Д. Марков та І. Гедіков, письменники О. Власов, Г. Журжер, О. Кетков, І. Мавроді, М. Фуклєв, М. Шимов, М. Хаджийський.

В Україні розвивалося й болгарське театральне мистецтво. Населення болгарських національних районів одержало можливість на сценах своїх клубів побачити п'єси П.Яворова „Біля підніжжя Вітоші" та І.Вазова „Хишове". Болгарський театр ставив і перекладені на болгарську мову твори інших авторів.

Для культурного розвитку болгарської спільноти у ці роки важливого значення набуває створення Ради національних товариств Української РСР, завданням якої було координування діяльності національних товариств з задоволення культурно-освітніх запитів національних груп, обмін досвідом роботи, проведення спільних акцій, надання матеріальної допомоги новоствореним товариствам. Тоді ж було створено Центр з дослідження міжнаціональних відносин АН УРСР.

Традиції болгарсько-українського спілкування базуються на тому, що племена протоболгар до їхнього приходу на територію сучасної Болгарії у III–VII ст. заселяли приазовські та причорноморські степи, і частина з них зазнала асиміляції під впливом місцевих слов'янських племен і навпаки. І болгари, і давньоруське, а пізніше українське населення часто воювали з одними й тими ж ворогами: візантійцями, печенігами, татарами, турками та ін. Київський князь Святослав брав участь у боротьбі Болгарії і Візантії у 968 р. Особливо важливу роль у часи існування Київської Русі і Першого Болгарського царства та в їхній подальшій історії відіграли дві найбільш знакові події – виникнення слов'янської писемності і прийняття християнства. Значний внесок у розвиток культури на Русі зробили болгарські вчителі й перекладачі. Завдяки зв'язкам з Болгарією писемність Київсь-

кої Русі за Святослава вже могла протистояти грецькій і, навіть, витісняти її, а за Ярослава – здобути над нею перемогу.

Русько-болгарські культурні взаємовпливи проявлялися й у галузі мистецтва, насамперед у архітектурі, живописі, церковно-співочому мистецтві, у художньому ремеслі і народній творчості, у побуті тощо. Багато спільних рис можна виявити, зокрема, у таких славетних будівлях культової архітектури XI – XIV ст., як Софійський собор, Золоті ворота, церковно-соборний ансамбль Києво-Печерської лаври у Києві та Боянська церква в Софії, церква Сорока мучеників у Тирново, храм Пантократора в Несебрі тощо.

Інтенсивні політичні й культурні зв'язки Русі та Болгарії XII – XIV ст. сприяли тому, що руська та болгарська церкви здобули незалежність від константинопольського патріарха. Зокрема, завдяки спільним зусиллям церковних діячів у 1352 р. київським митрополитом став слов'янський монах Феодорит. У подальший період на цьому престолі також були вихідці з Болгарії. Наприкінці XIV – на початку XV ст., ведучи безперервну боротьбу проти набігів турків і татар, запорізькі козаки не раз виступали спільно з болгарами. Дослідники виявили чимало болгарських імен та прізвищ у поіменному списку запорізьких козаків – Реєстрі Війська Запорізького, складеному у 1649 р. Не переривалися українсько-болгарські взаємини і після Переяславської угоди 1654 р., хоча вони набули вже дещо іншого характеру. На перший план вийшли торговельно-економічні зв'язки, які розвивала Росія з так званим православним Сходом – християнським населенням Балкан і Близького Сходу. Особливе значення мав сухопутний маршрут, що проходив через українські міста: Київ, Ніжин, Новгород-Сіверський та Путивль. Багато греків і болгар оселилися в Ніжині, утворивши там у середині XVII ст. цілу колонію, що отримала назву Ніжинське купецьке грецьке братство. Згодом воно було перетворене на грецький магістрат, який проіснував до 1873 року.

Література, яка почала надходити у XVI – XVII ст. до Болгарії з України і Росії, ставала важливим чинником національного відродження болгарського народу. Не менш значущу роль відіграла у цьому створена у 1632 р. Києво-Могилянська академія – до початку XIX ст. вона була провідним центром підготовки кадрів цієї сфери не лише для України і Росії, а й для всього слов'янства. Серед вихованців академії були і болгари. У XVIII ст. тут здобув освіту майбутній болгарський архімандрит В.Черняєв.

Важливим чинником розвитку дружніх взаємин Болгарії та України було переселення значної кількості болгар на територію України, на південь Російської імперії. Масове переселення болгар і створення там колоній, що розпочалося в середині XVIII ст., тривало до кінця 70-х років XIX століття. У першій чверті XIX ст. кількість болгар в Україні досягла 30 тисяч осіб; існувало 83 болгарські поселення. На початок XX ст. кількість болгар в Україні зросла до 200 тисяч осіб. У Російській імперії було кілька центрів, у яких навчалася болгарська молодь: Одеса, Київ, Москва, Петербург, Харків, Миколаїв та ін. У 1868 р. у болгарській колонії Комрат відкрилося Центральне болгарське училище.

Значну роль у культурних взаєминах і духовному взаємозбагаченні українського та болгарського народів у XIX ст. відіграла творчість геніального Тараса Шевченка. Болгарські письменники Р. Жінзифов (1839 – 1877), П. Славейков (1827 – 1895), І. Вазов (1850 – 1921), Л. Каравелов (1835 – 1879) виявляли велике зацікавлення його глибоко народною поезією. Вагомим внеском у розвиток українсько-болгарських культурних зв'язків стала діяльність видатного українського вченого та громадсько-політичного діяча М.Драгоманова, який з 1889 р. оселив-

ся у Болгарії. Позитивний вплив на болгарську культуру справила також творчість українських письменників Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова, Л. Глібова, М. Старицького, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, В. Навроцького, І. Франка, Лесі Українки.

У розвитку і зміцненні українсько-болгарських взаємин болгарській меншині в Україні належало одне з провідних місць.

Культурно-освітнє підживлення частини болгарського етносу, для якого земля південної України стала рідною, відіграло позитивну роль.

Політику 20-х рр. XX ст. слід кваліфікувати як позитивну, таку, що сприяла розвитку культури в Україні. Водночас у другій половині 30–40-х років, радянська болгаристика практично не розвивалась.

Після Другої світової війни і встановлення комуністичного режиму у Болгарії українсько-болгарські відносини набули нового характеру і змісту. Вони розвивалися досить інтенсивно в економічній, науково-технічній, громадсько-політичній та інших галузях, особливо культурній. Відносини розвивалися і на рівні місцевих організацій, колективів.

На особливу увагу заслуговує вивчення напрямів україно-болгарського впливу як чинника позитивного характеру в сучасних українсько-болгарських взаєминах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвеев П. М. Българи в Крим // Отец Паисий. – 1933. – № 2–3. – С.93.
2. Задерацкий П. Е. Болгары-поселенцы Новороссийского края и Бессарабии // Московитянин. – 1845.– № 11. – С.159–164.
3. Скальковский А. А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 годах // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1844. – Т. 1. – С. 257–273.
4. Записки Одесского общества истории и древностей.– Т. 5. – Одесса, 1863.
5. Гинкулов О. К. Предварительный отчет о поездке в Крым // Известия Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. – 1893. – Т. 16. – Вып. 2 – С. 3.
6. Державин Н. С. У болгар Таврической губернии // Этнографическое обозрение. – Симферополь, 1908.
7. Дойнов С. Преселнически движения от българските по време на руско-турските войни през първата половина на XIX век // Българското възраждане и Русия. – София, 1981. – С. 290–312.
8. Гавазов М. Българите в Ольшанка – миналато, бит, традиции // Българска етнография. – 1978. – Кн.2. – С.37–41.
9. Иванова Ю. В., Чижикова Л. Н. Из истории заселения Южной Украины // Культурно-бытовые процессы на Юге Украины. – М., 1979. – С. 3–11.
10. Кабузан В. М. Заселение Малороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719–1858 гг.) – М., 1976.
11. Маркова Л. В. Эволюция этнической традиции болгарского населения Молдовы и Украины // страницы истории и этнографии болгар Украины и Молдовы. – Кишинев, 1995. – С. 72–83.
12. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР. – К: Наук. Думка, 1965.
13. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (Ист –этногр. очерк). – К., 1975.

14. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – С.33–67.
15. Боєчко В. Північна Буковина і Придунав'я – споконвічний терен України // Політика і час. – 1992. – №5. – С.47.
16. Закон „Про мови в Українській РСР" // УРСР. Закони. – К.: Вид-во „Україна", 1991. – 6с.

УДК 81'373.234

Святюк Ю. В.
(Київ, Україна)

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

The article focuses on the study of communicative strategies and tactics used in cross-ethnic communication between the British and foreigners.

Стаття присвячена вивченню комунікативних стратегій і тактик організації міжетнічної взаємодії британців та іноземців.

Національні особливості світосприйняття визначають специфіку комунікативної взаємодії британців з "чужими" етносами. Міжетнічне спілкування визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до чужих народів, а з іншого – вимогами принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй.

Під час міжетнічної взаємодії, надаючи іноземцям певні характеристики та номінуючи їх відповідним чином, мовець-британець переслідує визначену комунікативну мету – орієнтація у багатонаціональному світі. Успішне досягнення зазначеної мети веде до ототожнення або відчуження індивіда відносно певної етнічної спільноти. Здійснення стратегічного задуму вимагає від комунікантів застосування та поєднання різноманітних тактик і мовленнєвих ходів.

Метою статті є вивчення особливостей мовлення британців стосовно чужих етнічних груп у сучасній художній прозі, виявлення комунікативних стратегій, що залучаються для номінації та характеристики іноземців. Вирішення поставлених завдань уможливлює встановлення мотивів, установок, переконань мовців-британців та специфіки сприйняття представників чужих народів британським соціумом.

Аналіз стратегічної організації мовлення представників етнічної більшості (британців) покликаний встановити шляхи вираження та розповсюдження, поширення у британському соціумі упередженого або нейтрального сприйняття іноземців.

Розповіді та інтерв'ю про етнічні меншини [1; 2], моделі етнічних ситуацій, етнічні упередження та установки [1: 174 – 185] стали предметом чисельних досліджень [1; 2; 3]. Як найпоширеніші та найтиповіші у подібних розмовах Т. ван Дейк виділяє бажання повідомити про негативний досвід спілкування з іноземцями [1: 269] та прагнення поділитися думками про них з представниками своєї МИ-групи, що сприяє передачі та закріпленню переконань та уявлень щодо іноземців у даному соціумі. Для оптимальної реалізації зазначених настанов мовця залучаються

© Святюк Ю. В., 2008.

відповідні когнітивні та діалогові стратегії ведення розповіді, яка містить упередження та оцінку представників чужих народів: стратегії позитивної самопрезентації, ввічливості, приписування негативного стану речей іноземцям, ухилення від розмови / відповіді, підтвердження думки / негативної оцінки [1: 269-283].

У нашому дослідженні головна увага приділяється стратегіям і тактикам персонажів-британців як таким, що відповідають та свідчать про комунікативно-прагматичні інтенції та настанови, етнокультурні установки та стереотипи сприйняття іноземців у британському суспільстві. Таким чином, ситуації номінації та характеристики іноземця, представлені у сучасній художній прозі, може розгортатися за наявності адресанта-британця й адресата-іноземця або також британця.

У міжетнічному спілкуванні мовець обмежений у виборі мовленнєвих засобів для висловлення власної думки суспільними настановами, умовностями, вимогами національної толерантності, політкоректності та соціально-рольовим статусом. З огляду на вищезазначене, вважаємо доцільним залучати до аналізованого матеріалу не лише прямі висловлювання у діалогах персонажів-британців щодо іноземців у ситуаціях міжетнічного спілкування, але й фрагменти внутрішнього мовлення мовців-британців та авторські відступи. Не маючи прямого адресата (коли адресатом фактично виступає читач), мовець виявляє найбільшу відвертість і демонструє як визнані, так і приховані судження, оцінки та характеристики іноземців.

Розглянемо комунікативні стратегії, які використовуються персонажами-британцями для номінації або характеристики іноземців як представників групи "ВОНИ-чужі" у творах сучасної британської прози.

1. Стратегія ідентифікації національної приналежності особи. Можливість використання зазначеної стратегії для номінації як іноземців, так і представників МИ-групи (британців) є одним із факторів, що зумовлює широке застосування стратегії ідентифікації персонажами-британцями у проаналізованих фрагментах міжетнічної взаємодії. Визначення, констатація національності іноземця дозволяє мовцю уникнути характеристики та оцінки представника чужої етнічної групи, приховати негативне, упереджене або прихильне ставлення до останнього.

Досягнення зазначеної стратегічної мети забезпечується тактичним використанням відповідних мовленнєвих ходів та тактик.

(1) […] there have been a succession of au pairs…. There was the Sardinian, who missed her mum's cooking. The Finn who missed her boyfriend. The German who discovered she didn't like getting out of bed before noon (Parsons,64).

• тактика зазначення національності (the Sardinian, the Finn, the German).

Відмітимо, що тактика зазначення національності здебільшого вживається у поєднанні з тактикою вказування на походження особи, як це відбувається, наприклад, у наступному уривку:

(2) The Somalian-looking driver squinted at her, then rolled down his window. 'Pardon?' (Newland,68).

• тактика вказування на фізичні якості іноземця (the Somalian-looking).

(3) A brown-skinned woman sat on one of the stools by the right-hand counter, humming softly to the beautiful child on her lap. Two white men in suits stood beside the woman, arms crossed, holding clipboards bearing the letters 'BBC'. Beside them were three black girls dressed in a jeans and shiny black raincoats … (Newland, 8).

• вказування на колір шкіри іноземця (a brown-skinned woman, white men, black girls).

У випадку застосування тактики вказування на колір шкіри іноземця відбувається загальна ідентифікація останнього як представника не стільки окремого народу, скільки відповідної раси.

2. Оцінно-характеризуюча стратегія. Одним з основних комунікативних завдань у ситуації міжетнічного спілкування є надання характеристик та оцінки представників чужої етнічної спільноти та їх дій [1: 175] з позиції представників етнічної більшості. Відповідно комунікативна оцінно-характеризуюча стратегія відноситься до найбільш поширених стратегій організації взаємодії мовців у зазначеній ситуації.

Досягнення загальної стратегічної мети може здійснюватися завдяки використанню однієї або декількох мовленнєвих тактик.

(1) The Japanese, that exquisitely reserved tribe, sing without any shyness at all, and I see that Hamish is right: karaoke is an outlet for emotion in a society where emotions are not encouraged to spill out all over the place, a society on the other side of the planet where they still expect their people to maintain the stiff upper lip (Parsons,359).

У наведеному уривку з роману Т. Парсонза мовцем-британцем застосовуються наступні тактики реалізації оцінно-характеризуючої стратегії щодо японців:

• тактика приписування стереотипних якостей;

Удаючись до тактики приписування стереотипних якостей (The Japanese, that exquisitely reserved tribe) та мовленнєвого ходу інтенсифікації повідомлення (використання прислівника exquisitely) мовець-британець характеризує представників Японії як стриманих людей.

• тактика контрасту [1: 298];

Британець Алфі Бадд стверджує, що японці вільно та несоромлячись співають на караоке, для чого тактика приписування стереотипних якостей поєднується з тактикою контрасту.

• тактика наведення думки третьої особи (I see that Hamish is right).

У наступній комунікативній ситуації застосовується дещо інший репертуар мовленнєвих тактик у рамках оцінно-характеризуючої стратегії під час міжетнічної взаємодії:

(2) But she [Hiroko] is having trouble with her spoken English. Hiroko doesn't like talking. Hiroko hates talking. At first I thought it was because she is crippling shy. But it's far more than shyness. Hiroko has that very Japanese terror of doing something imperfect. She would much rather not do it at all (Parsons, 164).

• тактика констатації стану речей (But she [Hiroko] is having trouble with her spoken English. Hiroko doesn't like talking);

• тактика поправки (At first I thought it was because she is crippling shy. But it's far more than shyness). Мовець, керуючись вимогами максими якості висловлення, контролює індивідуальне мовлення та коректує референційно неправдиве формулювання [1: 297] відповідного факту.

3. Стратегія приниження представників чужих етнічних груп. Головною метою мовця-британця у ситуації міжкультурної комунікації може бути дистанціювання [4: 5], відчуження представників чужих етнічних груп відносно своєї МИ-групи, а провідною стратегією виступає стратегія приниження представника чужої етнічної групи. Стратегія приниження співвідноситься зі стратегією дискредитації (у термінах О. С. Іссерс [5: 105]), з тією різницею, що остання є більш загальною та використовується у ширшому колі комунікативних ситуацій.

Для ілюстрації представлення стратегії приниження наведемо ситуацію міжетнічної взаємодії з роману Т. Парсонза, а саме діалог, що відбувся між британцем-відвідувачем китайського ресторанчику та продавцем-китаянкою.

(1) 'Just give us a fucking bag of chips, you monkey.'

'No dirty words! Chips only with meal!' She taps a menu with her biro. […]

'Just give us a bag of fucking chips, you old cow,' he says.

‘I don’t want any greasy foreign muck,’ says the skinhead in a tone of voice that contrives to combine fury with extreme reasonableness. ‘I don’t want any of your sweet and sour crap. Just … give … me … a … bag … of … fucking … chips.’

[…] Then the skinhead looks away with a short, contemptuous laugh. Muttering to himself about Chinks and chips and greasy foreign muck, he leaves the Shanghai Dragon, slamming the door behind him (Parsons, 56 – 57).

• тактика вербалізації образливих характеристик іноземця;

Назва зазначеної тактики пропонується за аналогією з тактикою вербалізації позитивного ставлення до співрозмовника [6: 6].

• тактика інвективізації власного мовлення представника домінуючої етнічної групи;

Неодноразове використання мовцем вульгаризмів і табуйованої лексики (a fucking bag of chips, a … bag … of … fucking … chips) спрямоване на досягнення максимального прагматичного ефекту – виявити зневажливе ставлення до співрозмовника, принизити його.

• тактика використання мовної гри (Chinks and chips).

• тактика зазначення нижчого статусу іноземця. Римоване поєднання неофіційної пейоративної назви китайців та назви страви (Chinks and chips and greasy foreign muck) демонструє намагання мовця заявити про свій вищий соціальний статус за допомогою тактики зазначення нижчого статусу іноземця.

4. Стратегія висміювання представників чужих етнічних груп. Аналіз організації мовлення персонажів британців у художній прозі демонструє, що мовець-британець як представник МИ-групи при апеляції до іноземця прагне відмежуватися від ВОНИ-групи. Для висловлення іронічного, зневажливого ставлення до іноземця, який представляє відповідний народ, британцями використовується стратегія висміювання представників чужих етнічних груп. У рамках глобальної макростратегії дистанціювання, висміюючи звички, поведінку, спосіб життя або рівень освіченості тощо, адресант прагне створити негативний образ іншого народу у адресата (у випадку внутрішнього мовлення – у адресата-читача).

Прослідкуємо розгортання стратегії висміювання іноземця у наступних судженнях британців, героїв роману Т. Парсонза:

(1) ‘Give this place to the great unwashed and just watch them kill the golden goose,’ he said. ‘But of course the great unwashed will eat anything’ (Parsons, 17).

• тактика використання мовної гри. Британець-відвідувач бару у Гон Конзі, використовує метафоричне позначення китайців (the great unwashed).

• тактика опису парадоксальної/неприйнятної поведінки іноземця (just watch them kill the golden goose).

• тактика опису способу життя. (… the great unwashed will eat anything).

(2) ‘Arabs,’ Alleline repeated, pushing aside the folder and dropping a rough pipe from his pocket. ‘Any bloody fool can burn an Arab, can’t he, Bill? Buy a whole damn Arab cabinet, for half a crown if you’ve a mind to’ (le Carré, 191).

• тактика обачливості (discreet talk) та тактика імплікації (Arabs). Тактика обачливості полягає у приховуванні обізнаності адресанта щодо визначеної проблеми, та у “неповному опису стану речей” [7: 591 – 599]. Такий мовленнєвий хід демонструє натяк мовця на негативне ставлення до референту, хоча прямо таке ставлення може й не висловлюватися з огляду на вимоги принципу ввічливості.

• тактика наведення думки третьої особи (Any bloody fool can burn an Arab, can’t he, Bill?)

• тактика перебільшення (Buy a whole damn Arab cabinet, for half a crown)

• тактика зміни ролей. Використовуючи особовий займенник you, мовець перетворює адресата зі слухача на можливого учасника у справі підкупу всього арабського уряду за незначну суму.

5. Стратегія позитивної самопрезентації мовця-британця. Під час стратегічної організації висловлювань, особливо з приводу такої "делікатної" теми, як міжетнічні стосунки, адресант зазвичай керується загальною установкою на створення або підтримання власного позитивного образу. Дана установка є основою стратегії позитивної самопрезентації [1; 5], яка зумовлює прагнення мовця висловлюватися таким чином, щоб а ні його судження, а ні він сам не сприймалися представниками соціуму як упереджені, несправедливі або расистські. Дослідження фактичного матеріалу виявило, що найбільшою мірою зазначена установка на створення позитивного власного образу як представника визначеної МИ-групи (британці) проявляється у діалогічному мовленні. Наступний уривок представляє використання як основної стратегії позитивної самопрезентації британцем А. Баддом для висловлення думки щодо ставлення китайців (кантонійців) до різноманітних правил:

(1) You can pretty much eat any time you like in Chinatown. That's what I always liked about the Cantonese. They let you get on with your life. They don't make rules. They just don't care (Parsons, 42).

У межах зазначеної стратегії застосовуються наступні тактики:

• тактика вербалізації позитивного ставлення [6: 6].

Мовець-британець демонструє прихильне ставлення до кантонійців та представляє себе як об'єктивну, толерантну людину, що визнає та цінує етнічну самобутність і неповторність інших народів: That's what I always liked about the Cantonese. Використання тактики вербалізації позитивного ставлення можна порівняти з компліментом, так як в обох випадках прагматичною метою мовця є вираження схвалення та захоплення, підтримання солідарності [8: 13].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що залежно від зазначених можливих типів ситуації етнічної номінації та взаємодії адресант організує своє мовлення відповідним чином, обирає певні стратегії передачі прагматичної настанови. Комунікативно-прагматична настанова мовця-британця при номінації або характеристиці іноземця як представника групи "ВОНИ-чужі" визначає застосування відповідної комунікативної стратегії, та впливає на вибір адекватних тактик і мовленнєвих ходів, що виступають інструментом реалізації певної тактики.

Різноманітні типи соціальної (у нашому випадку міжетнічної) взаємодії визначають відповідну комунікативну ситуацію. Широкий спектр можливих комунікативних ситуацій з відповідними прагматичними цілями спричиняє існування не жорстко обмеженого числа стратегій. Перспективним видається дослідження та виділення нових, специфічних для різних форм міжетнічної комунікації стратегій, до яких вдаються представники чужої для мовців-британців етнічної групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Здравомыслов А. Г. Немцы о русских на пороге нового тысячелетия. Беседы в Германии. – М.: "Российская политическая энциклопедия", 2003. – 544 с.
3. Allport G. W. The Nature of Prejudice. – New York: Addison, 1954. – 120 p.
4. Паршина О. Н. Концепт "ЧУЖОЙ" в реализации тактики дистанцирования (на материале политического дискурса) // Филологические науки. – 2004. – № 3. – С. 85-94.

5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
6. Божко Г. П. Мовленнєві тактики в репертуарі російської мовної особистості (на матеріалі комунікативної ситуації "примирення"): Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 2003. – 16 с.
7. Rapley M., Antaki Ch. "What do you think about… ?" Generating views in an interview // Text. – 1998. – Vol. 18, № 4. – P. 587 – 608.
8. Сальникова О. Е. Комбинированные речевые акты в англоязычном дискурсе (функционально-семантический и лингвокультурный аспекты): Автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский ордена Дружбы народов лингв. ун-т. – М., 2003. – 24 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Carré le, J. Tinker. Tailor. Soldier. Spy. – London, 1991. – 382 p.
2. Edric R. Peacetime. – London: Doubleday, 2002. – 357 p.
3. Horowitz A. Skeleton Key. – London: Walker Books, 2002. – 325 p.
4. Newland C. Society Within. – London: Abacus, 2000. – 310 p.
5. Parsons T. One For My Baby. – London: Harper Collins, 2002. – 378 p.

УДК 81'373.612

Панаськов А. В.
(Чернівці, Україна)

CONCEPTUALIZING COURTROOM INTERACTION

Стаття присвячена дослідженню проблем концептуалізації судочинства в сучасній англійській мові. Автор робить спробу провести концептуальний аналіз судочинства та, виокремивши номінації дійових осіб, визначити шляхи його семантизації.

Ключові слова: *судочинство, дискурс, концептуалізація, номінація.*

Interest in legal language is not a modern phenomenon, although extensive research into it began to appear only in the latter part of the 20th century. Earlier comments on the language of law were exclusively critical of the style, vocabulary, and structure of legal texts, especially legislative language.

The language of legislators was mostly examined from a functional perspective. Academic lawyers had also dealt with legal language, and published articles, and even textbooks on the drafting of legislation and other documents. David Mellinkoff, a lawyer, in his book Language of the Law, is highly critical of the obtuse language lawyers employ in their documents.

Linguistic interest in the language of the law was perhaps initiated by D. Crystal and D. Davy in their book on Investigating English style. In their work, the authors examine a number of registers of English, including the legal register [1]. B. Danet's overview of

© *Панаськов А. В., 2008.*

language in the legal process, which appeared in the Law and Society Review in 1980, served as a stimulus to further and broader research in the areas of law and speech. Interest in oral communication in Western legal cultures grew, too, with the development of more efficient recording equipment, which allowed a more accurate record of spoken legal proceedings, thus allowing linguists and conversational analysts to tackle courtroom discourse. A conference was held in 1985 at Georgetown University on spoken legal discourse, e.g., witness questioning, depositions, jury instructions and interpretation. Another research field in the area of law and spoken language addresses lawyer-layperson communication. This involves dialogue not only in the courtroom but also in the lawyer's office when the lawyer speaks to his/her client.

Much of the literature on the language of the courtroom over the past two decades has focused on the elucidation and exemplification of the asymmetry inherent in courtroom questioning. A succession of studies conducted by researchers such as J.M. Atkinson and P. Drew, W. O'Barr, B. Danet and J. Luchjenbroers, have all concluded that the courtroom is a highly power-asymmetric interactional context, resulting in unequal turn-taking allocations and differential questioning and speech act rights, with lawyers being variously described as 'coercive' (B. Danet) and 'restrictive' (J. Luchjenbroers) in their questioning of witnesses. This control of the witness and their testimony occurs in both direct and cross-examination, although cross-examination is in general significantly more coercive than its 'direct' or 'examination-in-chief" counterpart.

The objective of our investigation is to define the nature of courtroom interaction with regard to its participants viewed as the essential constituents of the concept of TRIAL. The research was based on the assumptions below:

1. The turn-taking system used in court is similar to that of other institutional settings (e.g., classrooms or chaired meetings) in that it is more rigid and less flexible than the one operating in everyday face-to-face conversation [2: 301].

2. The institutionalized character of the court is reflected in formulaic, if slightly archaic and stilted language [3: 94].

3. According to Danet, legal discourse is concerned with ''the nature, functions and consequences of language use in negotiation of social order.'' Despite its formulaic character, legal language employs a wide range of registers. It can represent various styles, ranging from frozen through formal and consultative to casual [4: 276].

4. Verbal interaction in court exemplifies various questioning strategies, which lend themselves to a pragmalinguistic analysis, since ''courtroom discourse is unilateral in that barristers enjoy a one-sided topic control of discourse'' [5: 477].

5. Kurzon emphasized the role of silence in trial proceedings, and his more recent analysis addressed the politeness of the judges. He claims that in formal language politeness may be taken for granted and is therefore automatically present (it may in fact be presupposed) [6: 63].

Linguists, lawyers, and applied psychologists have all conceptualized the jury trial as a process of storytelling. Viewed in this light, a trial may be seen to comprise two (or potentially more) competing narratives, elicited from witnesses, structured by the prosecution and defense, and submitted to the critical evaluation of the jury.

The trial is therefore presented by J. Cotterill as the telling not of a single story, but rather of a number of alternative versions from a variety of (conflicting) perspectives. The name often given to the jury in adversarial trial procedure, that of the 'factfinder,' is actually something of a misnomer, because the jury is not asked to find the truth, but rather to adjudicate among more and less plausible narrative accounts. In a trial, these constructed narratives are both multiple and multiperspectival, involving the presenta-

tion of many of the same crime 'facts' in the form of alternative and competing narrative versions, or ''secondary realities'' as J. Gibbons terms them. Each of these witnesses may have a potentially conflicting version of events to narrate, and each may have a different perspective and interpretation of the events that they recount.

Perhaps the most significant constraint on the form and presentation of these multiple and conflicting versions of events is the fact that this evidential picture is built up by means of question-and-answer adjacency pairs in a dialogic interaction between lawyer and witness that explores the events and circumstances of the crime under scrutiny.

The stories told in court are not narrated by the witness, but rather are elicited by means of the lawyer's questions. The lawyer was not present at the crime scene; the witness, who conversely may have been present, cannot typically claim to possess the same courtroom storytelling skills as the lawyer. The result is a mutual dependency, where both parties need the other to enable the story to be told effectively within the confines of the trial framework. Therefore they are partners in the courtroom.

From a discourse as well as a legal perspective, the courtroom is a highly role– and rule-governed environment. Not only are the various participants bound by laws and protocols that govern their physical behavior and demeanor but there are also clearly defined controls on their language. These linguistic constraints include such factors as the quantity of talk allocated to each participant, i.e. the relative distribution of talk among the judge, lawyers, and witnesses, and the nature of that talk, including interaction, turn initiation, topic management, and the differential use of declaratives, interrogatives, and imperative forms in court.

Widely familiar as courtroom interaction, the courtroom discourse represents a legal genre embedded in a formalized professional legal setting and is employed to negotiate and maintain social relations through the questioning of witnesses. Although the main participants are the counsel, the witnesses, the jury, and the judge, the major part of interaction involves the examination and cross-examination of witnesses by the two counsels to bring to light the facts of the case, that is, to identify and establish the legally material facts of the case, which are crucial to the description of the case in question. The outcome of questioning as part of the direct and cross-examination thus is as much a function of the contributions made by these two participants, that is the counsels and the witnesses, the verbal strategies employed by them, and the degree of credibility established by them as it is of the supposed facts of the case. Facts therefore are not simply an objective phenomenon in this setting. They are constructed as a result of the questioning. However, it is interesting to note that the courtroom questioning strategies are primarily employed to win cases, not to help the jury and the judge to discover and establish facts. Counsels thus do not present facts as they might be, but they do so as they want the court to see them. This brings in the role of language and control, over not only what the counsel says but also over what the witnesses might say.

All of this interaction takes place in a very formal organizational context, where forms of behavior, turn taking, participant roles, questioning and responding strategies, and even the content of questions and responses are all tightly controlled by the conventions established and enforced by the courts. The conventions are meant to ensure that courtroom examination of witnesses is carried out in formal language strictly enforcing not only turn taking but also the type of speaking that is allowed. The counsels, for instance, are only allowed to ask questions that are specific, answerable, and designed to elicit the evidence or statements of facts related to the case; and the witnesses, for their part, are required to answer these questions appropriately and truthfully, often with a 'yes' or 'no.' The counsel who is not engaged in questioning at a particular time is al-

lowed to make objections where he feels that inappropriate evidence is being offered or rules being violated, but the judge decides whether the objections are valid or not.

By definition there are two participants, the prosecution v. the defense, and in the end, one wins and the other loses. Although the jury and the judge often make the decision, they cannot actively participate in the court proceedings. Just like any other 2-party interaction, the courtroom examination of witnesses gives counsels more liberty to talk, interrupt, control resumption of talk, and introduce new topics. In addition, they even are allowed to a large extent to control the responses of the witnesses. Witnesses tend to acknowledge this kind of control by copying the question in their answers. If they are not able to control the witnesses' responses, they tend to destroy the witnesses' credibility by showing contempt for them. However, clever witnesses can sometimes make attempts to minimize the effects of such attempts. All this can be perceived as a game being played almost entirely by the counsels, who are the primary players. Witnesses know relatively little about the procedures of the court, including their own contributions, especially as to how these are interpreted, what effect their contributions will have on the jury or the judge, or on the outcome of the trial.

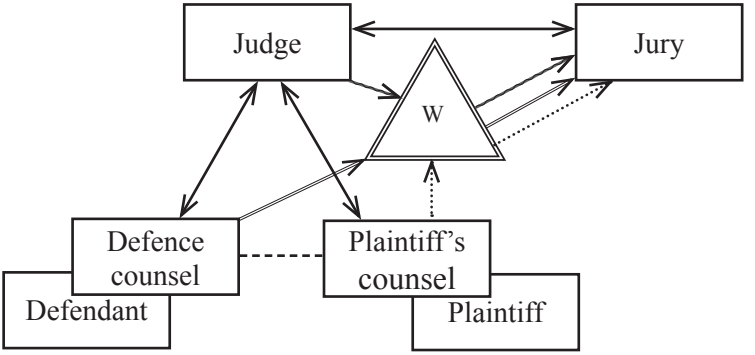

Figure 1. *Courtroom interaction scheme (civil suit)*

It is not only question forms and sequences that affect the elicitation of evidence from witnesses on the stand; lexical choices also play a significant role in how testimony is elicited and conveyed to the jury.

This article outlines the interactional dynamics of courtroom interaction, focusing on narrative and questioning styles. The adversarial trial context provides a rich source of data for linguistic analysis because all of its key practices are articulated through language. By scrutinizing such practices from a linguistic perspective, it is possible to elucidate the mechanisms of power and persuasion inherent in trial-by-jury in general and in witness examination in particular.

It follows from the discussion above that an analysis of the structure and organization of courtroom discourse should be conducted within the conversation-analytic and/or discourse-analytic frameworks to provide a comparison between the verbal exchanges in the courtroom and everyday conversation. On a more global level, a crosslinguistic and intercultural investigation might be in order to juxtapose the intricacies of the use of legal language in various cultural-linguistic communities. Not only would such an investigation reveal the differences between the Anglo-Saxon and European judicial systems, but also the various organizational peculiarities that result from these differences. Since in Great Britain and the United States the trial procedure is adversarial, whereas in most other countries it is inquisitorial, the fol-

lowing consequences ensue. In adversarial systems, the jury (consisting of lay persons) plays a crucial role in the trial proceedings. While the judge presides, the jury is presented the evidence from both the prosecution and the defense, and decides which side sounds more convincing. The inquisitorial trial procedure is much more rigid in that professional judges listen to the evidence presented by a state-appointed attorney and deliver a verdict. This style puts the defendant at a disadvantage, especially if his/her side is not fully represented. The markedly different roles played by professionals and laymen in both legal systems have serious repercussions for the entire organization of the trial procedures and the chances of the defendants. Finally, it might also be useful to look at the organization of court trial discourse in countries outside Europe and North America and study different legal traditions.

BIBLIOGRAPHY

1. Crystal D. & Davy D. Investigating English style. – London: Longman, 1969.
2. Levinson S. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – Pp. 250-301.
3. Lakoff R. Talking power: the politics of language. New York: Basic Books, 1990 – Pp. 82-100.
4. Danet B. Legal discourse//van Dijk T A (ed.) Handbook of discourse analysis 1: Disciplines of discourse. New York: Academic Press, 1985. – Pp. 273-291.
5. Luchjenbroers J. ‘‘In your own words....’’ Questions and answers in a Supreme Court trial // Journal of Pragmatics 27, 1997. – Pp. 477–503.
6. Kurzon D. The politeness of judges: American and British judicial behavior//Journal of Pragmatics 33, 2001. – Pp. 61-85.
7. Danet B & Bogoch B (1994). Orality, literacy and performativity in Anglo-Saxon wills//Gibbons J (ed.) Language and the law. London and New York: Longman, 1994. – Pp. 100-135.

УДК 81’373

Славова Л. Л.
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ЛІНГВОКУЛЬТОРОЛОГІЧНОГО ФАКТОРУ НА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКА

Стаття присвячена аналізу прояву мовної особистості американського та українського політика. Визначається роль лінгвокультурологічного чинника під часу вибору форм звертання, номінантів осіб чоловічої та жіночої статі, віку, використанні алюзій. Зіставне дослідження з урахуванням лінгвокультурологічного фактору дає змогу розкрити особливості національного світобачення.

Ключові слова: *мовна особистість американського та українського політика, лінгвокультурологічний фактор, засоби номінації, алюзія.*

Статья посвящена анализу проявления языковой личности американского и украинского политика. Определяется роль лингвокультурологического фактора при выборе форм обращения, номинантов лиц мужского и женского пола, возраста, использовании аллюзий. Сопоставительное исследование с учетом линг-
© Славова Л. Л., 2008.

вокультороло гического фактора помогает раскрыть особенности национального мировидения.

Ключевые слова: *языковая личность американского и украинского политика, лингвокультурологический фактор, средства номинации, аллюзия.*

The article analyses the language personality manifestation of American and Ukrainian politicians. The linguocultural factor determines the choice of address forms, units for male, female and age designation, allusion usage. Consideration of linguocultural factor in comparative investigations enables us to discover the peculiarities of national world vision.

Key words: *language personality of American and Ukrainian politician, linguocultural factor, means of nomination, allusion.*

Розвиток порівняно нової галузі лінгвістики, як лінгвокультурологія, сприяє залученню до аналізу мовних та мовленнєвих явищ продуктів культури. Дослідження національно-культурного компоненту мовного матеріалу знаходиться у центрі уваги зіставного мовознавства [1; 2], лінгвокультурології [див., напр., 3] та міжкультурної комунікації [див., напр., 4, 5, 6]. Актуальність дослідження визначається спрямованістю антропоцентричних розвідок на вивчення прояву людини в мові та культурі. Мета статті полягає у визначеннні ролі лінгвокульторлогічного чинника прояву мовної особистості політика.

Не можемо не погодитись з В. М. Манакіним, який зазначає, що зіставне вивчення мов ґрунтується на пізнанні різноманітних картин світу, неповторних мовних культур, національних особливостей сприйняття людьми світу та визначені свого місця в ньому [2: 5]. Базовим поняттям лінгвокультурології є поняття культури. Співвідношення мови та культури зумовлює врахування лінгвокультурологічного чинника під час аналізу мовних одиниць будь-якого рівня у зіставних дослідженнях. Зважаючи на роль людського фактору в мові поза увагою не може залишитись прояв мовної особистість у дискурсивній діяльності з урахуванням змісту мовної особистості, який включає такі компоненти: особистісний (гендер, вік, стать), соціально-статусний, дискурсивний, етнокультурний, ціннісний.

Зазначені компоненти мовної особистості визначають її належність до певної культури. Під культурою розуміється „зібрання „правил ігри" колективного існування, набір способів соціальної практики, що зберігаються у соціальній пам'яті колективу, які розроблені людьми для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій [3: 17-18].

Мовна особистість є носієм культури в мові. Мова, мовлення – це продукт культури і невід'ємна її складова, адже культура кожного народу закодована у мові [7: 24]. Мова та культура по-різному виділяють релевантні ознаки тих самих об'єктів дійсності, осмислюють їх та неоднаково трактують ті самі властивості реальних об'єктів [8: 15]. Мовна особистість існує у просторі культури, що відображається у мові, у поведінкових стереотипах та нормах, у предметах матеріальної культури та ін. Визначальну роль у культурі належить цінностям нації, що є концептами смислів. Культурні цінності – це система, в якій можна виділити універсальні та індивідуальні, домінантні та додаткові смисли. Вони знаходять вираження у мові в основному в пареміологічному фонді та прецедентних текстах [3: 119-120]. Мовна особистість виступає носієм культурних цінностей. Мовна особистість, зокрема, як предмет зіставного дослідження є узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій на кожному з рівнів мовної особистості [9].

Мовні особистості як представники певних лінгвокультур уособлюють певні риси свого етносу, на які звичайно накладаються індивідуальні риси, а саме ген-

дерні, вікові особливості, соціальний статус, рівень сформованості комунікативної компетенції.

Те, як культура відображається у свідомості людини, складає її культурну компетенцію, що, в свою чергу, включає лінгвокультурну компетенцію – відображення лінгвокультури в свідомості особистості, а саме уявлення про загальні норми та традиції вербального й невербального спілкування у межах певного соціально-етнічного суспільства. Лінгвокультурні комунікативні компетенції – це процедурні знання, які є необхідними та реалізуються у конкретних комунікативних сферах і ситуаціях у формі певних конкретних мовленнєвих висловлювань або конкретної мовленнєвої поведінки [10: 42-43].

Лінгвокультурний фактор детермінує вибір мовних одиниць мовною особистістю, зумовлює структуру подачі інформації та стиль, вибір концептів, прецедентних явищ, алюзій.

Аналіз ілюстративного матеріалу американського та українського політичного дискурсу дозволив виділити такі аспекти прояву мовної особистості, як соціально-статусний, гендерний, віковий, невербальний, дискурсивний та етнокультурний.

Мова – це одночасно засіб об'єднання нації та засіб диференціації певного мовного колективу на низку соціальних груп. Взаємодія індивідуумів у межах соціальної групи та взаємодія соціальних груп (їх представників) один з одним регламентується системою та нормою мови [11: 56-57].

Вплив лінгвокультурного чинника на прояв соціально-статусного аспекту простежується у формах звертань та найменувань політиків та політичних сил. В американському політичному дискурсі здебільшого використовуються такі форми: Mr. President, energy security; Well, I'm trying to, Andre; Good morning, ladies and gentlemen; "Thank you, Mr. Speaker. Thank you, Mr. Chairman; "My colleagues, as I listen to the debate today…, Democrats and Republicans, governors and mayors.

Отже, американські політики звертаються, вказуючи статус, посаду, ім'я та ін. Саморепрезентуючи себе, іноді політики утворюють власні імена на основі прикметників: I'm Mr. Thoughtful, as you know.; Gone from Mr. Thoughtful to Mr. Open Minded here,а також дають прізвиська на зразок Darth Vader.

Українські політики вибирають такі форми звертань, як Дорогі співвітчизники! Дорогі друзі! Шановний пане генеральний секретар, шановні члени Комісії Україна–НАТО, шановні пані й панове! Шановні присутні! Шановний український парламенте! Шановні народні депутати! На підтримку яких сил, Вікторе Андрійовичу, ви розраховуєте на виборах? Шановні учасники та гості фестивалю! Дорогий Український народе; Щиро вітаю вас, дорогі друзі.

Таким чином, українські політики у звертаннях можуть вказувати ім'я та побатькові, статус слухачів, громаду. На зразок принцеси Діани – леді D, нинішнього прем'єра України називають леді Ю.

Один із параметрів прояву гендерного аспекту простежується при аналізі номінантів осіб чоловічої та жіночої статі. Крім прізвищ, імен та посад, американські політики використовують номінації осіб жіночої статі: a role model, an outstanding African woman, girls, a wife, two young daughters, moms, the Queen, ladies, a baby girl; та чоловічої статі – dad, the Lord, husbands, gentlemen, his men, a boy.

Українські політики використовують такі засоби номінації осіб жіночої статі – жінка, симпатична жінка, з шармом, трудоголік, леді Ю; та чоловічої статі: чоловік, мамонт української політики, політичні поводирі та керманичі нації, вождь.

Американські політики використовують такі засоби номінації віку: young men, energetic and promising 31-year old Army captain, veterans, grandparents, about 25, 26 years old.

Українські політики використовують такі засоби номінації віку, як молодість, молодий, солідний, поміркований й мудрий, юні.

Вплив лінгвокультурологічного фактору простежується також у використанні алюзій. У своїх виступах українські політики використовують такі алюзії, які мають посилання на біблейські писання:

Ми повинні говорити не тільки про хліб насущний. Наш з вами обов'язок – очистити Храм від фарисеїв і міняйлів. Інколи пророки виявляються фарисеями. Буває і навпаки.

Американські політики будують алюзії, використовуючи біблейське писання:

"Can we doubt that only a Divine Providence placed this land, this island of freedom, here as a refuge for all those people in the world who yearn to breathe freely: Jews and Christians enduring persecution behind the Iron Curtain, the boat people of Southeast Asia, of Cuba and Haiti, the victims of drought and famine in Africa, the freedom fighters of Afghanistan and our own countrymen held in savage captivity.

Таким чином, зіставне дослідження з урахуванням лінгвокультурного фактору дає змогу розкрити особливості національного світобачення. Завдяки своїм культурним відмінностям американські та українські політики вибирають ті чи інші засоби номінації, але поряд з аломорфними рисами вибору спостерігаються й ізоморфні риси, що зумовлюються специфікою публічно-професійної діяльності політика. Перспектива дослідження вбачається у визначенні ролі лінгвокультурологічного фактору у виборі концептів, використанні прецедентних текстів американськими та українськими політиками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавство. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424с.
2. Манакин В. М Сопоставитльная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр „Академія", 2004. – 208с.
4. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205с.
5. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учебное пособие. – М.: Гнозис, 2007. – 368с.
6. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики…: уче. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: АСТ: Астрль: Хранитель, 2007. – 286с.
7. Дороз В. Лінгвокультурологічний підхід до вивичення української лексики у школоах з російською мовою навчання: Монографія. – Київ-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 184с.
8. Толстая С. М. Категория признака в символическом языке культуры (вместо предисловия)// Признаковое пространство в языке и культуре. – М.: „Индрик", 2002. – С.7-20.
9. Левицький А. Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми// Мовні та концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К., 2007.
10. Городецкая Л. А. Лингвокультурная компетентность личности. – М.: МАКС Пресс, 2007. – 224с.
11. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. – М.: Ком книга, 2006. – 240с.

УДК 802.0-5

Литвак С. Я.
(Запорожье, Украина)

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЯЗЫКОВЫХ УРОВНЕЙ (на материале английского языка)

Статья посвящена анализу взаимодействия различных уровней языковой структуры.

Ключевые слова: *взаимодействие, уровень языковой структуры, семантика, грамматическая категория, категориальная мера.*

Статтю присвячено аналізу взаємодії різних рівнів мовної структури.

Ключові слова: *взаємодія, рівень мовної структури, семантика, граматична категорія, категоріальна міра.*

The article deals with the analysis of interaction of different language structure levels.

Key words: *intera*ction, language structure level, semantics, grammatical category, categorical rate.

Уже более полувека многими исследователями высказывается мысль о взаимодействии различных уровней языковой структуры. При этом, как правило, речь идет о воздействии лексической семантики на функционирование грамматических (точнее, морфологических) категорий, на употребительность тех или иных морфологических форм. Гораздо реже можно встретить высказывания о влиянии морфологической семантики на лексическую, а также о взаимодействии лексической и синтаксической, морфологической и синтаксической семантики.

Целью нашей работы является освещение указанных фактов, а также выяснение влияния лексической семантики на функционирование грамматических категорий английского глагола – вопроса, который еще не был предметом специального изучения.

1. Влияние морфологической семантики на лексическую проявляется в частичной лексикализации некоторых грамматических форм. Например, словоформа множественного числа типа hands, teeth, fingers присущ “особый лексический оттенок определенной комплектности” [8: 118-119]. Словоформы teas, wines, steels и т.п. обозначают различные сорта вещества, а словоформы snows, waters, sands и т.п. – большие массы вещества [3: 36]. По нашему мнению, формы единственного и множественного числа существительных типа wine – wines, sand – sands представляют собой грамматические формы одного и того же слова, которое имеет два лексико-семантических варианта, “реализуемых в разных формах числа [10: 20].

Как подчеркивает В. М. Ярцева, говоря об отношении грамматики и лексики, следует строго различать область морфологии и область синтаксиса [10: 17].

Воздействие синтаксической семантики на лексическую проявляется в синтаксической обусловленности лексического значения слова. Оно может зависеть от синтаксической модели предложения. Например, глагол to sell в конструкции

© Литвак С. Я., 2008.

NVN является переходным и употребляется в действительном залоге: He sells the book. – “Он продает книги”; а в конструкции NVD он приобретает интранзитивно-пассивное значение: The book sells well. – “Книга продается хорошо” [10: 42]. Лексическое значение слова может зависеть также от его синтаксической функции. Примером может служить употребление глагола to go в длительной форме в сочетании с инфинитивом, где этот глагол, являясь компонентом сложного сказуемого, выражает будущее действие: It is going to rain.

С другой стороны, лексическая семантика оказывает воздействие на синтаксическую, что проявляется в различии синтаксических отношений между компонентами одинаковых синтаксических структур. Это явление получило название скрытой грамматики. Например, в предложении John is eager to please между именем и глаголом субъектное отношение, а в предложении John is easy to please – объектное отношение.

Особый интерес представляет взаимодействие морфологической и синтаксической семантики. С одной стороны, изменение морфологической формы слова может привести к изменению синтаксической семантики предложения: John loves → John is loved; John gave a book → John was given a book.

С другой стороны, семантическое содержание морфологической формы слова может обуславливаться ее употреблением в различных синтаксических конструкциях. Так, в английском языке в зависимости от синтаксической структуры предложения форма действительного залога может иметь целый ряд непассивных значений – активное, возвратное, взаимное, медиальное [2: 112].

2. Как уже указывалось, лексическая семантика оказывает влияние на функционирование морфологических категорий – на степень представленности в тексте категориальных форм с присущим им грамматическим значением. Так, на материале английского, украинского и русского языков доказано воздействие лексической семантики существительных на их меру множественности [4; 5]. На материале английского языка доказано воздействие лексической семантики существительных на их меру генитивности [6: 208; 9; 235-236].

Вопрос о влиянии лексической семантики на функционирование грамматических категорий глагола можно проследить на примере категорий вида, перфекта (временной отнесенности) и залога.

Мы применяем к исследуемому материалу понятие категориальной меры (КМ), которое характеризует степень количественной реализации данного языкового явления в тексте [1: 72]. Будучи больше нуля и меньше единицы, категориальная мера может быть выражена в дробных числах или в процентах.

Материалом исследования послужили подъязыки авторской и диалогической речи в английской и американской прозе XX века и подъязык международной хроники в газетах The Guardian Weekly, The Daily Telegraph, The International Herald Tribune, The USA Today, изданных в девяностых годах. Во всех случаях выборки делались наполовину из британских и наполовину из американских источников.

Для получения фоновых характеристик (подъязыковых категориальных мер) были взяты выборки по двести знаменательных глаголов из десяти источников в каждом языке. Таким образом, общая выборочная совокупность составила 6000 словоформ. Средняя частотность функционирования длительных, перфектных и пассивных форм представляет собой среднее арифметическое вариант случайной величины. КМ равна частному от деления средней частотности на количество элементов выборки. С целью проверки надежности полученных результатов вычислялись оценки достоверности – абсолютное квад-

ратичное отклонение и относительное квадратичное отклонение. Полученные данные приведены в таблице:

Табл.1 *Фоновые (подъязыковые) характеристики употребительности длительных, перфектных и пассивных форм*

Подъязык	КМ длительных форм	КМ перфектных форм	КМ пассивных форм
Авторская речь	5%	12%	7%
Диалогическая речь	5%	7%	5%
Международная хроника	7%	11%	21%

Мы исходили из предположения, что на функционирование длительных, перфектных и пассивных форм глаголов может оказывать влияние их групповая семантика. С целью проверки этой гипотезы мы определили КМ длительных, перфектных и пассивных форм глаголов, относящихся к следующим семантическим классам: физического восприятия (например, to see, to hear, to feel), умственной деятельности (например, to know, to think, to remember), говорения (например, to say, to tell, to declare), движения (например, to go, to walk, to arrive), эмотивных глаголов (например, to suffer, to love, to hate).

Семантические классы отбирались по принципу их представленности в указанных подъязыках и по принципу их контрастности относительно друг друга. Естественно, что абсолютно объективно очертить границы семантических классов не представляется возможным и отнесение глагола к определенному семантическому классу может быть до некоторой степени условным.

Для проведения эксперимента на материале семантических классов были взяты выборки по 50 глаголов из десяти источников в каждом подъязыке.

Результаты приведены в таблицах:

Табл.2 *КМ длительных форм глаголов различных семантических классов*

Семантический класс	**Подъязык**	**КМ**
Глаголы физического восприятия	Авторская речь Диалогическая речь Международная хроника	6% 4% 5%
Глаголы умственной деятельности	Авторская речь Диалогическая речь Международная хроника	1% 1% 1%
Глаголы движения	Авторская речь Диалогическая речь Международная хроника	10% 15% 17%
Глаголы говорения	Авторская речь Диалогическая речь Международная хроника	6% 10% 2%
Эмотвные глаголы	Авторская речь Диалогическая речь Международная хроника	0% 0% 1%

Табл.3 *КМ перфектных форм глаголов различных семантических классов*

Семантический класс	Подъязык	КМ
Глаголы физического восприятия	Авторская речь	9%
	Диалогическая речь	13%
	Международная хроника	10%
Глаголы умственной деятельности	Авторская речь	13%
	Диалогическая речь	3%
	Международная хроника	12%
Глаголы движения	Авторская речь	10%
	Диалогическая речь	10%
	Международная хроника	17%
Глаголы говорения	Авторская речь	13%
	Диалогическая речь	8%
	Международная хроника	7%
Эмотвные глаголы	Авторская речь	16%
	Диалогическая речь	4%
	Международная хроника	1%

Табл.4 *КМ пассивных форм глаголов различных семантических классов*

Семантический класс	Подъязык	КМ
Глаголы физического восприятия	Авторская речь	0.4%
	Диалогическая речь	1.2%
	Международная хроника	10%
Глаголы умственной деятельности	Авторская речь	1%
	Диалогическая речь	0.6%
	Международная хроника	9.5%
Глаголы движения	Авторская речь	2.2%
	Диалогическая речь	0.6%
	Международная хроника	4%
Глаголы говорения	Авторская речь	0.4%
	Диалогическая речь	0%
	Международная хроника	1%
Эмотвные глаголы	Авторская речь	4.4%
	Диалогическая речь	1.4%
	Международная хроника	10%

Как свидетельствуют полученные данные, в ряде случаев КМ семантического класса заметно отклоняется от средней подъязыковой. Каждый такой случай может иметь свое объяснение. Приведем примеры.

У эмотивных глаголов в подъязыке международной хроники КМ длительного вида составляет всего лишь один процент, а выборочной совокупности двух других подъязыков она оказалась равной нулю. Это вполне естественно: общеизвестно, что эмотивные глаголы крайне редко употребляются в длительных формах.

У глаголов движения КМ длительного вида во всех подъязыках выше средней подъязыковой. Очевидно, это связано с тем, что указанные глаголы в силу особенностей своей семантики часто обозначают действие в процессе его развития:

People were going and coming from the house (A. Sillitoe)

I'm not running down the police (The Daily Telegraph)

Кроме того, в диалогической речи эти глаголы в форме Present Continuous употребляются для выражения действия в ближайшем будущем:

Is Donald coming in the evening to see Felicity (J. Murdock)

Пониженная мера перфектности глаголов умственной деятельности в подъязыке диалогической речи, вероятно, объясняется тем, что в этом подъязыке часто встречаются такие обороты, как I think (thought), you know (knew), he understands (understood), в которых глагол выступает обычно в неперфектной форме. Примеры:

I thought you hated water (Robert E. Vardeman).

What do you know about people's lives? (Bernard Malamud).

Повышенная мера перфектности эмотивных глаголов в подъязыке авторской речи, возможно, обусловлена частой употребительностью формы Past Perfect в характеристиках чувств и переживаний персонажей, имевших место раньше каких-то действий в прошлом. Примеры:

He had found his plot and his house – devoid of everything that he had loved (Robert E. Vardeman).

She had for years wanted to go back living in the country (Bernard Malamud).

Полученые данные свидетельствуют о вариабельности КМ пассивных форм глаголов различных семантических классов внутри каждого подъязыка. Так, в подъязыке авторской речи КМ пассивных форм глаголов физического восприятия составляет 0.4%, а эмотивных глаголов – 4.4%; в выборочной совокупности подъязыка диалогической речи КМ пассивных форм глаголов движения оказалась равной нулю, а эмотвных глаголов – 1.4%; в подъязыке международной хроники КМ пассивных конструкций глаголов говорения составляет 4%, а глаголов умственной деятельности – 9.5%.

Таким образом, наши результаты подтверждают положение Л. М. Медведевой о том, что необходимым условием адекватного описания категории залога является учет лексического уровня языка [7: 10].

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Взаимодействие уровней языковой структуры может проявляться в различных направлениях:

а) во взаимовлиянии лексики и морфологии;

б) во взаимовлиянии лексической и синтаксической семантики;

в) во взаимовлиянии морфологической и синтаксической семантики.

2. Лексическая семантика оказывает влияние на функционирование грамматических категорий вида, временной отнесенности и залога английского глагола.

Работа по выяснению взаимодействия языковых уровней может быть продолжена на материале других грамматических категорий

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев Н. Д. Структурно-вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями // Типология грамматических категорий. – М.: Наука, 1975. – С. 77 – 90.

2. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.

3. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.

4. Литвак С. Я. Класи множинності іменників в англійській та українській мовах // Нариси з контрактивної лінгвістики. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 117 – 120.
5. Литвак С. Я., Зацный Ю. А. Влияние индивидуальной семантики существительных на их меру множественности (на материале английского и русского языков) // Аспекты лексического значения. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1982. – С. 126 – 130.
6. Литвак С. Я. Некоторые спорные вопросы теоретической грамматики английского языка // X Международная конференция по функциональной лингвистике. – Сборник научных докладов. – Симферополь: Доля, 2003. – С. 208 – 210.
7. Медведева Л. М. Части речи и залог (на материале английского языка). – К.: Вища школа, 1983. – 144 с.
8. Смирницкий А. И. Морфология английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1959. – 440 с.
9. Шевчук О. В. Влияние лексической семантики на меру генитивности существительных в современном английском языке // Проблемы семантического описания единиц языка и речи. – Минск: МГЛУ, 1998. – С. 235 – 236.
10. Ярцева В. Н. Взаимодействие грамматики и лексики в системе языка // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С. 5 – 57.

УДК 811.112.2’37

Дягілєва Ж. А.
(Київ, Україна)

КОНЦЕПТ «ДРУЖБА» В МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ НІМЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В статье речь идет о немецком ментальном пространстве. Определяются ментальные признаки немецкого этноса, которые непосредственно объясняют культурную специфику функционирования концепта «дружба» в немецком ментальном пространстве. Немцы имеют ограниченный круг друзей, осторожные в отношениях, откровенные в общении и четко разграничивают дружеские и профессиональные отношения. Это объясняется такими чертами немецкого этноса как прагматизм, рациональность и индивидуализм.

Ключевые слова: *менталитет, ментальное пространство, рациональность, прагматизм, дружеские отношения, узкий круг друзей.*

The article deals with German mental space. The mental signs of German ethnos, which directly explain the cultural specific of functioning of concept «friendship» in German mental space, are determined. Germans have the limited circle of friends, careful in the relations, frank in intercourse and expressly differentiate the friendly and professional relations. It is explained by such lines of German ethnos as pragmatism, rationality and individualism.

Key words: *mentality, mental space, rationality, pragmatism, amities, narrow circle of friends.*

Менталітет як цілісний феномен будь-якого етносу, маючи культурно-історичні витоки, є актуальним об’єктом дослідження науковців для визначення «народ-

© Дягілєва Ж. А., 2008.

ного характеру», «духу народу». Якщо концепт визначається одиницею ментальності певної культури, то досліджуючи концепт «дружба» в німецькій культурі, потрібно обов'язково визначити особливості ментального простору німецького етносу. Важливим завданням є розглянути такі категорії культурології як ментальність і менталітет, які на перший погляд можуть бути визначені як синоніми.

Вперше поняття «ментальність» з'явилося у книзі Л. Леві-Брюля «Ментальні функції у відсталих суспільствах», детальну ж розробку цієї категорії пов'язують з французькою «Новою історичною школою» або школою Анналів, основні принципи якої були закладені ще у 20-х роках XX століття. У середині 50-х років Ж. Дюбі і Р. Мандру користувались вищезгаданим терміном для вивчення соціально-історичних явищ, які мають ряд спільних ознак. Вони вважали, що «можна говорити про ментальність, притаманну певній етнокультурі, властиву певній епосі, тому що ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти у контексті певної епохи чи етнокультури» [1]. Ю. С. Степанов розглядає ментальність як світобачення в категоріях і формах рідної мови, які поєднують в собі інтелектуальні, духовні і вольові якості національного характеру в типових його проявах. А. Я. Гуревич констатує, що ментальність − це спосіб бачення світу, цей термін є зовсім не ідентичний ідеології, що має справу з продуманими системами думки, оскільки ментальність залишається неусвідомленою і логічно не виявленою. Ментальність не є філософською, науковою або естетичною системою, вона є рівнем суспільної свідомості, на якій думка не відокремлюється від емоцій, від латентних звичок і прийомів свідомості. Отже, ментальність − це той неосяжний мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства. Ментальність народу актуалізується в найважливіших культурних концептах мови, до яких без сумніву відноситься концепт «дружба», адже він позначає неповторні людські стосунки в межах певного етносу.

Складовою ментальності є менталітет, оскільки визначається категорією, яка відображає внутрішню організацію і диференціацію ментальності, склад розуму, склад душі народу. Під менталітетом розуміють також деяку глибинну структуру свідомості, залежну від соціокультурних, мовних, географічних і інших чинників. Особливості національних менталітетів виявляються тільки на рівні мовної, наївної, але не концептуальної картини світу (Ю. Д. Апресян, Е. С. Яковлева, О. А. Корнілов). Кожна з них – це унікальне суб'єктивне представлення дійсності, що включає об'єкти як безпосередньої, так і опосередкованої реальності, до якої відносяться такі компоненти культури як міфи, легенди, релігійні переконання і т.п. [2: 49] Абстрактним місцем функціонування двох вище зазначених термінів – менталітету і ментальності – є ментальний простір, тобто гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, яке відображає уявний стан справ і не проектується на об'єктивний світ, але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема, у процесі породження або сприйняття повідомлення. Ментальний простір є підґрунтям загального механізму міркувань як розподілу знань [3: 321].

Дослідження в сфері ментального (Р. Марковський, С. Шроль-Махль, А. Томас) протягом останніх років виявили німецькі культурні ознаки, які були встановлені в процесі зіставлення німецького менталітету з іншими культурами (американська, чеська, французька, китайська). Таким чином, були зафіксовані наступні сутнісні ознаки німецького етносу:

• Предметна зорієнтованість. В професійній діяльності вирішальною для німців є справа і професійна компетенція учасників, які зорієнтовані на мету і аргументують все фактами. Наявність близького знайомства або дружніх стосунків не є релевантним у такій сфері [4: 47].

• Повага до структур і правил. У Німеччині є безліч правил, інструкцій, розпоряджень і законів. Не зважаючи на наявність певних правил співіснування і в інших культурних спільнотах, їхня кількість і дотримання у німців вражає: починаючи від пунктуальності і закінчуючи сортуванням сміття [4: 68]. Тому не дивно, що така унормованість життя заважає німцям знаходити друзів серед колег або сусідів.

• Планування свого часу. Час для німців є не лише важливою темою для розмови, вони дуже фанатично відносяться до дотримання певних строків. Цей принцип діє навіть у приватному житті, що не характерно для інших культурних спільнот. Німці прагнуть ефективно використовувати свій вільний час, займаючись своїм хобі, іноді відмовляючи у спілкуванні друзям або навіть сім'ї [4: 118].

• Розмежування професійної і приватної сфери життя. Німці працюють на роботі і «живуть» у свій вільний час. На робочому місці робота понад усе, а все інше не береться до уваги. В приватному житті німець знову поринає в стосунки, сім'ю, своє захоплення, спілкування з друзями. Колеги розглядаються виключно як колеги по роботі, а не як потенційні друзі. Дружба в колективі є не типовою для німців, тому про приватні справи і пов'язані з цим почуття мова не йде [4: 137], напр.: Dienst ist Dienst, da hilft keine Freundschaft. – Дружба дружбою, а служба службою.

• Відвертість у спілкуванні. Це означає, що німці спілкуються, не вкладаючи у слова подвійний зміст. На прямі питання є однозначна відповідь, на зрозумілий вислів є адекватний коментар. Це – на думку німців, полегшує життя і дає можливість уникати непорозумінь. Така стратегія спілкування поширюється, звичайно, і на дружні стосунки, що знову доводить культурну специфічність концепту «дружба». Для іспанців і американців, наприклад, така відвертість і небагатослівність межує з неприязню і ні як не може бути характерною для дружніх відносин [4: 166].

Сьогодні ніхто більше не припустить, що німецький менталітет закладений генетично, оскільки тоді б не існували відмінності між іншими германськими народами. Отже, типово національне розвинулось під впливом зовнішніх сил. В першу чергу – це географічні, кліматичні і геополітичні умови поселення, а також історико-політичний розвиток суспільства [5: 104].

Географічними передумовами формування німецького менталітету була безплідна земля, темні ліси і річки, які розділяли ландшафти. Без природних кордонів на сході і на заході, країна була призначена стати легкою здобиччю для всіх непроханих гостей, без можливості втечі на північ, що омивається морями, або на південь, де височіли гори, для Німеччини залишався тільки один вихід – занурення у себе [6: 105]. Ці передумови пояснюють той факт, чому у представників європейської спільноти (болгарів, італійців, іспанців) німці характеризуються як інтроверти, відлюдькуваті, обережні, як ті, що мало контактують з іншими і яким важко заводити дружбу [4: 135].

Центральне географічне положення безпосередньо вплинуло на німецький менталітет. До середини XX століття німці вважали себе репрезентантами культури, яка відрізнялась від французького і англійського просвітницького раціоналітету та ірраціонального невігластва Росії. Між західною цивілізацією і російським консерватизмом німці вважали себе носіями справжньої культури і гуманізму, не зважаючи на те, що носієм даної культури не був один самобутній народ зі своєю державністю, а окремі князівства з загостреним почуттям суперництва і незалежності [6: 111]. Не дивно, що ці історичні обставини призвели до появи у німців такої

ментальної риси як індивідуалізм. Він проявляється у тому, що бразильцям німці видаються за надто незалежними та самостійними, для іспанців і турків – німці за рано починають самостійне життя і охоче живуть одинаками, маючи лише кілька справжніх друзів [4: 192], напр.: Jedermanns Freund ist niemandes Freund. – Хто всім друг, той нікому недруг.

Якщо проаналізувати психічні властивості соціуму, які є безпосереднім виразником ментальності, це дозволить виділити особливості, що полягають в способі сприйняття суб'єктом навколишнього світу і його різноманітних станів (способи сприйняття природи, культури, образів інших народів і т.п.). Як відомо, структура будь-якої практичної дії знаходиться в тісній залежності від структури й особливостей сприйняття, що завжди передує дії. Тому так важливо уявляти собі домінантну установку соціуму в процесі сприйняття об'єктів. Адже саме вона є одним з головних компонентів формування певної картини світу, на підставі якої в соціумі відбувається та чи інша соціальна динаміка. Певно, що первинною в онтологічному змісті є раціональність, що формується на підставі об'єктивної необхідності інструментального підходу первісного соціуму до будь-яких дій [7: 157].

Раціональність соціальної психіки характеризується наступними її особливостями:

1. домінуванням установки на сприйняття будь-чого у деталях, дискретно– понятійних формах. Будь-який предмет (у тому числі і проблема), що потрапляє в поле зору раціонального соціуму, як правило, піддається послідовному і завершеному аналізу. Ідеї і проблеми в їхньому абстрактному вираженні раціональний соціум не сприймає. Ідея повинна бути розкрита, наділена чіткими і ясними характеристиками, а також забезпечена (хоча б теоретично) засобами її реалізації, шляхами і ймовірними підходами до її втілення. Якщо в причинно-наслідкових зв'язках і залежностях будуть виявлені пропуски, незаповнені місця, тобто явним буде брак інформації, раціональні соціуми будуть прагнути до її поповнення і забезпечення безперервності теоретичного і практичного розгортання ідеї, процесу або задуму. Але результати такого прагнення будуть залежати і від наявності інших властивостей і характеристик соціуму – уміння зберегти і використовувати попередній досвід, здобути необхідну інформацію, захистити соціальні процеси від непомірного емоційного засилля окремих груп, замінити неповноцінну ідею (тобто ідею, що не знайшла достатнього зворотного співчуття, розуміння, підтримки з боку більшості населення) іншою, що відповідає суспільним потребам і об'єктивним можливостям соціуму і т.п. [8: 194]

2. оскільки навколишній світ сприймається раціональним соціумом як диференційований значеннєвий простір, що володіє каузальною залежністю і закономірною зміною станів, такому соціуму не легко швидко перебудовуватися і змінювати поведінкові установки; володіння простором тут відрізняється деякою напруженістю, пов'язаної з необхідністю зберігати сформовані форми і сутності відносин між об'єктами, що сприяє значеннєвій стабільності соціуму [8: 195]. Так, наприклад, іноземці зазначають – коли німці говорять про дружбу і допомогу, вони не мають на увазі порушення свого спокою, рівноваги і сердяться, якщо відпочиваючи на дивані, до них приходить друг зі своїми проблемами і заважає їм [9: 40].

3. раціональним соціумам властива потреба в планомірності, послідовності і поступовості; для них досить хворобливої є необхідність швидкої зміни рішень, планів, стратегічних програм соціальної динаміки [8: 196]. Дослідник американської культури Г. Ретель зазначає, що на відміну від американців, які належать до мобільного типу соціуму, готового перетинати кордони, німці ведуть осілий спосіб

життя і відчувають потребу прив'язуватись до когось або чогось. До того ж, коли мова йде про стосунки, то німці надають перевагу горизонтальній площині (тобто на одному соціальному рівні), ніж вертикальним відносинам, напр.: ungleich trennt die Freundschaft – ситий голодному не товариш. Німці охоче спілкуються з друзями, партнерами, знайомими, таке спілкування є більш особистим, теплим, на відміну від ієрархічних ділових відносин [4: 201].

Німецький етнос відноситься до раціональних соціумів. Це було визначено історичними і географічними умовами життя німецького соціуму. Ця країна, будучи розташованою на перехресті європейських доріг, у силу необхідності захищати свої цінності, на додачу до розвиненої захисної функції сенсорності набула властивість прагматичності. Разом з тим німці не надто емоційні, що програмує суб'єкти соціальної динаміки на таку розгорнуту практичну діяльність, результатом якої, як правило, є збереження логіки відносин між ланками світу, міжособистісної безпеки, логіки оборони свого особистого простору, вільного «від ворогів» і тих, хто в принципі здатен нанести яку-небудь шкоду [5: 175].

Німці намагаються розділяти емоції і об'єктивні факти. При цьому раціональність проявляється, перш за все, в трудовому житті, де вважається професійним мати діловий підхід, а емоції розглядають майже як слабкість. Раціональність є таким чином частиною особистості для професійної діяльності і представляє основу для предметної орієнтації. Емоційність домінує у приватному житті, де важливо мати співчуття і розуміння, а також усвідомлювати власні емоції і проявляти їх [4: 140].

Німці розмежовують особисту привітність, яка не є частиною соціальної ролі, від об'єктивної професійної оцінки продуктивності або критики, яка відноситься до справи і якості виконання ролей. Тому люб'язні люди також можуть бути жорсткими у судженні і у своїх вимогах.

Перехід від раціональності і об'єктивності на емоційну поведінку відбувається в ситуації, коли німці, уповноважені законом контролювати, розуміють, що щось функціонує неправильно. Тоді німці показують негативні емоції: вони сердяться, відкрито виражають нетерпіння і незадоволення, показують лють і розчарування.

Звичайно, німці також можуть проявляти позитивні емоції, наприклад, в дружніх контактах. Інтенсивність емоцій і відвертість у таких стосунках більш помірна в порівнянні, наприклад, з італійцями і чехами. Так, англійці, іспанці вважають, що німці не мають почуття гумору, сприймають все буквально, не пропонують допомогу, її треба у них просити [4: 141].

Без сумніву, суспільство змінюється, і німці намагаються бути люб'язними, небайдужими і менш стриманими. Проте, статус знайомого зобов'язує триматися все ще на відстані і не показувати глибини почуттів. Такий рівень близькості дозволяє тільки при справжній симпатії шукати приватних зустрічей. Комерційні обов'язки, які виходять за рамки робочого часу, розуміються ще як жертвування вільним часом. Саме на цьому рівні німці добре спілкуються також з колегами. Цей рівень є стартовою позицією зав'язати дружні стосунки, дізнавшись, що людина робить, думає, знає. Найтиповішими темами для колег і знайомих серед німців є: здоров'я, хвороба, подорожі, хобі [4: 152].

Відносини з сусідами в Німеччині просуваються часто на такому ж дистанційованому рівні як серед колег і знайомих: сусіди знають один одного в обличчя, вітають і обмінюються загальними фразами. Тісний контакт в більшості випадків не існує.

Якісно новим рівнем серед німців вважається перехід в коло друзів і добрих знайомих. Такий зв'язок можна описати наступним чином: Німець вибирає з ким

потоваришувати дуже обережно і усвідомлено, напр.:Tee und gute Freunde muss man probieren. – вибирай друзів обачно. Це люди, яких він добре розуміє і які йому подобаються. У будь-якому випадку один до одного вони звертаються на „ти". Добрі знайомі спілкуються як особистості зі своїми установками, поглядами та проблемами. Вони домовляються про зустріч у вільний час. Гостинність, особиста готовність допомогти і емоційність, а також подарунки на свята (наприклад, день народження) є складовими таких відносин. Обійми є звичайною справою і підкреслюють близькість. До знайомих німці відчувають довіру, яка зобов'язує допомагати при труднощах. При віддаленому знайомстві, німці зазвичай не відвідують один одного вдома.

Найвища форма знайомства – дружба – значить для німців ділитися своїми почуттями, турботами і радістю. Дружба довговічна і пов'язана з глибокими почуттями. Дружба емоційно мотивована і ґрунтується виключно на симпатії. Шукати особисту вигоду у дружбі німці вважають за образу. Важливі елементи, що засновують дружбу, є, наприклад, схожі світоглядні установки, спільні інтереси і хобі, схожий життєвий досвід [4: 153].

Отже, німецькому соціуму властиво утворювати певні групи (колективи, спілки) і функціонувати в них. Проте найважливішим для німця залишається сімейне коло і коло друзів як найінтимніша група, межі якої чітко визначені і процес включення до неї може тривати довго [4: 198].

Таким чином констатуємо, що менталітет є ключовим елементом в дослідженні культурної специфіки міжособистісних відносин німців, а саме дружніх стосунків. Такі ментальні риси як індивідуалізм і інтровертність німців пояснюють їх вузьке коло друзів, а раціональність і прагматичність – їх ретельний підхід у виборі друзів. Чітке розмежування професійної діяльності і приватного життя, логіка оборони особистого простору від сторонніх обмежує коло потенційних друзів. Проте не зважаючи на це, дружні стосунки залишаються найбільш пріоритетними в німецькому соціумі як і сімейні відносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/vyd/nartv/2004/N6/Art12.htm
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 203с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – С. 321.
4. Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben. – Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2002. – 216 S.
5. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени. – М.,1993. – С.173 – 180.
6. Gelfert H.-D. Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind. – München: Verlag C.H. Beck, 2005. – 211S.
7. Исторические типы рациональности / Институт философии РАН – М., 1995. – Том 1.– 350с.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Академия,1991. – С. – 194-197.
9. Wenner D. Unser Ausland! Was ausländischen Bürgern in Deutschland auffällt. – Berlin: Ullstein, 1998. – 128 S.

УДК 811.111+81’373.43

Ковалюк Ю. В.
(Чернівці, Україна)

КОНЦЕПТОСФЕРА “ЛЮДИНА” В АВСТРАЛІЙСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на прикладі антропоцентричних фразеологізмів)

У статті мова йде про концептуальний аналіз антропоцентричних фразеологізмів в австралійському варіанті сучасної англійської мови. Висувається гіпотеза про те, що антропонімічні фразеологічні одиниці в сучасній австралійській англомовній картині світу є національно маркованими і відображають зміст концептосфери ЛЮДИНА за допомогою наступних концептів: УСПІХ, ХОРОБРІСТЬ, ЩАСТЯ, ПРОСТОТА, СКУПІСТЬ, ЗЛІСТЬ, АЗАРТ.

Ключові слова: *австралійська англомовна картина світу, антропонімічний фразеологізм, концепт.*

The article deals with the conceptual analysis of anthropocentric phraseologisms in the Australian variant of the English language. A hypothesis is proposed that anthroponymical phraseological units within contemporary Australian English worldview are nationally marked and reflect the content of the conceptual sphere THE MAN with the help of the following concepts: SUCCESS, BRAVERY, HAPPINESS, SIMPLENESS, MISERLINESS, MADNESS, GAMBLE.

Key words: *Australian English worldview, anthroponymic phraseologism, concept.*

Важливим аспектом сучасних лінгвокультурологічних студій є з’ясування взаємовідношення культурно зумовленого в мові й власне мовного в культурі. На думку П. Пітерс, взаємозв’язок між мовним лексиконом і культурою лінгвоспільноти був помічений ще Гердером (1772), що стало ще більш очевидним протягом ХХ ст. завдяки таким лінгвістам-антропологам, як Ф. Боас, Е. Сепір та Б. Уорф [1: 232]. Згідно сучасних досліджень А Вежбицької, певного роду комбінації слів (сюди входять сполучення слів, ідіоми і розмовні кліше) можуть також слугувати культурними маркерами, своєрідними індексами домінантних етнокультурних ознак і цінностей [2: 195].

Культурно-когнітивна парадигма, як зазначає В. Д. Ужченко, з її основною семантико-вербальною одиницею – концептом змусила пильніше поглянути на знаки непрямого найменування, на мову культури як засіб і спосіб репрезентації етнокультурної свідомості [3: 43]. На користь антропометричної “призми” бачення об’єктивної дійсності свідчить і той факт, що в лексиконі будь-якої мови, на думку Ю. Н. Караулова, розділ “Людина” виявляється вивченим найглибше [4].

Відповідно, метою нашої праці є розкриття змісту концептосфери “ЛЮДИНА в австралійській англомовній картині світу на прикладі антропоцентричних фразеологізмів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що антропонімічні фразеологізми в сучасній австралійській англомовній картині світу є національно маркованими і відображають зміст концептосфери ЛЮДИНА за допомогою наступних концептів: УСПІХ, ХОРОБРІСТЬ, ЩАСТЯ, ПРОСТОТА, СКУПІСТЬ, ЗЛІСТЬ, АЗАРТ.

Мета дослідження досягатиметься розв’язанням наступних завдань:

1. виокремити антропонімічні фразеологічні одиниці із сучасних лексикографічних джерел англійської мови;

© Ковалюк Ю. В., 2008.

2. з'ясувати взаємозв'язок антропонімічних фразеологізмів і концептосфери ЛЮДИНА в австралійському варіанті сучасної англійської мови;

3. розкрити зміст концептосфери ЛЮДИНА на прикладі антропонімічних фразеологічних одиниць в сучасній австралійській англомовній картині світу.

Об'єктом дослідження є 82 антропонімічні фразеологізми в австралійському варіанті сучасної англійської мови, виокремлені з 4 ідіоматичних словників сучасної англійської мови (Oxford dictionary of idioms, Cambridge international dictionary of idioms, Cambridge idioms dictionary та Australian National Dictionary).

Методи дослідження. У праці на основі методу концептуального аналізу, який ґрунтується на низці процедур та прийомів прототипного, дистрибутивного, порівняльного, зіставного, етимологічного аналізу, запропоновано методику лінгвокультурологічного дослідження. Метод фразеологічної ідентифікації застосовувався для формування корпусу досліджуваних фразеологізмів.

У центрі лінгвістичних досліджень останнім часом знаходиться процес когніції, безпосередньо пов'язаний з реалізацією відповідної діяльності людини, мисленням, як прояв ментальних ментальних здібностей людини, спрямованих на пізнання і оцінку самої себе та оточуючого світу. Згаданий процес орієнтує людину на створення картини світу як основи для раціональної та осмисленої поведінки у навколишньому світі, адже сприйняте й усвідомлене етносом довкілля, трансформоване в культурі, відтворюється у знакових продуктах і в мовній діяльності народу [5: 144].

Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику, синтактику і прагматику мови в цілому, їхній взаємозв'язок з етносвідомістю та культурою. За словами В. Н. Телії, фразеологізми "можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступати мовними експонентами культурних знаків" [6: 250].

Дана соціокультурно маркована одиниця ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури реалізується у мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для даної культури ситуації спілкування [7: 98].

Для підтвердження нашої гіпотези був виокремлений корпус антропонімічних фразеологізмів в межах австралійського варіанту англійської мови. Стереотипізація австралійської англомовної картини світу в межах концептосфери "Людина" виявляється за допомогою онімів в складі ФО. В ході аналізу було виявлено ряд базових концептів для антропонімічних фразеологізмів в австралійській англомовній картині світу: УСПІХ, ХОРОБРІСТЬ, ЩАСТЯ, ПРОСТОТА, СКУПІСТЬ, ЗЛІСТЬ, АЗАРТ.

Так, в фразеологізмі to be in like Flynn – впіймати кураж, досягти успіху [8: 113] концепт УСПІХ опосередковується антропонімом Flynn, який виконує функцію індивідуалізації і має апелятивну семантику – впіймати кураж, досягти успіху [8:113]. Вираз імовірно походить від імені актора Ерола Флінна, який мав репутацію дамського облесника [9].

Суть концепту ХОРОБРІСТЬ розкривається через ФО game as Ned Kelly, фонова семантика якого виявляється в діахронії: Нед Келлі (1855-80) був відомим австралійським злочинцем, ватажком угрупування, яке викрадало худобу і грабувало банки; він був повішений в Мельбурні [8: 119].

Ідіома happy as Larry вказує на концепт ЩАСТЯ і є спільною для британської та австрійської англомовних картин світу. Метафоричність даного виразу ін-

терпретується його взаємозв'язком із відомим британським боксером Ларрі Фолі (1847 – 1917) [8:136].

Антропоніми у складі фразеологізмів можуть виявляти фоновий семантичний компонент і, як наслідок, має значну питому вагу у мотивуванні фразеологічного значення. Так, наприклад, у ФО Joe Bloggs, Joe Blow використану таку фонову ознаку їх компонентів як поширеність, частовживаність, буденність, чим і пояснюється зміст концепту ПРОСТОТА.

Концепт СКУПІСТЬ представлений порівняльними метафоричними фразеологізмами meaner than a goldfield Chinaman та as mean as Hungry Tyson – "надзвичайно скупий" [9: 89, 411].

Ряд фразеологізмів із етнонімами Chinaman, China, як зазначає С. Бейкер, імовірно пов'язані із великою кількістю китайських переселенців в певний період, внаслідок чого виникли такі ідіоми як: Chinaman's chance, not for all the tea in China та, зокрема, as mad as Chinaman – метафоричний порівняльний зворот, який перекладається як "дуже розгніваний" [9: 89].

Для розкриття змісту концепту АЗАРТ було обрано ідіому to bet like Watsons – "робити божевільні ставки" [10: 273]. Прототипом антропоніма Watsons у згаданому фразеологізмі слугували прізвища братів-Уотсонів, які утримували готелі в Сіднеї і відзначалися свою пристрастю до азартних ігор [10: 273].

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, варто зауважити, що культурно-національна специфіка австралійських антропонімічних фразеологізмів зумовлює їх семантику. Проведений аналіз концептосфери ЛЮДИНА в австралійській англомовній картині світу дав змогу виділити ряд визначальних концептів (УСПІХ, ХОРОБРІСТЬ, ЩАСТЯ, ПРОСТОТА, СКУПІСТЬ, ЗЛІСТЬ, АЗАРТ), яким відповідали ФО досліджуваного типу. Розкриття змісту вище згаданих концептів привело нас до підтвердження нашої гіпотези про те, що антропонімічні фразеологізми є національно маркованими, а оніми в їх складі є важливими семантичними індикаторами при дослідженні значення тієї чи іншої ідіоми.

Перспектива подальшого вивчення даної проблеми передбачає розширення корпусу досліджуваних одиниць і проведення зіставного аналізу з іншою англомовною картиною світу, наприклад, британською.

ЛІТЕРАТУРА

1. Peters P. Similes and other evaluative idioms in Australian English// Phraseology and culture in English. – Berlin, New York: Moyton de Gruyter, 2007. – P. 235-257.
2. Wierzbicka A. Australian culture and Australian English: A response to William Ramson// Australian Journal of Linguistics.– Vol. 21(2), 2001. – P. 195-214.
3. Ужченко Д. Семна глибина концепту як складова фразеологізму.//Філологія. – Харків: Харківський національний університет, 2006. – С.42-53.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 286 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Academia, 2001. – 204 с.
8. Oxford dictionary of idioms. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 340 p.

9. Baker S. The Australian language. – Melbourne: Sun Books, 1966. – 517 p.
10. Australian National Dictionary: A dictionary of Australianisms on historical principles. – Melbourne: Oxford University Press, 1988. – 814 p.
11. Cambridge international dictionary of idioms – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 587 p.
12. Cambridge idioms dictionary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 505 p.

УДК 81-11:811.162.1+81'23

Бісовецька Т. В.
(Рівне, Україна)

СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ НОСІЯМИ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
(за даними вільного асоціативного експерименту)

У статті аналізуються соціально марковані номінативні одиниці за даними вільного асоціативного експерименту. У результаті обробки даних експерименту було сформовано асоціативні поля номінативних одиниць на позначення національності, визначено стереотипні асоціації інформантів, виявлено семи, які не зафіксовані у тлумачних словниках, але існують у свідомості носіїв мови.

Ключові слова: *вільний асоціативний експеримент, асоціативне поле, національний стереотип.*

The article deals with marked nominative lexical units denoting the social status according to the results of free associative experiment. The paper gives the associative fields of nominative lexical units denoting nationality, stereotyped associations, semes, not registered in explanatory dictionaries, but existing in the consciousness of native speakers.

Key words: *free associative experiment, associative field, national stereotype.*

Сучасна лінгвістична наука характеризується дослідженням мови у тісному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом [1-14] як окремого носія мови, так і всієї мовної спільноти, до якої він належить. Ефективним методом вивчення мовної свідомості індивіда, його внутрішнього лексикону є асоціативний експеримент, оскільки асоціативні зв'язки інтегрують усі типи словесних і міжсловесних відношень. Теоретичні засади та практичні результати проведення асоціативних експериментів викладено у роботах українських і зарубіжних науковців: О. І. Горошко [1], О. О. Залевської [2, 3], І. Е.Подолян [5], Т. О. Попової [6], Я. В. Пузиренко [7], Д. І. Терехової [8], Н. В. Уфімцевої [10], Р. М. Фрумкіної [15], Є. Бартмінського [11, 12], Р. Гаваркєвича [13], І.Курч [14] та ін. Проте асоціативний експеримент і надалі залишається актуальним для науковців завдяки динаміці суспільного життя, що знаходить відображення у сприйнятті, мисленні і мовленні індивіда.

Надзвичайно цікавим у даному контексті є вивчення національних стереотипів за допомогою асоціативного експерименту. Національні стереотипи вже приверг-

© *Бісовецька Т. В., 2008.*

тали увагу дослідників. Соціологи Я. Бертінг та К. Вієн-Гандосі [16] досліджували роль національних стереотипів у міжнародних відносинах, мовознавці Е. Хофман й У. Тайсен [17] розглядали етностереотипи у діловій комунікації, Є. Бартмінський [12] вивчав національні стереотипи поляків, німців, росіян та інших національностей, С. Г. Тер-Мінасова [9] досліджувала роль мови у формуванні національних характерів, І. М. Кобозева [4] спостерігала за національними характерами німців, англійців, французів та росіян крізь конотації етнонімів.

Метою даної статті є дослідження специфіки вербалізації національних стереотипів носіями польської мови за даними вільного асоціативного експерименту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) сформувати асоціативні поля номінативних одиниць на позначення національності; 2) визначити стереотипні асоціації; 3) виявити семи, які не зафіксовані у тлумачних словниках, але існують у свідомості носіїв мови.

Матеріалом дослідження є польські номінативні одиниці на позначення національності, які входять до тематичної групи назв, що маркують соціальний статус людини.

Асоціативний експеримент, за визначенням О. І. Горошко [1: 16], – це прийом, направлений на виявлення асоціацій, які склалися в індивіда у його попередньому досвіді. Асоціація, в свою чергу, – це зв'язок між певними об'єктами або явищами, що ґрунтується на нашому суб'єктивному досвіді [15: 189], який настільки автоматизований, що не підлягає усвідомленню [15: 192]. Таким чином, вивчаючи асоціації, ми звертаємося до неусвідомлюваного глибинного шару людської психіки.

Виділяють два основні види асоціативних експериментів: вільний, в якому інформанту пропонують відповісти на слово-стимул першим словом, яке спало на думку, нічим при цьому не обмежуючи ні формальні, ні семантичні особливості слова-реакції; та спрямований, в якому експериментатор обмежує вибір слова-реакції, наприклад, дає установку відповідати лише іменниками тощо [1: 16]. Кожен із видів асоціативних експериментів має свої переваги та недоліки й вирішує певні завдання. Наприклад, спрямований асоціативний експеримент обмежує свободу процесу асоціювання і скеровує асоціації в потрібному дослідникові напрямі. Проте саме спрямованість експерименту спотворює реальну картину асоціативного процесу [1: 17, 15: 191].

У нашому дослідженні перевагу надано вільному асоціативному експерименту. Зазвичай використовують загальноприйняту методику проведення вільного асоціативного експерименту. Для "чистоти" здобутих результатів складають два варіанти списків слів-стимулів – в алфавітному і протилежному йому порядку. Інформантам пропонують написати перше слово, яке спаде на думку як відповідь на пред'явлений стимул. Ця установка має принциповий характер, на цьому наголошують багато дослідників, наприклад В. П. Бєлянін [18: 133], Р. М. Фрумкіна [15: 191]. Інформант не повинен роздумувати, яким словом йому відреагувати, оскільки тоді втрачаються неусвідомлювані компоненти значення, які відсутні у словникових статтях, але є цікавими й цінними для загальної картини.

У кожної людини своє асоціативне поле, воно відрізняється складом найменувань і силою зв'язків між ними. У своїх працях О. О. Залевська [3: 92] доводить, що у кожного окремого інформанта відбувається актуалізація найбільш вірогідного саме для нього відповідника між словом-стимулом та однією з одиниць глибинного рівня лексикону. Актуалізація зв'язків може залежати не тільки від попереднього мовленнєвого досвіду носія мови, а й від найбільш яскравих і наближених за часом вражень та ситуацій. Дослідниця стверджує, що "умови вільного асоціа-

тивного експерименту забезпечують максимально повну картину не обмежених завданням зв'язків між одиницями лексикону" [2: 53]. Здобуті реакції утворюють асоціативне поле з ядром і периферією. До ядра входять високочастотні реакції, до периферії – поодинокі, І. Е. Подолян [5: 23], наприклад, до ядра асоціативного поля відносить три найчастотніші реакції.

Вільний асоціативний експеримент із носіями польської мови проводився у грудні 2007 року на базі Щецинського університету. Важливим фактором є те, що в цьому університеті (як в принципі й у більшості польських університетів) навчаються студенти майже з усієї Польщі, місцевих студентів лише близько 10% від загальної кількості. В експерименті взяли участь 100 інформантів віком від 18 до 30 років. Людям молодого віку, незалежно від національності, притаманні певні типові риси: навчання у вищому навчальному закладі, початок трудового життя, матеріальна незалежність від батьків, політичні права тощо [19]. Прискорення темпів громадського життя сприяє підвищенню ролі і значення молоді, якій також властива соціальна активність та незаангажованість, її знання швидко оновлюються, а мовлення є динамічним. Саме тому нами була обрана ця вікова група. Інформантами стали переважно студенти, а також аспіранти та молоді спеціалісти, для яких польська мова є рідною і які мали таку фахову зорієнтованість: філологи, юристи, історики, соціологи, економісти, інформатики, медики.

Список слів-стимулів містив понад 70 позицій, проте для аналізу у даній статті було обрано групу номінативних одиниць на позначення національності як цікавий матеріал для виявлення стереотипів і національних упереджень поляків.

Під стереотипом П. С. Гуревич [20: 332] розуміє спрощений схематизований образ об'єктів або подій, який характеризується значною стійкістю, В. З. Дем'янков [21: 177] визначає стереотип як стандартну думку про соціальні групи або про окремих індивідів як представників цих груп. Стереотип допомагає людині орієнтуватися в обставинах, які не вимагають від неї аналітичного мислення, індивідуального відповідального рішення. З іншого боку, стереотипи сприяють виникненню й закріпленню упереджень – негативного оцінного ставлення, яке часто не відповідає дійсності [20: 332]. Науковці [12: 99, 17: 13–14] розрізняють авто– й гетеростереотипи, тобто уявлення про себе і про інших. Цікавим є твердження Є. Бартмінського [12: 100], що національні стереотипи є емоційно маркованими з перевагою неприязні до ближніх сусідів і симпатії до віддалених. Оцінка представників різних етнічних груп визначається загальнокультурною опозицією "свій-чужий", а також пов'язана з дружніми стосунками та конфліктами між цими групами. Конфлікти, за спостереженнями Є. Бартмінського [12: 99], особливо сприяють виникненню негативних національних стереотипів.

Розглянемо такі номінативні одиниці, як Amerykanin американець, Anglik англієць, Chińczyk китаєць, Francuz француз, Niemiec німець, Polak поляк, Ukrainiec українець, Włoch італієць. Ми обрали дані національності через те, що з ними поляки підтримують тісні ділові й дружні контакти. Нижче наведемо асоціативні поля згаданих слів-стимулів. Перша цифра після переліку одиниць асоціативного поля вказує на загальну кількість реакцій, друга – на кількість різних реакцій, третя – на кількість відмов, четверта – на кількість поодиноких реакцій.

Amerykanin – hamburger (hamburgery) 11, USA 9, Ameryka 5, George Bush 4, McDonalds 4, Stany Zjednoczone 4, fast food 3, głupi 3, wolność 3, dolar 2, obcokrajowiec 2, pieniądze 2,… 92+53+8+40

Традиційно при аналізі реакцій асоціативного експерименту виділяють синтагматичні й парадигматичні асоціації [18: 131]. Синтагматичними називають

асоціації, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу. Парадигматичні асоціації – це реакції того ж граматичного класу, що й слово-стимул.

Проаналізувавши реакції польських інформантів, ми виявили, що синтагматичні асоціації склали лише по 10% від загальної кількості реакцій на кожен окремий стимул. Наприклад, на стимул Amerykanin американець: szczkśliwy щасливий, uśmiechnikty усміхнений, bardzo sympatyczny дуже симпатичний. І реакції з негативним забарвленням: głupi дурний, gruby człowiek, otyły товстий.

Американець асоціюється у поляків із такими персоналіями: Bill Klinton Білл Клінтон – 42-й Президент Сполучених Штатів Америки з 1993 до 2001 рр., George Bush Джордж Буш – 43-й Президент Сполучених Штатів, займає посаду з 20 січня 2001 р., з географічними назвами: USA США, Ameryka Америка, Stany Zjednoczone Сполучені Штати, New York Нью Йорк та Wietnam В'єтнам (останню вважаємо негативною конотацією через війну США у В'єтнамі або, за інформацією з Вікіпедії – вільної енциклопедії, ще її називають Війна Опору проти американців за спасіння нації [19]).

Загальновідома "любов" американців до закладів швидкого харчування знайшла відображення у таких парадигматичних реакціях: fast food фастфуд – швидке харчування, McDonald's, Burger King. Страви, які присутні у кожному американському фільмі й які ідентифікуються як суто американські: hamburger (hamburgery) гамбургер, kanapka сандвіч (до речі, найбільшими в світі виробниками сандвічів є мережі ресторанів McDonald's і Burger King [22]), pączek пончик і, як наслідок неправильного харчування: otyłość ожиріння.

Риси характеру, які поляки приписують американцям: pewność siebie самовпевненість, swoboda розкутість, natarczywość наполегливість, otwartość прямота. А також американець – це bogacz багатій та szczkściarz щасливчик.

Anglik – herbata 14, Londyn 9, wyspy (wyspa)7, Anglia 6, deszcz 3, bufon 2, człowiek 2, dżentelmen 2, flegmatyczny 2, król 2, piwo 2, praca 2,... 88+47+12+35

На стимул Anglik англієць виявлено синтагматичні реакції, які характеризують зовнішність і характер: rudy рудий, sympatyczny симпатичний, flegmatyczny флегматичний, sztywny манірний, wredny капосний, głupi дурний. Також англійцям приписують риси: powściągliwość стриманість, powaga серйозність, spokój спокійність.

Із персоналій англієць асоціюється у поляків лише з Вільямом Шекспіром Szekspir – відомим англійським драматургом й поетом та персонажем – вигаданим англійським шпигуном Джеймсом Бондом, образ якого створено письменником Яном Флемінгом у 1952 році – Agent 007. Також англієць асоціюється з островами wyspy (wyspa), UK Сполученим Королівством, Англією Anglia, Лондоном Londyn, дзвіницею у Лондоні – Біг-Беном Big Ben та Дубліном Dublin – столицею Ірландії. Незмінними супутниками англійців є deszcz дощ і parasol парасолька. Традиційно Англія та англійці асоціюються з чаєм herbata та часом вечірнього чаю tea-time, які завдячують своїй всесвітній відомості, напевне, саме Льюїсу Керроллу та його "Алісі в країні чудес". Цікавим фактом є те, що чашка англійського чаю включена до списку "ікон англійської культури" як невід'ємна частина культури Сполученого Королівства, пов'язана з торгівлею, подорожами, розвитком світських традицій. Також до цього списку потрапив і Біг-Бен [23].

Пиво piwo у Англії має власну історію. Найвідомішими сортами, які навіть експортуються, є Біттер і Портер [22].

Англієць асоціюється з джентльменом dżentelmen – чоловічим образом, який був сформований у Вікторіанську добу і первинно позначав чоловіка знатного походжен-

ня, потім так стали називати освіченого і добре вихованого чоловіка, респектабельного і врівноваженого, який відзначається вишуканістю одягу, манер [22]. А також з буфоном bufon – перен. Зарозумілий, претензійний хвалько [24], що є негативною характеристикою порівняно з попередньою. Оскільки Англія є монархією, хоча й парламентською, то логічною є реакція król на стимул англієць.

Пізнавальний характер мають реакції cylinder циліндр, Szkot шотландець (дана одиниця використовується поляками й у функції вторинної номінації у значенні скупий [12: 100]), krata картата тканина, spodnie w kratą картаті штани (в даному випадку доречніше було б сказати – нижня частина чоловічого костюму, оскільки у шотландців це кільт).

Chińczyk – ryż 24, skośne oczy 14, їyity 7, maiy 5, skośnooki 4, Chiny 3, Azja 2, Azjta 2, Japończyk 2, niski 2, oczy 2, sajgonki 2,...99+42+1+30

Китаєць асоціюється у поляків із сходом wschód, Азією Azja, Китаєм Chiny, Пекіном Pekin, Кореєю Korea, Великою Китайською стіною Wielki Mur, Mur Chiński, Mur, Чайна-тауном Chinatown (досл. китайське місто – квартали у некитайських містах, населені китайцями), драконом smok, який є символом Китаю і, на відміну від європейського дракона, допомагає людям [22], японцем Japończyk та Мао Цзедуном Mao Tse-Tung – головою комуністичної партії Китаю 1943-1976 рр. Проте такі реакції є нечисленними. Більша частина реакцій стосується китайської кухні: kuchnia кухня, гуї рис, sajgonki сайгонкі (китайські млинчики), herbata чай, zupka супчик (від zupa – суп) та зовнішності китайців: oczy очі, skośne oczy, skośnooki, wąskie oczy вузькі очі, żyłty жовтий, maiy малий, niski низький, niewysoki невисокий, szczypły худий, а також śmieszny смішний. Майже відсутні асоціації на позначення рис характеру, ставлення до праці. Однією з таких реакцій є pracoholik трудоголік, але більш цікавою є синонімічна реакція mrówka мурашка. У Словнику української мови дана номінація має лише одне значення: Невеликі комахи ряду перетинчастокрилих, що живуть великими колоніями [25 (5:828)]. Але у Словнику польської мови знаходимо, що, крім першого подібного значення, є ще друге переносне: працьовита людина, старанна, передбачлива [24], існує стале порівняння: pracowity jak mrówka працьовитий як мурашка.

Реакція gra planszowa настільна гра на стимул Chińczyk китаєць показує, що у вільному асоціативному експерименті носій мови не обмежений у напрямку асоціювання. У випадку з багатозначним словом може спасти на думку реакція не на перше значення. Так, наприклад, у номена Chińczyk китаєць є друге значення – товариська гра, яка полягає у пересуванні пішаків на спеціальному полі, згідно з кількістю очок на гральному кубику [26 (1:242)].

Порівняно з іншими словами-стимулами, номінація Chińczyk китаєць дістала найбільшу кількість синтагматичних реакцій – 20% від загальної кількості на цей стимул.

Francuz – żaba (żaby) 21, Paryż 10, Francja 6, bagietka (bageitki) 5, wieża Eiffla 5, wino 5, żabojad 5, elegant 4, język 3, kuchnia 2, pocałunek 2, ser 2, ślimaki 2, zadufany 2,... 97+37 +3+23

Француз асоціюється у поляків з Європою Europa, Францією Francja, Парижем Paryż й такими візитними картками столиці, як Ейфелева вежа wieża Eiffla і Лувр Luwr.

Із французом не може не асоціюватися французька кухня, оскільки вона вважається найвишуканішою у світі: kuchnia кухня, żaba (żaby) жаба й żabie nóżka жаб'ячі лапки, ślimaki равлики, ser сир, ciastko тістечко, wino вино й bagietka (bageitki) багет – його ще називають паризькою або французькою булкою – хоча він і простіший на вигляд, але є одним із символів Франції [22].

Також із французом у поляків асоціюється namiktność пристрасть, pocaiunek поцілунок, wolna miłość вільне кохання; француз є romantyczny романтичним, dobrze ubrany добре вдягненим, але, з іншого боку, – niewierny kochanek невірним коханцем, zadufany зарозумілим, elegant дженджиком.

Niemiec – sąsiad 19, piwo 9, porządek 8, wojna 7, Hitler 6, Berlin 5, Niemcy 5, kiełbasa 3, obcokrajowiec 3, wróg 3, faszysta 2, Helmut 2, rudy 2,... 94+33+6+20

Німець, як і француз, асоціюється з Європою Europa, також із кордоном granica, Німеччиною Niemcy, Берліном Berlin, Баварією Bawaria, із швабами swab (німці, які проживають на південному заході Німеччини і розмовляють на швабському діалекті), Франкфуртом Frankfurt, Одрою Odra, а з персоналій – із Гельмутом Колем Helmut, канцлером Федеративної Республіки Німеччини протягом 1982-1998 рр.

Незважаючи на велику кількість позитивних та нейтральних реакцій на стимул німець, які характеризують відносини з інформантами: sąsiad сусід, певні риси, притаманні цій нації: stanowczy рішучий, porządek порядок, dyscyplina дисципліна; традиційні страви і напої: kieibasa ковбаса, golonka гомілка, piwo пиво, виявлено, порівняно з асоціативними полями інших слів-стимулів, досить велику групу слів із негативним забарвленням, яку навіть можна виділити в окрему тематичну групу війна: wojna війна, Hitler Гітлер, faszysta фашист, wróg ворог, nieprzyjaciel неприятель, Żyd єврей (представник народу, масово винищеного в роки другої світової війни). Такі реакції склали майже 20% від загальної кількості реакцій на стимул німець. Результат свідчить про те, що хоча відповіді давали молоді люди, але покоління, далеке від жахів війни, все ж таки у свідомості має власний образ ворога.

Polak – rodak 13, Polska 11, ojczyzna 8, ja 7, kraj 3, duma 2, emigrant 2, krajan 2, narodowość 2, orzeł biały 2, pracowity 2,... 99+46+1+35

На стимул поляк отримано реакції: Polska Польща, ojczyzna батьківщина, orzei biaiy білий орел (герб Польщі), Warszawa Варшава, Szczecin Щецин, Wisła Вісла, hymn гімн та Kaczyński Лех Качинський, президент Польщі з 2005 р. Характеризуючи себе, польські інформанти виділяють такі риси: patriotyzm патріотизм, gościnność гостинність, також duma гордість, вважають себе працьовитими pracowity, добрими dobry, бідними biedny, й на противагу: зарозумілими zarozumiaiy, нервовими nerwowy, гамірливими giośny, мають скарги narzekanie та комплекси kompleksy. Коли йдеться про поляка, вони мають на увазі земляка rodak, брата brat, свого swój або ототожнюють із собою ja.

Цікавою є реакція pijak п'яниця. Існує навіть сталий вираз – Pijany jak Polak букв. п'яний як поляк [12: 99]. Цей вислів вживається на позначення когось, хто, незважаючи на споживання великої кількості алкоголю, зберігає фізичну вправність і тверезість мислення, або людину, яка характеризується надзвичайною мужністю й сміливістю. Первинне значення було нейтральним, а у деяких ситуаціях навіть позитивним, проте з часом частіше стало замінюватися буквальним тлумаченням на позначення дуже п'яної особи [22].

Ukrainiec – Ukraina 11, sąsiad 10, pomarańczowy 3, bieda 2, narodowość 2, obcokrajowiec 2, pomarańczowa rewolucja 2, przyjaciel 2, żyłty-niebeski 2,...78+49+22+40

Українець викликає у поляків асоціації з Україною Ukraina, Кримом Krym, степом step, Львовом Lwów, сходом wschód, із персоналій – зі Степаном Бандерою Bandera, ідеологом українського національного руху, головою Проводу ОУН, та Віктором Ющенко Juszczenko, Президентом України з 2005 р. Частина поляків називає українця сусідом sąsiad, вважає приятелем przyjaciel, своїм swój, інша частина – контрабандистом przemytnik, бандитом bandyta, забіякою zabijaka.

Поляки характеризують українця як сердечного serdeczny, він викликає почуття дружби przyjaźń і симпатії sympatia, йому приписують наполегливість zaciкtość, допитливість ciekawość, проте і хитрість chytrość, вважають брудним brudny й пов'язують із бідністю bieda, холодом zimno.

Українець асоціюється з козаком kozak та польською народною піснею Гей Соколи Hej Sokoiy, в якій йдеться про Україну і про козаків. Вона прозвучала в польському історичному фільмі "Вогнем і мечем" режисера Є. Гофмана, випущеному в 1999 році за однойменною повістю Г. Сенкевича.

Поляки асоціюють українця із жовто-блакитним żyłty-niebeski, помаранчевим кольором pomarańczowy, помаранчевою революцією 2004 р. pomarańczowa rewolucja та боротьбою за свободу walka o wolność. На стимул українець виявлено реакції, пов'язані з предметами одягу, національною кухнею: вишиванка wyszywanka, борщ barszcz. Не забули й про алкоголь alkohol.

Незважаючи на те що поляки й українці є сусідами, інформанти проявили мало активності щодо даного стимулу. Загальна кількість реакцій порівняно невелика – 78, багато відмов – 22. Широкий діапазон поодиноких реакцій – від кольору національного прапору і прізвища чинного президента до алкоголю і контрабандиста. Майже кожен інформант давав реакцію, відмінну від інших, яка ілюструвала частинку дійсності, важливу стосовно українця лише для нього. Через це вважаємо, що у поляків ще не склався сталий, чітко сформований образ українця як носія стереотипних рис.

Włoch – makaron 32, pizza 11, spagetti 7, ciepło 4, słońce 4, Italia 3, buty 2, miłość 2, narodowość 2, opalenizna 2, temperament 2, Włochy 2,... 95+34+5+21

Італієць асоціюється у поляків із Італією (причому подано як польську, так й італійську назву) Włochy, Italia та її столицею Римом Rzym. Численними є реакції, які стосуються їжі: jedzenie їжа, makaron макарони, pizza піца, spagetti спагеті, а також wino вино. Цінується у світі й італійське взуття buty.

Наступною є група реакцій, що стосуються клімату: клімат klimat, сонце słońce, тепло ciepio, спека upał. Італієць є смаглявим śniady, навіть чорним czarny, йому приписується балакучість gadatliwość. Темперамент італійців, їх ставлення до кохання теж не лишилися поза увагою поляків: темперамент temperament, кохання miiość, палке кохання gorąca miłość, бабій kobieciarz, babiarz, самець samiec.

Таким чином, серед реакцій на слова-стимули Amerykanin американець, Anglik англієць, Chińczyk китаєць, Francuz француз, Niemiec німець, Polak поляк, Ukrainiec українець, Włoch італієць були виявлені назви столиць, великих культурних та економічних центрів, річок, визначних місць, персоналії та персонажі, типові риси зовнішності та характеру, страви національної кухні та елементи одягу, національні символи. Серед реакцій на всі стимули була виявлена реакція – obcokrajowiec іноземець (крім стимулу поляк) та narodowość національність.

Проаналізувавши реакції польських інформантів на вищезгадані слова-стимули, ми виявили, що синтагматичні асоціації склали лише по 10% від загальної кількості реакцій на кожен окремий стимул, крім стимулу Chińczyk китаєць, який дістав найбільшу кількість синтагматичних реакцій – 20% від загальної кількості на даний стимул.

Здобуті реакції є значно ширшими за діапазоном значень, ніж відомості з тлумачних словників. Словникові статті з визначеннями національної належності зазвичай побудовані за принципом – "той, хто походить з …" або "людина, яка мешкає в…". Наприклад, Polak поляк – ktoś, kto pohodzi z Polski букв. хтось, хто походить із Польщі [26 (2:158)]. Такі визначення не містять краєзнавчої інформації, особистісних характеристик, ставлення до роботи тощо.

Отже, дослідження специфіки вербалізації національних стереотипів носіями польської мови за даними вільного асоціативного експерименту дозволило виявити семи, які не зафіксовані у тлумачних словниках, але існують у свідомості носіїв мови.

Перспективою дослідження вважається проведення аналогічного асоціативного експерименту з носіями української, німецької та англійської мов для виявлення реакцій на слова-стимули, які є соціально маркованими, з подальшим їх аналізом і зіставленням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Х.; М.: Издательская группа "РА–Каравелла", 2001. – 316с.
2. Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека // Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – С. 31–85.
3. Залевская А. А. Психолингвистические проблемы семантики слова // Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – С.86–132.
4. Кобозева И. М. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов// Вестник МГУ. Филология. – 1995. – №3. – С. 102–116.
5. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах (контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз): Дис... канд. філол. наук: 10.02.17. – К.: КДЛУ, 2000. – 330 с.
6. Попова Т. О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15. – К.: КНУ, 2004. – 20 с.
7. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15. – К.: КНУ, 2005. – 21 с.
8. Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект): Монографія. – К.: КДЛУ, 2000. – 244 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебник. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
10. Уфимцева Н.В. Опыт экспериментального исследования развития словесного значения // Психолингвистические проблемы семантики / Отв. ред. А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович. – М.: Наука, 1983. – С.140–156.
11. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Wydawnictwo Uniwersytety Marii Curie-Skiodowskłej. Lublin, 2006. – 318 s.
12. Bartmicski J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. Wydawnictwo Uniwersytety Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin, 2007. – 360 s.
13. Gawarkiewicz R. Oblicza polskich i rosyjskich działań polityczno-gospodarczych w świadomości młodego pokolenia niemców // Jкzyk. Cziowiek. Dyskurs. Szczecin, 2007. – S.358–365.
14. Kurcz I. Polskie normy powszechności swobodnych skojarzeń na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa // Studia Psychologiczne. – 1967. – № 8. – S.122–255.
15. Фрумкина Р. М. Психолингвистика: Учебник. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 320 с.
16. Berting J., Villain-Gandossi C. The role and significance of national stereotypes in international relations: an interdisciplinary approach // Stereotypes and Nations. International Cultural Centre Cracow, 1995. – S. 13–27.

17. Hoffman E., Theissen U. Ethnostereotype in der Businesskomunikation // Junge Slawistik in Österreich. Innsbruck, 2000. – S.13–45.
18. Белянин В. П. Психолингвистика: Учебник. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
19. http://ru.wikipedia.org
20. Гуревич П. С. Стереотип // Современная западная социология: Словарь / Сост. Ю. Н. Давыдов и др. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
21. Демьянков В. З. Стереотип // Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. – М.: Филол. ф–т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – С.177–179.
22. http://pl.wikipedia.org
23. http://www.icons.org.uk
24. Sownik jкzyka polskiego / pod red. W.Doroszewskiego (pierwodruk 1958–1969). T.1–11. Przedruk elektroniczny 1997.
25. Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1970–1980. Т.1–11.
26. Inny Słownik języka polskiego PWN. Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa, 2000. T. 1–2.

УДК 811.162.1´[37+373]:39

Непоп-Айдачич Л. В.
(Київ, Україна)

СТЕРЕОТИПНІ РИСИ НЕЗАБУДКИ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ ТА КУЛЬТУРІ

В статье реконструируются стереотипные черты незабудки, закрепленные в польском языке. Языковой образ незабудки исследуется по таким семантическим категориям: оппозиции, происхождение, вид, характерные черты, части, количество, действия, влияние, локализация.

Ключевые слова: *этнолингвистика, языковая картина мира, стереотип, языковой образ, незабудка, семантическая категория.*

The article reconstructs stereotypic characteristics of a forget-me-not flower, fixed in the Polish language. We analyze the linguistic image according to the follow semantic categories: opposition, origin, kind, characteristic features, parts, quantity, actions, influence, localization.

Key words: *ethnolinguistics, linguistic image of the world, stereotype, linguistic image, forget-me-not, semantic category.*

До найактуальніших напрямків сучасного мовознавства належить етнолінгвістика, пріоритетним завданням якої є реконструкція картини світу, закріпленої в мові певного етносу. Поняття мовної картини світу ми розуміємо, за Є. Бартмінським та Р. Токарським, як "певний набір суджень, закріплених більшою чи меншою мірою в мові та вкладених у значення слів або ж імплікованих цими значеннями,

© *Непоп-Айдачич Л. В., 2008.*

який повідомляє про риси і способи існування об'єктів позамовного світу", "втілення комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ" [1: 72] (тут і далі переклад наш). Етнолінгвістичні студії здійснюються в багатьох наукових центрах. У межах слов'янського світу можна говорити про існування кількох етнолінгвістичних шкіл, найпотужнішими серед яких є польська та російська (про подібності та відмінності між останніми ми вже писали раніше [2: 163-170]). Польська мовна картина світу вивчається як окремими мовознавцями, так і представниками школи когнітивної етнолінгвістики, заснованої й очолюваної Єжи Бартмінським (про етнолінгвістичну школу Є. Бартмінського див. [3: 8-21; 4: 141-153]). Завданням етнолінгвістичного "Словника народних стереотипів і символів" [5], створюваного авторським колективом під керівництвом Є. Бартмінського, є реконструкція польської мовної картини світу в цілісному вигляді. На сьогоднішній день видано дві частини першого тому "Космос" цього словника [5], активно ведеться підготовка до друку наступних його томів, третій з яких буде присвячено рослинам, а відтак і квітам.

Реконструкція мовного образу квітів спонукає до вирішення цілого ряду питань теоретичного характеру, серед яких проблеми мовного профілювання, категоризації світу, що розгядалися Є. Бартмінським та С. Нєбжеговською [6: 269-275; 7: 211-224], А. Вєжбіцькою [8]. Д. Пєкарчик дослідила мовний образ окремих квітів на матеріалі сучасної польської поезії [9]. Метою нашої розвідки є вивчення мовного образу незабудки на матеріалі лексикографічних, фольклорних, етнографічних даних і реконструкція відповідного фрагменту польської народної мовної картини світу.

Дослідження здійснюється на матеріалі відомостей, зібраних нами в Етнолінгвістичному архіві Відділу текстології та граматики сучасної польської мови Інституту польської філології Університету Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, керівником відділу є Є. Бартмінський (матеріали зібрано в 2005 р. під час стажування в рамках наукової стипендії, наданої Касою ім. Юзефа Мяновського – Фонду підтримки науки). У наших попередніх працях було проаналізовано назви, гіпероніми, гіпоніми незабудки [10], а також семантичну категорію колекцій та комплексів [11]. У цій статті ми розглядаємо мовний образ незабудки за такими фасетами: опозиції, походження, вигляд, властивості, частини, кількість, дії, вплив, локалізація.

З огляду на те, що дослідження здійснюється на матеріалі польської мови й присвячене образу незабудки в польській мові та культурі, використовуючи в праці слово незабудка, ми маємо на увазі польське суспільне уявлення про об'єкт niezapominajka, відтворене нами при аналізі лексикографічних, етнографічних та фольклорних даних.

Опозиції. Виявлення на підставі текстових реалізацій лексеми niezapominajka її лексичних, понадлексичних та стереотипних антонімів є важливим для визначення місця незабудки у польській мовній картині світу. Так у селянській поезії нами було зафіксовано протиставлення незабудки та троянди за притаманними їм, на думку пересічних носіїв польської мови, рисами: троянда окреслюється як гарна квітка, а незабудка – як скромна, тобто не дуже гарна: "Czy to piękne róże, / Skromna niezabudka, / Złóż kwiaty na grobie / Z własnego ogródka" ('Чи то гарні троянди, скромна незабудка, поклади на могилі квіти з власного садка') [12: 58].

Незабудка належить до квітів, використовуваних в якості прикрас молодих дівчат [11]. За цією ознакою вона перебуває в опозиції по відношенню до квіткових прикрас старших дівчат, до яких додавалися кольорові кетяги ягід горобини, калини: "[Twórczość ludowa Kurpiów]… Najpierwszym materiałem zdobniczym są

kwiaty: sasanki, konwalie, niezapominajki, goździki, czeremcha. Wianki z tych kwiatów, równianki, zaplatanki we włosy są "przystrojem" młodych dziewcząt. Starsze – dodają barwne kiście jagód jarzębiny, kaliny" ('народна творчість курпів… найголовнішим оздобним матеріалом є квіти: сон-трава, конвалії, незабудки, гвоздики, черемха. Вінки з цих квітів, букети, "заплітанки" у волосся є "прикрасою" молодих дівчат. Старші – додають кольорові кетяги ягід горобини, калини') [13: 109].

Як одна з найдрібніших ніжних квітів [11] незабудка протиставляється "грубим" візерункам: "[zdobnictwo – wycinanki] Wycinanki ostatniej mody muszą być na białym kolorze – tła kolorowe są "ordynarne", przeto odrzucone – koniecznie w kwiaty jak najdrobniejsze, a więc niezapominajki, bzy. Podziwiać należy pracowitość niezwykłą, z jaką dziewczęta nalepiają minimalne płatki jedne na drugie, aby zachować cieniowanie kwiatów" ('оздоблення – витинанки. Витинанки за останньою модою повинні бути на білому кольорі – кольорове тло – "грубе", а тому відкинуто – обов'язково в якнайдрібніші квіти, а отже, у незабудки, бузок. Гідна подиву надзвичайна працьовитість, з якою дівчата наклеюють мінімальні пелюстки одні на одні, щоб зберегти відтінки квітів') [14: 68]; "[o stroju młodzieży] wstążki dawne o grubych deseniach zarzuciły, polubiły wstążki w drobne, delikatne kwiatki; dawne motywy na wycinankach uważają za "ordynarne", drobne kwiaty: niezapominajki, bez, uznane są za najpiękniejsze ('про одяг молоді. Давні стрічки з грубими візерунками вони закинули, полюбили стрічки у дрібні, ніжні квіточки; давні мотиви на витинанках уважають "грубими", дрібні квіти: незабудки, бузок,– визнані найпрекраснішими') [14: 37].

Незабудки й блакитні квіти як такі, що ростуть на полі бідняка [11], протиставляються збіжжю, яке росте на полі заможного сусіда: "[Apel Lompy] [Biedak zamiast zboża ma jedynie kwiaty niebieskie i niezapominajki] … majętny obywatel kwiatami nadziei [bławatkami] i miłości [makami] do współiczucia pobudzony, słyszący wdzięczny szept kwiateczka niezapominajki chętnie cząsteczkę z obfitości plonów swoich ubogiemu sąsiadowi udzieli i od niego w zamian bukiet świeżych kwiatów przyjmie, od ojca zaś niebieskiego palmę wiecznej nagrody odbierze" ('звернення Ломпи… у бідняка замість збіжжя лише блакитні квіти й незабудки… заможний громадянин, квітами надії (волошками) та кохання (маками) схилений до співчуття, чуючи чарівний шепіт квіточки незабудки, охоче дасть частку від багатства свого врожаю вбогому сусідові, від нього натомість прийме букет свіжих квітів, а від Отця небесного отримає пальму вічної винагороди') [15: 155].

Походження. Польська легенда надає нам відомості не про походження незабудки як такої, а про причини її появи на полі багатія: "[Bogacz] Przystąpiwszy do pola ubogiego sąsiada i ujrzawszy niezapominajkę zawołał tegoż, dajęc mu tyle swoich snopów, że nimi stodołę swoję założył." [Widząc to anioł posadził też na polu bogacza kwiat niebieski]. ('[багатій], підійшовши до поля бідного сусіда та побачивши незабудку, покликав його, даючи йому стільки своїх снопів, що той заклав ними свою стодолу. [Бачачи це, ангел посадив також на полі багатія блакитну квітку]') [15: 155]. Таким чином незабудка стає символом подяки Господа багатієві за його добру справу.

Вигляд та властивості. З точки зору носіїв польської мови, найвиразнішою рисою незабудки є її блакитний колір. Саме ця ознака актуалізується в стійких порівняннях, зафіксованих у лексикографічних джерелах: "[Ma] mo oczy jak niezapóminajki" ('має очі як незабудки') [16 (2: 715)]; "oczy jak niezabudki" ('очі як незабудки') [16 (2: 715)]; "oczy jak niezapominajki 'oczy jasnoniebieskie'" ('очі як незабудки 'світло-блакитні очі'') [17 (2: 991)]. Прикладом уживання такого

порівняльного звороту є запис Е. Ожешкової: “Dziś jeszcze choć ma lat czterdzieści kilka, z przyjemnością patrzeć można na jej wysoką, kształtną, wyprostowaną kibić i regularne rysy, jeszcze białą i świeżą cerą okryte, a błękitnemi jak niezapominajki oczami przyozdobione” (‘сьогодні ще, хоча їй сорок із чимось років, з приємністю можна дивитися на її високу, гарну за формами, випрямлену фігуру та правильні риси, вкриті ще білою й свіжою шкірою, прикрашені блакитними як незабудки очима’) [18: 691].

Особливе забарвлення пелюсток виділене у кашубській назві незабудки: modrę (‘сині’) krëpk’i [19: 98] (детальніше про назви незабудки див. [11]).

Блакитний колір квітки підкреслюється також у зверненні: “Biedak zamiast zboża ma jedynie kwiaty niebieskie…” (‘у бідняка замість збіжжя тільки блакитні квіти…’) [15: 155],– та легенді про незабудку: “Widząc to anioł posadził też na polu bogacza kwiat niebieski…” (‘побачивши це, ангел посадив також на полі багатія блакитну квітку…’) [15: 155].

Незабудка – квітка невеликого розміру, що в мові виражається сполуками: niezabudka maia (“Nad brzegiem zdroju niezabudka mała…” (‘на березі джерела мала незабудка’) [20 (2: 216)]), niezabudkę małą (“Wysyłałam Ci w kopercie / niezabudkę małą…” (‘я висилала тобі в конверті малу незабудку’) [12:173]). Інакше незабудка визначається як одна з найдрібніших квіток: “Wycinanki ostatniej mody muszą być …koniecznie w kwiaty jak najdrobniejsze, a więc niezapominajki, bzy” (‘Витинанки за останньою модою повинні бути … обов’язково в якнайдрібніші квіти, а отже, у незабудки, бузок’) [14: 68].

Незабудка зараховується до “скромних”, тобто не занадто розкішних, квітів (див. вище опозиції): skromna niezabudka [12: 58].

У польській легенді незабудка персоналізується, а відповідно наділяється людськими рисами: забудькуватістю та легковажністю: “Jak Pan Bǫg dövöł jim’ona kv’atom, tę ńezabötka z’aböča sųeje m’ono i copną są do Pana Bųega, żebë jěš röz p’ųev’edzöł ję to m’ono. A Pan Bǫg ję řek: Bez to, że möš v’ater w głov’e ji z’aböča ję sųeje m’ono, to bądzeč są na v’ědno nazęva ńezabötka” (‘коли Господь Бог надавав назви квітам, незабудка забула своє ім’я і повернулася до Бога, щоб він іще раз сказав їй ою назву. А Бог сказав, що через те, що в неї вітер у голові і через те, що забула своє ім’я, вона буде зватися незабудкою’) [16: 252].

Частини. Найчастіше контексти, в яких зустрічаються польські лексеми на позначення незабудки, не фіксують виділення в цій квітці частин. Чи не єдиною реалізацією виокремлення складових незабудки не як квітки, а як рослинного орнаменту є розрізнення її пелюсток: “Podziwiać należy pracowitość niezwykłą, za jaką dziewczęta nalepiają minimalne płatki jedne na drugie, aby zachować cieniowanie kwiatów” (‘Гідна подиву незвичайна працьовитість, з якою дівчата наклеюють мінімальні пелюстки одні на одні, щоб зберегти відтінки квітів’) [14: 68].

Кількість. У польських фольклорних текстах та в селянській поезії лексеми niezapominajka, niezabudka, ńezabötka вживаються у формі однини, яка може окреслювати як одну квітку цього сорту (“ńezabötka” [20: 252]; “Wysyłałam Ci w kopercie / niezabudkę małą…” (‘надсилаю тобі в конверті малу незабудку’) [12: 173]; “Czy to piękne róże, / Skromna niezabudka…” (‘чи гарні троянди, скромна незабудка…’) [12: 58]), так і позначати сукупність відповідних рослин: (“Przystąpiwszy do pola ubogiego sąsiada i ujrzawszy niezapominajkę… słyszący wdzięczny szept kwiateczka niezapominajki…” (‘підійшовши до поля бідного сусіда і побачивши незабудку… чуючи чарівний шепіт квіточки незабудки…’) [15: 155]; “Nad brzegiem zdroju niezabudka mała, Godło przyjaznej miłości…” (‘на березі джерела мала незабудка –

символ приязної любові…" [20: 216]). Фіксуємо також використання аналізованих лексем у граматичній формі множини (niezapominajki, niezabudki), яка позначає невизначену, велику кількість незабудок: "Biedak zamiast zboża ma jedynie kwiaty niebieskie i niezapominajki…" ('у бідняка замість збіжжя лише блакитні квіти і незабудки…' [15: 155], "Nie moge żyć, jak nie zjem niezapominajek… Mąż nie miał, choć był królem, nie miał niezapominajek…" ('не можу жити, як не з'їм незабудок… Чоловік, хоч і був королем, не мав незабудок…' і под.) [21: 80]; "…gdzie na dolinach słonecznych / kołyszą się / niezapominajki … " ('де в сонячних долинах колишуться незабудки…') [22: 175].

Контекстів, у яких польські лексеми на позначення незабудки вживалися б у поєднанні з числівниками, які позначали б їх визначену кількість, нами зафіксовано не було.

Дії. На підставі проаналізованих текстів було виявлено, що в польській мовній свідомості незабудки сприймаються як виконавці таких дій: вони колишуться (kołyszą się) в сонячних долинах [22: 175]; ростуть (сама дія не вербалізується, натомість називається її результат, що дозволяє стверджувати, що квітка цю дію виконує): "у бідняка замість збіжжя лише … незабудки" (див. вище) [15: 155]); шепочуть (адже "багатій почув чарівний шепіт незабудки" (див. вище) [15: 155]); забувають (свої імена) – z'aböča (sцeje m'ono) [16: 252], повертаються (до Бога) – copną są (do Pana Bцega) [16: 252].

Вплив. Загальновідомою є символічна функція незабудки, що полягає в нагадуванні про когось, забезпеченні збереження вічної (або принаймні тривалої) пам'яті про когось. Ця символіка, що відображає віру в те, що незабудка має потужний вплив на людину, на її пам'ять та вірність, віддзеркалена в популярних в епоху бідермеєру збірниках, присвячених мові квітів, де незабудка визначалася так: "trzy słowa przypominają o pragnieniu spotkania – nie zapomnij mnie!" ('три слова нагадують про бажання зустрітися – не забудь мене!') [27: 183], "posłuchaj, co szepce ten kwiatuszek" ('послухай, що шепоче ця квіточка') [27: 184], "niezapominajki (przypomnienie)" ('незабудки (нагадування)') [28: 149].

Шепіт незабудки спонукає багатія поділитися збіжжям із бідним сусідом (див. вище): "majętny obywatel…, słyszący wdzięczny szept kwiateczka niezapominajki chętnie cząsteczkę z obfitości plonów swoich ubogiemu sąsiadowi udzieli…" ('заможний громадянин…, чуючи чарівний шепіт квіточки незабудки, охоче віддасть частину багатства свого врожаю бідному сусідові…') [15: 155].

Етнографічні дані засвідчують, що незабудки можуть призвести до сліпоти маленьких домашніх тварин: "W domu, w którym są młode króliki i gęsi, wystrzega się lud przynosić kwiatków, zwanych niezapominajkami, gdyż zwierzątka te niebawemby zaniewidziały" ('у дім, в якому є молоді кролики й каченята, остерігаються люди приносити квіти, звані незабудками, оскільки тваринки ці невдовзі осліпли б') [23: 512].

У польській казці сльози принцеси Незабудки, які впали на очі осліплого короля, мають цілющу дію: "Niezabudka… Oglądneła sie do tyłu, patrzy w tył, idzie ten król, i zaczeła płakać. Spadła łza w jego oczy i uwidział…" ('Незабудка… озирнулася назад, іде той король, і стала вона плакати. Упала сльоза в його очі, і він прозрів…') [21: 80-81].

Судячи з останніх двох прикладів, а також із таких назв незабудки, як їabie oczka [24: 314], ptasze oczka [25: 116], ptasie oczko / ptasze oczko [26: 508-509)], ця квітка в польській мовній картині світу асоціюється із очима не лише на основі

зовнішньої подібності (див. [11], а також вище – стійкі порівняння), але й на основі віри у її вплив на зір людини та тварин.

Локалізація. Розглядаючи семантичну категорію локалізації, необхідно розрізняти локалізацію незабудки-квітки та незабудки-рослинного орнаменту. Відповідно, незабудка-квітка може рости

– в садку, оскільки незабудка зараховується до квітів із садка (“Czy to piękne róże, / Skromna niezabudka, / Złóż kwiaty na grobie / Z własnego ogródka.” (‘чи це гарні троянди, скромна незабудка, поклади на могилі квіти з власного садка’) [12: 58]);

– у садку її рвав король для своєї вагітної дружини (“Mąż nie miał, choć był królem, nie miał niezapominajek. Chodził do ogródka rwał.” (‘чоловік не мав, хоча й був королем, не мав незабудок. Він ходив у садок, рвав.’) [21: 80-81]);

– на полі, оскільки незабудка зараховується до польових квітів (“Z innych kwiatów polnych często wymieniane były niezapominajki, rumianki, fiołki, maki i inne drobne kwiaty…” (‘з інших польових квітів часто називали незабудки, ромашки, фіалки, маки та інші дрібні квіти…’) [29: 103]);

– на березі джерела: “Nad brzegiem zdroju niezabudka mała…” (на березі джерела мала незабудка…’) [20: 216];

– у сонячних долинах лугів: “Jakże nie kochać tych łąk / gdzie na dolinach słonecznych / kołyszą się / niezapominajki…” (‘як же не любити тих лугів, де в сонячних долинах колишуться незабудки…’) [22: 175];

– на болотах: зростання квітів у болотянистій місцевості підкреслюється назвами pacierzyczka błotna [30: 343], błotna niezapominajka [26: 509], niezapominajka błotna [19: 98], niezapominajek błotny [31: 83].

Незабудка-рослинний орнамент зустрічається на витинанках [14: 68], на стрічках [14: 37]; на вазах [32: 186].

У запропонованій розвідці нами було проаналізовано польський мовний образ незабудки за кількома семантичними категоріями: опозиції, походження, вигляд, властивості, частини, кількість, дії, вплив, локалізація. В результаті аналізу було виявлено такі стереотипні риси незабудки. Це квітка невеликих розмірів із блакитними, як очі, пелюстками, гарна, але в порівнянні з трояндою, скромна. Вона використовується як прикраса молодих дівчат. Незабудка має потужний вплив на людину: вона може сприяти збереженню пам’яті про когось, спонукати до добрих справ. Ця квітка також може впливати на зір людей і тварин, покращуючи чи погіршуючи його. Незабудка росте в садках, на полях, лугах, а також на болотах, біля джерел. У майбутньому ми дослідимо польський мовний образ незабудки за іншими семантичними категоріями та представимо результати аналізу в наших подальших працях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartmiński J., Tokarski R. Językowy obraz świata a spójność tekstu // Teoria tekstu: Zbiór studiów / Pod red. T. Dobrzyńskiej. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 1986.– S. 65-81.
2. Непоп-Айдачич Л. В. Принципи побудови словникової статті в етнолінгвістичному “Словнику народних стереотипів і символів” // Мова і культура: Науковий журнал.– Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008.– Т. II (102).– С. 163-170.
3. Непоп-Айдачич Л. В. Етнолінгвістична школа Єжи Бартмінського // Nepop-Ajdaczyż L. Polska etnolingwistyka kognitywna.– Kijów: CWP “Uniwersytet Kijowski”, 2007.– S. 8-21.

4. Непоп-Айдачич Л. В. Польська когнітивна етнолінгвістика: історія формування та напрямки досліджень // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського.– Київ: ВЦ "Просвіта", 2008.– Вип. 7.– С. 141-153.
5. Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja całości i red.: J. Bartmiński. Zast. red.: S. Niebrzegowska.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996.– T. 1: Kosmos.– Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; Cz. 2: Ziemia, woda, podziemie.
6. Bartmiński J. O profilowaniu i profilach raz jeszcze // O definicjach i definiowaniu / Red. J. Bartmicski, R. Tokarski.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993.– S. 269-275.
7. Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata // Profilowanie w języku i w tekście / Pod red. J. Bartmicskiego, R. Tokarskiego.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998.– S. 211-224.
8. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis.– Ann Arbor: Karoma Publishers, 1985.
9. Piekarczyk D. Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004.
10. Непоп-Айдачич Л. В. Польський мовний образ незабудки (назва, гіпероніми, гіпоніми) // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2008. – Вип. 16. (у друці).
11. Непоп-Айдачич Л.В. Польський мовний образ незабудки (колекції та комплекси) // Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.– Київ, 2008. (у друці).
12. Złote ziarna: Antologia współczesnej poezji ludowej ziemi zamojskiej / Zebrał, opracował i posłowiem opatrzył J. Adamowski. – Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1985.
13. Polska Sztuka Ludowa: miesięcznik / Organ Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej.– 1964. – R. 18. – T. 2.
14. Chmielińska A. Księżacy (Łowiczanie). – Kraków, 1925.
15. Bajki i podania / Zebrał J. Lompa. – Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1965.
16. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / W oparciu o dzieło S. Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kier. J. Krzyżanowskiego.– Warszawa: PWN, 1969-1978.– T. 1-4.
17. Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza.– Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.– T. 1-4.
18. Orzeszkowa E. Ludzie i kwiaty nad Niemnem // Wisia: miesiкcznik geograficzno-etnograficzny.– 1888.– T. 2.– S. 691.
19. Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej.– Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967-1976.– T. III.
20. Pieśni ludowe z polskiego Śląska / Wydali i komentarzem zaopatrzyli J. Ligęza i S. M. Stoiński.– Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938.– Z. 2: Pieśni o zalotach i miłości.
21. Niebrzegowska S. Przestrach od przestrachu. Rośliny w ludowych przekazach ustnych.– Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2000.
22. Pocek J. Poezje / Wybór, wstęp i oprac. A. Aleksandrowicz. – Lublin, 1980.
23. Wisła: miesięcznik geograficzno-etnograficzny.– 1889.– T. 3.
24. Bańkowski A. Słownik etymologiczny języka polskiego.– Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.– T. 2.
25. Spólnik A. Nazwy polskich roślin do XVIII wieku.– Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.

26. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich, zawierający ludowe oraz naukowe nazwy i synonimy polskie, używane dla zwierząt i roślin od XV-go wieku aż do chwili obecnej. Źródło zestawione z synonimami naukowemi łacińskiemi / Zebrał i ułożył Erazm Majewski.– Warszawa: nakł. Prenumeratorów, 1894.– Tom II: Słownik łiacińsko-polski. Pomnożony porównawczym materyałem, zaczerpniętym z innych języków słowiańskich.– Część druga: M-Z.
27. Biedermann H. Leksykon symboli.– Warszawa: Muza SA, 2001.
28. Mowa kwiatów // Literatura Ludowa.– 1978.– R. 22.– T. 4-6.
29. Łódzkie Studia Etnograficzne: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Łódzki.– 1981.– T. 23.
30. Linde M.S.B. Słownik języka polskiego.– Lwów: Zakład im. Ossolińskich, 1857.– T. 3.
31. Wisła: miesięcznik geograficzno-etnograficzny.– 1900.– T. 14.
32. Jankowska B. Współczesne garncarstwo ludowe na Dolnym Śląsku // Wieś dolnośląska / Red. A. Nasz. – Wrocław, 1970.

УДК 811.133.1’272’27’373

Волгіна О. О.
(Запоріжжя, Україна)

СТИЛІСТИЧНІ СУБКОНЦЕПТИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
(на прикладі актуалізації франкомовного концепту «гроші»)

У цій статті ставиться проблема актуальності дослідження стилістичних субконцептів та їх ролі у розвитку концептуальної картини світу. Глобалізація, зміни у національній свідомості певних етносів, відображаються на розвитку семантичного та стилістичного наповнення концептів. Розглядаються особливості еволюції концептосфери на прикладі актуалізації концепту «гроші» у сучасній французькій мові.

Ключові слова: *концепт, стилістичний субконцепт, концептосфера.*

В данной статье ставиться проблема актуальности исследования стилистических субконцептов и их роли в развитии концептуальной картины мира. Глобализация, изменения в национальном сознании определенных этносов, отображаются на развитии семантического и стилистического наполнения концептов. Рассматриваются особенности эволюции концептосферы на примере актуализации концепта «деньги» в современном французском языке.

Ключевые слова: *концепт, стилистический субконцепт, концептосфера.*

The article touches upon the topicality of the study of stylistic subconcepts and their role in the development of conceptual image. Globalization, changes in national consciousness of certain social groups, is represented on the development of the semantic and stylistic filling of concepts. The peculiarities of cognitive evolution are examined on the example of concepts’ verbalization of «money» in modern French.

Key words: *concept, stylistic subconcept, conceptosphere.*

© Волгіна О. О., 2008.

Останнім часом підвищився інтерес лінгвістів до ціннісного (аксіологічного) аспекту категоризації світу, що пов'язаний із пошуком ключових національних смислів [1; 2]. Проте, аналіз наукових публікацій дозволяє стверджувати, що досліджуються та описуються здебільшого так звані «лексичні» чи «лексико-фразеологічні» концепти [3; 4; 5 та ін.]; є спроби простежити особливості репрезентації морфологічних [6: 5] та синтаксичних концептів [7: 85], а когнітивне підґрунтя стилістичної диференціації ще залишається доволі невизначеним.

При вивченні стилістичного потенціалу концептів ми виходимо із факту, що внутрішня структура концепту не є однорідною за своїм складом, а становить собою субстрат цінностей психологічних, етнічних, культурних, соціальних та інших, які «нашаровуються» на поняття і мають статус компонентів або слоїв концепту. Ці оцінно-емотивні, ціннісні та прагматичні компоненти (гіпосеми) актуалізуються у процесі мисленнєвої діяльності й отримують вербальне позначення у вигляді стилістично маркованого варіанта (інколи інваріанта) лексичної одиниці, що фіксується словарними позначками: розмовне мовлення, просторічне, арготичне, літературне. Велика кількість вербалізаторів репрезентують ціннісні якості концепту. У його структурній організації (супер/макро/гіпер/концепти, концепти, суб/мікро/гіпо/концепти) емоційно-естетично-культурно «навантажена» інформація знаходить свою реалізацію у субконцептах. Субконцепти розглядаються нами як видові конституенти власне концептів, що втілюють цю специфічну інформацію.

Отже, концепт постає як не гранична одиниця ментального простору, а множина субконцептів. Очевидно, що субконцепти різняться концептуальним наповненням та за сферою використання – лексеми обмежені рамками розмовного стилю, арготичного та ін., тому можна говорити про стильове спрямування вербалізаторів і зокрема про стилістичні субконцепти як субконцепти, ім'я яких має «додаткове смислове навантаження, оточене конотативним ореолом і нерідко одержує символічну функцію» [8: 525]. Стилістичний субконцепт на відміну від звичайного концепту спирається як на константний складник, більш-менш загальних ознак для певного етносу, так і на суб'єктивовані уявлення й знання, які визначаються ціннісною орієнтацією мовця, його належністю до певної соціальної групи та активізуються в конкретних мовленнєвих конситуаціях, виконуючи комунікативно-прагматичну функцію.

Стилістичні субконцепти тісно пов'язані з варіативністю змісту, зумовленою як мовними, так і позамовними чинниками. Певний зміст потребує лише такої, а не іншої форми; варіювання форми, її зміна зумовлює виникнення нових змістових нюансів. Інакше кажучи, концептуальне уявлення втілюється в певній мовній формі; воно відразу народжується як стилістично окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою висловлення. Будучи пропущеним крізь аксіологію людини концепт актуалізується в певному типі дискурсу. Звідси стилістичний концепт постає досить варіабельним феноменом, оскільки виявляється індивідуально детермінованим.

Реалізуючись у вербальних символах імена стилістичних субконцептів зберігають «закладені в підсвідомості архетипні знання, забезпечують інтерпретацію культурних, психолінгвістичних, національно-орієнтованих асоціацій і оцінок і через ці чинники входять у концептосфери» [9: 115].

Розглянемо сказане більш докладно на прикладі лексико-стилістичної актуалізації концепту «гроші» у французькій мові. На даний момент вивчення концепту «гроші» у межах когнітивної парадигми з точки зору ономасіології та семасіології [10: 149-152; 11: 46-49 і др.] можна стверджувати, що гроші – одна із важливих

соціально-економічних універсалій, які виступають об'єктом дослідження в різних сферах знання: економіці, соціології, політиці, історії тощо. Специфіка лінгвістичного розгляду сукупності засобів вираження концепту «гроші» полягає у тому, що таким чином можна отримати уявлення про зміст цього концепту у свідомості носіїв мови. Об'єктом дослідження даної статті є стилістична складова концепту «гроші», а метою – аналіз процесу розвитку концепту «гроші» у французькій лінгвокультурі.

Спираючись на дефініцію концепту «гроші» запропоновану авторами словників серії Larousse: argent – 1) métal blanc, brillant inaltérable, toute sorte de monnaie [12]; 2) monnaie en pièces et en billets; richesse qu'elle présente [13] очевидно, що гроші матеріально виражаються в монетах та купюрах різного достоїнства та постають як засіб отримання матеріального достатку, багатства, добробуту, досягнення певного становища і рівня життя, реалізації поставлених життєвих цілей.

Оскільки дане визначення релевантне не тільки для французької, а й для англійської, німецької, української та інших мов, концепт «гроші» можна вважати міжмовним концептом. Він характеризується складною, багаторівневою системною організацією з центром і периферією, що дає право кваліфікувати його як макроконцепт. У французькій мові нашому визначенню концепту «гроші» відповідають наступні мовні одиниці: argent, capital, monnaie, papier-monnaie, petite monnaie, argent de poche, argent comptant, fortune, ressource, richesse, recette, or, numéraire, fric, galette, sou, balle, rond, trèfle, blé, pognon, picaillons, pépettes, oseille, carne, grisbi, jonc, fafiots, thune, braise, flouse, beurre, pèze, brique, mitraille, trésor, auber, douille, fonds, pécule, pécune. Універсальний феномен «гроші» репрезентується у вигляді дискретних ментальних образів, сукупність яких упорядковується за принципом концептуальної моделі. Центр цієї моделі утворює лексема argent, що є згустком інваріантних ознак (стабільність, надійність, впевненість, достаток, тощо), завдяки чому вона інтегрує в собі всю ієрархію національно маркованих одиниць.

Лексикографічні джерела французької мови фіксують наступні стилістичні субконцепти (реалізації) макроконцепту «гроші»: fric, galette, sou, balle, rond, trèfle, blé, pognon, picaillons, pépettes, oseille, carne, grisbi, jonc, fafiots, thune, braise, flouse, beurre, pèze, brique, mitraille, trésor, auber, douille, fonds, pécule, pécune. На підставі розгляду даних стилістичних субконцептів простежується розвиток концепту «гроші» до нашого часу, еволюція асоціацій та оцінок, формування периферії концепту, характеристики слів, що пов'язані із національним менталітетом та системою духовних цінностей носіїв мови в діахронії (схеми 1 і 2, сторю172). Пор.

Як витікає із приведених вище концептуальних моделей вербалізації макроконцепту «гроші» на двох синхронних зрізах основний шар змісту концепту, на якому виникли та утримуються інші шари значень, є однаковим, а саме: гроші – це капітал, валюта, готівка, кошти, дрібні гроші, кишенькові гроші, паперові гроші, монети, становище, майно, багатство, прибуток, ресурси, матеріальні можливості (argent – capital, monnaie (papier-monnaie, petite monnaie, etc.), argent comptant, argent de poche, or, fortune, numéraire, recette, ressource, richesse). Проте, слід констатувати значні зміни, що торкнулись стилістичного використання маркованих одиниць і які є наслідком когнітивної еволюції.

Концепт «гроші» у французькій мові – це одиниця концептосфери французького народу, його інформаційної бази і динаміка концепту є свідоцтвом особливостей сприйняття та пізнавальної діяльності французького етносу. Розвиток концепту сприяє розширенню спектра вербалізаторів та поглибленню асоціацій, що уточнюють зміст концепту.

Схема 1. *Стилістична диференціація лексем, що вербалізують концепт «гроші» на 1968 р.*

Макроконцепт Argent

Концепти – capital, monnaie (papier-monnaie, petite monnaie, etc.), argent de poche, or, fortune, numéraire, recette, ressource, richesse

Субконцепти	просторіччя	фамільяризми	арго	літературні слова
	– braise	rond	fric	– pécule
	galette	trèfle	grisbi	fonds
	oseille	mitraille	jonc	trésor
	pépettes		thune	
	picaillons		brique	
	pognon			
	douille			

Схема 2. *Стилістична диференціація лексем, що вербалізують концепт «гроші» на 2000р.*

Макроконцепт Argent

Концепти – capital, monnaie (papier-monnaie, petite monnaie, etc.), argent de poche, or, fortune, numéraire, recette, ressource, richesse

Субконцепти	просторіччя	фамільяризми	арго	літературні слова
	– auber	fric	– carne	– pécule
	douille	galette	grisbi	pécune (vx)
	galtouze	sous	jonc	fonds
		balles	fafiots	trésor
		rond	thune (vx)	
		trèfle	braise (vieilli)	
		blé		
		pognon		
		picaillons		
		pépettes (vieilli)		
		oseille		
		flouse		
		beurre		
		pèze		
		brique		
		mitraille		

Як і будь-який концепт, макроконцепт «гроші» має «шарувату» будову і різні шари становлять собою результат, «осадок» соціокультурного життя різних епох. У нашому випадку ілюстрація цієї ідеї – рух лексичних одиниць з одного стилістичного шару до іншого. Наприклад лексеми pognon, pépettes, picaillons, що належали до просторічного шару та мали значення «гроші», «дзвінка монета», «грошенята» у зв'язку з більш частотним вживанням, асиміляцією увійшли до розмовного стилю, проте їх значення не змінилось. Інший випадок із лексемами oseille (гроші), galette (гроші, зарплатня), які також стали вживатись у фамільярному стилі замість просторічного, але їх значення зазнало детального членування, розширення сфери функціонування слова, тобто відбувся семантичний розвиток значення.

Вважається, що на кожному етапі розвитку мови з'являються нові лексико-стилістичні варіанти, що відповідають мовним потребам комунікації суспільства відповідно змінам оточуючого середовища. Так, лексеми: pèze, flouse, fafiots, pécune відсутні у словнику Petit Larousse 1968р., але відмічені у 2000р. До того ж позначку arg (argotique – жаргонне) словник Petit Larousse 2000р. фіксує лише у лексеми fafiots у якої можна відстежити семантичну еволюцію «банківський білет → крупна купюра → гроші». Лексеми pèze, flouse/ (flouze) належать до розмовного стилю, а лексема pécune має позначку vx (застаріле), хоч слово відсутнє на момент виходу словнику 1968 року та вживається переважно для створення комічного ефекту. Взагалі у словнику Petit Larousse 2000 року видання значення слів більш диференційовані, розроблені, ширше представлені стилістично знижені лексичні елементи: rond, jonc, grisbi (гроші, грошики, мідяки).

Невипадково поява у слова нового елемента значення розглядається як результат варіювання в його вживанні у різних ситуаціях спілкування у залежності від соціального, територіального, вікового й інших статусів носіїв мови. Все це детерміновано усім розвитком мови в процесі її функціонування. У структурі акта номінації індивідуум прагне до індивідуалізації та оригінальності й обирає певну номінативну одиницю, яка проходить кілька стадій соціалізації і лексикалізації. Нові значення можуть розриватися у слові, внаслідок чого вживання в незвичайній для нього функції – у новому функціональному стилі. Слово здобуває новий відтінок значення, що потім оформлюється у новий лексико-семантичний варіант цього слова. Семантичні інновації формуються, за Ю. А. Зацним, як наслідок «лексичного руху від периферії системи (від мов для спеціальних цілей, соціолектів) до її ядра (загальнонародної мови), від ядра системи – до периферії (від загальнонародної мови до мов для спеціальних цілей, соціолектів), а також переміщення усередині периферії (руху від одних спеціальних мов і соціолектів до інших)» [14: 198]. Саме з такими пересуваннями пов'язані процеси спеціалізації лексики: прикладом може служити слово douille, яке мало первинне значення «наконечник, гільза, патрон», а в 90-ті роки XX сторіччя почало вживатися у значенні «гроші».

Як наслідок, функціональна мобільність лексики, що відбулась як результат суттєвих когнітивних трансформацій за певний період часу.

Таким чином можна стверджувати, що макроконцепт «гроші» на сьогоднішній день переживає розширення комбінаторики функціонування окремих стилістичних субконцептів завдяки внутрішньомовній міжстильовій асиміляції, яка супроводжується семантичними змінами у денотації і конотації. У свою чергу стилістичні субконцепти актуалізують потенційні ресурси номінативної системи мови, тому що стилістично марковане слово має здатність не лише відтворювати, а й утримувати глибинний зміст, закріплювати його у мові, створюючи тим самим специфічну національну мовну картину.

Отже, перспективним напрямом дослідження на наш погляд є паралельний розгляд стилістичних субконцептів низки мовних феноменів французької мови з метою відтворення еволюції концептосфери французької лінгвокультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бєссонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і тендерний аспекти. Автореф. дис… д-ра. філ. наук / 10.02.04. – К., 2003. – 39с.
2. Кирилина А. Гендерные стереотипы по данным языка. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 180с.
3. Попова З. Д., Стернин И. А. Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – 220с.
4. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово: «Графика», 2004. – С. 59-103.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. – Мн: ТетраСистемс, 2004. – 256с.
6. Болдырев Н. Н., Беседина Н. А. Когнитивные механизмы морфологической репрезентации в языке // Вопросы языкознания, 2007. – № 1. – С. 3-10.
7. Карамишева І. Синтаксичні концепти: пошук шляхів дослідження (на прикладі структур вторинної предикації сучасної англійської мови) // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 29. – С.84-89.
8. Арутюнова Н. Д. Символика уединения и единения в текстах Достоевского // Язык и культура. Факты и ценности. – М., 2002. – С. 522-531.
9. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті // Мовознавство, 2006. – № 2-3. – С. 111-117.
10. Акулова О. О. Семантичні особливості концепту гроші у національних мовних просторах // Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових праць. Вип. 6 / Відп. ред. Кочерган М. П. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 149-152.
11. Породько-Лях О. В. Фреймовий принцип реалізації концепту гроші в сучасному українському медіа дискурсі // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С.46-49.
12. Nouveau Petit Larousse. – Paris : Librairie Larousse, 1968. – 1092p.
13. Le Petit Larousse. Grand format. – Paris : Larousse, 2000. – 1870p.
Зацний Ю. А. Про деякі напрями, чинники і механізми інноваційної семантичної деривації в англійській мові XXI століття // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С.198-202.

УДК

Гнідець У. С.
(Львів, Україна)

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ТА ІДЕОЛОГІЯ (на прикладі німецькомовної літератури кінця XX-XXI ст.)

Відповідно до прийнятого визначення, література для дітей та юнацтва – це комплекс текстів, які скеровані до дитячої/юнацької читацької аудиторії. Що це таке і як саме дорослі це явище розуміють, пов'язано безпосередньо із вираженими ідеями суспільства щодо дитинства: хто вони такі, як і що саме їм потрібно читати. Таким чином, ідеологія закладається дорослими письменниками безпосередньо у тексти для дітей та юнацтва, які є носіями ідей, за рахунок яких суспільство намагається проконтролювати норми та цінності і таким чином допомогти молодому поколінню віднайти і своє місце у світі.

У межах "Міжнародного наукового товариства дослідження літератури для дітей та юнацтва" австралійський учений Джон Штефенсон представив метод, який виявляє взаємопов'язаність "ідеології" та наративного дискурсу в цій літературі [1]. За його теорією, "ідеологія" (система імпліцитних змістових зв'язків) міститься в оповіді у вигляді наративного дискурсу ще до того, як виявляється аспект змісту або теми і текст стає доступним для інтерпретації. Наративний дискурс складається із взаємопов'язаних мовних елементів: важливим є відбір лексики, синтаксису, порядок зображення, спосіб, згідно з яким оповідні голоси виявляють своє ставлення до розказаного, а також до імпліцитної публіки, для якої воно призначене, проектування у відображеному світі можливостей закінчення представленої історії. Дж. Штефенс наголошує на особливій функції мови, яку називає кодом усіх кодів, "оскільки мова є найпоширенішою формою комунікації. А виникнення і розповідання історій – що я тут називаю "наративним дискурсом" – є специфічним використанням мови, через яке певне суспільство передає власні панівні норми та цінності" [1: 20]. Разом з тим, дослідник зазначає, що "ідеологія" є імпліцитною передумовою наративного дискурсу текстів для дітей та юнацтва, попри те, що у "внутрішньотекстових дискусіях" значно більше уваги приділено "цінностям" естетичним або суспільним, етичним чи виховним.

Наприклад, репрезентативною в цьому контексті є іронічна та гумористична творчість австрійської письменниці Крістіни Нестлінгер. Оновлюючи літературу для дітей та юнацтва і на ідейно-змістовому, і на структурному рівнях, вона відкриває новий період, образно названий "Бурею та натиском" в дитячій та юнацькій літературі [2, 3].

Яскравим зразком цього нового літературного руху є роман для дітей "Ми освистали огіркового короля" (1972) К. Нестлінгер. У ньому авторка досконало поєднала критику авторитарних сімейних структур із новою формою "емансипованої" дитячої літератури, використавши художні засоби фантастики. Цей твір, фактично, став першим репрезентантом "нової емансипованої" фантастичної літератури, яка почала розвиватися в 70-х рр. Тоді як ще у 60-х рр. казки і фантастика для дітей та юнацтва мали за мету відвернути увагу читача від буденних проблем,

© Гнідець У. С., 2008.

К. Нестлінґер розширила функції фантастики її психологічним навантаженням і показала її важливу роль у розвитку дитини.

Події в романі представлені в двох площинах: будні сім'ї Гогельман та фантастичні події з огірочками та їх королем. У ролі оповідача від 1-ої особи – дванадцятирічний хлопчик Вольфґанг, який об'єднує обидва оповідні рівні.

У реальній площині постать батька зображена як символ влади та авторитету. Роман представляє модель сім'ї, в якій існує чітке розмежування між сильним та слабким. Оскільки дитина за своєю природою слабка, то вона повинна підкорятись. Пан Гогельман користується абсолютним авторитетом у сім'ї. При цьому він займає незначну посаду незначного відділу в страховому агентстві машин. Зі слів його дружини, "на фірмі він може накричати на щонайбільше трьох людей" [3: 84].1 Це слугує поясненням того, що: "Через це він, напевно, так багато кричить удома" [3: 84]. Завдяки безпосередності погляду дитини авторка розкриває власну критичну позицію. Поступово авторитет батька в сім'ї ставиться під сумнів. Настає момент, коли діти бунтують. "Ми – жахлива сім'я! По телевізору можна дивитися лише те, що тато хоче! Їсти отримуємо лише те, що тато хоче! Одягаємось лише у те, що татові подобається! Сміятися можна лише, коли цього хоче тато!" [3: 84].

Роль фантастичного персонажа короля огірочків полягає у поєднанні елементів комічного із критикою соціальних відносин, заснованих на структурі ієрархії. Король – це візуалізована проблема сім'ї. "Вони" (король вимагав звертатися до себе в множині і "Ваша величносте") вносять у сім'ю напругу та дисгармонію. Через рівень фантастики, на якому діють огірковий народ і його король, умовно окреслена проблема рівня реальності, до того ж вона представлена в іншому емоційному ключі. Характерною рисою твору К. Нестлінґер є гумор, який виражається через жарти, іронічні зауваження, оригінальні метафори і комічні ситуації. У 1973 р. ця книга була відзначена Премією за кращу дитячу книгу і ввійшла в категорію "класиків" літератури для дітей та юнацтва.

Письменниця Мір'ям Преслер окреслює "нові" книги через наступну рису нової ідеології "…У нових дитячих книгах діти не завжди є тими, хто робить помилки, хто мусить виправлятися і пристосовуватися до світу дорослих…" [2: 4]. Про це ще у першій половині XX ст. говорили класики літератури для дітей та юнацтва Е. Кестнер та А. Ліндґрен: "Діти здебільшого є жертвами зовнішніх обставин... У нових книгах представлені реальні дорослі, котрі роблять помилки, а тому повинні лояльно ставитися до світу дитини" [4: 148].

Література для дітей та юнацтва збагачується тематично: в ній розробляються ідеї, які раніше не були притаманними цій літературі: соціальна несправедливість, пригнічення, проблеми сексуальних стосунків, солідарність із слабшими, війна та голод та інше.

У. Вьольфель так охарактеризувала нові віяння в літературі для дітей дітей та юнацтва 70-х рр.: "Ці історії правдиві, а тому й невигідні. Вони розповідають про складність людей жити один з одним і про те, як діти у багатьох країнах по-різному зіштовхуються з цією проблемою. Вони ставлять багато запитань, на які кожен сам повинен знайти відповідь" [5: 336]. Короткими оповіданнями, об'єднаними в збірці під назвою "Сірі та зелені поля" (1970), У. Вьольфель спонукає молодого читача до критичної думки та до політичної активності. Історії письменниці відповідають на дитяче запитання "Чому?" або й залишають його без відповіді. Вони зачіпають як питання людяності, так і проблеми віку, рас, мов, протиставляють бідність та багатство, війну та мир, а також торкаються конфліктів у школі та на роботі.

Письменники актуального періоду німецькомовної літератури для дітей та юнацтва спонукають юного читача до критичного усвідомлення суспільних проблем. Замість виховання зразкових та слухняних дітей, вони зацікавлені у становленні вже в дитячому віці сильного особистісного "Я". Проблема виховання підростаючого покоління доповнюється проблемою сімейних та суспільних відносин. Штучно створений ідеальний світ дітей та дорослих на початку XX ст. зникає в другій половині XX ст. Натомість приходить конфронтація зі складною і неоднозначною реальністю.

Ідеологія, яка закладена безпосередньо наративним дискурсом літератури для дітей та юнацтва залежить від естетичного наповнення тексту з урахуванням вікової категорії реципієнта, на якого розрахований твір. Естетичне оформлення тексту невід'ємно пов'язується з простотою мови. Ж.-Ж. Руссо свого часу писав, що "дитинство має власний спосіб бачити, думати й відчувати, і нема нічого більш нерозумного, ніж нав'язувати йому наш метод... Кожний вік, кожний період життя має власну довершеність і повноту" [6: 24]. Так, австралійський дослідник Дж. Штефенс розглядає мову як семантичне значуще кодове поле, яке, на його думку, першим виявляє приналежність твору до літератури для дітей та юнацтва, а відтак, указує на його внутрішні комунікативні особливості: "Оскільки контекстуально літературу для дітей та юнацтва переважно визначають через зміст та тематичне наповнення, мові цієї літератури приділяють значно менше уваги. Однак, спосіб, у який презентують речі, базується на комплексі кодів та особливостях мови, адже дуже велике значення має не лише те, що говорять, але й те, як говорять" [7: 99]. Трансакції між письменником та читачем відбуваються в комплексі соціальних відносин засобами мови. Очевидно, що книги, які об'єднує спільна тематика, відрізняються одна від одної не лише тому, що теми можуть бути подані по-різному, відмінності спостерігаються й на мовному рівні. Так, наприклад, творчість У. Вьольфель, П. Гертлінга та К. Боє об'єднує орієнтація на реальну буттєву проблематику. Але їх мовна презентація суттєво різниться: "Сірі та зелені поля" написані короткими простими реченнями без особливих художніх засобів, але в межах літературної мови; в "Бабусі" переважають довгі, але в смисловому плані прості речення, часом з образним колоритом; у творі "Я такий крутий!" використаний обірваний вуличний сленґ. Отже, вибір стилю мовлення письменником також має вагоме значення при проектуванні в тексті "ідеального дитячого реципієнта" та налагодженні комунікації з ним. Мова має важливу експресивну функцію, що також є вагомим для комунікативного процесу. Відтак, комунікація, яка передбачає трансакції між письменником та читачем, є аспектом соціолінгвістичної комунікації в цілому: "Мова уможливлює індивідууму порівняння його досвіду з досвідом інших, тобто це той процес, який завжди був фундаментальною передумовою дитячої художньої літератури" [7: 100].

Відтак, до автора дитячої книги завжди ставились надзвичайно високі вимоги. У цьому зв'язку особливої ваги набуває його вміння проаналізувати світ на рівні дитячого сприйняття. Гра між простотою та складністю, між рівнем дитячого розвитку та досвідом дорослої людини становить одну із основних особливостей літератури для дітей та юнацтва. Репрезентативними в цьому відношенні є романи для дошкільного віку "Маленький Водяник" та "Маленька Відьмочка" Отфріда Пройслера. Очевидно, О. Пройслер добре розумів власну відповідальність перед дитячою читацькою аудиторією, високі вимоги до нього як до автора, бо зауважив: "Я пишу для дітей, тому, що люблю дітей... І тому я сподіваюся, що мої історії принесуть дітям при читанні стільки ж задоволення, скільки вони приносять мені,

коли я їх пишу" [8]. Для письменника важливою є взаємовідповідність теми, жанру, способу оповіді, стилю. Простота й адекватність, проте, до деякої міри ускладнюють сам процес створення пропозиції для читача-дитини. Питанням "ускладненої простоти" як одному із аспектів специфіки дитячої літератури присвячені окремі праці, зокрема М. Люп [9] та Е. Зайберта [10]. Створення дорослим автором книги, яка б відповідала ще невеликому читацькому досвіду дитини, а разом з тим передбачає поширення суспільних ідей вимагає великих творчих зусиль, до того ж і врахування певних параметрів, які окреслюють основні риси цільової групи.

Проведений аналіз німецькомовної літератури для дітей та юнацтва останніх десятиліть XX – початку XX ст. переконує в тому, що вона відтворює сучасну культурно-історичну добу та загальні особливості світового літературного процесу зламу століть.

Підсумовуючи критичні праці з цього питання, можна стверджувати, що в останні десятиліття змінилося ідейне навантаження цього поняття: насамперед, зазнало змін ставлення до дитини та проблем дитинства, а значить, саме поняття набуло глибшого смислового навантаження, і, відповідно, більш містких інтерпретацій. Твори, обрані для аналізу, не в останню чергу відтворюють ці позитивні зміни. Насамперед, критичною думкою усвідомлено, що основною та спільною ідеєю творів другої половини XX ст. є розуміння дитинства як самодостатнього явища, яке не потребує диктату з боку суспільства. Замість виховання "зразкових" та "слухняних" дітей і створення штучних моделей дитини письменники прагнуть становлення її сильного "Я", намагаються своїми творами зробити внесок у розвиток дитячої індивідуальності. Таким чином, ця література сповнена антиавторитарного духу, а також віри в те, що кращим світ можуть зробити лише діти.

Однак сучасна дитина не ізольована, а навпаки залучена до суспільного життя – через батьків, систему освіти, мас-медіа, тощо. Вторгнення соціальної критики, політики, суспільної дійсності, новітніх технологій не тільки у життя дитини, а й навіть у її фантазії є настільки відчутним, що стають однією з основних проблем сучасної літератури для дітей та юнацтва. Втім, письменники враховують, що вплив політики та соціуму на дорослих людей відбувається безпосередньо і стає, в міру своєї сили та ваги, їх основним ініціатором для постійної рефлексії, а діти часто формують власне сприйняття світу через настрій дорослих, відтак, вони часто стають жертвами не тільки зовнішніх обставин, а й помилок, які роблять дорослі. Тому сучасний автор книги для дітей стає надзвичайно чутливим до цієї подвійної залежності дитини. З іншого боку, розробки в сфері психології дитинства примушують його відтворювати дитячу властивість пов'язувати абсолютно невідповідні між собою елементи, такі як реальність та фантастика. Адже дитяча фантазія формується спонтанно за будь-яких соціально-історичних умов, а от на зміст фантазії та форму гри ці умови мають безпосередній вплив.

Переосмислення дитинства крізь соціальну проблематику, суспільно-політичні проблеми, перед якими дитина поставлена безпосередньо на рівні з дорослими, діти – жертви тоталітарних режимів – це основні ідейні мотиви збірки оповідань У. Вьольфель "Сірі та зелені поля". Невипадково її визначають як критично-реалістичну. Несправедливість, нерівність та внутрішній бунт персонажів, відтворені в ній, примушують по-іншому подивитися на сучасну дитину. Вибір людиною життєвої позиції, розуміння мети власного життя, виділення індивідуальності серед сірої маси – це проблеми, які ставить перед своїми читачами М. Енде. Його мета – допомогти підростаючому поколінню на світоглядному рівні сформувати правдиву життєву мету. Потребу у щирості та довірливому спілкуванні з дорос-

лими переживають персонажі Ю. Шубігера. Письменник, показуючи повсякденне життя дитини, містко відтворює психологічний стан своїх героїв, наштовхуючи на думку про залежність дитини від дорослих, їхнього вміння допомогти своїм дітям та онукам розібратися в навколишньому світі, знайти в ньому свій власний шлях.

Мабуть, важливо зауважити, що поглиблення інтересу до проблематики дитинства в сучасній німецькій літературі залежить не лише від соціокультурних змін, у результаті яких дитина все більше стає маленьким дорослим, часто більш інформованим, ніж її доросле оточення. Це поглиблення готувала уся попередня літературна традиція, визнана класикою німецької літератури для дітей та юнацтва, починаючи від творів літературно-фольклорного походження, казок, байок, легенд і до адаптованих для дітей "дорослих" текстів.

Урахування нового розуміння дитинства, змін, що відбуваються в свідомості сучасної дитини, в її способі мислення, дає можливість виділити якісно новий зміст комунікації, властивий літературі для дітей та юнацтва останніх десятиліть. В цілому ідеологія в літературі для дітей та юнацтва стає одним з головних напрямів теоретичного осмислення, адже в інтерсуб'єктивному спілкуванні людей визначається позиція щодо ідеалів, норм, справжніх гуманістичних цінностей, які відкрито, або завуальовано імпліцитно закладені в текстах, скерованих до дітей та юнацтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stephens J. Ideologie und narrativer Diskurs in Kinderbüchern Kinder– und Jugendbuchforschung. – Frankfurt a. Main: Metzler, 1998. – S. 19-32.
2. Mei-Chi Lin. Familienkonflikt in der Kinder– und Jugendliteratur. –Marburg, 2002. – 234 S.
3. Nöstlinger Ch. Wir pfeifen auf den Gurkenkönig. – Weinheim und Basel: Beltz und Gelberg, 1990. – 180 S.
4. Doderer K. Die Suche nach den Klassikern oder der Zweifel an den ewigen Werten // Literarische Jugendkultur. Kulturelle und gesellschaftliche Aspekte der Kinder– und Jugendliteratur in Deutschland. – Weinheim, Basel: Beltz, 1970. – S. 133-155.
5. Ulrich A. K. Schrift-Kindheiten. Das Kinderbuch als Quelle zur Geschichte der Kindheit. – Zürich, 2002. – 375 S.
6. Taschenbuch der Kinder– und Jugendliteratur. Medien-Themen-Poetik-Produktion-Rezeption-Didaktik // G. Lange. – Göppingen: Schneider Verlag Hohengehren GmbH, 2000. – 2 Bd., 1015 S.
7. Stephens J. Linguistics and stylistics // International Companion Encyclopedia of Children's Literature / P. Hunt. – London and New York: Routledge, 2004. – V. 1, P. 99-112.
8. Preußler O. // http://www.preussler.de/index3.htm
9. Lypp M. Zum Begriff des Einfachen in der Kinderliteratur. Ein Diskussinsbeitrag // Kinder– und Jugendliteraturforschung / Metzler. – Stuttgart, Weimar, 1995. – S. 43-46.
10. Seibert E. Einfachheit und Komplexität in der Literatur Marlen Haushofers // Kinder– und Jugendbuchforschung. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1998. – S. 48-61.

УДК 82.09

Майборода Р. В.
(Николаев, Украина)

НАРРАТОР КАК ОРГАНИЗУЮЩИЙ ПРИНЦИП ПОВЕСТВОВАНИЯ

У здійсненому дослідженні аналізується таке поняття як "образ нарратора" у будь-якому художньому творі. Автор доводить, що нарратор виступає як організуючий принцип розповіді, який діє у тому ж світі, що й інші персонажі, поділяє нарратора на оповідача та розповідача. Стосовно цього розподілу, оповідач – це той, хто розповідає читачу про події та поступки персонажів, не будучи при цьому ні учасником подій, ні об'єктом зображення для когось із персонажів; а розповідач знаходиться всередині зображуваної реальності одним з героїв художнього твору.

Ключові слова: *нарратор, розповідач, оповідач, образ автора, читач.*

In the given article such complicated concept as narrator's image is under investigation. The author of the article reveals that the narrator is a principle of an organizer of the narration who acts in the same world as the other characters. The author's point of view is clearly reflected in the division of the narrator's image into a narrator and a story-teller. A narrator tells the reader about the deeds of the characters without being a participator of the given events; a story-teller is always in the middle of the portrayal reality and is one of the characters of the literary work.

Key words: *narrator, story-teller, author's image, reader.*

Актуальность проблемы изучения любого художественного произведения с точки зрения нарратологии доказывает то, что многие ученые – литературоведы занимались и занимаются данным аспектом, изучая его с разных позиций. Так, например, исследования ведутся по таким направлениям, как нарративные типы (Prince G. A. "Dictionary of Narratology", Ильин И. П. "Нарративная типология"), автор и повествование (В. В. Прозоров "Автор", Манн Ю. В " Автор и повествование", Рымарь Н. " Теория автора и проблема художественной деятельности", Тамарченко Н. Д. " Повествование", Stanzel F. K. " Theorie des Erz ahlens", Lammert E. " Bau formen des Erzahlens"), персонаж и система персонажей (Чернец А. В. "Система персонажей"), герой и героиня в литературном произведении (Арапова И. Н. " Герой"). Но все ученые едины в том, что нарратология – это теория повествования, которая рассматривает общие структуры повествовательных произведений любого жанра. Теория нарратива интересна тем, что выявляет те неясные представления о рассказывании истории, которыми руководствуется каждый из авторов. Мотивом для исследования нарратива сегодня является предположение, что именно умение рассказывать историю наше время ставит под сомнение. Выделяют две нарративные инстанции в нарратологии: фабулу – то, что рассказывается в произведении (последовательность событий, как они в "действительности" происходили; то, что было "на самом деле"), и сюжет – как это рассказывается. В понятии сюжет выделяются два аспекта:

1) формальная структура рассказывания, что касается способа подачи и распределения событий, которые рассказываются (строго хронологического или ахронологического представления фактов и ситуаций), времени, пространства и персонажей;

© *Майборода Р. В., 2008.*

2) способы подачи формальной структуры с точки зрения прямого и непрямого диалога писателя с читателем. Понятие фабулы фиксирует тот момент, что вариантов разворачивания событий в принципе не так уж много, и их разрешено использовать каждому. Понятие же сюжета призвано оттенить меру индивидуального "вклада" в рассказывание данной последовательности событий, меру ее присвоения данным рассказчиком. Находчивость рассказчика приводит к тому, что последовательность, в которой читатель узнает о событиях (порядок сюжета), совсем не совпадает с порядком фабулы. Нарратив – во власти рассказчика. От силы его индивидуальности и мастерства как рассказчика зависит то, насколько неповторимым выйдет сюжет.

Таким образом, объектом нарратологии является построение нарративных произведний. Функции нарративов разнообразны –упорядуючая, информирующая, убеждающая, развлекающая, отвлекающая внимание.

Виделяют 4 повествовательные формы [1: 151]:

1) панорамное рассмотрение, в котором чувствуется присутствие всезнающего, стоящего над своими персонажами и исключенного из действия автора, который своим голосом и со своей точки зрения с помощью "картинного" модуса дает панорамное изображение романных событий;

2) драматизированный рассказчик, который не владеет ни всезнанием, ни вездесущностью, а раскрывает, как правило, от первого лица свою историю в "картинном" модусе с позиции индивидуализированного, личностного восприятия описываемых событий;

3) драматизированное сознание, которое позволяет непосредственно изобразить психическую жизнь персонажа, объединяет в себе "картинный модус" внешнего мира с "драматическим модусом" показа мира внутренних переживаний героев;

4) чистая драма (наиболее близка театральному спектаклю, потому что тут повествование подается в виде сцен, перспектива читателя ограничена внешним описанием персонажей и их диалогами, в результате чего читатель лишается доступа ко внутренней жизни действующих лиц и может лишь догадываться о нем по непрямым намекам, исходя из "видимых и услышанных знаков", когда мысли и побуждающие мотивы передаются действием).

Категория "повествование" тесно связана с целым рядом других понятий: автором, героем, читателем; рассказчиком или повествователем в качестве "посредников" между изображаемым миром и миром автора и читателя.

Следует отметить, что читатель имеет дело не непосредственно с "образом автора", в художественном тексте между читателем и автором стоит повествователь. Образ повествователя выступает как организующий принцип повествования; повествователь как будто бы "дирижирует" процессом развития темы – не развитием событий: они подаются вне повествования, он их только пересказывает. По мнению Шамраенко О. М., "повествователь – это образ, который наравне с персонажами и событиями является одной из форм выражения автора, однако это тот образ, через который находит свое непосредственное выражение авторская модальность и прагматичность произведения" [2: 380].

Образ повествователя и образ автора – это не одно и то же, они по-разному соотносятся друг с другом. Как отмечали исследователи структуры повествования Атарова К. П. и Лесскис Г. А., автор – это образ писателя в собственном произведении, такой, которым он представляется в сознании читателя на основе прочитанного текста [3: 345]. В каждом художественном произведении автор, как участник реальной художественной коммуникации, является, с одной стороны, внутренним

субъектом, а, с другой стороны, конечно же "перепоручает" рассказ придуманному повествователю. Что касается повествователя, ему приписываются все авторские права на текст – отбор деталей, расположение фрагментов, последовательность пересказа; таким образом, он как бы является аналогом автора. Хотя в то же время повествователь находится и действует в том же мире, что и другие действующие персонажи произведения, а автор, хоть он и присутствует в тексте, стоит над ними. Он представляет собой как бы фигуру другого уровня повествования.

Основными повествовательными точками зрения считаются: внешняя (все события с точки зрения внешнего наблюдателя, который знает только то, что знает), внутренняя (все интерпретируется с точки зрения определенного персонажа), всезнающая, когда повествование ведется повествователем, который показывает полное знание не только событий, но и мыслей, чувств персонажей. Шамраенко О. М. справедливо отмечает, что такая позиция нарратора определяет способ видения персонажей: 1) только внешний (с фиксацией характерных деталей поведения без показа психологии и сознания, таким образом, основная нагрузка накладывается на художественную деталь и интерпретаторскую работу реципиента); 2) только из середины (с последовательным раскрытием мыслей, как правило, главного героя, чей взгляд в значительной степени определяет повествование в целом); 3) принцип внешний – из середины [1: 380].

Показ внутреннего мира персонажей может осуществляться двумя принципиально разными способами, которые формируют прямую или опосредованную форму авторской модальности. К ним относятся показ внутреннего мира персонажа от имени повествователя (в авторской речи), где повествователь постоянно анализирует душевное состояние персонажа со своей точки зрения; показ внутреннего мира персонажа от имени самого персонажа (в речи персонажа), где мысли персонажа формулируются им самим, передаваясь форме внутренних монологах. Модальность формируется переплетением, сопровождением взгляда персонажа точкой зрения автора [4: 72].

От типа повествователя зависит модальность произведения, которая играет важную роль в создании его коммуникативно-прагматичного направления. Интересно, что уже с самого начала читатель может определить степень реальности повествования, которое ведется от объективного повествователя, интериоризованый повествователь, персонифицированный рассказчик [5: 380].

В структуре объективного типа повествователя можно выделить две основные модели: 1) аукториальный (всезнающий) рассказчик (от третьего лица); 2) собственно объективный (безличный) повествователь. Субъективный повествователь может быть представлен двумя основными типами: 1) интериоризованый повествователь (от третьего лица) – повествование ведется как бы сквозь призму восприятия героя; 2) персонифицированный субъективный рассказчик-персонаж (от первого лица).

Повествование объективного повествователя основывается на пространственной позиции, которая направлена на показ особенностей бытия и существования описываемого объекта, а не на выражение психологии и идеологии автора-рассказчика. Задачей такого повествователя является увидеть и почувствовать, а потом с протокольной точностью воссоздать и зафиксировать полученную информацию [4: 63]. В данном случае формируется модальность не прагматического типа, а модальность реальности. Основной особенностью объективного повествователя можно считать тот факт, что присутствие автора чувствуется посредством присутствия модуса видения, а не рефлексии и оценки, его же прагматическая модальность формулируется

имплицитным путем, на основе подтекста, столкновения стереотипов, субъективного синтаксиса, фонографичного и акцентного выделения [6: 74].

Модальность интериоризованного повествователя выражается в слиянии в одно целое голосов автора, повествователя и персонажа. Нарратор исследует не столько то, что принадлежит внешнему миру, сколько его отражение в сознании человека [7: 99]. Автор как бы вживается в шкуру героя, а это раздваивает смысл повествования: с одной стороны, персонаж реально воспринимает и оценивает другого субъекта или ситуацию, с другой стороны, он может по-своему, как индивидуальность, воспринять и оценить сюжетные реалии, все оценивается автором как бы со взгляда героя [2: 381]. Таким образом, здесь происходит взаимовлияние сознаний автора и персонажа. Интериоризованный повествователь формирует модальность прагматического типа. Что касается эмоционального модуса, то тут преобладают эмоционально-перцептивный и эмоционально-рефлексивный, а оценочный, стилистичный, образный и экспрессивный аспекты отходит на задний план.

Повествователь – тот, кто сообщает читателю о событиях и поступках персонажей, фиксирует ход времени, изображает облик действующих лиц и обстановку действия, анализирует внутреннее состояние героя и мотивы его поведения, не будучи при этом ни участником событий, ни объектом изображения для кого-либо из персонажей. Специфика повествователя – во всеобъемлющем кругозоре и в адресованности его речи читателю. Рассказчик находится внутри изображаемой реальности. Если повествователя внутри изображаемого мира никто не видит и не предполагает возможности его существования, то рассказчик непременно входит в кругозор персонажей. “Посредничество” повествователя помогает читателю получить более достоверное и объективное представление о событиях и поступках, а также о внутренней жизни персонажей. “Посредничество” рассказчика позволяет войти внутрь изображаемого мира и взглянуть на события глазами персонажей.

Персонифицированное повествование ведется рассказчиком, который выступает одним из персонажей произведения и ведет повествование от своего собственного имени, что выражается в форме речи от первого лица. Этот рассказчик влияет на ход описываемых событий, особенностью которого является возможность вступать в прямой контакт с персонажами повествования. Он находится на определенной дистанции от автора, находящегося в тексте, а именно от “образа автора”, не отождествляется с ним, хотя и выступает его непосредственным представителем. Именно повествователю вменяется в способность и обязанность непосредственного участия в персонаже; симметрично такой позиции учреждается инстанция “читателя”, не обязанного и не способного усомниться в неограниченной компетенции повествователя. Предельной демонстрацией этой компетенции оказывается свободное проникновение повествователя в чувства и мысли персонажа. Эта “способность” однозначно удостоверяет нестесненность повествователя фундаментальными препятствиями, относительно которых только и мыслимо рассуждение о достоверности / вымышленности изображаемых событий с точки зрения здравого смысла. Такими фундаментальными препятствиями являются время и пространство.

Таким образом, мы пришли к выводу, что нарратор является организующим принципом повествования, это образ, который наравне с персонажами и событиями является одной из форм выражения автора, однако это тот образ, через который находит свое непосредственное выражение авторская модальность и прагматичность произведения. Нарратор любого художественного произведения – это повествователь или рассказчик, в зависимости от его присутствия в мире повествования и участия в описываемых событиях. А основными повествовательными

точками зрения считаются: внешняя (все события с точки зрения внешнего наблюдателя, который знает только то, что знает), внутренняя (все интерпретируется с точки зрения определенного персонажа), всезнающая, когда повествование ведется повествователем, который показывает полное знание не только событий, но и мыслей, чувств персонажей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильин И. Постмодернизм: Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН, INTRADA, 2001. – С. 151.
2. Шамраенко О. М. Тип оповідача як виразник авторсько модальност на початку та в кінці короткого оповідання // II Международная конференция по функциональной лингвистике "Функциональное описание естественного языка и его единиц" / Сборник научных докладов. – Ялта: Доля, 2004. – С. 380 – 381.
3. Атарова К. П., Лесскис Г. А. Семантика и структура повествования от первого лица в художесьвенной прозе // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1976. – № 4. – С. 343-354.
4. Успенский Б. А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы. – М.: Искусство, 1970. – 270 с.
5. Смущинська В. Рівні формування та вираження суб'єктивно модальності художнього тексту // Вісник Київського нац. ун-ту м. Тараса Шевченка "Іноземна філологія". – К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2000.– Вип. 28. – С. 72-77.
6. Плеханова Т. Ф. Текст как диалог. – М.: МГЛУ, 2002. – 253 с.
7. Постовалова В. И. Мировоззренческое значение понятия "языковая картина мира" // Анализ знаковых систем. История логики и методологии науки / Тезисы докладов IX Всесоюзного совещания. – К., 1986. – С. 105-114.

УДК– 811.112.2:81'373:81'0

Іваненко С. М.
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЛІТЕРАТУРНИХ НАПРЯМКІВ НА ТОНАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ

В статье речь идет о влиянии формационной системы литературных направлений на тональность отдельного текста, принадлежащего к какой-либо из немецкоязычных литератур. Это влияние имеет характер дихотомии/бинарности, т.к. при смене литературных направлений в создании художественной картины мира преобладает либо обращение к чувствам, либо к разуму людей.

Ключевые слова: *тональность, литературное направление, ренессанс, барокко, буря и натиск, классика, романтизм, бидермейер, реализм, модернизм, постмодернизм.*

The article deals with the influence of the literary school form system on the text tonality of German language literary texts. This influence has a character as dichotomy/

© Іваненко С. М., 2008.

binarity, since by the change of the literary schools prevails appeal to the feelings, either or to the mind by the creation of the literary world.

Key words: *tonality, literary school, renaissance, baroque, Sturm und Drang, classical literature, romanticism, Biedermeier, realism, modernism, postmodernism.*

Наявність родової класифікації творів художньої літератури як і класифікації за літературними напрямками та течіями – факт, який підтверджує існування певних форм у свідомості суб'єктів літературної творчості, відомих широкому загалу митців як форми естетичної діяльності свідомості. Вони складають операціональне знання адресанта літературної діяльності. Тональність також належить до системи форм, але форм іншого рівня.

Зміст літературного напрямку визначає домінантну тональність творів певного напрямку й відповідно спектр тональностей, задіяних у продукуванні літературних творів цього літературного напрямку. Завдяки цьому пошук текстів з певним типом тональності набагато спрощується, тобто виокремлення специфіки тональності текстів визначеного літературного напрямку має прикладне значення для дослідницької роботи.

Як і родова класифікація художніх творів, так і приналежність тексту до окремого літературного напрямку має під собою психологічне підґрунтя. У зв'язку з тим, що літературний напрямок уособлює світоглядний фундамент; художній метод; визначене коло мотивів, тем, образів, сюжетних схем, у ньому відбивається або позитивне ставлення до дійсності, або негативне за раціональною оцінкою, чи приємне або неприємне враження від життя на рівні емоційного тону, що має свій відбиток в оптимістичному або песимістичному типі окремої тональності. Світоглядне підґрунтя охоплює також комплекс моральних ідеалів автора й суспільства, які втілюються у відображенні моральних почуттів автора та зображенні цього роду почуттів спільноти, суспільства, індивіда.

Існує ціла низка публікацій щодо характеристики окремих літературних напрямків. Це насамперед енциклопедичні видання [1, 2, 3, 4 та ін.], колективні монографії [5, 6, 7, 8, 9], дисертаційні роботи [10], монографії [11, 12, 13, 14, 15] наукові статті [16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26], однак в літературознавчих джерелах і на сьогодні не існує однозначної класифікації літературних епох, напрямків і течій для всесвітньої, континентальної чи літератури окремих країн. Проблемною є періодизація літератур за епохами. Літературна епоха як ширше поняття включає як літературні напрямки, так і літературні течії, однак літературний напрямок може дати назву цілій епосі.

Характерною ознакою формаційної системи літературних напрямків є їх актуальність і представленість у всіх літературах світу, континенту чи літературах окремими мовами або тільки в національних літературах окремих країн. Існують істотні відмінності стосовно наявності певних літературних напрямків, наприклад у німецькомовних літературах. Так Л. Цибенко, посилаючись на Шмідта-Денглера, зауважує, що австрійська література має іншу систему літературних напрямків, ніж німецька [26: 8, 14]. У ній відсутні напрямки „буря і натиск", „класика" й „романтизм", характерні для німецької літератури, але більшою мірою представлений, наприклад „бідермайєр". Причиною цього є різні соціально-психологічні умови існування людей в різних країнах та умови й обставини формування й розвитку літературного процесу певної країни.

Якщо виходити з німецької традиції розгляду літературних напрямків, то необхідно зауважити, що література німецькою мовою, яку б розуміли всі німці, ста-

ла реальністю в епоху реформації, представлену гуманістами, загальноєвропейська назва цієї епохи – ренесанс. Для творів гуманістів було важливим відтворити життєствердне оптимістичне сприйняття світу. Показовими у цьому сенсі є слова гуманіста Ульріха фон Гуттена (1518) „O Jahrhundert, o Wissenschaften! Es ist eine Lust zu leben!“ [цит. за 27: 88] (О сторіччя, о науки! Яка радість жити!). Емоція радості, пов'язана з оптимістичною патетичною тональністю визначають більшу частину творчих здобутків гуманістів. Прикладом може слугувати творчість Йоганнеса фон Тепля. Перший розділ його твору „Der ackerman“ (1460) („Плугатар“) [цит. за 27: 89-94] має тільки окличні речення, третій розділ 50% окличних речень, п'ятий – 61%, шостий – 40%, А молитва плугатаря за померлу дружину вся складається з окличних речень.

Бароко в німецькій літературі характеризується відходом від показу почуттів. Мистецькою вважається вишукана форма висловлення та гарно скалькульований ефект цього висловлення, тобто вплив на читацьку аудиторію [цит. за 27: 149]. Література бароко в повній мірі відображає контрасти життя своєї епохи (вишуканий стиль при дворі та грубість селянського життя). Крістіан Хоффманн фон Хоффманнсвалдау в повній мірі відбиває песимістичне ставлення до життя у своєму вірші „Die Welt“ (1679) („Світ“), яке реалізується у розпачливо-елегійному тоні: „Ein schoen Spital / so voller Kranckheit steckt.“ (життя – гарний шпиталь, повний хвороб). [цит. за 27: 152] Для бароко народної творчості характерне сатиричне або іронічно-гумористичне зображення життя. При цьому іронічно-гумористична тональність стосується побутових стосунків людей, наприклад „Mütterlein, was soll ich thun?“(1616) [цит. за 27: 175] невідомого автора симулює наївну простоту дівчини у розмові з матінкою з метою отримати дозвіл на весілля.

Просвітництво порівняно з бароко навпаки несло оптимізм і віру в необхідність і позитивність змін у свідомості людей, культурі, суспільстві загалом. Найвидатнішим представником цього напрямку був Ґ. Е. Лессінг, який, використовуючи різні літературні жанри, намагався словом боротися з ганебними явищами життя, пропагуючи концепцію соціального світу відповідно до природних законів. Просвітництво стало символом боротьби за світле, розумне, людське, вільне майбутнє. Надзвичайно продуктивною для формування світоглядних позицій просвітництва в Німеччині була дискусія між швейцарськими теоретиками мистецтва Бодмером і Брайтінгером з одного боку та Ґоттшедом з іншого. У результаті чого теорія літератури й літературна критика в Німеччині зайняла позицію дещо попереду порівняно з іншими європейськими країнами завдяки тому, що надала емоційному в мистецтві більше можливостей [5: 96]. Підсумовуючи можна констатувати, що німецьке просвітництво сповідувало оптимістичне світосприйняття й використовувало засоби емоційного впливу на читача, зображуючи емоції та почуття, а також викликаючи їх у адресата.

Літературний напрямок „буря і натиск“ був сформований просвітництвом, але змінив його основні позиції акцентуванням на природі, на суб'єктивності та висунув на передній план інтенсивну чутливість [цит. за 27: 267]. Почуття стають центральним моментом зображення в ліриці. Найвидатнішими штюрмерами були Ґете та Шиллер у молоді роки. Найпоказовішими ліричними творами Ґете цього періоду є вірші „Willkommen und Abschied“, „Mailied“, „Prometheus“, а також його роман у листах „Die Leiden des jungen Werthers“. У творах цього літературного напрямку на повну силу прозвучали почуття любові та емоція любові, а також ціла гамма емоцій та почуттів, пов'язаних з нерозділеною любов'ю або її втратою. Інша назва цього літературного напрямку – „час геніїв“. У ній відбито індивідуалізм та виключність творчості представників цього напрямку.

Класика в німецькій літературі представлена творчістю зрілих Ґете та Шиллера, які виплекали німецьку літературу до статусу національної та світової. Характерними рисами цього напрямку були народність, намагання досягти гармонії, тотальність у значенні „об'єктивність/всеосяжність", краса, сповідування реалістичної естетики, націленої на зображення сутнісних якостей речей, типового та закономірного [7: 35]. Порівняно з попереднім напрямком тут переважає об'єктивність, закономірність, не саме почуття, а почуття письменника разом з його свідомістю, націлене на творення краси закономірності. Для такого літературного напрямку характерний весь спектр тональностей. Залежно від конкретного наміру автор використовує ту чи іншу тональність, щоб донести гармонію боротьби „між силою й обмеженням, свавіллям і законом, свободою й нормою, мінливим порядком, перевагами й недостатністю" [7: 32]. Найвизначнішими творами цього напрямку у драматиці вважаються „Faust" Ґете та „Wallenstein" Шиллера, а також романи Ґете „Wilhelm Meisters Lehrjahre" та „Wilhelm Meisters Wanderjahre".

У літературі Німеччини є також гібридний літературний напрямок, який так і називається „між класикою і романтизмом". До цього напрямку належать Гельдерлін, Жан Поль та Кляйст, тому що вони не були класиками, але й романтиками повною мірою теж не стали. Тональності, характерні для творчості цих авторів мають тенденцію до домінантності іронічно-сатиричного спектру, що їх наближує до представників романтизму.

Романтизм як літературний напрямок виник як реакція на кризу в суспільстві, яка настала після буржуазної революції у Франції й посилилась завоюванням Німеччини Наполеоном. Цей напрямок відзначається надзвичайною різнорідністю й розшарованістю. Розрізняють ранній або Йенський романтизм, серединний та пізній романтизм. Однак спільним для типів цього літературного напрямку є світоглядне ставлення до життя як перехідної фази, тому що весь історичний розвиток розглядався ними в ідеалістичній тріаді: стан наївно-несвідомої гармонії людини й природи в античні часи, стан дисгармонії й відчуження, який вони констатували на час свого існування на землі, й стан нової гармонії людини та світу, який має обов'язково незабаром прийти. З одного боку літератори цього напрямку реєстрували жахи свого сьогодення, але були сповнені передчуття та ентузіазму від нового „золотого" віку, який мав от-от настати. Тому загальний тип настрою, який відбивався в творах романтиків, носив елегійний та гімноподібний характер. Цей характер змінився у високому та пізньому романтизмі, отримавши сатиричні тони. На зміну класичному об'єктивізму прийшов суб'єктивізм. Світ втратив свою субстаціональність і був для романтиків носієм символів чи алегорій. Відбувається релятивізація поетичних форм. Вони вже не розглядаються як зразки, яким необхідно наслідувати, а отримують характер мінливості й руйнації. Генрік Штеффенс у листі до Людвіга Тіка, критикуючи Йенських романтиків, до кола яких сам належав, висловив метафорично-символічно їх недоліки, порівнюючи їх літературні настрої з спорудженням інтелектуальної Вавілонської вежі, яка розвалилась, але більшість з романтиків була впевнена у спорудженні Вавілонської вежі своїм шляхом, і це було божевіллям [8: 91-92]. Ірраціоналізм, пов'язаний з католицьким містицизмом, призвів багатьох романтиків до зображення світу, повного фантазій, утопій, казковості та демонізму (Е. Т. А. Гоффманн). Однак позитивними здобутками цього літературного напрямку було відображення високого національного почуття, яке визріло під впливом Наполеонівської навали, якого до них не відобразив ніхто повною мірою. Творчість романтиків носила також своєрідний народний характер. При цьому народність була дещо ідеалізованою, однак при-

несла багато користі стосовно фіксування усної народної творчості в писемному варіанті. Згадаймо хоча б здобутки братів Ґрімм у цій царині.

Романтизм як літературний напрямок у всьому своєму розмаїтті вимагає від авторів більш драматичних тональностей в арсеналі зображальних форм. Невипадково саме в цей час розвивається намаганнями багатьох романтиків жанр новели на німецьких теренах – епічний жанр малої форми, максимально наближений до драматичного мовлення, який знаходиться на межі епіки та драми.

Паралельно до романтизму існували ще два напрямки бідермайер та передберезнева література. Обидва напрямки проіснували до березневої революції 1848 р. Бідермайер характеризувався зображенням зрозумілої та чітко окресленої приватної сфери людини, розумінням існування об'єктивних сил, які стоять над індивідом (природа, історія), та фокусуванням уваги на‚маленьких' речах [9]. Предметом зображення був внутрішній світ людини, дещо ідеалізований. Представникам цього напрямку був частково притаманний елегійний тон як відповідь на реакційність їх сьогодення. Типовими представниками цього напрямку були Анетте фон Дросте-Хюльсхоф, Едуард Мьоріке, Ніколаус Ленау та ін. Передберезнева література вважається політичною літературою. Представники цього напрямку не корились реакційним устоям життя, а втілювали в життя принципи єднання літератури, естетики та політики. Вони відстоювали інтереси буржуазії й готували суспільство своєю творчістю до буржуазної революції. Тому їх творчість пронизана революційною патетикою, а публіцистика мала оптимістичну сатиричну тональність, навіть дещо агресивну, як вияв войовничого ставлення до застарілих форм суспільного та соціального життя. Ґеорґ Хервеґ, Ґеорґ Бюхнер, Генріх Гейне, Фердінанд Фрейліґрат є найпомітнішими постатями цього літературного напрямку.

У передберезневій літературі вже частково були закладені основи реалізму, який розвивався практично до кінця XIX століття. Для творів цього літературного напрямку характерне якомога правдивіше відображення дійсності, без перекручувань, без тенденційності. Автори сконцентрували свою увагу на зображенні нових суспільних відносин, наразі буржуазних. Частково в поле уваги письменників попадають конфлікти між представниками нового буржуазного світу й аристократією. Реалізм представлений декількома течіями: буржуазним/поетичним, критичним, магічним та соціалістичним реалізмом. У зв'язку з тим, що реалізм відтворює правду життя, в ньому знаходять свій відбиток усі людські почуття й емоції, тому палітра тональностей надзвичайно повна. У залежності від течій реалізму можна говорити про більшу або меншу продуктивність того чи іншого виду тональностей, наприклад у критичному реалізмі домінують іронічно-саркастичні тони (Томас Манн „Der Zauberberg"), у соціалістичному – сатирично-іронічний спектр тональностей стосовно вад „ворожого" капіталістично-імперіалістичного світу (Бертольт Брехт „Dreigroschenroman"), а у магічному – піднесена тональність (А. Зегерс „Sonderbare Begegnungen").

З натуралізму починається німецький модернізм, який увібрав символізм, імпресіонізм, експресіонізм, сюрреалізм як основні літературні течії та багато менш представлених мистецьких угрупувань (напр., дада), відображаючи авангардистське світосприйняття письменників. Тут вже не йдеться про неопосередковане сприйняття й відображення дійсності. Інструментарій творчого процесу не запозичується з наслідування природних процесів, а продукується завдяки самоаналізу, саморефлексії як мистецький витвір задля мистецтва, хоча ці загальні засади в меншій мірі стосуються течії натуралізму. Модерністи задекларували своєю творчістю розрив з усім мистецтвом, яке існувало до них, однак за свідченням Слотер-

дійка вони зберегли „залежність від самокритичних форм прометеївської ідеології прогресу“ [цит. за 13: 26], хоча й були критиками буржуазного суспільства.

Основні течії модернізму ефективно працюють з використанням тональностей драматичного спектру. Інтенсивна чуттєва суб'єктивність імпресіонізму; радикальний суб'єктивізм, втеча від реальності, песимістичні настрої кінця світу символізму; почуття любові до обездолених і вигнанців, обурення святенницькою моральністю суспільства та гуманістична патетика експресіоністів; приниження людини й революціонізація лірики (Арно Хольц) у натуралістів – все це почуття й емоції, які мають свій вияв у лірико-драматичній, драматичній, драматично-ліричній, епічно-драматичній, драматично-епічній тональностях.

У науковій літературі точаться також суперечки про періодизацію постмодернізму як окремого літературного напрямку (Барт, Бігун, Вельмер, Вельш, Габермас, Затонський, Зражевська, Еко, Ігнатенко, Ільїн, Карельський, Кодак, Кословскі, Кузьменко, фон Найхаусс, Ліотар, Павличко, Усовська, Фідлер, Фосс, Фуко, Хассан, Х. Хоффманн, Цибенко, Яусс та ін.). Тут спрацьовує одвічний принцип розвитку філологічних наук до трактування якогось, поняття або категорії вузько чи широко. Стосовно постмодернізму наукові розвідки констатують наявність окремих рис або його складових ще на кінець XIX – початок XX ст. (Ротер, частково Еко, Фоккема та Бігун). Однак у вузькому розумінні цього терміну постмодернізм у німецькомовній літературі розглядається як літературний напрямок кінця 70-х, а по суті 80-х років XX століття (фон Найхаусс, Х. Хоффманн, Яусс, Усовська), тому що з початку 90-х письменники відходять від цього літературного напрямку [28, 29], хоча В. І. Кузьменко включає й дев'яності роки XX ст., а Н. І. Зражевська веде відлік від 50-х років. Обґрунтування такої конкретної періодизації вбачаємо в зміні суспільних відносин у німецькомовних країнах. Насамперед йдеться про зовсім інші стосунки між людьми у суспільстві. Якщо попередній період модернізму ґрунтувався на солідарних відносинах (минули дві війни й тільки разом люди змогли подолати їх наслідки), то насамперед 80-ті роки демонструють перехід до індивідуалізму й суперництву між членами спільноти [30: 55]. Цей суспільний феномен породив низку творів, які стали визначними літературними подіями письменства, насамперед у Європі. Літературна критика вже визначила основні риси цього літературного напрямку. Так, Д.В. Затонський [13: 134-135] посилається на американського літературознавця Іхаба Хассана, який виокремив одинадцять специфічних ознак постмодернізму: фрагментарність, іронічність, деканонізація, деструкція, карнавалізація, гібридизація, невизначеність, зникнення авторського Я, принцип вільного поєднання жанрів та стилів, відсутність самозаглибленості, принцип творчої співгри з читачем; і наголошують на ще одній ознаці, виведеній Леслі Фідлером, а саме: на органічній спорідненості постмодернізму з поп-культурою. Підсумовуючи різні погляди на постмодернізм Кузьменко подає наступне визначення цього літературного напрямку: „Постмодернізм – це мистецький напрям […] суть якого полягає в стиранні граней між високим мистецтвом і кічем, у переоцінюванні традицій авангардизму та модернізму, у визнанні прогресу лише у вигляді неспростовної ілюзії. Особливе значення у постмодернізмі надається іманентній текстовій структурі, власне, текстові у тексті: головне не „що“, і не „ про що“ йдеться у творі, а „як“ він „конструюється“ [31: 73-74].

У перерахованих ознаках постмодернізму є щонайменше дві, які мають безпосередній зв'язок з психологічною основою певного типу творчості: іронічність та карнавалізація. Г. І. Матвієнко додає ще, що це апокаліптичний карнавал [22: 137]. А карнавалізація розуміється як сатиричність, гумористичність з певним кван-

тумом агресії, за М. Ігнатенко [32: 19] це ще й скепсис, сарказм, пародія, тобто переважає симуляція почуттів.

Цей короткий огляд основних літературних напрямків у їх співвіднесеності з окремими типами тональностей показав, що йдеться про зміну суб'єктивного об'єктивним поглядом на життя, що поєднується чи з акцентуалізацією на почуттях та емоціях у зображенні художньої реальності або навпаки у спокої, розмірeності, плинності. Метр українського літературознавства Д. М. Затонський бачить цей процес у зміні модернізму й постмодернізму за будь-якої епохи. Такої ж думки притримуються Умберто Еко та І. С. Рейнольд. Роберт Яусс, на думку Затонського, розрізняє зміну старого новим у циклічній повторюваності, а С. Савченко бачить, наприклад, багато схожого в експресіонізмі й штюрмерстві [33: 6.].

Принцип дихотомії або категоріальна бінарність реєструються не тільки на засадах аналізу літературних напрямків та епох, М. П. Кодак, виходячи з авторської свідомості письменників, розрізняє між романтичним та реалістичним типами творчості [14: 19], наголошуючи при цьому що принцип дихотомії в теоретико-типологічних побудовах відомий давно, ще з часів Сократа. Але в будь-якому разі при зміні літературних напрямків у творенні художньої картини світу йдеться про домінуюче звернення чи до почуттів, чи до розуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія. – Т. 2. – К.: Видавничий центр „Академія", 2007. – 622 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Е. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ „Академія", 1997. – 752 с.
3. Literatur II, zweiter Teil. Das Fischer Lexikon. – Frankfurt am Main, Fischer Bücherei KG, 1965. – 718 S.
4. Wilpert, G. von. Sachwörterbuch der Literatur. – Stuttgart: Kröner, 1964. – 795 S.
5. Aufklärung. Erläuterungen zur deutschen Literatur. – Berlin: Volk und Wissen, 1974. – 770 S.
6. Befreiungskriege. Erläuterungen zur deutschen Literatur. – Berlin: Volk und Wissen, 1974. – 231 S.
7. Klassik. Erläuterungen zur deutschen Literatur. – Berlin: Volk und Wissen, 1974. – 508 S.
8. Romantik. Erläuterungen zur deutschen Literatur. – Berlin: Volk und Wissen, 1974. – 668 S.
9. Vormärz. Erläuterungen zur deutschen Literatur. – Berlin: Volk und Wissen, 1974. – 482 S.
10. Романенко О. В. Стильові домінанти німецького романтичного дискурсу та їх мовна об'єктивація: Автореф. дис. …канд. филол. наук: 10.02.04. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 20с.
11. Габитова Р. М. Философия немецкого романтизма. – М.: Наука, 1978. – 288с.
12. Гаджиев Л. А. Романтизм и реализм: Теория литературно-художественных типов творчества. – Баку: Элм, 1972. – 348 с.
13. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. – Харьков: Фолио, 2000. – 256с.
14. Кодак М. П. Авторська свідомість і класична поетикаю – К.: ПЦ „Фоліант", 2006. – 336 с.
15. Усовская Э. А. Постмодернизм. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 256 с.

16. Бігун Б. Постмодерністський образ світу // Вікно в світ. – № 3. – 1999. – Німецька література. – С. 88-96.
17. Бургґардт О. Експресіонізм у німецькій літературі // Юрій Клен (Освальд Бургґардт). Вибрані твори: Дрогобич, 2003. – С. 250-256.
18. Ігнатенко М. Ігрова культура постмодерну (або: вже не-культура) // Вікно в світ. – №2. – 1998. – С. 16-24.
19. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: по той бік різних боків // Тема. – 2002. №1. – С. 2-21.
20. Лазірко Н. Дослідження німецького експресіонізму Освальда Бургґардта (Юрія Клена) // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія літературознавство. – Вип. 2(50) – частина друга – 2007. – Харків: ППВ „Нове слово“, 2007. – С. 68-78.
21. Маркова М. В. Романтична натурфілософія, її джерела та концептуалізація у творчості європейських романтиків. // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. Вип. 2 (50), частина перша, 2007. – Харків: ППВ „Нове слово“. – С. 22-34.
22. Матвієнко Г. І. „Шаржування“, „карнавальність“ та сатира як характерні риси постмодерністського твору (на прикладі „Перверзії“ Ю. Андруховича) // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство. – Вип. 2 (50) – частина друга. – Харків: ППВ „Нове слово“. – С. 137-142.
23. Сабат Г. Генологічний дискурс інтерпретації Юрієм Кленом німецького утопійного роману // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 209-216.
24. Смирнова А. Актуальные проблемы изучения современной натурфилософской прозы // Природа и человек в художественной литературе: Материалы Всеросийской научной конференции. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2001. – С. 5-13.
25. Цибенко Л. Крістоф Рансмайр і його роман „Останній світ“. // Рансмайр К. Останній світ. – К.: Основи, 1994. – С. 193-206.
26. Цибенко Л. Дискурс австрійської літератури в сучасній германістиці // Вікно в світ – №2. – 1998. – С. 3-15.
27. Deutsche Dichtung in Epochen. – Hgg.W. Kißling. – Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1993. – 799 S.
28. Nayhauss, H.-Ch. Kürzestgeschichten. Arbeitstexte für den Unterricht. – Stuttgart: Reclam, 1987. – 80 S.
29. Rosei, P. zit. Nach Kurzke, H. Mit frischem Wind in die Romantik // FAZ.– № 24. – 29.01.1994. – S.28.
30. Hoffmann, H. Kultur als Lebensform. – Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. – 282 S.
31. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів. – К.: Український письменник, 1997. – 230 с.
32. Ігнатенко М. Постмодерний Homo ludens (лат. Людина – граюча) // Слово і час. – 2002. – № 6. – С.16-22.
33. Савченко С. Передмова // Експресіонізм та експресіоністи. Література, малярство, музика сучасної Німеччини. – Київ: Сяйво, 1929. – С. 5-8.

УДК 821.111.09-1(73)“19”

Дубенко О. Ю.
(Київ, Україна)

ФОНІЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЕТИЧНОГО ОБРАЗУ

У статті розглядається звукова інструментовка поетичного тексту як фактор створення сенсорики поетичного образу, а також як допоміжний засіб вибудовування смислової перспективи художнього твору. Проаналізовано особливості музикальності поетичного мовлення з позицій фоносемантики, запропоновано поняття фонічного ореолу поетичного слова, яке дозволяє простежити певні зміни, що відбуваються у сприйнятті архетипічного образу в поетичних контекстах різних епох.

Ключові слова: *первинний звукосимволізм, вторинний звукосимволізм, фонічний ореол слова, фонічний синтаксис.*

The article focuses on the sound instrumentation of the poetic text which contributes to the creation of the sensory and sense-associative aspect of the poetic image and helps to build up a semantic perspective of the poetic text. The paper also analyses the peculiarities of poetic musicality from a phonosemantic standpoint, introduces the notion of phonic halo of the poetic word which allows to trace changes in the perception of the archetypic image found in poetic contexts of different epochs.

Key words: *primary sound symbolism, secondary sound symbolism, phonic halo of the poetic word, phonic syntax.*

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зростанням інтересу до семантичних особливостей словесного твору, зумовлених специфікою мовної картини світу, певними алгоритмами сприйняття тексту, закодованими на різних рівнях мовної системи. Найбільш цікавим з цього погляду представляється вивчення художніх і, насамперед, поетичних текстів, семантика яких вибудовується внаслідок взаємодії різнорівневих мовних елементів поетичного цілого. Особливо яскравими прикладами такої взаємодії слід визнати архетипічні образи, що є скрізними для поетичних творів багатьох епох. Це, зокрема, образ світла, асоціативно-сенсорний та символічний потенціал якого знаходить своє розкриття завдяки актуалізації стилістичних обертонів фонологічних, морфологічних, синтаксичних одиниць поетичного тексту. Дослідження функціонування світлового образу в поетичному творі, проведене з урахуванням досягнень сучасної фоносемантики (С. В. Воронін [1; 2], А. В. Міхальов [3] та лінгвістичної генетики (М. М. Маковський [4; 5], сприятиме розширенню уявлень про засоби смислотворення у поетичному тексті та зробить внесок у розвиток теорії поетичного мовлення. Ця стаття має на меті визначення важливих недостатньо вивчених напрямків комплексного аналізу поетичного образу, пов’язаних з розкриттям семантики мовної форми.

І. Фонічний фактор у створенні сенсорики поетичного образу.

Серед чинників, що призводять до багатомірного семантичного розгортання слова в поетичному тексті, чільне місце посідає така генетична властивість поезії, як її музикальність. Витоки спорідненості музики та поезії містяться в архаїчному світі синкретичних форм, де poiesis є перш за все стихія гри, що будує алогічну світову модель, поєднуючи виконання вітальної, соціальної та літературної фун-

© Дубенко О. Ю., 2008.

кції. Музикальність поетичної мови є складним поняттям, що не має однозначної дефініції у сучасній науковій літературі. Залишається невизначеною сама природа поетичної музикальності, діапазон точок зору на яку коливається від трактування музикальності поетичного тексту як суто мовленнєвого явища до розгляду поетичних творів з позицій музичних творів. Однак, незважаючи на таке розмаїття думок, незаперечним чинником створення музикальності поетичного мовлення одностайно визнано звукову організацію поетичного твору, функції якої традиційно знаходять знов-таки різну інтерпретацію.

Як правило, при стилістичному аналізі поетичного твору звукова інструментовка поетичного мовлення розглядається як прийом, що сприяє підвищенню виразності твору завдяки створенню його особливої милозвучності, мелодійності та гармоніювання із загальним стилістичним тоном тексту. Однак дослідники цього аспекту поетичного мовлення, а також самі поети наголошують на тому, що музика слова полягає не в його звучності, а у співвідношенні між його звучанням та значенням. Таке розуміння музикальності поетичного тексту як величини семантичної є виходом не лише на вивчення особливостей генерування його смислових структур внаслідок взаємодії одиниць різних мовних рівнів, а й на дослідження поетичної лірики як стихії алогічного / музикального буття, що визначається символічністю, злиттям суб'єктивного та об'єктивного і певною звуковою організацією тексту. Подібні фоніко-семантичні відносини можуть набувати пріоритетного характеру і в художньому прозовому тексті за умов домінування в ньому "словесного мистецтва", образного мовного мислення над сюжетом, "мистецтвом оповідання", проте, саме у таких випадках гіпертрофованої ліричності прозового твору має місце поетизація оповідання, тобто вступають в силу закони власне поетичного мовлення.

Внаслідок того, що поетичний текст характеризується єдністю смислу та звуку, існуючи як злиття двох кульмінацій мовленнєвого ряду: кульмінації звукової та смислової стихій, (в той час як прозаїчне художнє мовлення являє собою кульмінацію лише смислової стихії мови), семантичний аспект поетичної картини світу потребує неодмінного урахування аспекту фонічного.

Керуючись вищевизначеним підходом до визначення музикальності поезії, доцільно провести аналіз різних видів звукових повторів, фігур фонічного синтаксису та їхньої ролі у генеруванні певного звукообразу, який виступає підґрунтям для розгортання почуттєвого образу.

Питання про виникнення семантичної схожості між двома поняттями за рахунок схожості фонічної не завжди може бути вирішеним однозначно, оскільки межа між орнаментальним звукописом, тобто звуковими повторами, інформаційна функція яких залишається неясною на сучасному етапі розвитку філологічної науки, та смисловими (символічними та паронімічними) повторами багато у чому є умовною. Однак енергія естетичного сигналу, що створюється спільністю звукових елементів, якою б неясною вона не здавалася, буде сприйматися навіть у тому випадку, якщо цей сигнал минає "світле поле мовної свідомості", і може подіяти на підсвідомість потужніше, ніж більш розгорнуті елементи поетичної структури.

Оскільки синестезичні явища належать до архаїчних основ світоприйняття, саме у синестезичному образі оживають особливості синкретичного мислення, ті закони генерування мовних одиниць, що наводять на думку про необхідність перегляду сосюрівського принципу щодо довільності мовного знаку. Зважаючи на те, що психофізіологічним фундаментом звукосимволізму є, згідно з сучасними фоносемантичними дослідженнями, явище синестемії (більш об'ємне, ніж сине-

стезія, поняття, яке включає в себе не тільки різнорідні сенсорні взаємодії, але й емоційний фактор), слово постає як інтермодальний символ, народження якого обумовлюється певними особливостями побудови кори головного мозку. Серед них: існування численних асоціативних волокон, які поєднують між собою різні ділянки – слухову, зорову, і т. д., а також можливість безпосередньої (контактної) взаємодії сусідніх ділянок. Згідно з таким поглядом на виникнення мови, ім'я речі виникає внаслідок появи асоціацій між її зоровим, акустичним, тактильним і т. д. образом [1: 77-85]. Отже, звук виражає переживання злиття інформації, що приходить по зоровим, акустичним та іншим сенсорним каналам. Вищесформульована дефініція поетичного образу свідчить про те, що поетичне мовлення залишається головною цариною, в якій природня мотивованість мови займає центральні, а не периферійні позиції (у мові практичній ця первісна мотивованість затемнюється, поступаючись місцем мотивованості вторинній (морфологічній, семантичній)). Саме у поезії збереглося притаманне первісним стадіям розвитку мови намагання завдяки звукообразу слова сколихнути якомога ширший шар емоцій та асоціацій, що є співзвучними цьому слову. Особливої релевантності набуває це зауваження стосовно сенсорних образів на кшталт світла, які дозволяють безпосередню синестезичну інтерпретацію. Саме тут відкриваються неабиякі можливості, простежити взаємозв'язок звучання та значення.

II. Фонічний та графіко-фонічний ореоли поетичного слова.

Наше сприйняття будь-якого поняття в поезії певного періоду багато в чому зумовлюється характером його безпосереднього словесного оточення, котре формує фонічний та семантичний ореол цього поняття у поетів тої чи іншої епохи. Під фонічним ореолом слова ми розуміємо ту фонічну структуру його мікроконтексту (тобто слів, що знаходяться з ним у безпосередньому синтаксичному зв'язку), котра частково збігається з фонічною структурою цього слова [6:21]. Цей частковий збіг може бути вираженим як у єдності тільки одного елемента, так і більшій кількості звуків: light – love, sun – song, moon – woman.

Логічно припустити, що зміни глибинних семантичних структур поетичної картини світу неминуче пов'язані зі зміною фонічної тональності поетичних текстів, що переосмислення ключових понять певного світобачення виражається у встановленні нових звукових зв'язків, у створенні іншого фоніко-семантичного оточення слів, які означають дані поняття. Можливі також зміни у ступені актуалізації елементів фонічної структури цих слів, оскільки висвітленість певного звука у складі слова через асонанс або алітерацію є продиктованою особливостями його фоніко-семантичного оточення чи ореолу.

Особливості фонічного ореолу світлових понять потребують розгляду і з погляду тих особливостей сприйняття звуку, котрі є зумовленими його фізичними властивостями і не залежать від значення слів. Причому мова у цьому випадку йде не тільки і не стільки про ті уявлення відносно значущості звуків, котрі сформувалися у поета певної мовної культури на основі асоціацій, що були йому цією мовою нав'язані, але й про можливу первісну мотивованість слова (тобто його звукову значущість апріорі).

Звичайно, навряд чи можна наділяти звукові одиниці мови цілком конкретною семантикою, яка властива їм незалежно від контексту, і намагатися на цій підставі зіставляти смислові зв'язки, що виникають у поетичному тексті, доходячи висновків про їх сходні та відмінні риси. Подібна відокремлена від контексту семантика звуку допускається тільки в якості загальних експериментально доведених характеристик певної звукової одиниці. Безперечно, цей первинний звукосимволізм за-

знає значних змін у поетичному тексті, проте, навряд чи можна погодитися з думкою, що тут відбувається його абсолютне відмирання, повна заміна символізмом вторинним, котрий є результатом включення звукової одиниці у смислову структуру поетичного тексту. Якщо розглядати звукову одиницю мови з позицій фоносемантики, тобто як двосторонню сутність, що є наділеною не тільки формою, але і значенням, то логічно припустити, що у поетичному контексті з нею відбуваються ті ж перетворення, що й з іншими аналогічними мовними одиницями, наприклад, зі словом. Подібним чином слово не втрачає свого первинного значення у поетичному тексті, незважаючи на всю різноманітність смислових перекличок, які цим текстом породжуються.

Кожне значуще для поетичної свідомості поняття оточує себе у контекстах певної епохи низкою ключових образів, і оскільки роль сили тяжіння всередині поетичного цілого відіграє звуко-семантичний фактор, це коло слів-супутників центрального поняття буде різним у різномовних поетичних текстах. Утвердження нового поетичного світобачення супроводжується створенням нового звуко-семантичного оточення ключових понять поетичної картини світу. Слова-супутники визначають особливості нового смислового кола, внаслідок того, що вони є поєднаними з головним поняттям дворівневими зв'язками, а звідси такими, що передають його власне поетичну, музикально-смислову інтерпретацію.

Оскільки поезія є призначеною як для слухового, так і для зорового сприйняття, семантичні зв'язки між словами цементуються тут не тільки завдяки тотожності їх звучання, але й за рахунок схожості у написанні цих слів. Специфіка англійської орфографії спричиняє виникнення подвійного аудіовізуального ореолу слова, що є явищем, притаманним тільки тим мовам, в яких немає однозначних кореляцій "звук – літера". Внаслідок двоїстого смислового поєднання слів англомовна поезія насичується гетерогенними семантико-звуковими та семантико-літерними (візуальними) зв'язками, що призводить до формування навколо слова семантичного ореолу аудіовізуального характеру.

Ще одним напрямком дослідження мікроконтекстної фоніки слова є аналіз звукової тональності відповідного відрізку поетичного тексту щодо кореляції з його семантикою. Зважаючи на те, що поезія має музичні корні, при розгляді специфіки цих звукових одиниць цілком доцільно керуватися музикознавчим підходом, згідно з яким високочастотні складові фоносемантичної опозиції [i:], [i], [e] – [o:], [o], [u:], [u:] є мажорними, як тембри пов'язані з наростанням емоційного напруження, а низькочастотні – мінорними, як ті, що пов'язані з його падінням.

III. Засоби фонічного синтаксису.

Особливості взаємодії звукової структури та семантики світлового образу визначаються також сенсорним характером світлових об'єктів та явищ, тобто потенційною наявністю синестезичних контактів. Оскільки поетичний образ майже ніколи не буває тільки зоровим, але являє собою певну змішану життєподобу, до складу якої входять свідчення усіх наших почуттів і всі аспекти нашої свідомості, світло нерідко виступає в поетичному тексті як образ полісенсорний, що характеризується, завдяки цьому, підвищеною стереоскопічністю.

Озвучування сінестезичної бази, що може мати більше, ніж дві складові, проходить не тільки через зв'язування структурних частин образу в межах гомогенного алітераційного поля, але й через цілу низку фоніко-тематичних ліній, між якими не існує чіткої демаркаційної лінії. Крім того, звукові повтори уможливлюють поглиблення ореолу однієї з складових сінестезичного образу, створення різного роду звукових метафор.

Фоніка поетичного тексту може бути структурованою таким чином, що бере участь у розкритті його семантики засобами звукового / надтекстового синтаксису. Така дворівнева (фоніка – лексика) консолідація образу, з одного боку, дотримує фоніко-смислову єдність поетичного тексту, з другого, – слугує генератором його внутрішнього простору, що виникає завдяки дволикості, гетерогенності вираження образу. Взаємодія фонічного та семантичного рівнів слова набуває різних форм у залежності від того, чи є вона вписаною в текст завдяки фігурам фонічного синтаксису, що по суті імітують властивості світла, чи виникає на базі фонічної структури слів, які є індикаторами дій світла і водночас елементами, що закладають певний алгоритм зчитування фонічного малюнка рядків. На особливу увагу заслуговує розробка теорії фонічного синтаксису як поетичного засобу створення почуттєвого образу [див. 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин С. В. Основы фоносемантики. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982.
2. Воронин С. В. Фоностилистические идеи в зарубежном языкознании. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.
3. Михалев А. В. Теория фоносемантического поля – Краснодар, 1995.
4. Маковский М. М. Язык – миф – культура. – М., 1996.
5. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – М., 1996.
6. Дубенко Е. Ю. Особенности синтактики языковых элементов как отражение специфики художественной картины мира. Дис. … канд. филол. наук: 10.02.04; Киевский государственный педагогический институт иностранных языков. – К., 1992.
7. Дубенко О. Ю. Роль фонічної структури слова у створенні поетичного образу // Вісник Київського Лінгвістичного університету. – 2000. – №1. – Т.3. – С.66 –71.

УДК 821. 111-3

Байков В. Г.
(Горлівка, Україна)

STORIES TOLD BY THE MICROSCOPE
(Micro-Faunal Image in the Structure of Grotesque Key)

"Doesn't make any difference
who we are or what we are,
there's always somebody
to look down on".
Mark Twain,
("3,000 Years Among the Microbes").

У статті мова йде про поетизацію фауни і мікро-фауни що є ворожою до людині в деяких англомовних і російськомовних творах художньої прози XX століття з метою створення гротескової критичної картини різних негативних сторін

© Байков В. Г., 2008.

сучасної людської цивілізації. Обговорюються пов'язані з рішенням цієї задачі новаторські технології побудови образу сьогочасного світу, зокрема – система художніх засобів що реалізує значущі відхилення від традиційних канонів персоніфікації живої природи.

Ключові слова: *антропосемія, антиутопія в жанрі фентезі, гротеск, зооморфна картина світу, зоосемічне уподібнення, ідіо-етнічний, нефункціональна деталь, опозиція позначувального і позначуваного, первинна і вторинна семіотичні системи, філобестіальність.*

В статье привлекается внимание к поэтизации враждебной человеку фауны и микрофауны в некоторых англоязычных и русскоязычных произведениях художественной прозы XX века с целью создания гротескной критической картины различных негативных сторон современной человеческой цивилизации. Обсуждаются связанные с решением этой задачи новаторские технологии построения образа современного мира, в частности – система художественных средств, реализующая значимые отклонения от традиционных канонов персонификации живой природы.

Ключевые слова: *антропосемия, антиутопия в жанре фэнтези, гротеск, зооморфная картина мира, зоосемическое уподобление, идиоэтничный, нефункциональная деталь, оппозиция означающего и означаемого, первичная и вторичная семиотические системы, филобестиальность.*

This paper addresses poeticising fauna and micro-fauna hostile to man in some 20th century English and Russian-language works of emotive prose creating a grotesque critical picture of the various detrimental effects produced by modern human civilisation. A study is made of certain novel techniques in the formation of present day world's image that involve a system of artistic devices capable of standing this challenge, primarily – those meaningfully deviant from the traditional conventions of personifying Animate Nature.

Key words: *anthroposemy, anti-utopian fantasy, grotesque, idio-ethnic, non-functional detail, philo-bestiality, primary and secondary semiotic systems, the tenor/vehicle opposition, zoomorphic map of the world, zoosemous assimilation.*

The images of Animate Nature or (on a broader scale) fauna rate next in significance to those of literary characters, which is trivial enough for a number of evident reasons [1], [2]. The fact resulted in an abundance of faunal images in both primary and secondary semiotic systems, all of them iconic, indexical or symbolic [3], though a disparity often arises between empirical and imaginative zoomorphic maps of the world [4]. That explains certain universals as well as nationally specific deviations in interpreting the same species across various cultures [5] et al. The universals and deviations involve both aspects of faunal image: zoosemous assimilations and personifications of faunal species that I call, to tell them from other types of personification, anthroposemy [1] et al. Thus, one of the idio-ethnic deviations is what may be referred to as philo-bestiality of Anglo-Saxon culture [6], [7], among whose numerous manifestations, verbal as well as behavioural, may be mentioned such a display of allegedly good manners as, for instance, feeding a dog from one's own dinner-table [7: 56]. The strongest of the universals is perhaps the one that blocks poeticising certain species of aggressive and pathogenic fauna and micro-fauna hostile to man for economic, biological and sanitary reasons – all that I have called "The Pussy World" in [8]. However, what is universally normal in the primary semiological system foregrounds the expressiveness of deviations in the secondary one.

An unprecedented experiment in poeticising this latter form of life is Mark Twain's "3,000 Years Among the Microbes", an unfinished novelette, about 120 pages long in

all, written in 1905 (my research has been made according to the story's original version published in [9]). Because the story saw print nearly half a century after its creation, it remains very little investigated even in the writer's home country. As for this country and the former Soviets, I can so far refer but to very few available sources devoted to its criticism in [8], [10], [11], [12], [13], [14], three of them coming from my own recent post-graduate [10] and graduate [13], [14] students. Except for a few hints touching on the issue at a tangent, there is practically nothing to be found in the Web either [15].

The story's teller is a cholera vibrio – Mark Twain's re-incarnation that occurred by a magician's error who had originally wanted to transform him, a former scientist (as he assumes himself to be) into a bird but turned him into a germ instead and introduced him into the blood of Blitzowski, a tramp labelled a planet. Thus, the mess initiates him into a completely new world whence he reports his impressions of microbic existence, often in comparison to what he remembered of his previous human experience. The report comes from Blitzowski's molar tooth where he lives, and writes his memoirs in the "Microbic Language" with himself assuming the role of its translator and interpreter.

The writer's biographers testify that the retarded publication of his "microbic" narrative (along with his several other "satanic" works) came in consequence of his misanthropic moods that marked the final period of his literary career and converted him, in the long run, to a militant atheist. The signs of Twain's turn from the road of a world renowned humorist to a misanthropic satirist began to show as far back in his writings as his passage from "Tom Sawyer" to "Huckleberry Finn". Perhaps, to mark the finality of this transformation, in his memoirs, Twain-the-Microbe calls himself "Huck", and hints, by the choice of Blitzowski-as-character, that the latter is as uncivilised and filthy a vagabond as Huck Finn's father was. The story's autobiographical background, by the way, shows itself thematically as well, for the writer is known to have picked up much useful information on Microbiology from the book "The Life of Microbes" (1897) by H.W.Conn, an American Professor.

Twain's story is an allegory that looks down on the human civilised world as a swarm of pussy morbific germs living on the Planet Blitzowski – its universe. The narrator tells us that, when he became a microbe, "…the transformation was so complete that I felt at home at once. This is not surprising, for men and germs are not widely different from each other. Of germs there are many nationalities, and there are many languages, just as it is with mankind. The germs think the man they are occupying is the only world there is. To them it is a vast and wonderful world, and they are as proud of it as if they had made it themselves. It seems a pity that this poor forlorn old tramp will never know that, for compliments are scarce with him" [9: 165].

Because of its global scale, it is very hard to catch the story's target of satirical fire into sharp focus. To say the least, its scope covers issues from philosophical, religious, socio-political, economic and military to linguistic ones, and, above all, those concerning his native bourgeois America symbolized by the country of "Getrichquick" (GRQ, short for "get rich quick") on Blitzowski Planet. One of these massively bombarded targets is, for instance, the writer's attitude to monarchism. Here is a passage with a footnote to follow eliciting the issue [9: 166 – 167]: "…There are upwards of a thousand republics in our planet, and as many as thirty thousand monarchies. Several of these monarchies have a venerable history behind them …They … date back to the earliest invasions <of bacteria into the body of Blitzowski>), and have sturdily maintained and preserved their regal authority in full force through all vicissitudes from that remote period until now, a stretch approximating four and half million <microbic> years. In one case the same dynasty holds the throne to-day that established it twenty-five hundred thousand

<microbic> years ago. This is the Pus family, – Pus being the family name, just as Romanoff is the family name of the Czars; the official title is, His August Majesty Henry, D.G. Staphylococcus Pyogenes Aureus* CMX – that is to say, he is the One Hundred and Ten Thousandth monarch of the Pus lineage that has occupied that throne. They have all used the one name, HENRY. In this they have been imitated by the Princes of Reuss, of Germany: all Princes of Reuss are named Henry. (* Latin 'D.G.', Deus gratias, means by the grace of God. The long word means pus-tank. The next word – when used in a scientific sense – means principal; politically it means imperial; in the slang of the common people it means brick, and is a term of admiration. Aureus means gold. Hence the title, when occurring in a State paper, could be translated Henry by the grace of God Imperial Pus-Tank, while in the endearing speech of the common people it would be shortened to Henry the Gold Brick").

Another is the writer's hatred of the so-called "moral sense" and the human civilization based on it as treated by his contemporaries: "I am aware now that the Moral Sense is a valuable possession, indeed inestimably valuable. Without it we could not be what we are. Life would be monotonous, it would consist of sleeping and feeding, only, it would have no lofty ambitions, no noble ideas, there would be no missionaries, no statesmen, no jails, no crime, no soldiers, no thrones, no slaves, no slaughter, – in a word, no Civilization. Without the Moral Sense, Civilization is impossible" [9: 169].

In other words, the "oversupply" of objects to criticize required that Twain employed some special artistic method that would defy any literary routine. The writer resolved the problem posed primarily by choosing grotesque as an intricate confluence of hyperbole, meiosis and paradox [8], [13], [14]. The method allowed him to introduce several technical, genre-forming and plot-structural innovations that passed far ahead of his time's literary context. Thus, the story can well stand the challenge of contemporary anti-utopian fantasy. Its allegoric images expand way beyond the canonical Aesopian pattern [10] in the sense that the writer deliberately removed the tenor/vehicle opposition and the paradigmatic/syntagmatic plane borderline from their semantic structure, so that, for instance, one can hardly tell which is which in the story's system of personages: a microbe of a man or the other way round. The typical specimen thereof is the narrator's secretary who liked to call herself "Catherine of Aragon".

This kind of technique, next, made it possible for the writer (as he himself admits openly in one of his digressions), to "… observe the germs from their own point of view. At the same time, I was able to observe them from a human being's point of view, and naturally this invested them with an added interest for me" [9: 163]. The method may be compared to handling a telescope; when one looks into the ocular, it zooms in the distant (hyperbolizing), and when one peers into the objective, it zooms out what is close by to distance (understatement) – both ways to see better depending on the object of observation. According to J. H. Davis [15], it suggests the idea of multiple microcosms within multiple macrocosms, diminishing each subsequent race's importance. The concluding sentence of the story "I then went to bed" [9: 281] suggests a cycle: one dream-experience ends and another begins.

The latter assumption, in turn, makes it clear that, by "bacterialising" humanity, Twain seems to have "literalised" meiosis. Moreover, he introduces a new variety of meiosis by using the so-called "non-functional detail" that consists in ascribing to an object of characterization features that do not make up its essential attributes (it can otherwise be interpreted as a deliberate narrowing of the notion's volume). Thus, in [9: 184], while pondering over the long past period of his human life (microbic time runs much faster than terrestrial), he pretends he had clean forgotten that his name was Mark

Twain and claims it to have belonged to some agriculturist. This seems to be a stylistic employment of his slogan promoted to this paper's epigraph above, for the poison of the story's irony which can be felt in the passage just quoted does not spare Twain either. Much of this self-satire can be seen in the following fragment [9: 184]: "…Twain…Twain…what was his other name? Mike? I think it was Mike, but it was long ago, centuries ago, that I used to hear of him in that almost forgotten world that I used to inhabit; and I read his books, too, but I do not remember what they were about, now … no, it wasn't books, it was pictures … pictures or agriculture … agri … yes, it was agriculture, I remember it perfectly, now. He was a Californian, and his middle name was Burbank; he did miracles in the invention and propagation of new and impossible breeds of flowers and fruits and timber, and became known all over the world, and was finally hanged, many thought unjustly …", etc., etc.

The other "end of the telescope" is humanising bacteria, for "Huck's" microbic friend called "The Duke" is a microbic bacteriologist (sic!), and from him, "Huck" says, he learned that microbes infect one another and fall ill. The news amazes him, as he had never suspected it when reading Prof. H.W.Conn's book. But what is even more anthroposemous about that "side of the telescope" is Twain's discussion with a clergyman [9: 223 –227] of the problem whether "the pussy world" should be preached the gospel and be admitted to paradise on the basis of interpreting the word "creature" in Mark 16:15 (emphasis added): "Go ye into all the world and preach the gospel to every creature". Judging by the story, the answer seems to have hung in the air. Yet, this is one of the cases when posing a problem is more important than settling it, and what's more – this is the problem of immediate concern to the above analysis of which species of fauna are hostile to man and which of them should be given a friendly hug and even perhaps allowed to eat from one's dinner-table. For among the microbes, according to Mark Twain's description of life on the planet Blitzowski, like among the humans, there are those who work hard for a living, and those who sponge on them, those who clean up the pussy mess and those who devour the cleaners, those who have and those who have not [9: 222 – 223]: "I had an opportunity, now, to look into a matter which had been in my mind a long time – the attitude of the microbe toward the lower animals. In my human state I had wanted to believe that our humble comrades and friends would be forgiven and permitted to be with us in the blessed Land of the Hereafter. I had had difficulty in acquiring this belief, because there was so much opposition to it. In fact I never did get it where it would stick. Still, whenever and wherever there was a friendly dog wagging his affectionate tail, and looking up at me with his kind eyes and asking me to swap love for love with him; or a silken cat that climbed into my lap, uninvited, for a nap, thus flattering me with trust; or gracious horse that took me for a friend by the look of me and pushed his nose into my pocket for possible sugar and made me wish he could impart his nature to my race and give it a lift up toward his own – whenever these things happened they always raised that hope in me again and set it struggling toward concrete belief once more. When I talked with opposes about this, they said – 'If you admit those because they are innocent of wrong by the law of their make, as you say, what are you going to do about the mosquito, the fly, and those others? Where are you going to draw the line? They are all innocent alike; come – where are you going to draw the line?' It was my custom to say I didn't draw it at all. I didn't want the fly and his friends, but no matter; what a man could stand here he could stand there, and moreover there was a high matter concerned – common justice. By even the elemental moralities, it would be unjust to let in any creature made honor-worthy by deriving its spirit and life from God's hand and shut any other out. But it never settled it".

So, “drawing the line” proved quite problematic, particularly given the philo-bestial motives (canine, cattish and equine) seen in the middle of the passage. The writer himself cannot define any helpful means of settling the problem (“I never did get it where it would stick”). Therefore, the discussion ends in a blind alley. But if the Almighty created such vermin as flies and gnats, they may at least be tolerated.

The inseparable confluence of hyperbole and meiosis in “3,000 Years…” is evident in the framework of its grotesque as well as the incongruity of its juxtapositions and counter-positions (see, for instance, the above passage on civilization and the moral sense). In conformity with the grotesque key is also a series of such monstrous confusions that Bkshp (Huck’s name in Microbic) perpetrates as mixing Cleopatra, King Herod, and Catherine of Aragon as a germ, and says Washington commanded Hessians and Franklin was at the Diet of Worms. History becomes nightmare when it becomes chaos and replaces reality with dream-becoming-reality.

Though “3,000 Years…”, like Twain’s other comparable writings of the latter period, are more science fantasies than science fiction, they proved suggestive for some latest developments in science. Thus, J. H. Davis [15], referring to David Ketterer, the editor and commentator of the book “The Science Fiction of Mark Twain” (Hamden, Conn.: Archon, 1984) notes analogies of the 1966 film “Fantastic Voyage to ‘3,000 Years’ ”. In the film, scientists miniaturized by advanced nano-technology enter an injured man’s bloodstream to save vital information. With a specially designed craft, they encounter microscopic dangers before removing an inoperable brain blood clot. In a way, as J. H. Davis [15] claims, the same motif is heard in Twain’s “The Great Dark” where characters on a ship in a water drop under a microscope are threatened by creatures their larger selves had seen with it. In “3,000 Years…”, Twain’s notes are explicit that “The Great Dark” is a dream with nightmare experiences so real that reality becomes uncertain. According to the Nightmare of History theory, events cycle, continually casting civilization into darkness.

Now, in poeticising life under the microscope, Mark Twain seems to have had his followers. Thus, in 1910, Stephen Leacock (Canada) published a humorous sketch “How to Live to Be 200” [16], where he introduces the microbic image as well but in a different tonality – rather humorous than satirical, and rather hyperbolic than meiotic. It so happens because he adds one more layer of image construction – the image of the dog whom he jocularly identifies, by using synecdoche, with bacilli as their host.

In 1931, was written and published Bernard Shaw’s play “Too True to Be Good” (a sarcastic re-phrasing of “too good to be true”) which personifies the microbe of measles living in the body of a sick girl [17]. The play’s full-fledged analysis is beyond the point here. But what is worth being noted in it specifically is a transparent allusion to Twain’s discovery that the germs may themselves be infected. Yet, picking up the suggestion from Twain, Shaw develops it to further absurdity by admitting that they may be infected by the humans whom they inhabit.

In contemporary Russia, we can see another misanthrope – Виктор Пелевин (Victor Pelevin) who looks at “pussy” insects through a magnifying glass in his story «Жизнь насекомых» (“The Life of Insects”, 1993) [18]. Александр Генис (Alexander Ghenis), a critic, has thus commented on the allegoric mixture of the human and insect worlds there: «Собственно между ними вообще нет разницы, насекомые и люди суть одно и тоже. Кем их считать в каждом отдельном эпизоде, решает не автор, а читатель». For the problems tackled here, of particular interest is the fragment describing a family (father and son) of scarabs, where the father helps his progeny roll a dung ball before him which grows larger and larger shutting the view in front, so that the father beetle has to

explain to his son that the whole world together with its inhabitants is a colossal dunghill, therefore it is needless to complain.

The above reasoning brings out an interchange of echoing motives in different literatures of the world initiated by Mark Twain's experiment of poeticizing the world of decay. Many aesthetes would say that, in my analysis, I am raising a fascinated voice from the sewer. So I am, for there is no life without decay that brings about new forms of life. Human civilisation, so much hated by Twain in his microbic story, has discharged into our biological and social environment still more pus than a century ago when it was written, so that today its motif has turned twice as timely, as well as the growing need for clearing up the mess. But, unfortunately, Twain's literary contributions along these lines and his significance as partisan of fantastic anti-utopia had been unrealized by the general public.

REFERENCES

1. Байков В. Г. Лингводидактика и поэтика анимального образа //Учителю – современные знания и опыт. Интегрированное пособие для студентов и преподавателей вузов, учителей средних школ. – Горловка: ГГПИИЯ, 1995. – С.69-80.
2. Костюхин Е. А. Типы и формы животного эпоса. – М.: Наука, 1987. – 270с.
3. Peirce, Ch. S. Selected Writings. – N.Y., 1958.
4. Слухай Н. В. Художній образ у дзеркалі міфу етносу (лінгвосеміотичний аспект). Автореф. дис. ….докт. філол. наук. Київ, 1996.– 48с.
5. Lado, R. Linguistics across Cultures. Applied Linguistics for Language Teachers. – Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1957. Transl. from English in: Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур. Гл. 4, 6 //Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV.– Контрастивная лингвистика. – М.: Прогресс, 1989. – С.32-62.
6. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале). – М.: Изд.-во Моск. ун.-та, 1981.– 112с.
7. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста.– М.: Изд.-во МГУ, 1991. – 205 с.
8. Байков В. Г. The Pussy World Image under the Microscope of Grotesque (on Deviant Poeticising in Some Works of 20th Century Literature) //Мова та культура: проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики. Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної конференції. – Том 1: «Стилістика і проблемі сучасної комунікації та прагматики. Сучасні проблеми функціональної стилістики. Стилістичні проблеми перекладу. Стилістика в навчальному процесі». – Горлівка: Міносвіти України – Вид. Дім Д. Бураго – ГДПІІМ, 17-18 травня 2007 року. – С. 6-10.
9. The Devil's Race-Track: Mark Twain's Great Dark Writings /Ed. by John S.Tuckey: Berkeley – Los Angeles – London: Univ. of Cal. Press, 1980. – P. 162-281.
10. Долгих А. Н. К проблеме повествования в неоконченной повести Марка Твена «3000 лет среди микробов» //Мова і культура. − Випуск 6. − Том VI. − Частина друга.− Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. − С. 250-254.
11. Твен. М. Три тысячи лет среди микробов. Фрагменты повести. Пер. Л. Биндеман. Вступительная статья Ю. Ковалёва //Иностранная литература.– 1985. − № 11. − С.151-181.
12. Твен, Марк. № 44, Таинственный незнакомец. Сб. расск. и повестей.− М.: Политиздат, 1989. − С. 257-384. Пер. с англ. и примеч. Л. Биндеман.
13. Шенец М. Гротеск в неоконченной повести М. Твена «3000 лет среди микробов» //Актуальні проблеми перекладознавства XXI століття. Матеріали Всеук-

раїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2006 р. – Горлівка: Вид.-во ГДПІІМ, 2006. – С. 234–241).
14. Шенець М. В. Гротеск у незавершеному оповіданні Марка Твена "Три тисячі років серед мікробів". Дипломна робота. – Горлівка: ГДПІІМ, 2006. – 114 с.
15. Davis, John H. Review. – Murfeesboro, North Carolina: Chowan College. Copyright©2004 Mark Twain Forum – Electronic resource http //www.twainweb.net/reviews/TalesOfWondetr.html
16. Leacock, Stephen. How to Live to Be 200 //Stephen Leacock. Perfect Lover's Guide and Other Stories.– Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1958.– P.36 – 40.
17. Shaw, Bernard. Too True to Be Good //Bernard Shaw. Four Plays. Foreword and commentary by A.Anikst. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1952.– P.243 – 324.
18. Пелевин, Виктор. Жизнь насекомых /© Сайт творчества Виктора Пелевина.

УДК 82.091

Пасічник О. В.
(Кременець, Україна)

ОБРАЗ СВІТУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ В'ЯЗНИЧНО-ТАБОРОВОЇ ТЕМАТИКИ

Стаття присвячена образу світу в художніх творах в'язнично-таборової тематики. У семантиці такого образу зливається, взаємодіє достовірне, документальне, суб'єктивно пережите, трансформоване в уяві, домислене, вигадане. Серед авторів творів в'язнично-таборової тематики по-своєму знаковими є постаті Уласа Самчука й Олександра Солженіцина.

Ключові слова: *образ, в'язнично-таборовий світ, твір, в'язниця, табір, хронотоп, Улас Самчук, Олександр Солженіцин.*

Статья посвящена образу мира в художественных произведениях тюремно-лагерной тематики. В семантике такого образа сливается, взаимодействует реальное, документальное, субъективно пережитое, трансформированное в воображении, выдуманное.

Ключевые слова: *образ, тюремно-лагерный мир, произведение, тюрьма, лагерь, хронотоп, правда, вымысел, Улас Самчук, Александр Солженицын.*

The article is dedicated to the image of the world in the belles-letters works of the prison and camp theme. The authentic, documentary, one's past, transformed in the imagination, afterthought and invented blend and interact in the semantics of such an image. Ulas Samchuk's and Alexander Solzhenitsyn's types are significant in their own way among the authors of the works of the prison and camp theme.

Key words: *image, prison and camp world, work, prison, camp, chronotop, Ulas Samchuk, Alexander Solzhenitsyn.*

Постановка проблеми. На кінець XX століття у культурі кожного народу нагромадилося багато документів про політичне переслідування й ув'язнення лю-

© Пасічник О. В., 2008.

дей, які дотримуються опозиційних щодо правлячої системи світоглядних орієнтацій і переконань.

Тоталітарні системи гітлеризму (фашизму) і сталінізму (більшовизму) були тими соціально-культурними факторами, які різко збільшили кількість і різноманітність таких джерел. У зв'язку з цим постала потреба не тільки огляду, а й певної систематизації й опису накопичених матеріалів. Цією потребою зумовлені різні підходи до в'язнично-таборової тематики і відповідні самообмеження у відборі величезної спадщини.

Мотивація поділу карних систем у демократичних і тоталітарних державах, у фашистській Німеччині і більшовицькому СРСР, вже загальноприйнята, хоча існують і певні застереження.

Кожен вид мистецтва по-своєму репрезентує цей нелюдяний спосіб приниження людської гідності на різних етапах цивілізації. Художня література чи не найбільше прислужилася освоєнню цієї сфери людських стосунків і суспільних відносин. Мистецтво слова, як і мемуаристика, здавна давало і дає імпульс для розробки цієї тематики і проблематики в театрі, малярстві і кінематографії. Тому художні твори, поряд із щоденниками, листами і спогадами людей, репресованих і позбавлених волі, постійно цікавлять як широку публіку, так і фахівців з етики, юриспруденції, філософії, психології та соціології.

Серед авторів творів на в'язнично-таборову тематику по-своєму знаковими є постаті письменників – українця Уласа Олексійовича Самчука (1905–1987) і росіянина Олександра Ісайовича Солженіцина (1918 р. н.). Обидва в різний час були зараховані до розряду "антирадянських" діячів і вилучені з літературного життя своїх народів; вони реалізували своє громадянське кредо і свій творчий дар за межами Батьківщини і з кінця 80-х років XX століття повернулися в духовну культуру народів, із середовища яких вийшли (Самчук, на жаль, посмертно).

Хоча їх повернення відбулося за різних соціокультурних умов, з неспівмірним міжнародним розголосом, але є в їхній спадщині і в культурній ролі, яку вони відіграли в розвінчуванні тоталітаризму і соціалістичних цінностей, чимало типового, що може послужити основою для порівняння створеного і звершеного ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо безперечне: роль Уласа Самчука, який одним з перших у світовій літературі ще в 50-х роках XX століття почав розробляти тему радянських концтаборів і більшовицького геноциду свого народу, і значення "опыта художественного исследования", проведеного Олександром Солженіциним двадцять років пізніше, типологічно сумірні за багатьма показниками і вимірами.

Оскільки досі проблема так не ставилася (окрім згадок Г. Костюка і О. Тарнавського), то в цьому нам убачається актуальність теми подібного дослідження і реалізація його в руслі порівняльного літературознавства. Просвітницько-популяризаторський період підходу до творчості і Самчука, і Солженіцина окремо в українському і в російському літературознавстві пройдено. Про творчість лауреата Нобелівської премії О. І. Солженіцина є ґрунтовні дослідження багатьма мовами світу. Але, як констатував 2003 року російський дослідник А. В. Урманов, "серьёзный литературоведческий разговор о произведениях А. Солженицына по сути только начинается" [12: 8].

Про творчу спадщину українського письменника-емігранта У. О. Самчука, крім діаспорних праць, в Україні з'явилися не тільки матеріали наукових конференцій, а й дисертації С. Бородіци, В. Бурлакової, В. Кизилової, Ю. Мариненка, О. Пасічник, О. Пастушенко, Н. Плетенчук.

Досвід історії, пережитий окремими людьми і зведений до типових ситуацій і певних окреслених парадигм, вже узагальнений і репрезентований працями Мішеля Фуко, Цвєтана Тодорова, Євгеніуша Чаплеєвича та ін.

Отже, вже напрацьований значний матеріал, який сприятиме поглибленню й розширенню розуміння специфіки таборово-в'язничної прози, її жанрово-стильового розмаїття і національних особливостей.

Мета нашої статті – виявити деякі типологічні збіги, відповідності і розходження у творенні образу світу у в'язнично-таборовій прозі, яка виникла в опозиції до офіційної "радянської" літератури.

Виклад основного матеріалу. Терміном "в'язнично-таборовий світ" фіксуємо систему уявлень, понять, знань про структуру і функціонування репресивних державних органів і установ; а також – реально існуючі правові норми і каральні заклади в колишньому СРСР у їх становленні і розвитку – від ЧК, ГПУ до МВС з розгалуженою мережею Головного Управління таборів різної категорії складності утримання в'язнів. Абревіатури ГУЛАГ і ГУЛаг застосовуємо, за Солженіциним, для позначення табірної країни Архіпелагу (метафора прийнялася в усьому світі) і назви твору "Архипелаг ГУЛАГ". Головне Управління таборів з їх апаратом позначаємо скорочено ГУЛаг. У контексті таких понятєво-термінологічних позначень образ в'язнично-таборового світу є категорією, яка має фікційний характер у прийнятому зараз розумінні [Див.:2]. У семантиці такого образу зливається, взаємодіє достовірне, документальне, суб'єктивно пережите, трансформоване в уяві, домислене, вигадане, контаміноване і т.п. З цього погляду досвід О. Солженіцина, І. Багряного, Б. Антоненка-Давидовича, М. Нарокова (Марченка), які особисто в різний час відбули різні терміни, зазнаючи різних форм репресії в СРСР, відрізняється тільки структурою та ізоморфною основою зіставлення створених ними образів в'язнично-таборового світу. Натомість текстуалізований образ в'язнично-таборового світу в У. Самчука, достовірні і правдоподібні елементи його образу, спираються на спогади Г. Костюка, І. Багряного та інших в'язнів радянських таборів, довершуючись уявою письменника, комбінаторикою творчої діяльності людини, яка особисто пережила нетривале ув'язнення в польській і німецькій тюрмах. Цей образ може бути сумірним з іншими образами в'язнично-таборових світів за предметною спрямованістю (арешт, допит, ізоляція в карцерах, утримання в переповнених камерах) і за поведінковими актами, аксіологічними цінностями репресованих.

Узагальнення таких матеріалів, спостережених нами у текстах усіх названих письменників, дало підстави окреслювати парадигми арешту, слідства, в'язничної камери, різних таборів, каторги і т.п., роблячи висновки про вплив просторово-часових, реальних і хронотопних вимірів фікційних світів на своєрідність поетики різножанрових творів таборово-в'язничної тематики.

Щоденне вживання лексеми "світ" здається цілком очевидним, бо пов'язане з інтуїтивним і досвідним прийняттям цілісності навколишнього середовища. І така практика проникає в літературознавчі роздуми. Наприклад, у статті Г. Костюка "Образотворець "времени лютого" (1976) читаємо про "чужий світ" (для У. Самчука-емігранта) і про тематику перших оповідань цього письменника, який хотів "вникливо пізнати й відтворити сучасний йому світ та місце в ньому української людини", а вся діяльність Самчука 20-30-х рр. XX ст. засвідчила подальший крок письменника – "вихід у ширший європейський світ" [4: 501].

Такий широкий обсяг неструктурованого змісту поняття "світ" далі у Г. Костюка звужується до часткових сегментів. Йдеться про "окремий світ безпритульних і злочинних елементів", про "барвисто зображений світ ніби вільного радянського

суспільства... " [4: 507]. Літературознавець, як бачимо, має на увазі насамперед геополітичні і станово-типажні виміри "реального світу", який відтворюється "за допомогою живих образів" і подається Самчуком у "реальній мистецькій єдності" [4: 503]. І ця "високомистецька цілість сюжету" містить три взаємопов'язані компоненти: "людина, природа і соціальне життя" [Там само]. Щодо другого тому трилогії "Ost" – роману "Темнота" – маємо оцінне судження Г. Костюка зі згадкою твору Солженіцина. "Це,– на думку українського дослідника, котрий сам побував у таборах, про які пише Самчук,– безкраїй світ, визначаючи терміном Солженіцина, Архіпелагу ГУЛАГ" [4: 507]. З погляду Г. Костюка, "томи трилогії "Ost" – і "Морозів хутір", і "Темнота" – це твори широкомасштабні, це твори глибокого мистецького та ідейно-філософського дихання. Це складна, сказати б, багатопланова психологічна і соціальна студія (підкреслено нами. – О.П.) в художніх образах, яка безумовно заслуговує на окреме компетентне дослідження" [4: 508]. Подібні студії образного світу ведуться тепер з допомогою концепта "хронотоп".

До його сутності по-своєму наближався ще О. Потебня з послідовниками, а згодом феноменологи, структуралісти і фундатори рецептивної естетики. Але в масову літературознавчу практику, в навчально-методичну літературу питання онтології і рецепції літературних текстів проникали повільно, зокрема, через "полеміку" з ученими Заходу та в міру освоєння ідей М. Бахтіна (концепція діалогізму, хронотопу).

В Україні, зокрема, професор Н.Х. Копистянська, конкретизуючи поняття хронотопу шляхом докладної розробки концепту соціально-історичного часу художнього твору, накреслювала систему взаємопов'язаних ланок, які сполучають суб'єктивний художній світ і об'єктивний зовнішній світ. Ця система виглядала таким чином, як це видно з ширшого контексту міркувань авторки. "Виявлення художнього часу,– за Копистянською,– є дослідженням зв'язків між поняттям часу, образом часу і реальним часом. Час реальний (його називають ще фізичним, біологічним, астрономічним і т.п.), реальний простір не існують у творі, хоч дослідники умовно користуються цими термінами, в основному для позначення безпосередньо взятого з дійсності і зображеного у формах дійсності. Реальний час і простір існують у свідомості автора, свідомості сприймача, як нашарування в пам'яті, постійний аспект порівняння, як претекст...

Це дослідження зв'язків між автором і його твором, світосприйманням, естетичними, етичними, моральними, суспільно-політичними принципами письменника і створеним ним суб'єктивним художнім світом, між автором і зовнішнім світом, до якого він належить, і тим, до якого генетично та історично не належить, але в який себе "переселює".

Це дослідження зв'язку між різними типами художнього і наукового мислення епохи, між традиціями і новаторськими пошуками, естетикою напряму, до якого належить письменник, й авторською відмінністю від загального, між хронотопом і жанром та жанровою системою напряму. А основою всього є вивчення структурних зв'язків у творі" [3: 19].

Термін "соціально-історичний час художнього твору", який запропонувала Н. Х. Копистянська, охоплює реалії і поетику таких жанрів словесності, як історичний роман, хроніка, репортаж, нарис і політичний роман. Тобто такі жанрові структури, в яких успішно працювали і У. Самчук, і О. Солженіцин. Тому авторська схема "Соціально-історичний хронотоп" [3: 25] може слугувати корисним орієнтиром для характеристики образного світу, представленого текстами цих письменників. Ефективність використання пропозицій Н.Х. Копистянської щодо аналізу художнього простору і часу як текстуальних реалій підтверджена працею

і досвідом Н. Тодчук [11]. Зрештою, твори О. Солженіцина (оповідання "Один день Ивана Денисовича", "Матренин двор", роман "В круге первом" та епопею "Красное колесо"), як і книгу "Архипелаг ГУЛАГ" вже також аналізували крізь призму хронотопу [12].

Висновки. У сучасному літературознавстві традиційні поняття "історичної правди", "художньої правди", "вимислу", "домислу" справді радикально переосмислюються [2], внаслідок чого вони не заперечуються, відкидаються, а просто концепти, позначувані ними, інакше презентуються. У такій ситуації різножанрові твори У. Самчука, О. Солженіцина, М. Нарокова і Б. Антоненка-Давидовича, маючи в історичному, реальному світі радянські в'язниці і сталінсько-хрущовські табори (нехай і з дещо модифікованими режимами утримання в них різних категорій репресованих людей), дозволяють впізнавати давні концепти в новітніх рефлексіях про фікційні світи і міру їх вірогідності. Тому образ світу, який ці тексти репрезентують, окреслюється в його просторово-часових, наративних аспектах тільки в системі тих текстуальних зв'язків, що їм надали автори у створених ними художніх світах. Креативна сила, центральна парадигма смислотворення цих завершених, текстуально вербалізованих світів має інтенційно-фікційну природу, що і наголошено метафоричними їх назвами "Темнота" ("Ost"), "Мнимые величины", "Архипелаг ГУЛАГ". Щоб осягнути спільне (типологічно подібне) і відмінне (індивідуально-стильове, оригінально-неповторне) в них, доцільно вийти й у позатекстуальну, позалітературну реальність, пов'язану з природою, суспільним призначенням і функціями в'язниць і концтаборів. Але такі завдання виходять поза межі власне літературознавчої компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука // Наукові записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2000. – Вип. VI – С. 6-15.
2. Денисюк Н. Р. Проблема фікційності художнього світу в англомовному та українському літературознавстві: Автореф. дис. канд. філол. наук / 10.01.06. – Тернопіль, 2003. – 16 с.
3. Копистянська Н. Х. Соціально-історичний час художнього твору // Біблія і культура. Зб. наук. статей. Вип. 4. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 19-28.
4. Костюк Г. Образотворець "времени лютого" // Українське слово. – Кн. 2. – К.: Рось, 1994.– С. 499-514.
5. Нароков Н. Мнимые величины: Роман. – М.: Худ. литература, 1990.–334 с.
6. Самчук У. Темнота. Роман у 2-х частинах. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1957.– 494 с.
7. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Т.1. – М.: ИНКОМ НВ, 1991.–544 с.
8. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 2. – М.: ИНКОМ НВ, 1991.–576 с.
9. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 3. – М.: ИНКОМ НВ, 1991.–528 с.
10. Тодоров Цв. Обличчям до екстреми / Пер. з франц.– Львів: Літопис, 2000.–415 с.
11. Тодчук Н. Роман Івана Франка "Для домашнього огнища": Простір і час. – Львів: Львів. від. Інституту літ-ри ім. Т. Шевченка, 2002. – 204 с.
12. Урманов А.В. Творчество Александра Солженицына. Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 380 с.
13. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці / Пер. з франц.– К.: Основи, 1998. – 392 с.

УДК 821. 161.1-2

Стамат Т. В.
(Николаев, Украина)

АВТОР И ГЕРОЙ В КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ ЖЕНСКОЙ ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ПРОЗЫ

У статті мова йде про гендерно-культурний аспект взаємин автора і героя в оповіданнях Т. Толстої «Сюжет» і «Лімпопо» та романі О.Забужко «Польові дослідження українського сексу». Не дивлячись на різні способи самовираження автора, російська і українська письменниці об'єднуються у позитивному прагненні до злиття чоловічого та жіночого начал, що усвідомлюється як утворення нової культури.

Ключові слова: *автор, герой, жіноче письмо, фемінізм, культура.*

The matter involves gender and cultural aspect of relationship of author and character in the Topic and Limpopo stories of T.Tolstaya and the novel Wild researches of Ukrainian sex of O.Zabuzhko. In spite of different ways of self-expression of author, Russian and Ukrainian authoresses unite in a positive aspiration for a confluence of male and female beginnings that is realized as a creation of new culture.

Key words: *author, character, female writing, feminism, culture.*

Женскую прозу конца 80-х можно сравнить с пациентом психотерапевтического сеанса, пришедшим лечиться от бессонницы, решившимся на честный и искренний разговор о себе, и неожиданно с недоумением и брезгливостью рассматривающим открывшуюся в процессе самоанализа катастрофическую картину выжженной пустыни собственного «я». Непростой и болезненный процесс самоидентификации в равной степени переживается авторами и их героями. Более того, самоидентификация становится одной из главных целей женского литературного творчества в целом. Каждая писательница самостоятельно и на уровне женской прозы, в обособленном эстетическом пространстве, где мировоззренческие различия только способствуют объективизации, пытается разобраться в причине «постоянной боли, которую... испытывают на протяжении жизни» [1: 94] «новые амазонки», осознать закономерность и органичность социальной и внутренней меры отчужденности женщины от «незнамо кем запущенным в... духовное существо норм» [1: 94]. Многие авторы приходят к заключению, что общество контролирует или, как говорят феминистки, «зомбирует» женщину, намеренно лишая ее состояния внутренней гармонии и самостоятельности. Осуществляется это манипулирование, в первую очередь, через комплекс вины. Ее испытывают героини независимо от возраста, образования и ситуации.

В США вопросы феминистской критики активно изучаются в связи с такими категориями, как «автор», «я», «идентичность», «деятельность». В основе американских исследований лежит симбиоз постструктурализма с американской психосоциологией. Особо известны работы Р. Б. Дю Плесси «Письмо и несть ему конца: Нарративные стратегии в женской литературе XX века» (Du Plessis 1985), П. Йегер «Милобезумные женщины: Стратегии эмансипации в женском письме» (Yaeger 1988) и др.

На Западе классическими работами по теме «женского письма» являются труды Ю. Кристевой («Женщина, всегда разная» (Kristeva 1974)), Л. Иригарэй («Зер-

© *Стамат Т. В., 2008.*

кало другого рода / другой женщины» (Irigaray 1974); «Этот пол, который не один» (Irigaray 1977)) и Э. Сиксу («Смех медузы» (Cixous 1975)); хорошо известен также сборник под редакцией Л. Николсон «Пол и теория: Феминизм / постмодернизм» (Gender and theory 1990). Основными признаками женского письма, согласно теории французского феминизма, являются невинность женского текста, нелинеарность, особая свобода письма, порожденная «вторжением» тела в текст.

Гендерным исследованиям в русской литературе посвятили свои работы И. Тартаковская, Е. Трофимова, И. Савкина, Т. Ровенская, И. Жеребкина, Э. Шоре, Г. Пушкарь. Изучением данного вопроса на примере произведений украинской литературы занимались украинские литературоведы: С. Павлычко, Т. Гундорова, Н.Зборовская, Н. Хамитов, О. Забужко, О. Солодка, О. Гомилко, В. Агеева и др. Отмечая большой вклад названных исследователей в раскрытие этой проблемы, следует сказать, что вопросу взаимоотношений автора и героя в женской прозе уделено незаслуженно мало внимания. Между тем, на наш взгляд, именно через призму данных взаимоотношений можно рассмотреть особенности самовыражения авторского «Я», его самоидентификацию в культурном пространстве постмодернистского текста.

В русской и украинской постмодернистской женской прозе самоидентификация автора и героя происходит на уровне культуры и, связанных с нею, классической литературы и национального языка. Причиной этому служит утрата нравственных и природных основ для гармоничного существования женщины (способность к деторождению, семейное счастье). Чаще всего объектами для самоидентификации становятся мифологизированные мужские образы.

Так, в рассказе Т.Толстой «Сюжет» (1985) автор идентифицирует себя с образом Пушкина. При этом автор стремится раскрыть в характере Пушкина прежде всего какие-то странные, нелепые стороны, наделяя его слабостями живого человека, рисуя очень бытовые, человеческие подробности его болезни, отношений с близкими, что способствует разрушению мифического бронзового памятника: «Пушкин в забытьи, Пушкин в жару, мечется и бредит» [2: 251]; «Пушкин выходит из дома босиком, под мышкой сапоги, в сапогах дневники»[2: 253]; «Старый, уже старчески неопрятный, со слезящимися глазами, с трясущейся головой, маленький и кривоногий, белый как вата, но все еще густоволосый и курчавый, припадающий на клюку, собирается Пушкин в дорогу» [2: 255].

Автор намеренно продлевает жизнь Пушкину, чтобы проверить отношение к нему в России, «заболевшей» марксистскими идеями. Итак, Пушкин-герой, пережив свою смерть, старый, страдающий склерозом, исписавшийся, похожий на обезьяну отправляется на Волгу, чтобы продолжить писать историю Пугачева: «Вот… приехал… Зачем?.. Жизнь прошла. Все понять тебя хочу, смысла я в тебе ищу. Нашел ли? Нет. И теперь уж вряд ли» [2: 256].

Примеряя на себя маску Пушкина, автор при помощи интертекстуальной игры симулирует обычный старческий синдром заурядного человека – отчаявшегося, хандрящего, лишенного духовных и творческих порывов, всеми забытого и обиженного на всех. Его время прошло: «Молодые кричат: «К топору!», молодые требуют действия. Жалкие!» [2: 256] В прошлом певец любви и свободы, в настоящем невостребованный «арап заезжий», «обезьяна старая» – Пушкин оказывается «затертым» новым жизненным текстом, во главе которого стоит другой вождь – Ульянов Владимир.

Символична встреча двух героев – Пушкина и маленького еще Ленина, бросающего оледенелый снежок в «старческий затылок» поэта. Ответный удар Пушкина подчеркивает его человеческую слабость и вместе с тем – личностное начало. Он

не Бог, но способный отомстить за поруганные святыни, способный на свои, пусть дикие и не совсем оправданные с точки зрения официальной морали поступки: «Безобразие какое! – опасливо возмущаются собирающиеся прохожие… Как можно, – ребенка…» [2: 257] Автор-Пушкин мстит за Пушкина-героя, за то, что тот оказался невостребованным и забытым, за отлитый в бронзе пустой свой рукотворный облик, за право быть человеком, он мстит за насилие над народом, которому служил Пушкин, переступая при этом через гамлетовскую рефлексию, отказываясь играть роль героя-интеллигента, способного лишь к продуцированию идей и рабскому подчинению законам морали. Возможно, в этом предсмертном неистовстве и раскрывается та его загадка Ї загадка человеческой наполненности гения.

Как видим, в данном рассказе автор и герой представлены одновременно в образе одного героя – Пушкина. Пушкин-герой – пассивен, бездеятелен, представляет собой лишь мертвую тень из прошлого, – воплощение женского начала. Вместе с тем Пушкин-автор – активен, энергичен, агрессивен, наполнен личностными мужскими качествами, что свидетельствует об авторской симпатии к мифологическому образу.

Автор-рассказчик, повествуя о жизни Пушкина после его «биографической» дуэли с Дантесом, творчески использует материал пушкинской биографии, производя «перетусовку» известных событий, помещая образы известных исторических особ в придуманные им ситуации, с учетом современного автору контекста. Так, у одра раненого Пушкина хлопочет В.А.Жуковский: «Все норовит сделать сам, суетится, путается у слуг под ногами, – любит» [2: 253]. Он же выхлопотал у царя ссылку для Пушкина в Михайловское за недозволенную дуэль: «выхлопотал-таки победившему ученику ссылку…» [2: 253] В данном эпизоде автор, временно надевая маску этого героя, намеренно снижает образ Жуковского, наделяет его женскими качествами, проявляя тем самым сентиментальные чувства по отношению к Пушкину. Кроме того, образ Жуковского появляется здесь вполне закономерно, поскольку известен он как романтик-мистик, что и позволяет ему присутствовать в посмертной жизни Пушкина, играя роль ангела-хранителя. Пушкин, переживший свою смерть, утрачивает свои мифологические качества. Он становится равнодушным, циничным, духовно убогим: «Денег нет. Дети – балбесы. Когда дороги нам исправят?.. – Никогда» [2: 254]. Он забывает даже причину дуэли и фамилию своего противника: «… простреленный навылет этим, как бишь его? – забыл; из-за чего? – забыл» [2: 255].

Таким образом, автор намеренно демифологизирует образ поэта, превращая его в обыкновенного больного старика, что вызывает сочувствие у читателя. Повествуя о причинах, способствующих депрессии героя, автор вставляет лирические размышления об искусстве, истории, тем самым, приближая своего героя к проблемам современной жизни, делая его свидетелем и участником событий: «новые литераторы… имеют взгляды на словесность невыносимо прикладные»[2: 254]; «молодежь ужасна и оскорбительна…[2: 255]; «освободили крестьянина, и теперь он…смотрит нагло и намекает на что-то разбойное»[2: 255]. Вступая в своеобразный диалог с Пушкиным, автор идентифицирует себя с ним, однако, авторское «я» в этом диалоге становится более видимым и значимым. Автор, ностальгируя по мифологическому Пушкину, намеренно лишает его права предстать «во всей своей славе» в мире, лишенном романтики и красоты. Становится очевидным, что автор связывает возможность существования идеального миропорядка с жизнью Пушкина, точнее, с его внутренним миром, отражением которого является творчество поэта. Искусственное воскрешение оболочки, лишенной личностного на-

чала, не может изменить течение жизни. Своеобразное развитие этого сюжета мы наблюдаем в другом произведении Т.Толстой.

В рассказе Т.Толстой «Лимпопо» (1988) «именем Пушкина измеряется все: и глубина социального и духовного падения страны времен застоя, и грустный итог развития страны в XX веке в целом, и надежда на возрождение» [3: 11]. В России, напоминающей после долгих лет тоталитарного режима и репрессий сказочную страну Лимпопо, которой нет ни на одной карте, вдруг назрела необходимость в репродуцировании живого Пушкина: «– Эх, Пушкина бы сюда!..» – «Будет Пушкин! Сделаем Пушкина!» [2: 316] «Сделать» живого Пушкина берутся безработный поэт Ленечка и бездомная негритянка Джуди путем объединения брачными узами в союз «униженных и оскорбленных», в результате чего «минус, помноженный на минус, даст плюс, Ї курчавый, пузатый, смуглый такой плюс; повезет Ї так сразу будет Пушкин…» [2: 317] Но, спасаясь от преследования советскими властями, Джуди уезжает в далекую северную провинцию, где и умирает от холода, так и не успев родить России Пушкина.

Авторская маска проявляется в рассказе в образе героини-повествовательницы, утонченной, интеллигентной женщины, живущей в коммуналке. Она не может обустроить свою личную жизнь, поскольку вместо любви проявляет к мужчинам чисто рациональный, конформистский интерес: «…все было какое-то завалященькое, убогое, пятого сорта, с изъянами и кавернами, флюсами и перекосами» [2: 323]. Героиня – жертва Системы, выхолостившей и обескровившей культурно и духовно Россию. Напичканные фетишистскими, заидеологизированными штампами умы людей деформировали представление о жизни, в погоне за обустройством чужого счастья, они забыли о личном праве на любовь, которая из-за невостребованности нивелировалась и совсем исчезла из их жизни, а вместе с ней – гармония, духовная чистота и свежесть мировосприятия. Деформированный мир требует реставрации. Именно поэтому вдруг возникла острая необходимость в Пушкине, как символе духовной свободы и гармонии.

Маска героини помогает автору находиться одновременно в центре происходящих в рассказе событий и, вместе с тем, – за пределами текста. Героиня – весьма романтичная особа, мечтательница. Именно это обстоятельство способствует ее доброте и терпению. Во имя спасения России она готова пожертвовать своей квартирой, в которой Ленечка и Джуди поселились с целью произвести на свет Пушкина. Она сочувственно относится к Джуди и жалеет ее. Не найдя на карте исторической родины африканки, рассказчица искренне отчаивается: «А страны я не нашла» [2: 313]. Теперь Джуди – «столбик живой темноты, кусочек мглы, дрожащий от холода»[2: 310] – вынуждена жить в чужой стране, откуда ее гонят, не давая прописки. Так, Джуди и Ленечка в сопровождении героини оказываются на крайнем севере России, в неком городе Р, «заранее понятном, истоптанном и исхоженном». Для Джуди, родившейся в жаркой Африке, холодный северный климат оказывается непригодным для здоровья: «–Нет, это не жизнь, – громко сказала Джуди» [2: 354]. Конечно, в таких условиях не могло быть и речи о рождении ребенка, которого все так ожидали. Автор под маской героини-рассказчицы проявляет сентиментальность: «Мне захотелось обнять ее, погладить ее шершавую голову…» [2: 341] Одновременно эта сентиментальность распространяется и на весь российский народ: «…чем мы можем тебе помочь, если и сами не знаем, кого звать, куда бежать, что искать и от кого прятаться?» [2: 342]

Таким образом, автор, жалея негритянку, а в ее образе – негритянскую сущность Пушкина, вместе с тем выражает сочувствие обманутому, убогому и запу-

ганному народу, живущему в «обшарпанных и заплесневелых трущобах». Личные местоимения указывают на неразрывную связь автора с русским народом, а значит, жалея народ, автор жалеет, в том числе, и себя как часть его. Джуди, не выдержав русских морозов, умирает, ее могилку сравняли с землей и проложили шоссе. Начиная свой рассказ именно с этого эпизода, автор как бы сразу заявляет о бесперспективности и утопичности идеи воскрешения Пушкина, поскольку рабам не дано право произвести на свет гения.

Очень похожую идею о невозможности воспроизведения на свет ребенка женщиной, ощущающей генетическую зависимость от судьбы поруганной, униженной и всеми забытой страны и ее народа выражает в своем романе «Полевые исследования украинского секса» (1998) О.Забужко.

Героиня романа носит имя и фамилию писательницы – намек на автобиографичность. Однако, автор присутствует в произведении лишь в качестве наблюдателя и сочувствующего незримого героя, помогающего героине переходить от одного повествования к другому. Автор играет роль своеобразной «жилетки», в которую можно выплакаться, «плеча», на которое можно опереться истязающей себя героине. В конце-концов, автор – это язык, который помогает героине высказаться и которому она признается в своей преданной любви. Автору, в свою очередь, очень интересна (собственная?) персона героини, зарывшейся в депрессии и душевном сумраке. Исповедь рассказчицы представляет собой своеобразную историю-исследование страданий украинской женщины-интеллигентки, поэтессы, проживающей временно за границей. Повествование ведется то от третьего лица (отстраненно-повествовательное – «она»), то от второго (внутренний диалог с «ты», подразумевая некоторую обращенность к самой себе), то от первого – «я» (в тех отступлениях, где предполагаемый автор исследования обращается к аудитории или просто в процессе развития текста). Ее чувства переполнены страстной любовью к некоему мужчине-скульптору, «пижону дешевому», «холеному нарциссу» [4], оставшемуся на родине. Героиня страдает, ее комплекс неполноценности усиливается болезненной зависимостью от истории украинского народа, культуры и языка, которые развивались в условиях рабства: «…и нужно же было родиться на свет женщиной (да еще на Украине!) – с этой… зависимостью, заложенной в тело, как бомба замедленного действия» [4]. Страх живет в ней со дня ее рождения, именно он, по ее мнению, не дает ей чувствовать себя счастливой и свободной, любить и быть любимой. Поэтому ей и не дано иметь детей, потому что «рабы не должны иметь детей» [4]. Как панацея от всего, – неразделенной любви, одиночества, страданий и комплексов предлагается родной украинский язык героини, который, на наш взгляд, и является в произведении в качестве авторской маски. Именно с ним она ощущает себя гармонично и комфортно, ему преданна до конца. Пусть его и не признают, пусть он груб и жесток по отношению к ней, но она все равно верна ему и готова слиться с ним для продолжения рода. Результатом этого совокупления являются стихи героини – жесткие и нежные, стремительные и неторопливые – слияние женского и мужского начал, плоды любви. Любовь к языку преодолевает страх, а рожденные в любви стихи несут в себе жизненную энергию и надежду на светлое будущее.

Исследовав взаимоотношения автора и героя в женской постмодернистской прозе, мы пришли к выводу, что как в русских, так и в украинских произведениях ярко выражена тенденция к созиданию, стремление к объединению женского и мужского начал, потребность в надежной мужской силе, решительности, логике, творчестве, которые, соединившись с женской слабостью, таинственностью, чувствительностью, произведут на свет дитя новой, более совершенной культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Татаринова О. Рита // Преображение. – 1993. – №1. – С. 94.
2. Толстая Т. Н. Река Оккервиль. – М.: Подкова. – 2003. – 463с.
3. Мережинська Г. Пам'ятник Пушкіну в російській постмодерністській прозі // Слово і час. – 1999. – № 6. – С. 9-12
4. Забужко О. Полевые исследования украинского секса // Дружба народов. – 1998. – № 3.

УДК 821.111

Лозова О. Ю.
(Львів, Україна)

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ У XX СТ. І ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАН, ЙОГО ЖАНРОМОДИФІКУЮЧІ ОСОБЛИВОСТІ

В данной статье рассматривается психологический анализ как творческий метод и его особенности в литературе XX века. Автор также обобщает концепции жанрообразующих составных психологического романа прошлого века.

Ключевые слова: *психологизм, психологический роман, символико-мифологический психологизм, хронотоп, ретроспекция, психологический конфликт.*

The article deals with psychological analysis as a creative prose means and its peculiarities in belles-letres of the XXth cent. The author also generalizes upon the concepts regarding genre-creating constituents of the psychological novel of last century.

Key words: *psychological analysis, psychological novel, symbolical and mythological psychological analysis, spatio-temporal relations, psychological conflict.*

У традиціях класичного психологізму, за визначенням Л. Я. Гінзбурга, «пояснюючого (і зумовлюючого)» психологізму XIX ст. [1: 335], для якого вирішальним принципом було пояснення, явне чи приховане, сам психологічний аналіз розглядався як дослідження духовного життя у його протиріччях і глибинах [1: 334]. Початок же XX ст. знаменується повною або частковою відмовою від психологічного аналізу. У радянській літературі це мотивується певною диктаторською установкою на спрощення масової людини, істоти без емоцій, якою було б легше керувати. Загалом філософія свідомості XX ст. відкидає як «наївне сприйняття світу» орієнтацію на психічні переживання, пов'язані з соціальним становищем, життєвими інтересами і т. п. факторами [2: 9].

Відмова від надбань традиційного психологізму мистецтва XIX ст. була викликана цілим комплексом причин. У досвіді XX ст. різко змінювався сам феномен людини, ускладнювалися уявлення про неї в усіх сферах культури – філософії, психології, мистецтві і літературі. З цього приводу П. Гайденко зазначає: необхідність загальної значущості пізнання вимагає виходу за межі психологічного трактування індивідуальності, і цим шляхом пішла феноменологія [3: 111].

© Лозова О. Ю., 2008.

У підході до проблеми людини філософія ХХ ст. піддає критиці основні абстракції філософського раціоналізму – "уявлення про лінійне удосконалення заздалегідь заданих властивостей розуму в історії культури", про "прозорість" для суб'єкта пізнання власної свідомості, про можливість звести всі пласти і рівні свідомості до єдиного раціонального центру, про заздалегідь встановлену єдність людської природи і принципову однорідність усіх людських цивілізацій [4: 10].

Парадокс про зникнення людини означає зникнення колишніх, традиційних уявлень про людину [5: 43]. Нове знання про світ, здобуте через трагічний досвід світових воєн і революцій ХХ ст. найшвидше засвоїла художня література. Л. Колобаєва проводить певні узагальнення щодо російської літератури ХХ ст.; проте, ці висновки можуть бути універсальними стосовно усього літературного процесу минулого століття: так, це, по-перше, проблема зла, що висувається в центр художнього дослідження людини і світу; замість акцентуації на протистоянні добра і зла – проблема свободи і несвободи, фатальної залежності людини від "долі": стихії випадку, насильства, історичних катаклізмів, влади, нечуваного рабства людини перед обличчям держави, ідеологій, від тягаря "великих чисел" – непросвітленої людської маси [6: 7].

Разом із зникненням людини психологізм «помирає» у класичному вияві і з'являється у нових формах. Так, у широкому сенсі психологізм розумівся і розуміється тепер як використання у художньому творі способів розкриття внутрішнього, духовного і душевного життя людини. Однак основна і загальна тенденція в еволюції психологізму літератури ХХ ст. – це відштовхування від аналітичних способів у бік синтетичних, відхід від прямих і раціональних прийомів на користь побічних, складноопосередкованих і з сильнішою тенденцією до сфери підсвідомого [7: 539]. Л. Колобаєва виокремлює такі загальнолітературні процеси: розпад характеру у літературі ХХ ст., що очолює феномен психічної невизначеності людини; розвиток символіко-міфологічного психологізму і утвердження хронотопних способів виявлення психології героя через його "внутрішній час"; образи – напливи пам'яті і уяви; також форма предметної образотворчості у психологічній функції [6: 8]. Науковець Н. Х. Копистянська, зокрема, зазначає і наголошує жанротворчу роль ретроспекції у романі ХХ ст., особливо у такій його жанровій модифікації, як соціально-психологічний роман. На противагу традиційній образно-інформативній історичній ретроспекції, у сучасному соціально-психологічному романі, який тяжіє до притчі, ретроспекція бере участь у створенні складного подвійного і потрійного соціально-історичного часу. У ХХ ст. зберігаються функції ретроспекції як старту, але вона вводиться не відразу, з'являється багато нових форм і поєднання хронологічної ретроспекції з асоціативною. Остання набуває все більшого значення і функцій внаслідок усвідомлення того, що художній час не є одноваріантним [8: 180].

Ю. О. Обелець виокремлює та деталізує наступні види ретроспективних темпоральних заломів у художній прозі:

Рамкова ретроспекція: у ній сюжетний теперішній час слугує рамкою (початок та кінець) тексту, який в основному відданий суцільному потоку минулого. Рамкові включення 1) належать одному з чільних персонажів або оповідачу; 2) зупиняють сюжетне теперішнє і повертаються з нього до точки переривання; 3) у більшості своїй володіють ввідними лексемами функціонально-семантичного поля "пам'ять"; 4) є каузального характеру, пояснюючи теперішнє, майбутнє; 5) внаслідок своєї запізнілої (ретроспективної) появи, за якої наслідок (теперішнє) викладається у тексті до причини (минуле), творить напруженість тексту.

Паралельна – вводить окрему сюжетну лінію і/або відносно автономну історію другорядного або фонового персонажа. Загальний хронотоп розгалужується на декілька паралельних окремих. Паралельна структура не прив'язана до одного головного персонажа, не має каузального характеру. не заморожує сюжетний час і не створює текстового напруження.

Човникова – припускає неодноразове повернення до минулого одного персонажа, історія якого продовжує розвиватися у теперішньому. Човникова ретроспекція, висвітлюючи відрізки минулого, пояснює витоки формування світу персонажа. Відрізки човникової ретроспекції чергуються з сюжетним теперішнім, подекуди пригнічуючи його за значенням та об'ємом. Вона може бути впорядкованою та хронологічно зістикованою, а може бути виокремленою, стакатною, хаотичною. У другому випадку від читача вимагається більшої активності, бо вибудувати окремі фрагменти в одне ціле він повинен сам. Ця обставина породжує і більшу внутрішньотекстову напругу.

Інклюзивна – цей тип представлений широко відомим явищем "оповідання в оповіданні" ("тексту в тексті") і подибується в усіх жанрах художньої прози. Характерна його особливість – автономність включеного тексту. Якщо в якості автора твору виступає вигаданий оповідач або персонаж, тобто у передорученій оповіді, то він представляє іншого персонажа, інше джерело інформації і віддає йому слово для введення об'єктивної фонової інформації, не завжди і не обов'язково потрібної на даній ділянці, як-от статей, газетних оголошень. Часом інклюзивна ретроспекція стає основою для наступного інклюзиву, що своєю чергою творить інтроспекцію другого і третього ступеня. Інклюзивна ретроспекція в усіх випадках характеризується набором констант: консервацією сюжетного часу, введенням нового уявного світу зі своїм хронотопом, сюжетною автономністю.

Інтродуктивний тип ретроспекції вводить власне сюжет з певного моменту його розвитку в минулому, після передсюжетної інтродукції. Потім відбувається темпоральний залом, викладається сам сюжет, який лежить за межами інтродукції, а продовження втягує героїв у власне сюжетний час [9, 133-135].

Ретроспекція може виступати суцільним блоком, а можуть бути її дрібні вкраплення зі своєю внутрішньою хронологією, але з інверсією в загальній структурі, і кожне наступне вкраплення може підсилювати попередні, а може виступати особно, становити моно-і полі ретроспективні повторення, повтори з різних оптичних позицій у спогадах однієї людини, як наслідок її еволюції, чи різних людей – це все вагоме у психологічному аспекті будови образу.

Асоціативна ретроспекція побудована на особливостях пам'яті людини у трьох вимірах: пам'яті і уяви творця, пам'яті зображеного персонажа, особливостей пам'яті й уяви читача – на його освіченість автори XX ст. розраховують більше, ніж їх попередники.

Одна з функцій ретроспекції – посилення критичного та викривального зображення дійсності. У тому, що людина згадує, як часто повертається до спогадів (часове повторення у ретроспекції), як саме згадує – мучиться докорами сумління, чи із зловтіхою, із задоволенням, суворим самоаналізом; з якою інтенсивністю згадує, як проводить відбір, яку суб'єктивну дистанцію від теперішнього встановлює, – виявляється її характер і світосприйняття. Письменники відкривають різні властивості і види пам'яті: пам'ять-розрада, як у М. Пруста, пам'ять-покарання, пам'ять-маска, пам'ять-самовикриття, пам'ять-пошук власного "я", розщеплення "я" [8: 179-181].

Наголошується також форма предметної образотворчості у психологічній функції. Страх людини перед сильними світу цього та перед буттям загалом, екзис-

тенціальний у своїй основі, і деформує людську душу, позбавляє людину стійкого психологічного ядра, чинить її безформною (людина-хамелеон, людина-плазма, людина-напівфабрикат і т.п.) [6: 8-9].

Інші науковці,проте, виділяють два типи роману в літературі ХХ століття саме за особливостями хронотопу. Відомо ж, що хронотоп у літературі має суттєве жанрове значення. Можна прямо сказати, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі чільним є час [10: 235]. Згадані два типи роману – це евідентний, чи, інакше, очевидний роман (та часопростір), та імагінативний, де наявні час та простір уяви [11: 99-100], поширений у західноєвропейському (і додамо, американському) романі ХХ століття. Я. Голосовкер називає таку логіку сприйняття дійсності імагінативною, і говорить, що для уяви існує інша, ніж у реальності, система дійсності, тож категорії, що лежать в основі логіки уяви, будуть іншими, аніж категорії формальної логіки, здорового глузду [12: 19]. Згідно з імагінативною логікою, міф цілком вільно поводиться з часом: час може бути виключеним, герой може одночасно знаходитися у різних часових і просторових проекціях, простір може стискатися до нульового. Світ міфу, підпорядкований імагінативній логіці, виходить за межі часу, простору, каузальності. Події будуються на законі метаморфози, який, проте, підкоряється авторській волі.

На грунті розпаду характеру і водночас поглиблюваного усвідомлення складності людської душі, непередбачуваності її виявів складається форма символіко-міфологічного психологізму. Це психологізм умовний, "прихований" і синкретичний, на відміну від панівного у класичній літературі минулого – аналітичного, каузального, "пояснювального", логічно прозорого [4: 11]. Письменник ХХ ст. не дає у творі відповіді на психологічні загадки, що виникають у поведінці героя, не намагається певним чином пов'язати причини і наслідки у мотивах його поведінки, навіть прямо не називає цих мотивів. Але він виявляє нам переживання персонажа в образах і картинах його "видінь", подібних за структурою своєю до міфу або сну (останній окреслюється у лінгвістиці терміном «оніризм»). Такі сни-сновидіння можуть належати до наступних типів: «концептуальні» сни (що відбивають авторське бачення життя); сни як психологічні процеси, в основі яких лежать нездійснені бажання; «віщі», або «пророчі» сни [13: 82]. Сучасні теорії сну розглядають його у діалектичному зв'язку зі станом неспання, позаяк доведено, що неспання – стан неоднорідний і його можна розділити на три стадії, із яких нас може зацікавити нижня – розслаблене неспання, крайньою межею якого є перехід до сну на фоні внутрішнього споглядання: людина ще не спить, але уже відсторонена від зовнішнього світу і заглиблена у себе [14: 20]. Сни у художньому творі можуть слугувати засобом розкриття внутрішнього світу особистості, невловимих психічних станів, пропонуючи тим самим читачеві самому відшукати відповідь.

Відроджуються і форми архаїчної поетики: такі, наприклад, як поетика метаморфози, що в новій інтерпретації настроювалась на психологічний лад. Представлялися ситуативні миттєві перетворення одного психологічного стану чи почуття у протилежне, коли "страшенно гарне" межує із "страхітливим"; причому внутрішній механізм зостається за лаштунками, аби підкреслити непередбачуваність людської поведінки, таємницю душі. За допомогою метаморфози письменник розкриває внутрішній психологічний процес, але, на відміну від традиційного психологічного аналізу і "діалектики душі" висвітлює при цьому лише його початок і кінець, випускаючи середину, аналіз мотивів, тому що ця сфера, з точки зору письменника, невідома людині, недоступна її розуму. Однак психологічна метаморфоза відкриває у собі

інші можливості, вона може і повинна створити враження перервності внутрішнього життя людини, раптовості несподіваних і різких душевних зрушень.

Найпримітнішою рисою є структурна міфоподібність духовного життя людини, її свідомості і переживань. Перед нами міркування героя, не його самооцінки, не самоусвідомлення почуттів, а безперервні напливи загадкових, дивних образів, що мають цілком зримі, картинні зовнішні обриси і часом нагадують фантастичних чудовиськ; що називається навіть засобом психологічної фантастики. Міф ніби введений в середину душі і свідомості персонажа, зберігаючи свою конкретну художню образність [6: 15-19].

Найважливіша форма психологізму ХХ ст. – це так званий хронотопний психологізм, коли час і простір у творі виступають у психологічній ролі [6: 16; 15: 127]. При цьому простір і час даються у суб'єктивному сприйнятті персонажа, і образи змінюваного просторового і часового сприйняття, зміни точок зору на навколишнє відображено, побіжно освітлюють душевні стани, почуття, переживання і думки героя.

Небувалу роль у мистецтві ХХ ст. відіграє символіка уяви, фантастика. Прийоми, що розкривають психологію героїв, будуються із конкретних, зорово відчутних картин їх фантазій, часто неймовірних. Запалена уява може витісняти реальну самосвідомість особи, а, отже, і уявлення про реальне майбутнє.

Серед нечисленних дослідників жанротворчих аспектів вираження психологізму науковець Н. Ю. Жлуктенко передусім доходить висновку щодо його жанромодифікуючих ознак [16].

По-перше, це локалізація конфлікту в глибинах людської свідомості; свідомість центрального персонажа зображається безпосередньо „зсередини", внутрішній світ інших дійових осіб – опосередковано „збоку," через зовнішні прояви, тобто оповідь має суб'єктивний характер.

Іншою особливістю психологічного роману є так зване зображення багатосуб'єктної свідомості [16: 529], представленої зіставленням відмінних точок зору різних персонажів у різні періоди їх життя. Руйнується представлення двох епічних планів – плану автора і персонажа – за допомогою введення оповідача – так званої медіалізованої оповіді, як засобу розкриття неповторного розмаїття душевного світу центрального персонажа та засобу зняття одноманітності у витлумаченні конфлікту.

Також, це переорієнтація сюжету з макроподії на мікроподію; тобто подія може розташовуватися не лише у зовнішньому, але й у внутрішньособистісному ряді, кожний фіксований зсув у світовідчутті героїв може кваліфікуватися як подія і зрештою складати сюжет [18: 72-91].

Нарешті, специфіка функціонування художнього часу; часовий аспект перспективи оповіді визначає характер переплетення різних подієвих пластів між собою. Динамічне взаємопроникнення елементів минулого, теперішнього і гаданого майбутнього, як типова часова структура свідомості [19: 29], лежить в основі композиції психологічного роману, будучи джерелом різноманітних часових зміщень. Зміна часового порядку оповіді – своєрідний регулятор напруги дії, засіб творення внутрішньої часової перспективи. У зв'язку з цим дослідники вводять поняття „психологічного часу", розуміючи його як своєрідність сприйняття часової перспективи людиною [20: 139]. Як наслідок, наявні ретроспективні і перспективні виходи за межі подійного часу, різні форми стягнення (у вигляді еліпсису певних подій, часом усієї експозиції, – як чогось відомого), виключення подробиць зовнішньоподійного ряду. Розширюється сфера застосування монтажу стикування

подій, що відбуваються у різних місцях і площинах, що віддалені одна від одної у часі та просторі.

Психологічний роман у сучасній англійській літературі, за всього різноманіття сюжетобудови і композиційних рішень, вирізняють певні спільні принципи і передусім – психологічний конфлікт, локалізований у душевному світі героя (за Н. Д. Ольшанською, це константна його ознака [21: 19]): соціальний та історичний контекст становить лише тло або ж герої існують взагалі поза ним, при домінуванні сімейно-побутового плану. Характер конфлікту визначає особливості фабули, сюжету та події як одиниці сюжету: у психологічному романі подія може відбуватися не лише у зовнішньому ряду (як-от зовнішня зміна у долі персонажів), але і у внутрішньому ряду, кожен фіксований зсув у світосприйнятті може кваліфікуватися як подія. З усіх таких подій і складатиметься сюжет [18: 72-91; 22: 36-49].

Авторська точка зору спирається на свідомість героїв, зображуваний світ цілковито подається через призму їх сприйняття. Психологічний аналіз здійснюється побічно, у зображенні героїв, їх жестів, учинків, які читач, підготований автором, повинен аналітично витлумачити [1: 347]. Свідомість центральних персонажів зображається безпосередньо "зсередини", внутрішній світ інших дійових осіб – опосередковано збоку, через зовнішні прояви, тобто оповідь є суб'єктивною.

Заміна автора оповідачем вносить корективи, поміж іншими, і до часового аспекту перспективи оповіді. На думку Л. Долежела [23: 100], часова орієнтація оповіді – одна з чільних ознак, що диференціюють оповідь від першої та від третьої особи.

Специфіка організації оповіді суттєво впливає на співвідношення типів оповіді у психологічному романі. Сфокусованість діалогу відносно точки зору оповідача у творах з передорученою оповіддю визначає те, що діалог виконує в основному ілюстративну функцію. У творах із передорученою оповіддю діалог завжди відтворюється ретроспективно, відірваний від конкретної мовленнєвої ситуації і існує уже лише як факт свідомості оповідача.

Рівнозначно важливу роль у психологічному романі посідає також емоційно-оцінна домінанта, що є нерозривно пов'язаною із самим психологічним конфліктом, самоусвідомленням особи, її душевними переживаннями, екзистенційною кризою особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе. – Л.: Худож. лит, 1977. – 463с.
2. Бергер Л. Г. Эпистемология искусства. Художественное творчество как познание. Археология искусствоведения. Познание и стили искусства исторических эпох. – М., 1997. – 337с.
3. Гайденко П. П. Герменевтика // Философский энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1983. – 351с.
4. Автономова Н. С. Фуко Мишель и его книга "Слова и вещи" // Мишель Фуко. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – С-Пб., 1994. – С. 2-15.
5. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – С-Пб., 1994. – 286с.
6. Колобаева Л. "Никакой психологии", или Фантастика психологии? (О перспективах психологизма в русской литературе нашего века) // Вопросы литературы. – Март-апрель 1999 г. – [№2]. – С. 3-20.
7. Ивашева В. В. Отражение человеческой психики в художественной литературе наших дней. К анализу психологического романа и новеллы 50-х – 60-х годов на Западе // Бессознательное: The Unconscious: Природа, функции, методы исследова-

ния / Под общей ред. А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия, Ф.В. Бассина. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т.2. – С. 537-548.
8. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – 368с.
9. Обелец Ю. А. Проспекция как разновидность темпорального аспекта воображаемых миров художественной прозы // Записки з романо-германської філології. – Вип. 13. – Одеса, Латстар, 2003. – С. 129-137.
10. Бахтин. М. М. Формы времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – С. 234-407.
11. Ковтун А. Хронотоп романа XX века // Язык. Общество. Культура: Сборник статей / Отв. ред. габил. д-р Элеонора Лассан. Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 1997. – С. 98-102.
12. Голосовкер Я. Логика мифа. М., 1987. – 227с.
13. Чаликова В. Утопия и свобода. – М.: Весть – Вимо, 1994. – 224с.
14. Вейн А. М. Три трети жизни. – М.: Знание, 1979. – 143с.
15. Яремкович М. Художній простір як засіб психологізму в новелістиці Гната Михайличенка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: філологія. – № 6. –2002. – С. 127-129.
16. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX века. – Киев: Изд-во при КГУ изд-го объединения «Выща школа», 1988. – 159с.
17. Ауэрбах Э. Мимесис. – М.: Прогресс, 1976. – 556 с.
18. Соколянский М. Г. Западноевропейский роман эпохи Просвещения. К.: Вища школа. Головное изд-во, 1983.
19. Ржевская Н. Ф. Концепция художественного времени в психологическом романе. – Филологические науки. – 1970. – № 4.– С.28-40.
20. Edel L. The Modern Psychological Novel. – New York: Grosset and Dunlap, 1964.
21. Ольшанская Н. В. Стилистические особенности современного английского психологического романа (М. Дрэббл, С. Хилл): Автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.04/ ОГУ им И.И. Мечникова. – О.: Одес. ун-т, 1980. – 21 с.
22. Эйхенбаум Б. М. Лев Толстой на Кавказе // Русская литература. – 1962.– №4. –С. 36-49.
Doležel L. The Typology of the Narrative Point of View in Fiction. – To honour Roman Jacobson. Essays on the occasion of his 70th birthday. – Vol. 1. – The Hague – Paris: Mouton, 1967. – P. 541-552.

УДК 81.255.2 (811.111: 811.161.1)

Виноградов А. А.
(Ужгород, Украина)

ИСКАЖЕНИЕ ДЕНОТАТА В ПРОЦЕССЕ ЛИНГВОИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРЕВОДА: ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ

У статті йдеться про негативні наслідки адаптації тексту, що перекладається, під ідеологічні та морально-етичні догми етносу-реципієнта. Подібне адаптування інколи досягається завдяки свідомому відбору неадекватних мовних засобів у тексті перекладу; результатом є спотворення денотата в тексті оригіналу, зокрема героя як мовної особистості. Останнє розглядається на прикладі новоствореної мовної особистості професора Хігінса з комедії Б. Шоу "Пігмаліон" в одному з її російських перекладів.

Ключові слова: *ідеологічна адаптація перекладу, неадекватність мовних засобів у тексті перекладу, спотворення денотата в оригінальному тексті.*

The article deals with negative facts which occur sometime in the new-created text, while interpreting an original text strict accordingly with ideological and/or moral-ethical dogmas of the recipient ethnos. The goal of such an adaptation achieved by means of deliberate selection of non-adequate language correlates in the created text, so the denotate in the original text, specifically – a lingual person, is misrepresented. The last case considered on example of the interpretation of professor Higgins' lingual person from B. Shaw's Pygmalion in one of its Russian versions.

Key words: *ideological adaptation of text being translated correspondingly to the moral-ethical dogmas of the recipient ethnos, non-adequate language means in the text new-created, misrepresenting the denotate in the original text.*

Перевод как процесс и как результат [1: 13] по-прежнему остается предметом оживленных научных дискуссий и стимулом для самых различных мнений – как по поводу эффективности тех или иных моделей и методов перевода (трансформационной [2], ситуативной [2; 3], метод филологического анализа [4] и др.), так и относительно стратегии процесса перевода и роли в нем переводчика.

Разграничение в содержании термина «перевод» процессуального и материально-результативного аспектов плодотворно и объективно обосновано. Ибо сегодня перевод уже стал предметом разных, хотя и связанных между собой, наук – когнитивной лингвистики и психолингвистики (перевод как процесс) и контрастивной лингвистики (перевод как результат). Тем самым конкретизируются рамки и задачи соответствующих исследований.

При изучении перевода в парадигме психолингвистики и когнитивной лингвистики интерес, в частности, представляют проблемы креативности (соответствия, приемлемости, новизны) перевода в связи с языковой личностью переводчика – степенью соответствия в его сознании ментальных лексиконов обоих языков, глубиной энциклопедических знаний и др. – и выделения в процессе перевода ряда фаз (подготовительной, инкубационной и т.д.) [5].

© Виноградов А. А., 2008.

Важной в свете сказанного является и проблема основной стратегии переводческой деятельности, воссоздающей «авторскую модель поведения» [6: 47], а именно ориентация в процессе перевода на «знаки своего или чужого поведения», на адаптацию или буквализм [там же]. Для адекватного понимания читателем содержания ИТ (исходного текста) необходима, в свою очередь, адаптивная деятельность переводчика, создание им креативного текста (КТ) перевода, что возможно лишь при «соотнесенности когнитивно-денотативной структуры личного опыта переводчика с понятийно-денотативной структурой ИТ» [7: 92]. Но у переводчика также должна быть «особая переводческая эмпатия, ощущение присутствия потенциального реципиента со сложившимся образом мира, концептуальной системой, что и предопределяет направления переводческой рецепции, обработки и продуцирования информации» [8: 218]. Неудивительно, что при таком, адаптивном, подходе к результату перевода акцент смещается с ИТ (который традиционно занимал центральное место в теории перевода) на КТ или ПТ (текст перевода) – эта мысль встречается у нескольких исследователей [9: 184; 10: 68; 5: 50].

Адаптация ИТ к миропониманию реципиента, принадлежащего к другому языковому этносу и к другой языковой ментальности, имеет, по мнению исследователей, несколько разновидностей – эстетическую, религиозную и др., а также, в числе прочих, идеологическую – «видоизменение ИТ с целью сделать его соответствующим идеологическим установкам, характерным в момент адаптации для принимающей культуры» [11: 45] и собственно этнокультурную – «изменение тех черт ИТ, которые противоречат нравственным нормам принимающей культуры» [там же].

Однако межкультурная адаптация ИТ неизбежно влечет за собой не только трансформацию и сдвиги в языковых средствах, отбираемых создателем ПТ (переводчиком) для выполнения поставленных перед ним нравственно-идеологических задач, но в итоге приводит к искажению денотативной основы ИТ в широком смысле – как в плане ситуационном, так и в личностно-языковом, т.е. к вольному или невольному (первое, очевидно, бывает чаще) искажению положения дел и характеров персонажей.

Результаты такой лингвоидеологической и лингвокультурной адаптации ИТ к принимающей этнокультуре, – адаптации, проводимой вроде бы с благой целью, резко противоречат определению хорошего (полноценного, адекватного) перевода, высказанного достаточно давно, но которое, как кажется, никто еще не упразднял: «Полноценность перевода состоит в передаче специфического для подлинника соотношения содержания и формы путем воспроизведения особенностей последней <…> или создания функциональных соответствий этим особенностям» [12: 132].

Субъективная трактовка того, какими должны быть эти соответствия во имя достижения «идеологической выдержанности» ПТ, неизбежно приводит к переводческому «лингвистическому волюнтаризму», к подгонке идеологем и культурем чужого этноса под «истэблишмент» культуры принимающей или даже к их устранению в ПТ, если они не поддаются такой подгонке. Умелая манипуляция языковыми средствами, оправдываемая необходимостью идеологической (или какой-нибудь другой) адаптации воссоздает в ПТ образы и реалии (ситуации), весьма значительно отличающиеся от их оригиналов в ИТ.

Нашей целью является показать, как в результате целенаправленного отбора неадекватных языковых средств происходит искажение личностного денотата в ПТ по сравнению с ИТ. В качестве примера возьмем весьма своеобразную «трансляцию» языковой личности профессора Хиггинса в переведенной Е. Калашниковой [13] комедии Б. Шоу «Пигмалион» [14] (приводимой в данном издании без вся-

ких сокращений). Отметим попутно, что сопоставительный анализ обоих текстов имеет место, в частности, в работах Т. Ишковой ([15] и др.), однако в несколько ином, чем у нас, ракурсе. В этих работах анализируется передача отдельных английских лингвокультурем ИТ комедии в текстах ее русских переводов, сделанных в разное время; мы же не ставим перед собой подобной задачи.

После ознакомления с английским текстом комедии профессор Хиггинс не может возбуждать к себе недобрые чувства – прежде всего благодаря своей искренности или даже непосредственности, которая характерна для людей, по-настоящему и надолго увлеченных каким-нибудь делом, составляющим смысл их жизни. Хиггинс самолюбив и щепетилен как ученый, высокомерен и даже груб, когда имеет дело с профаном (Непоммук). Но у него хватает мужества признать свои ошибки; иногда он даже подшучивает над своим неумением вести светскую беседу, хотя чаще отзывается об этом неумении пренебрежительно. В глубине души он понимает, что в общем-то это не относится к числу достоинств человека его круга; но оправдывается тем, что изучать тактику и тонкости салонного chat'a не стоит труда и времени. Для него Наука – прежде всего.

Хиггинс угловат, резок, порывист, иногда неловок – действительно, большой ребенок, подросток! – но обаятелен. Он не может не нравиться, не располагать к себе своей открытостью. Резкость его выражений отражает его сиюминутное настроение: возмущение непониманием, условностями, конформизмом, лицемерием, – а не имеет целью специально унизить или задеть человека. Его резкость – это защитная броня. Он робок, застенчив, особенно перед женщинами, и старается спрятать это за вызывающим поведением. Глубокая внутренняя порядочность – главное свойство характера профессора Хиггинса. Его заявления, что по окончании обучения и испытания (бала у посланника) Элизу можно выбросить на улицу, в сточную канаву, откуда ее взяли, – не более чем угрозы доброго, хотя и строгого и вспыльчивого учителя. Таков английский Хиггинс – в оригинальном тексте комедии Б. Шоу. Каков же русский профессор Хиггинс в переводе комедии, сделанным Е. Калашниковой?

Русскому читателю (и зрителю) Хиггинс подается как законченный грубиян, злой эгоист, высокомерный зазнайка с теми, кто уступает ему в учености и стоит ниже его на социальной лестнице, т.е. как неприглядный и бездушный «буржуй», воспитавший свой интеллект, но не манеры и не состра-дание к ближнему. Экстравагантность «английского» Хиггинса, создающая ему некий ореол загадочности в глазах читателей и зрителей, а также в глазах главной героини (ибо лирический дуэт «Хиггинс – Элиза» является движущей пружиной комедии), сменяется прямолинейной вульгарностью «русского» Хиггинса в ПТ, которая прорывается чуть ли не из каждой его реплики. А с Элизой он вообще не стесняется в выражениях, и они гораздо крепче, сочнее и развязнее, чем у его английского alter ego. Сравним:

1-е действие: [перестаньте] квохтать, как осипшая курица – crooning like a bilious pigeon букв. «урчать, как голубь, страдающий разлитием желчи». Заметим попутно, что адаптация ИТ к обыденному сознанию «усредненного» русского читателя (и зрителя), выразившаяся в смене в ПТ голубя на курицу, здесь оправдана: для русской (языковой) картины мира курица как представитель птицы, являющейся частью повседневной жизни человека, гораздо «прототипичнее», чем голубь; хотя если говорить об уличных птицах, то на роль прототипа в ПТ больше подошли бы, скажем, воробей или ворона.

Простуда как одно из первых, что приходит в голову, когда дело касается концепта 'болезнь' в его повседневной актуализации, также должна быть привычнее и понятнее для русского человека, чем, например, неполадки с желчным пузырем.

Но так или иначе, сравнение с больной птицей у русского профессора Хиггинса вышло гораздо грубее, чем у его английского двойника.

2-е действие: хорошенько отдубасит – touch you with a broomstick букв. «коснется вас палкой веника»; чумазая замухрышка – draggletaled guttersnipe букв. «измазанная беспризорница»; под крылышком – under the care of букв. «под присмотром (покровительством)»; черт, это соблазнительно – it's almost irresistible букв. «перед этим почти невозможно устоять / почти невозможно этому сопротивляться».

3-е действие: Даю голову на отсечение – I'll take my oath «Клянусь!»

5-е действие: Сдохнете – не дождетесь! – I'll see you damned first! «Да скорее проклятие падет на вашу голову! / Да будьте вы прокляты!» и целый ряд других примеров.

Нелишне подчеркнуть, что русские эквиваленты с яркой эмоционально-экспрессивной окраской в ПТ как маркер языковой личности профессора Хиггинса отобраны переводчиком не только с определенной нравственно-идеологической целью – сформировать для читателей негативный образ типичного буржуазного ученого, бездушного и жестокого. Необходимость адаптации к этнопсихологическому типу реципиента (к которому принадлежит и сам переводчик) также обусловила их введение в ПТ. Как отмечают исследователи, русская культура, будучи коллективистической, характеризуется «большей эмоциональностью, чем английская», что проявляется «в богатстве языковых средств для выражения эмоций» и в том, что «русский язык поощряет безоговорочные суждения, а англосаксонская культура их избегает» [16: 17].

Русский Хиггинс в ПТ комедии предстает как совершенно несдержанный, безгранично резкий и почти неуправляемый в своих отрицательных эмоциях субъект. Экспрессивна почти всякая его фраза, поскольку синтаксис и лексика его высказываний независимо от ситуации, спокойной или конфликтной, несут неустранимый отпечаток демократической разговорности. Эта черта, впрочем, характеризует языковую личность и «английского» Хиггинса. Но все равно «русский» Хиггинс гораздо энергичнее и резче в своих речевых проявлениях; особенно это заметно в его междометиях: Да нет же! – No «Нет»; Да нет, пусть ее! – Lord, no! «Боже, нет!»; Черт возьми! – Why! «Ну!» и др.

Чтобы подчеркнуть высокомерную разухабистость «буржуя» – «ученого, но не культурного», в уста русского Хиггинса вложены сочные пассажи, которых нет в ИТ. «Бездушный вы негодяй!» – заявляет он отцу Элизы (2-е действие); «…и самого черта в придачу» предлагает он Элизе в ответ на ее просьбу забрать личные вещи (конец 4-го действия в ПТ; в ИТ оно завершается сценой разговора Элизы и Фредди). «Черт меня побери, если я помню, за чем именно пришел!» – восклицает он в разговоре с Элизой, в то время как английский Хиггинс в ИТ просто констатирует свою забывчивость, не сопровождая ее проклятием.

Введение или, наоборот, устранение переводчиком из дискурса Хиггинса тех или иных реплик (в результате чего меняется и структура, и функциональная нагрузка отдельных ситуаций и мизансцен) – вообще не редкость в ПТ. Так, например, к концу первого действия акцентируется нужное идейное восприятие советским читателем личности Хиггинса благодаря дописанной в ПТ реплике, что он дает уроки миллионерам за деньги, для того чтобы заниматься фонетикой и литературой [13]: мол, хорош капиталистический ученый, рвется к наживе, а прикрывается лицемерной болтовней о своем интересе к науке.

Невероятной выглядит в ПТ (и отсутствующая в оригинале) критика Хиггинсом буржуазного общества – критика несправедливая, примитивная, демагогическая и далекая от логики его поступков и мыслей: Независимость. Это кощунственная выдумка буржуазии. Мы все зависим друг от друга, все живые люди (конец последнего

действия). Так может рассуждать, к примеру, цинично-практический Дулиттл, отец Элизы, проповедующий шкурную обиходно-бытовую мораль плебея, но не настоящий ученый, который занимается наукой исключительно потому, что это ему нравится, и потому что без этого он не может жить, а не потому, что это приносит или может приносить деньги. Или же погруженность в науку – просто маска, прикрывающая алчную натуру капиталиста; впрочем, к такому выводу и подталкивает читателя «креативный» – сконструированный и «идеологически выдержанный» ПТ.

Значительным изменениям подверглась в ПТ последняя сцена комедии – заключительный обмен репликами Хиггинса и Элизы, которая придает пьесе нужное обличительное политическое звучание. На предложение Хиггинса сделать кое-какие хозяйственные покупки Элиза в ПТ презрительно реагирует: Можете купить сами, – чего нет в ИТ. Там рассеренная забывчивостью и невнимательностью Хиггинса героиня разъясняет ему, как несмышленышу, почему эти покупки излишни, и уходит. В ПТ комедии мать Хиггинса, присутствующая при разговоре сына и Элизы, предлагает ему сама купить галстук и перчатки из заказанного им Элизе; этой реплики миссис Хиггинс также нет в ИТ. Но она совершенно необходима для заключительной фразы Хиггинса в ПТ, которая должна демонстрировать всё его «буржуйское» высокомерие, самоуверенность и превосходство: Нет, нет, не беспокойся. Она всё купит, как я сказал. Хиггинс же в ИТ заливается хохотом при мысли о том, что Элиза собирается замуж за своего Фредди. И наконец, дописанная переводчиком заключительная ремарка – что Хиггинс посмеивается с лукавым видом, из чего видно, что он вполне доволен собой – окончательно формирует у читателя и зрителя негативное мнение о Хиггинсе как умном и коварном эксплуататоре, обманувшем беззащитную, простодушную, неискушенную девушку из бедных слоев общества (хотя Элиза в ИТ отнюдь не такая).

И вот в результате идеологически маркированного подбора языковых средств, формирующих в ПТ языковую личность главного героя, – подбора, искажающего реальный личностный денотат в ИТ, – перед читателем ПТ постепенно вырастает портрет этого героя – практически без единой светлой краски. Грубиян, неотесанный тип, который не видит нужды (или действительно не умеет?) считаться с принятыми в его кругу нормами этикета; злобный ворчун и упрямец, который очень редко отходит от раз навсегда выбранной агрессивно-вызывающей линии поведения; глухой к чужим бедам и занятый исключительно собой эгоист – вот каким предстает профессор Хиггинс в рассматриваемом русском переводе комедии. И это не случайно, ибо именно такой Хиггинс должен был олицетворять для советских читателей и зрителей эпохи застоя и искусственно создаваемой конфронтации с Западом неприглядный тип капиталистического ученого – безнравственного, бездушного и циничного, для которого люди – просто источник научных данных, сырьё для затейливых лабораторных экспериментов. Что, разумеется, вовсе не соответствует действительности, ибо Б. Шоу относится к своему ученому герою с теплой иронией, ставя его в различные комические ситуации и приглашая читателей и зрителей не зло посмеяться над его причудами и отнюдь не составлять что-то вроде социально-политической характеристики, предназначенной для личного дела. Но переводчик решил – и поступил – иначе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федоров А. В. Основы теории перевода (лингвистические проблемы). – 5-е изд. – СПб. – М., 2002. – 416 с.

2. Витренко А. Г. Кризис переводоведения и возможности его преодоления // Вопросы филологии. – М., 2003. – № 1. – С. 32-36.
3. Шадрин В. И. Категориальная ситуация как компонент ситуативной модели перевода // Исследования по языкознанию: К 70-летию члена-корреспондента РАН А.В. Бондарко. – СПб, 2001. – С. 356-359.
4. Тараносова Г. Н., Малявина А. Н. Филологический анализ художественного текста – новый метод в переводоведении // Языковое сознание: устоявшееся и спорное. XIV международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. Тезисы докладов [далее – ЯС]. – М., 2003. – С. 270-271.
5. Фесенко Т. А. Креативность и проблема перевода // Вопросы когнитивной лингвистики. – М., 2005. – № 1. – С. 49-54.
6. Сорокин Ю. А. Что мы делаем, когда переводим художественный текст? // Вопросы когнитивной лингвистики. – М., 2005. – № 1. – С. 44-48.
7. Фесенко Т. А. Концептуальная реальность перевода // Менталитет и ментальность.– Landau: Verlag Empirische Pädagogik.–2003.– Выпуск 9.–С. 88-95.
8. Пшенкина Т. Г. Культура как среда мышления // ЯС. – С. 217-218.
9. Нестерова Н. М. Переводческие «дихотомии» в зеркале старых и новых парадигм // ЯС. – С. 183-184.
10. Гукасова Э. М. Текст перевода как явление нового культурного универсума // ЯС. – С. 67-68.
11. Валуйцева И. И., Хухуни Г. Т. Межкультурная коммуникация и межкультурная адаптация текста // ЯС. – С. 45-46.
12. Федоров А. В. Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы). – Изд. 2-е, переработанное. – М., 1958. – 375 с.
13. Пигмалион. Пер. Е. Калашниковой / Бернард Шоу. Пьесы. – М., 1982.
14. Bernard Shaw. Pygmalion. – M., 1948.
15. Ишкова Т. Н. Национально-маркированные лингвокультуремы и способы их трансляции в другой лингвокультурной традиции // Вавилонская башня: Слово. Текст. Культура. Ежегодные международные Чтения памяти кн. Н. С. Трубецкого – 2001 МГЛУ. – М., 2002. – С. 123-128.
16. Багдасарова Н. А. Идиоэтнические особенности и универсалии эмоциональности дискурса // ЯС. – С. 17-18.

УДК 809.1

Приходько В. Б.
(Луцьк, Україна)

ФРАЗЕОЛОГІЯ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „ЛІСОВА ПІСНЯ” ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті йдеться про проблеми перекладу національної специфіки фразеологізмів драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня”. Аналізуються літературні та оказіональні ідіоми твору в англомовній інтерпретації.

Ключові слова: *фразеологізм, національна специфіка, переклад, інтерпретація, прокльон.*

© Приходько В. Б., 2008.

This article is about the problems of translation of national specific features of Lesia Ukrainka's "Forest Song". Literary and occasional idioms in this drama are analysed.

Key words: *idiom, national specific features, translation, interpretation, damnation.*

Фразеологічне багатство мови є складним компонентом національного колориту твору. Визначаючи ефективність перекладу фразеологічних одиниць, треба зважати на їх контекстуальне значення, бо навіть точно перекладена з лінгвістичного погляду ідіома може бути не рівноцінною оригіналові в художньому аспекті. Як зазначає Р. Зорівчак: „Фразеологія письменника – це специфічна риса його стилю, важливий елемент характеристики зображуваного середовища й епохи. Її не можна розглядати поза художнім твором" [1: 76]. Фразеологія драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня" багата та оригінальна, адже тут переплелись літературні, фольклорні та оказіональні ідіоми. Тому складність перекладу фразеології письменниці значною мірою зумовлена особливостями Її мовної палітри, а також співвідношенням фразеологічних одиниць мов оригіналу (української) і перекладу (англійської). На жаль, у сучасному літературознавстві та перекладознавчій науці проблема відтворення фразеології Лесі Українки в англомовних перекладах ще не знайшла свого висвітлення.

Мета цієї розвідки – простежити переклад національної специфіки фразеології драми-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня" в її англомовній інтерпретації, здійсненій Г. Еванс.

Найбільшу частку ідіом у драмі-феєрії „Лісова пісня" складають літературні, або, так звана, книжна фразеологія:

Як бачимо, переважна більшість фразеологізмів у творі не має повних еквівалентів в англійській мові, тому перекладач, головним чином, послуговується дескриптивними описами та кальками. Хоча, напевно, доцільніше було б в деяких випадках задля збереження образної виразності оригіналу використати фразеологічні аналоги:

Леся Українка	Г. Еванс	Словник
1. „Ти з мене душу виймеш!" [2: 90]	1. "You're drawing out my soul!" [2: 91].	1. „Take the heart out of smb., squeeze the guts out of smb." [5: 209]
2. „Злетіло слово – назад не вернеться" [2: 178]	2. "The word was spoken, it can't be taken back" [2: 179].	2. "A word is not a sparrow, if it flies out you can't catch it; when the word is out it belongs to another; a word spoken is past recalling; think first then speak; better to slip with the foot than with the tongue" [5: 563].

Зауважимо, що Леся Українка не лише широко використовує літературні ідіоми, але й переробляє їх залежно від тематичного, композиційного чи стилістичного навантаження:

Леся Українка	Словник	Г. Еванс
1. „Ось кинь на дно червінці, поллються через вінця!" [2: 20]	1. „По самі вінця" [3: 110].	1. „A gold piece dropped for trimming, which sent my tears a brimming!" [2: 21].
2. „Та вже тих сопілок до лиха маєш!" [2: 38]	2. „До лиха" [3: 337].	2. "Why, as it is you have too many flute-pipes!" [2: 39].
3. „Віку не вкорочати" [2: 76].	3. „Укорочувати віку" [3: 735].	3. "…no life here will you shorten" [2: 77].
4. „Ой, лихо!" [2: 84]	4. „Ох (ой), лихо!" [3: 338]	4. "How awful!" [2: 85].
5. „Ти з мене душу виймеш!" [2: 90]	5. „Виймати душу" [3: 71].	5. "You're drawing out my soul!" [2: 91].
6. „От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!" [2: 116]	6. „Клоччя жувати" [3: 237].	6. "Better if I look for work to do than chew the cud with such a cow!" [2: 117].
7. „Ой тітко, вдовиці – хоч надвоє розірвися!" [2: 132]	7. „Хоч (надвоє) розірвися" [3: 610].	7. "Oh, Auntie! A widow's lot – you tear yourself to pieces!" [2: 133].
8. „Та він у мене хлопець-молодець, ви вже, Килинко, честі не уймайте!" [2: 146]	8. „Уймати честі" [4: 513].	8. "My son,Kilina, is a brave young man – you shouldn't cast aspersions on his honour!" [2: 147].
9. „Я серцем чую..." [2: 172]	9. „Вчувати серцем" [3: 144].	9. "With all my heart I feel…" [2: 173]
10. „Злетіло слово – назад не вернеться" [2: 178]	10. „Слово – не горобець, вилетіло – не впіймаєш" [4: 433].	10. "The word was spoken, it can't be taken back" [2: 179].
11. „Ну вже й невісточка! І де взялася на нашу голову?" [2: 182]	11. „На голову" [3: 159].	11. "Oh, what a daughter-in-law! Why should such trouble have fallen to our lot?" [2: 183]
12. „...бо то було таке покірне, добре, хоч прикладай до рани..." [2: 182]	12. „Хоть до рани прикладай" [4: 359].	12. "Her goodness would heal wounds…" [2: 183].
13. „Бодай так вас самих посіли злидні!" [2: 182]	13. „Злидні посіли" [4: 175].	13. "May Hunger Imps come visit you and yours!" [2: 183]
14. „Не мороч мене!" [2: 186]	14. „Морочити голову" [3: 408].	14. "Don't you upset me!" [2: 187]
15. „Я в добрий час тобі сказала!" [2: 186]	15. „Сказати в добрий час" [3: 653].	15. "I chose a lucky time to tell you that!" [2: 187]
16. „Втопила ж я головоньку навіки за сим п'яницею!" [2: 188]	16. „Втопити голову (долю)" [3: 137].	16. "I'll never hold my poor head up again, all over fine drunken fit!" [2: 189]
17. „Та бійся бога!" [2: 190]	17. „Не боятися гріха (Бога)" [3: 37].	17. "Take care! God's watching!" [2: 191]
18. „Та невже ж ти не скажеш їй стулити губу!" [2: 196]	18. „Не стуляти губи" [4: 101].	18. "Now why can't you tell her to shut her mouth" [2: 197].
19. „Та дайте ви мені годину чисту!" [2: 196]	19. „Не давати промитої години" [4: 74].	19. "Give me some peace!" [2: 197]
20. „Ви хочете, щоб я не тільки з хати, а з світу геть зійшов?" [2: 196]	20. „Іти з (цього) світу" [3: 278].	20. "D'you want me to not only leave the house but quit the world as well?" [2:197]

Леся Українка	Словник	Г. Еванс
1. „А в нас – маленька нивка, та й то бог спору не дає...” [2: 132]	1. „Дати раду” [4: 355].	1. “We’ve just a bit of ground, but then, God helps those who help themselves” [2: 133].
2. „Там і зник з очей” [2: 172].	2. „Згубити з очей” [3: 173].	2. “Vanished from my eye” [2: 173].
3. „Якого ж лиха брав мене?” [2: 196]	3. „Якого чорта (гаспида)” [3: 770].	3. What devils made you marry me?” [2: 197]

Фразеологізм „ой, лихо!” зустрічається в „Лісовій пісні” декілька разів у видозмінених формах: „ой, лишенько!”; „ой, горенько!”; „ой мій упадоньку”, і, що важливо, перекладачка щоразу дає інші еквіваленти тлумачення виразу, відтворюючи його змістову насиченість та емоційність: „how awful!”; „o grief and woe!”; „the vixen!”; „oh, it’s my downfall!”.

Багато у драмі-феєрії й оказіональних фразеологізмів, хоча, насправді, важко визначити, чи письменниця сама створила ту чи іншу фразеологічну одиницю, чи, почувши її серед народу, надала їй літературно-поетичної форми. Розуміючи всю складність перекладу авторських ідіом, Г. Еванс вдається до калькування, або сама вдало витворює оказіональні фразеологічні звороти (табл. стор. 229).

На жаль, в останньому прикладі спостерігаємо певну неточність англомовної інтерпретації української ідіоми „посіли злидні”. Г. Еванс використовує в перекладі назву дійових осіб (міфологічних істот), що робити тут зовсім недоречно, адже в оригіналі вираз вжито у значенні побажання жити в нужді та бідності. Однак, в усіх інших випадках перекладачка майже повністю відтворила емоційно-оціночну домінанту сприйняття першотвору і зберегла тим самим його національну своєрідність.

Отже, як бачимо, відтворення в перекладі національної специфіки фразеології художнього твору вимагає від перекладача, насамперед, вміння розкрити своєрідність сприйняття світу носіями різних мов на фразеологічному рівні, а також знайти такі фразеологічні аналоги в мові реципієнта, які семантично і стилістично передавали б зміст і барвистість фразеологічних одиниць оригіналу. Г. Еванс успішно впоралась із цим завданням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. П. Фразеологія письменника як проблема перекладу// Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 75-82.
2. Українка Л. Лісова пісня: Драма-феєрія/ Перекл. з укр. Г. У. Еванс. – К.: Дніпро, 1985. – 221 с.
3. Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1004 с.
4. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
5. Квеселевич Д. И. Руссо-английский фразеологический словарь. – М.: Рус. яз., 2001. – 705 с.

Леся Українка	Г. Еванс
1. „То се й у вас в болоті кохаються у злоті?" [2: 22]	1. "So even in your slough, to gold you love to bow?" [2: 23]
2. „Бо там не ходить воля" [2: 48].	2. "No freedom there" [2: 49].
3. „Там жура тягар свій носить" [2: 48].	3. "You shall but bear the burden Grief" [2: 49].
4. „Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає!" [2: 56]	4. "O how sweet his playing, like the deepest sighing, feel my breast will soon be breaking, for my heart is walking!" [2: 57]
5. „Як ти обірвала річ мою сердито!" [2: 68]	5. "Why thus interrupt me, and with such ill-humour!" [2: 69]
6. „Тут тобі не ходити, білого тіла не в'ялити, жовтої кості не млоїти, чорної крові не спивати..." [2: 76]	6. "To come here you're forbidden: no soul nor body weaken, no yellow bones to sicken, no blackened blood be drunken…" [2: 77]
7. „З усіх я, – каже, – вродою вдався" [2: 78].	7. "In all the world, says he, I am most fair" [2: 79].
8. „Ох!.. Зірка в серце впала!" [2: 84]	8. "Oh..! In my heart a star fell!" [5: 85]
9. „Сестронько! зглянься на муку!" [2: 130]	9. "Sister dear! See my alarm!" [2: 131]
10. „Підбити – то не мація!" [2: 138]	10. "You tripped me – that's against the rules!" [2: 139]
11. „Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти, як сива голова моя схитнеться?.." [2: 144]	11. "Ah, oak of mine, will you be standing there when my gray head is finally laid low?" [2: 145]
12. „Он чоловіка десь повітря носить" [2: 182].	12. "Why there's my husband somewhere gallivanting" [2: 183]
13. „Якщо й було, то вже в стовпець пішло..." [2: 192]	13. "And if she came, she turned into a tree-trunk…" [2: 193]
14. „Бийся по губі! Що се ти говориш?" [2: 204]	14. "Best keep your mouth shut! What is all this nonsense?" [2: 205]

Чи не найповніше фразеологічна образність та національний колорит у лесиному творі виявляється у прокльонах, що мають складну емоційну природу: від жартівливих до брутальних та жорстоких:

Леся Українка	Г. Еванс
1. „Бодай би всох!" [2: 72]	1. "I hope he's beached!" [2: 73]
2. „А щоб ти зслиз!" [2: 72]	2. "May he drop dead!" [2: 73]
3. „А нема на тебе лихої трясці!" [2: 74]	3. "Hope that devil dies of marsh malaria!" [2: 75]
4. „Бодай навік заснула" [2: 180]	4. "Lord, she could sleep forever…" [2: 181]
5. „Бодай ти вже не встала!" [2: 180]	5. "You wish you never need get up!" [2: 181]
6. „А щоб ти стояла в чуді та диві!" [2: 186]	6. "Grant that you stand for good, by magic-wonders!" [2: 187]
7. „Бодай так вас самих посіли злидні!" [2: 182]	7. "May Hunger Imps come visit you and yours!" [2: 183]

УДК

Іванченко А. В.
(Київ, Україна)

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ТА ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ У ДИСКУРСІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі українського перекладу повісті Джорджа Орвелла «Ферма для тварин»)

Стаття розглядає поняття суб'єктивності та інтерсуб'єктивності у якості дискурсотворчих факторів художнього перекладу. Стислий теоретичний огляд доповнено аналізом емпіричних розвідок на матеріалі українського перекладу повісті Джорджа Орвелла «Ферма «Рай для тварин».

Ключові слова: *суб'єктивність, інтерсуб'єктивність, дискурс художнього перекладу, дискурсотворчі фактори, антипсихологічний метод аналізу.*

Статья рассматривает понятия субъективности и интерсубъективности в качестве дискурсоформирующих факторов художественного перевода. Сжатый теоретический обзор дополняется анализом эмпирических исследований на материале украинского перевода повести Джорджа Оруэлла «Скотный двор».

Ключевые слова: *субъективность, интерсубъективность, дискурс художественного перевода, дискурсоформирующие факторы, антипсихологический метод анализа.*

The article analyzes the notions of subjectivity and intersubjectivity as discourse-forming factors in the translation of fiction. A short theoretical review is complemented by empirical analysis on the basis of Ukrainian translation of George Orwell's novella "Animal Farm".

Key words: *subjectivity, intersubjectivity, fiction translation discourse, discourse-forming factors, anti-psychological method of analysis.*

Останнім часом усе більшої популярності набувають дослідження художніх перекладів в аспекті дискурсу. Таким чином, постає питання визначення та аналізу факторів, що творять дискурс. На базі феноменологічних досліджень М. Зубрицька випрацювала «магічну тріаду» інтенційності, суб'єктивності та інтерсуб'єктивності [1: 68].

Слід зазначити, що при дослідженні дискурсу художнього перекладу розглядається вже написаний текст, а не процес його написання. У цьому випадку обирається антипсихологічний метод аналізу, однозначно розмежовується поняття автора (його життєву долю, переживання і уяву) та твору. Доцільно навести узагальнене визначення літературного твору за Р. Інгарденом, що ілюструє закоріненість його мислення у світ ідей, які обґрунтував у своїй трансцедентальній феноменології його вчитель Е. Гуссерль: "Літературний твір – це суто інтенційний твір, джерелом існування якого є творчі акти свідомості автора, а фізичною підставою – текст, усталений на письмі… Завдяки двоплановості його мови він водночас інтерсуб'єктивно доступний і відтворюється, тому стає предметом інтенційним, інтерсуб'єктивним з огляду на певну суспільність читачів (а також читачів і перекладача – А. І.). Як такий, він не психічний, а трансцендентний стосовно всіх свідомих переживань як автора, так і читачів" [2: 180-181].

У цьому є очевидним продовження намагань Е. Гуссерля розрізнити «психологічне Я» та «трансцендентальне Я». Конструювання мети цих двох видів

© *Іванченко А. В., 2008.*

суб'єктивності радикально відмінне: перший вид, чи «психологічне Я», зосереджений на конкретному психічному житті індивіда і підлягає його впливові, натомість другий вид, чи «трансцендентальне Я», має на увазі існування універсальних структур свідомості. І саме завдяки цій трансцендентній, не-психологічній суб'єктивності можна зрозуміти і структуру інтенційного світу, і структуру самої суб'єктивності.

Матеріалом будь-якого тексту є мова, а мова як система завдяки ідеальності значення залишається потенційною, незавершеною, до кінця нереалізованою і, що найважливіше, відкритою для всіх і для кожного. Анонімність мови як системи дає змогу суб'єкту використати її за допомогою вибору, інноваційності, неповторності або шляхом її звичайної актуалізації, і водночас перетворює будь-яку суб'єктивність дискурсу в інтерсуб'єктивність.

Отже, на відміну від наук, що ґрунтуються на емпірично-психологічній суб'єктивності, трансцендентальна феноменологія вважає, що свідомість та суб'єктивність – це передусім найважливіші характеристики інтенційності. Саме інтерсуб'єктивність є основою спільноти та комунікативності, завдяки якій трансцендентальне «я» переконується в існуванні Іншого.

М. Мерло-Понті запропонував та обґрунтував свій унікальний спосіб людської суб'єктивності та її взаємозв'язку зі світом. Мова для нього – це, безсумнівно, інтерсуб'єктивний культурний феномен, що поєднує мислення і світ. [3: 21] І цей зв'язок між мовою та сприйняттям світу, т.з. "перцепційним життям" [1: 73] є двостороннім.

Тому, з погляду феноменологічної перспективи, літературний твір постійно очікує свого доповнення, сподівається на життєвий світ читача, без перетину з яким не може набувати свого значення. Г. Р. Яусс, один із засновників школи рецептивної естетики, формулює цю проблему зустрічі життєвого світу тексту та життєвого досвіду читача через призму горизонту сподівань: «Горизонт сподівань читацької публіки варто трактувати як простір, де життєва практика ставить питання мистецтву, і де естетичний досвід перетворюється в передформувальне розуміння світу». [5:7]

Це питання стає ще цікавішим, коли ми розглядаємо перекладний текст. Як випливає з вищесказаного, текст є суб'єктивним продуктом авторського трансцендентального «я» і водночас субстанцією інтерсуб'єктивною, що реалізується у взаємодії автора і читача. Перекладач у цьому випадку має подвійну роль – він є якщо не замінником, то хоча б продовжувачем ідей автора, який реалізовує їх через написання тексту, і таким чином – співносієм авторського трансцендентального "я", а також одним із читачів, тобто одним із тих, за допомогою кого реалізується інтерсуб'єктивність твору. Саме така унікальна роль перекладача як посередника між суб'єктивним та інтерсуб'єктивним і визначає його діяльність у дискурсі перекладу.

Дана стаття розглядає суб'єктивність та інтерсуб'єктивність у контексті перекладу роману Джорджа Орвелла "Animal Farm" українською мовою. Переклад здійснено Юрієм Шевчуком; український текст має назву «Ферма «Рай для тварин».

Загалом твір задумувався Орвеллом як алегорія на світ людський. Саме тому письменник і обрав для суб'єктивної реалізації свого задуму героїв-тварин, що ведуть себе як люди навіть у дрібницях. Наприклад, одну з героїнь Орвел описує так: "Clover was a stout motherly mare approaching middle life, who had never quite got her figure back after her fourth foal» [6:1] (в українському перекладі – «Конюшинка, середнього віку, по-материнському лагідна кобила, так і не повернула колишнь-

ої струнксті після четвертого лошати» [4:9]). Характерним є і дещо морально-притчеве забарвлення самого твору – наприклад, закони та заповіді для жителів ферми.

Однак в інтерсуб'єктивному тлумаченні Юрія Шевчука твір набуває дещо іншого забарвлення. Із притчі, або скоріше фабльо, повість Орвелла перетворюється на казку-гумореску із відповідним стилістичним забарвленням. Таке жанрове рішення у перекладі проявляється у наступному:

– контекстуальний переклад назви твору;
– прояв інтерсуб'єктивності у перекладі імен тварин;
– своєрідне відтворення моралізаторського шару твору (закони, заповіді, лозунги).

Як уже було зазначено вище, оригінальну назву "Animal Farm" Шевчук переклав як «Ферма «Рай для тварин». За сюжетом, початково ферма називалася "Manor Farm", а вже після того була перейменована самими тваринами на "Animal Farm" як місце, де живуть лише тварини. В українському перекладі ферма носить назву «Садиба», що є еквівалентним перекладом слова manor, однак при відтворенні її назви після перейменування, що слугує також заголовком твору, Шевчук обрав контекстуальний підхід, враховуючи, що за сюжетом ця ферма проголошувалася найкращим місцем для тварин, де вони працюють лише на себе, а не на людину-господаря. Крім того, така назва має й дещо гумористичне забарвлення, що ще більше підкреслюється підзаголовком твору «Небилиця». Зазначимо, що такого підзаголовку в оригіналі немає. Прийнявши рішення додати такий підзаголовок, перекладач у своїй суб'єктивній площині налаштовує читача на сприйняття цього твору як казки, а не притчі, що було початковою інтенцією самого автора.

Цікавий аспект перекладу, який хотілося б розглянути у цій статті, це переклад імен тварин. Відомо, що традиційні імена, які дають свійським тваринам, носять потужне культурне забарвлення, яке відрізняється від одного мовно-культурного простору до іншого. Подібно до того, як в українських селах є традицією називати собак іменами на кшталт Сірко, Біланчик чи корів – Зіронька, Ягідка, в англомовному культурному просторі звичними іменами будуть Bandit, Missy для собак та Tallie, Soho – для корів. Джерела цих імен є зазвичай фольклорними, багато з них зустрічаються в казках та інших видах усної народної творчості.

Таким чином, перекладач Юрій Шевчук постав перед вибором: перекладати імена тварин-діючих осіб звичайним шляхом чи шукати їм культурні відповідники. Після проведеного аналізу виявилося, що обрано було компромісний варіант. Імена тварин, що збігаються з іменами людей – як-то Muriel, Jessie, Benjamin, Mollie – було транскрибовано у Мюріел, Джесси, Бенджамін, Моллі. Однак у випадках, коли використовувалися традиційні для англомовного простору клички тварин, Шевчук вдавався до більш творчого підходу. Так, наприклад, кобила Clover стала Конюшинкою (англ. clover – конюшина), собака Bluebell – Квіткою (англ. bluebell – дзвоник, пролісок), кабан Snowball – Сніжком (англ. snowball – сніжок). Таким чином інтерсубєктивність перекладача перегукується з читацькими очікуваннями, завдяки чому текст легше сприймається.

Наостанок слід згадати про моралізаторську частку твору, де фігурують закони, заповіді та лозунги тваринного суспільства. Оскільки за сюжетом вони повинні були звучати якомога простіші, щоб їх запам'ятали і найбільш нетямущі мешканці ферми, вони є короткими та використовують прості, ба навіть примітивні граматичні конструкції та просту лексику. Наприклад, так звучать сім заповідей для тварин, складені Сніжком і Наполеоном:

“1. Whatever goes upon two legs is an enemy.
2. Whatever goes upon four legs, or has wings, is a friend.
3. No animal shall wear clothes.
4. No animal shall sleep in bed.
5. No animal shall drink alcohol.
6. No animal shall kill any other animal.
7. All animals are equal.” [6: 9]

Так ці заповіді виглядають у перекладі Юрія Шевчука:
«1.Усяка двонога істота – ворог.
2. Усяка чотиринога або крилата істота – друг.
3. Жодна тварина не повинна носити одягу.
4. Жодна тварина не повинна спати в ліжку.
5. Жодна тварина не повинна вживати спиртного.
6. Жодна тварина не повинна вбивати іншу тварину.
7. Усі тварини рівні» [4: 14]

Як ми бачимо з зіставлення оригіналу і перекладу, перекладач слідує суб’єктивній настанові автора, використовуючи прості лексичні та граматичні конструкції. Мабуть, апогеєм такого примітивізму є консолідована з семи єдина заповідь “Four legs good, two legs bad!” [6: 13], що в українському перекладі звучить як «Чотири ноги – добре, а дві – погано» [4: 18].

Отже, проаналізувавши український переклад повісті Джорджа Орвелла та зіставивши його з оригіналом, можемо зробити висновок, що суб’єктивні площини автора та перекладача не завжди збігаються, і тому інтерсуб’єктивна взаємодія автора з читачами оригінального тексту за дискурсивністю дещо відрізняється від відповідної інтерсуб’єктивної взаємодії автора з читачами перекладу. Якщо у першому випадку є наявним дискурс алегоричної притчі, то у другому на перший план виходить гумористично-байкове забарвлення. На нашу думку, це насамперед зумовлено дискурсом літературних творів, що є найбільш читаними та популярними у відповідному культурному середовищі, тому для досягнення приблизно однакового впливу на англомовну та україномовну аудиторії слід звертатися до різних шарів читацького досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубрицька Марія. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004.
2. Інгарден Р. Про пізнавання літературного твору // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – с. 180-185.
3. Мерло-Понті М. Феноменология восприятия. – СПб: Ювента; Наука, 1999.
4. Орвелл Джордж. Ферма «Рай для тварин». Небилиця. Пер. з англ. Юрія Шевчука. http://www.ukrlife.org/main/minerva/orwell.htm.
5. Jauss, H. R. Historia literatury jako prowokacja. – Warszawa: IBL, 1999.
6. Orwell, George. Animal Farm. Signet Classics, 50th Anniversary Edition, 2004.

УДК 81’255.4:81-116.3

Маркина М. Г.
(Симферополь, Украина)

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ВАРИАТИВНОСТИ ПЕРЕВОДА (на материале русско-украинских поэтических переводов)

У статті мова йде про чинники, які обумовлюють варіативність перекладу. Робиться спроба дати функціональне обґрунтування варіативності як різноманітності можливостей зробити адекватний переклад. На конкретному лінгвістичному матеріалі (російсько-українських поетичних перекладах) підтверджуються висловленні теоретичні положення.

Ключові слова: *переклад, варіативність, функція, семантема, регулятивність.*

The article says about factors which determinate variance of translation. It is attempted to give the functional ground of varience as variety of opportunity to make the appropriate translation. The theoretical utterance was stated in article is verified on concrete linguistic material (Russian-Ukrainian poetic translations).

Key words: *translation, varience, function, semantema, regulativity.*

Традиционно под вариативностью понимается параллельное существование нескольких вариантов перевода одного и того же текста, выполненных либо одним автором в разное время, либо разными авторами в пределах одного или нескольких языков. Предлагается выделять такие причины, обуславливающие вариативность: 1) различие в понимании и интерпретации оригинала, а в результате – множественность способов передачи данного текста на язык перевода; 2) осознанная переводческая позиция, когда переводчик намеренно изменяет, добавляет или опускает какие-либо смыслы; 3) тип переводимого текста [см. 1]. В данном случае всякий текст, под которым написано «перевод», a priori рассматривается в качестве такового независимо от того, верно ли интерпретирован оригинал, обоснована ли та стратегия перевода, которую избрал переводчик. Мы же склонны полагать, что, во-первых, всякая интерпретация не может быть произвольной, а должна быть обоснована, подтверждена «анализом языковых фактов» [2: 121]. Во-вторых, переводческая стратегия зависит не от желаний переводчика, а обусловлена необходимостью воспроизвести «намерение текста» [3: 16]. Это дает нам основание предположить, что вариативность перевода не есть существование нескольких текстов, созданных на основе оригинала на отличном от исходного текста языке. Мы принимаем ту точку зрения, согласно которой вариативность перевода понимается как «множественность решений в пределах адекватного перевода» [цит. по 4: 20] (курсив наш – М. М.). Адекватным мы называем перевод, способный воздействовать на те же когнитивные структуры, что и оригинал. В данном случае мы ставим перед собой цель предложить функциональное обоснование вариативности перевода, что предполагает изложение причин, обуславливающих возможность существования нескольких переводов (=адекватных), а также формулирование принципов, следуя которым возможно создание нескольких переводов одного и того же текста в пределах адекватности.

По уже утвердившемуся мнению, вариативность признается как «свойство языковой системы, которое проявляется не только на всех уровнях языка, но и

© *Маркина М. Г., 2008.*

во всех типах (каковым является и перевода, курсив наш – М. М.) его функционирования» [5: 148]. И представляет собой «способ существования и функционирования всех единиц языка» [там же]. Каждая единица существует в виде разноуровневого единства: как абстрактная единица (на уровне языковой абстракции) и как множество знаковых средств ее реализации (на уровне нормы). Поскольку каждая единица призвана выполнять определенную функцию, соответственно данной функцией обладает и каждый ее вариант, смысл существования которого и заключается в том, чтобы представить данную единицу (реализовать определенную функцию) в различных ситуациях (позициях). При этом каждый вариант выступает в определенной позиции. Соответственно, абстрактная единица по отношению к своим знаковым реализациям выступает в качестве функционального инварианта.

Перевод согласно разрабатываемой нами концепции [подробнее см. 6] – инструмент межъязыковой регуляции, представляющий собой создание текста на языке перевода, функционально тождественного тексту на языке оригинала. То есть выполняет ту же функцию, что и оригинал, но в позиции, которую можно именовать «иная лингвокультурная ситуация». Необходимость воздействия на систему представлений (картину мира) реципиента – функция оригинала и перевода. Текст перевода «должен обладать потенциальным регулятивным воздействием на адресатов, аналогичным тому воздействию, которым обладает ИТ. У адресатов ИТ и ПТ должны быть равноценные предпосылки для восприятия сообщений в его двух вариантах и реакции на него» [7: 41].

Различные временные отрезки, условия развития языка, культурно-исторические условия, разнообразие реципиентов – все это позиции, каждая из которых требует соответствующих вариантов перевода.

Каждый из вариантов перевода сохраняет функцию текста, «соответствующую коммуникативной интенции отправителя автора оригинала» [8: 278], и представляет собой желание изменить что-либо в поведении, «картине мира» получателя информации. Это воздействие осуществляется посредством организованной особым способом речевой системы конкретного текста. Каждый текст предстает как реализация определенного текстового инварианта. Текстовый инвариант есть не что иное, как концепт текста, понимаемый как «глубинный смысл, изначально максимально и абсолютно свернутая смысловая структура текста, являющаяся воплощением мотива, интенции автора, приведших к порождению текста…» [9: 200]. Это, в конечном счете, – то, что в закодированном виде хочет передать нам автор, то, что должно «воздействовать» на нашу систему представлений. Исходя из чего, мнение, что всякий «текст объективно предстает как некий текстовый инвариант, который допускает некоторое число вариантов» [9: 200], кажется нам не совсем верным, так как конкретный текст – единица уровня нормы, имеющая свое знаковое воплощение. Наличием вариантов характеризуются лишь единицы уровня языковой абстракции. По отношению к «текстовому инварианту» сам оригинал выступает в качестве варианта (правда, первого), опосредовано через который остальные реализации (варианты перевода) связаны с инвариантом [10: 271]. Соответственно, чтобы перевод выполнял свою функцию, он должен сохранять этот текстовый или, другими словами, смысловой инвариант (концепт), «смысловое ядро текста» (определение Масленниковой Е. М. [11]), который остается неизменным при переводе на другой язык или языки. Смысл, как отмечает Л. А. Новикова, – это «неразложимый остаток, инвариант, который остается при многократном переводе» [12: 139]. Поиск смыслового

инварианта осуществляется лишь посредством функционально-семантического анализа оригинала, рассматривающего текст как систему и опирается на анализ языковых единиц, составляющих текст.

Данный анализ позволит определить не только концептуальную информацию текста (текстовый инвариант), но и проследить, каким образом автор организует текст для наилучшего достижения своей цели, какие языковые средства использует, с тем чтобы использовать в переводе такие языковые средства, которые выполняют функцию, аналогичную функции языковых средств подлинника. Речь идет о номинативных средствах, которые использует автор оригинала, и способах их организации в тексте.

Согласно функциональному подходу лексическая система языка – совокупность средств именования, система семантем. Семантема есть языковое понятие (сигнификат) в единстве со своими знаковыми реализациями. Существование множества знаковых элементов, репрезентирующих «сигнификат в различных ситуациях номинации», обусловлено регулятивностью языка, то есть стремлением осуществлять воздействие на слушающего в самых разнообразных ситуациях речевого взаимодействия» [13: 161].

Однако здесь стоит отметить, что для выражения семантемы в разных языках используются совершенно разные языковые средства, разный набор вариантов. При этом «использование любого варианта ограничено определенным кругом позиций» [13: 173], то есть реализацией в определенных условиях номинации. «Варианты семантемы, тождественные по ценности, формируют части микрополя реализаций семантемы: центр, ядро, периферийную зону» [13: 187].

В силу того, что существует некая всеобщая языковая картина мира, некое «семантическое пространство, представляющее собой определенным образом упорядоченную функционально-инвариантную группу единиц двух языков, служащих для выражения какой-нибудь универсальной семантической единицы (универсального понятия)» [14: 37] можно предположить, что «переводчик должен выбрать то слово своего языка, которое удачнее передает соответствующее Ядерное содержание (семантему – М. М.)» [3: 106]. Из чего следует, что адекватность перевода может быть достижима выражением семантем оригинала, а вариативность – существованием множества позиций номинации с характерными для каждого круга позиции средствами номинации.

То есть, по нашему мнению, «избрать аналогичную форму в языке перевода, способную произвести аналогичное воздействие на читателя» [15: 220], значит не «отыскать ряд соответствий единице оригинала и выбрать из этого ряда вариант, наиболее подходящий по условиям контекста» (найти соответствие знаковому средству оригинала) [16: 145], а – не что иное, как найти в языке перевода вариант реализации семантемы, соответствующий данной позиции номинации. Соответственно, анализ оригинала «…опирается на вычленение не столько языковых, сколько концептуальных единиц текста (семантем М. М.)» [17: 17]. Это предполагает следующую последовательность шагов:

1) вычленение номинативных единиц в оригинале;
2) определение семантем, вариантами которых являются данные номинации;
3) нахождение вариантов данных семантем для данной позиции в языке перевода.

При этом необходимо также отметить, что создание перевода на основе поиска в языке перевода вариантов реализации семантем представляет возможность снять лингвоэтнический барьер, в результате чего данный текст «представляет носителям ИЯ и носителям ПЯ лишь объективно равные возможности восприятия

и интерпретации сообщения в его исходном и переводном вариантах, включая возможность одинаково реагировать на него» [8: 36].

Проиллюстрируем вышеизложенную нами концепцию на конкретном лингвистическом материале. Анализируя переводы поэтических текстов (с русского на украинский язык), мы обнаружили, что когда переводчик, создавая свой текст, делает попытку выразить смысл оригинала путем использования таких языковых средств, которые бы являлись вариантами реализации семантем исходного текста, перевод в данном случае является адекватным. Если же происходит поиск словарного соответствия, то мера адекватности снижается.

Рассмотрим три варианта перевода на украинский язык стихотворения А. С. Пушкина «Я вас любил…». В качестве основы для нашего исследования принимаем интерпретацию данного стихотворения, предложенную Н. А. Рудяковым [18]. Выясним, как авторы переводов решают поставленные перед ними задачи, в каком случае можно говорить о вариативности перевода в том значении, которое предлагается в данной статье.

Я Вас кохав. Кохання ще існує,
Його вогонь у серці ще не згас,
Але нехай воно вас не турбує
Я не бажаю ображати Вас.
Я Вас кохав, таємно і безмежно,
І біль і радість разом відчував
Так відчайдушно, так необережно,
Як дай Вам бог, щоб інший Вас кохав.
Перевод Е. Чуприна

Я вас кохав: в душі моїй ще, може,
Кохання пал і досі не погас;
Але нехай воно вас не тривоже;
Не хочу я нічим журити вас.
Я вас кохав мовчазно й безнадійно,
Боявся вас і потай ревнував;
Я вас кохав так ніжно і так мрійно,
Як дай вам бог, щоб інший вас кохав.
Перевод С. Чернявского

Я вас любив, а може, і люблю я,
Огонь у серці не погас моїм;
Та ця любов нехай вас не хвилює,
Не хочу я печалить вас нічим.
Я вас любив безмовно, безнадійно,
То ревнував, то ніжно вірив знов,
Я вас любив сердечно так і мрійно, –
Дай боже вам ще раз таку любов!
Перевод И. Муратова

Главное внимание обратим на принцип перевода: использование словарного соответствия или употребление номинативной единицы, которая являлась бы ва-

риантом реализации семантемы оригинала. Так, семема «любил» является основным вариантом реализации семантемы ‘испытывать сильную сердечную расположенность к лицу противоположного пола’. В переводах используются семемы «кохав» (пер. Е. Чуприна, С. Чернявского) и «любив» (пер. И. Муратова), которые реализуют данную семантему в украинском языке, но основным вариантом является вариант «кохав», вариант «любив» является нерегулярным и в данной позиции является неуместным. Сочетание «любовь …угасла не совсем» выражает понятие ‘испытывать чувство, которое проявляется в сильной мере’, но реализует ее в позиции, когда необходимо указать, что чувства уже проходят. В переводах используются сочетания «вогонь …кохання…не згас» (в пер. Е. Чуприна), «кохання пал не погас» (пер. С. Чернявского), «огонь… не погас» (пер. И. Муратова), которые являются вариантами реализации данной семантемы, но в другой позиции, когда необходимо указать на существование еще очень сильного и глубокого чувства. Здесь семемы «вогонь», «пал» – функциональные варианты семантемы ‘страсть’, реализующие данное понятие в различных ситуациях именования: «вогонь» предполагает зависимый компонент «у серці», «пал» – «в душі»; выражают сильное проявление того или иного чувства. Таким образом в переводах данного текста реализуется языковое понятие ‘страсть’, не выраженное в оригинале. В переводе И.Муратова используется слово «огонь», вариант, отсутствующий в украинском языке, и является русизмом, что недопустимо в переводе.

В переводе следующей строки, той, которая сыграет важную роль в определении смысла всего произведения, допущено в обоих переводах незначительное смысловое упущение: нет указания на будущее («пусть она вас больше (т.е. впредь, в будущем) не тревожит»).

«Не турбує», «не тривоже», «не хвилює» являются вариантами реализации семантемы ‘не вызывает тревогу, беспокойство, волнение’, которая в оригинале выражена семемой «не тревожит», и равны по ценностным характеристикам варианту оригинала. Далее стоит обратить внимание на перевод в следующей строке сочетания «не хочу печалить» (т.е. ‘не желание причинять душевную боль, огорчение, грусть, скорбь’). В переводе Е. Чуприна выражение «не бажаю ображати» (т.е. оскорбить, обидеть), является вариантом реализации другой семантемы, которая и находится с семантемой оригинала на одном уровне иерархии. Таким образом, употребление словарного соответствия привело к выражению иной семантемы.

В двух других переводах – «не хочу журити» (пер. С. Чернявского), «не хочу печалить» (где «журити» и «печалить» – «викликати в кого-небудь тяжкі почуття, невеселий настрій, засмучувати») – варианты реализации данного языкового понятия.

Далее мы выяснили, что семема «безмолвно» в оригинале реализует семантему ‘в тайне от кого-то’, не является регулярным вариантом реализации данной семантемы, входит в периферийную зону. В рассматриваемых переводах используются семемы «таємно» (пер. Е. Чуприна), «мовчазно» (пер. С. Чернявского), «безмовно» (пер. И. Муратова), то есть во всех случаях используются варианты реализации данной семантемы в украинском языке. При этом семема «таємно» является основным вариантом реализации данной семантемы, а «мовчазно» и «безмовно» относятся к периферийной зоне, то есть по ценностным характеристикам соответствуют семеме оригинала.

Последующая семема «безнадежно» выражает языковое понятие ‘с отсутствием надежды’. Данное языковое понятие реализуется в переводе С. Чернявского и И. Муратова как «безнадійно» – основным вариантом реализации данного поня-

тия. В переводе Е. Чуприна эта семантема не реализуется: используется семема «безмежно», которая эксплицирует семантему ‘чрезвычайно сильно’.

Заключительная часть интересна тем, что в переводе Е. Чуприна заметно выражение совершенно отличных от выраженных в оригинале семантем, что связано с вольной интерпретацией текста.

В переводах С. Чернявского и И. Муратова сделана попытка выразить семантемы оригинала. Семантема ‘мучаться страхом’ («робостью томим») выражена как «боявся вас» (пер. Чернявского), семантема ‘мучаться ревностью’ (“ревностью томим») – «потай ревнував» (пер. С. Чернявского), «ревнував» (пер. И. Муратова). То, что выражено высказыванием «Я вас любил так искренно, так нежно» также реализовано в обоих переводах. Заключительная строка в переводах С. Чернявского и Е. Чуприна звучит одинаково: «Як дай вам бог, щоб інший вас кохав» и полностью соответствует по смыслу заключительной строке оригинала; в переводе И. Муратова вследствие буквального понимания текста (а именно понимание его как пожелание встретить такую же по силе любовь) следующее: «Дай боже вам ще раз таку любов!». Смысл же этого текста (текстовый инвариант) складывается из семантической соотнесенности 3 и 8 строк, где 8 строка осложнена сравнительным оборотом «так…как». В результате этого осложнения и возникает тот образный, скрытый от поверхностного чтения смысл, ради которого и было написано произведение – такой любовью ее (женщину) никто уже любить не будет. И это должно и встревожить и опечалить женщину.

Проведенный нами анализ показал, что лишь перевод С. Чернявского следует признать адекватным, являющимся, как и оригинал, вариантом реализации текстового инварианта.

Итак, подводя итоги вышесказанному, сделаем вывод, что существование многообразных ситуаций межъязыкового регулятивного взаимодействия, каждая из которых требует своего варианта перевода, осуществленного по принципу передачи семантем оригинала вариантами своего языка, характерными для данной позиции, обуславливает вариативность перевода как возможность создания нескольких адекватных переводов. Дальнейшая работа в данном направлении позволит определить пределы, рамки вариативности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шор Ю. Перевод как кросскультурное явление – Эл. ресурс: <http://www.ruthenia.ru/document/470278.html>
2. Дорофеев Ю. В. Смысловые направляющие в художественном тексте // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2006. – №82. – Т.1. – С. 118-121.
3. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе. – СпБ.: «Симпозиум», 2006 г. – 574 с.
4. Нечаев Л. Г. Факторы, определяющие коммуникативную вариативность при переводе // Перевод и интерпретация текста: Сб. научных трудов / Институт языкознания АН СССР Одесский университет им. И. И. Мечникова. – М., 1988. – С. 20-41.
5. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
6. Маркина М. Г. О функциональном определении перевода, или проблема перевода в свете регулятивности языка // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2007. – №110. – Т. 2. – С. 279-281.

7. Латышев Л. К. Перевод: Теория, практика и методика преподавания: учебное пособие / Л. К. Латышев, А. С. Семенов. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 191 с.
8. Сдобников В. В. Теория перевода (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков) / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2006. – 448 с.
9. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
10. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. – М.: Московский лицей, 1996. – 208 с.
11. Масленникова Е. М. Смысловая структура текста и проблемы ее передачи при переводе // Динамический дискурс в познавательном и педагогическом процессах. – Липецк: ЛГПИ, 1999 – С.129-135.
12. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература-переводчик-жизнь: Литературно-критические очерки. – К.: Рад.письменник, 1986. – 224 с.
13. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
14. Семенова И. М О понятии межъязыкового поля и возможности его использовании в лингвопереводческих исследованиях // Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров. – М., 1989. – С.31-43.
15. Райс К. Классификация текстов и методы перевода //Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 202-228.
16. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: ВШ, 1990. – 251 с.
17. Казакова Т. А. О психосемиотическом аспекте перевода // Перевод и интерпретация текста: Сб. научных трудов / Институт языкознания АН СССР Одесский университет им. И.И.Мечникова. – М., 1988. – С.7-20.
18. Рудяков Н. А. Основы анализа художественного текста.– К.: Наукова думка, 1989. – 152 с.

УДК 81’255.4

Спінєєва О. В.
(Луганськ Україна)

POETIC TRANSLATION IN TERMS OF GLOBALIZATION

The article touches upon poetic translation issues in terms of contemporary globalization process. The analysis is based on consideration of one of R. Frost’s poems “Fire and Ice”.

Розглядаються проблеми поетичного перекладу в умовах процесу глобалізації. Аналіз базується на розгляданні одного з віршів Р. Фроста «Вогонь та лід».

В статье затрагиваются проблемы поэтического перевода в условиях глобализации. Анализ основан на рассмотрении одного из стихотворений Р. Фроста «Огонь и лед».

© Спінєєва О. В., 2008.

The special nature of poetic discourse makes it especially difficult to translate, according to Roberto Santiago, "poetic discourse presents a special case where the poetic meaning or the poetic sense is often tied directly to the form of the translator text" [1: 3-4]. It is the duality that is often difficult to translate but despite challenges there are some solutions and the task is to find them and make a translation with minimum loses in perception of form and contents.

Robert Forest is known as one of the greatest poets in history, with accomplishments ranging from being a Pulitzer Prize to reciting poetry at the presidential inauguration of John F. Kennedy. A major theme throughout Frost's poetry is nature, which he articulates through rhyme and complex imagery that is structured to invoke emotion. According to Gary Geddes "20th Century Poetry and Poetics", Robert Frost's poetry is of symbolic character. As usual his poems possess several levels of meaning that are dark and profound. The predominant imagery in his poems is based on nature. But Frost describes nature not merely as being beautiful: he describes nature as that on which man acts in the course of his daily need to make a living. But "although few of his early readers ever went beyond the delight to the wisdom pf Frost's poetry, the notion that he was merely the singer of a benevolent nature is no longer accepted" [2: 45-48]. Frost was a passionate and troubled person and keenly constructed his poems which testify to his mastery. Frost's nature poetry may be compared with science as it is filled with discoveries, they take readers beyond the facts to look at their implications, search for a so called double bottom. The vivid imagery Robert Frost uses in his poetic lines conveys a definite message to the readers but it is not easy to identify it. Each poem can be interpreted differently. The symbolism of Frost's poetry was discussed and analyzed by American and European philologists and literary critics including Gary Geddes, T. Kazakova, Jeffrey Meyers, Tom Hansen, John N. Serio, etc. The poet applies to the image of ice in several poems including his widely cited philosophical poem "Fire and Ice". Robert Frost is a master of making simple words say profound things. He renders an insight into the destruction power of desire and hate, fire and ice respectively. The story of the poem construction appears to be rather unusual. Harlow Shapley, a prominent American astronomer of the time inspired Frost to write his poem "Fire and Ice". Considering Shapley a competent person, Frost asked him about how the world would end. Shapely thought that Robert Frost joked and responded: "either the earth would be incinerated, or a permanent ice age would gradually annihilate all life on earth". So the life would eventually be destroyed either by ice or fire. Professor Shapley claimed it was an anecdote which illustrated how science is able to influence literature as several years later there appeared a poem by Frost which was entitled "Fire and Ice". Surely the poem is not an astronomical speculation about a possible catastrophe of the future but a deep inner symbolic pattern in which fire is equated with desire and ice is equated with hate. Giving plain examples of fire and ice, Frost lets readers ponder; each phrase organically plaited into the poem is thought-provoking. Lawrance Thompson interprets "Fire and Ice" as giving hints at the destructive powers of love heat or passion and hate cold, considering that these "two extremes are made so to encompass life as to be a gathering up of all that may exist between them" [3: 122]. Robert Frost sets the rhetorical question, concerning the future of the world. This is a nine-line poem and John Serio supposes it to be nonrandom, he seems to follow Aristotle in condemning hatred to be worse than desire, while the latter is associated with fire, senses and the former is reason and indifference. According to Aristotle sins of reason are more serious than sins of passion. So in the third and fourth lines Frost states: "From what I've tasted of desire, I hold with those who favor fire". Within these lines there comes out a personal approach to the phenomena considered.

He may not speak about the forth-coming catastrophe only but touch upon the issue of human feelings' destructiveness. In these lines Frost most likely tries to show that due to his experience in love and passion, he prefers the world will end this way. Both elements can destroy the world as they are powerful enough. But Robert Frost seems to have no answer to the question he put, so he leaves it unanswered, allowing readers to draw their own conclusions. It lies in human nature that people are in a habit of destroying each other with passionate fire or flesh creeping ice.

Frost has been translated into Russian by different poets and published since 1962 when he visited Russia. The poem under consideration, "Fire and Ice", has been translated a number of times. Few translations were made into Ukrainian and it represents a considerable difficulty to find them. We also made an attempt to translate this poem into Ukrainian. The version of translation is disposed below. We suppose it to be expedient that O. Zozulya's (3) and V. Kykot's (4) versions of translation and our own one (2) should be represented in the article.

Fire and Ice (1)

Some say the world will end in fire,
Some say in ice.
From what I've tasted of desire
I hold with those who favor fire.
But if it had to perish twice,
I think I know enough of hate
To say that for destruction ice
Is also great
And would suffice.

R. Frost

Вогонь та лід (2)

Одні вважають у полум'ї світ загине,
А інші кажуть, що піде під лід
Отож палка до мене думка лине,
Уподобання до полум'я рине
Та якщо двічі гинутиме світ,
Властивостей у льоду досить,
Щоб знищити його, як слід,
Все зруйнувати та позносить
Також, гадаю, здатен лід.

О. Спінєєва

Вогонь і крига (3)

Хтось каже світ загине у обіймах вогняних,
Хтось каже – в крижаних.
Я добре знаю жар палких долонь,
Тому стою я за вогонь.
Та як не раз судилося йому упасти,
Тоді в ненависті знайдеться спосіб,
Щоб світ під кригою
Згубився зовсім.

О. Зозуля

Вогонь і лід (4)

Хто каже, згубить нас вогонь,
Хто каже – лід.
Я знав жар пристрасних долонь,
Тому я з тим, хто за вогонь;
Та коли б двічі гинув світ –
З ненавистю теж мавши стріч,
Скажу, для знищення і лід
Солідна річ,
Й наробить бід.

В. Кикоть

To compare the versions of translation it's necessary to study the meanings of the words in the poem, to reconstruct their symbolic value, to study the metric pattern of the poems, its rhymes and stylistic devices, to check the equivalence. As for the structure of the poem, Robert Frost uses regular tail rhyme and cross-rhyming [4: 61-62]. The poet applies to a rhyme in the strict sense, called also a "perfect rhyme" in the second line of the first stanza, the third one of the second stanza (ice – ice), and the first, the fourth lines of the second stanza (hate – great). As Frost did, we (2) also use masculine rhyme in the first line of the second stanza and the last line of the poem (twice– suffice; світ – лід). John N. Serio compares "Fire and Ice" having nine lines, with Dante's nine circles of hell. Frost employs a modified terza rima, the rhyme scheme Dante invented for his Divine Comedy:

aba, abc, bcb. We preserved the same rhyme scheme, while the O. Zozulya's version 3 does not fully correspond to this rhyming scheme, it coincides only in two cases when a is represented by words: долонь – вогонь, c represents: спосіб – зовсім. Moreover, the number of lines in this version of translation is fewer, it is converted into an eight-line poem. Version 4 performed by V. Kykot as well as ours corresponds to the original rhyme scheme. Comparative analysis results in the following rhyme scheme table showing that only two versions of translation correspond to the original scheme of "Fire and Ice" poem.

Original version 1	Version 2	Version 3	Version 4
a	a	b	a
b	b	b	b
a	a	a	a
a	a	a	a
b	b	d	b
c	c	c	c
b	b	e	b
c	c	c	c
b	b	–	b

Robert Frost's poem is composed in iambus, which gives the poem special charm and originality. All the translators managed preserve it in order not to lose the original poetic phonation and the imagery of translation on the whole. The pun on the word "ice" in "twice" and "suffice" accentuates the bitter coldness of hatred to impress the reader, imprint themselves in mind, add drama to the situation and prove time irreversibility. Versions 3 and 4 have loses in imagery of the poem translation as, for instance, both of them applied to the concretization of the third line of the poem: "From what I've tasted of desire", they both transmit the concept of passion and desire through concretizing: «жар палких долонь» (3), «жар пристрасних долонь» (4).

Having studied the main principles of successful translation, such as faithfulness and transparency, we tried to make his version of translation correspond to these criteria. The poem by Robert Frost was transformed into the target language through the individual perception of the translator. It is a pointless exercise to pursue absolute fidelity to the original, but we find it necessary to attempt to preserve as much as possible of the source's principle of poetic arrangement and imagery.

Robert Frost set a rhetorical question still unanswered and remains as topical in terms of globalization as it used to be half a century ago. R. Frost's "Fire and Ice" is truly a unique and fantastic display of poetic excellence. It is remarkable that Frost's contribution to American literature can hardly be compared to any other contemporary poet's impact. Generations of appreciative readers prove the incontestable topicality of his works.

LITERATURE

1. Santiago R. Introduction to Poetic Discourse. Berto's Interpreting Related Internet Jamborie. 2004. http://home.earthlink.net/~terperto/id14.html
2. Geddes G. Edition 20th Century Poetry and Poetics. Toronto: Oxford University Press, 1996.
3. Thompson L. Robert Frost: Years of Triumph. 1976.
4. Казакова Т.А. Imagery in Translation. Практикум по художественному переводу/ Учебное пособие. – СПб.: Союз, 2003.

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Абрамович С. Д. Терміни «культурний ареал», «культурна зона» та «культурний регіон» і проблеми буття окремої національної культури 5
Кондратьева Г. Н. Триада «Язык – культура – эстетика» 11
Микадзе М. Г., Ломтадзе Т. Р., Квирикадзе Н. Г. Бесарион Джорбенадзе о взаимоотношениях языка и культуры 16
Трохимчук П. П. Проблема системності та систематизації в культурі та в науці 18
Городничая (Логвинова) И. В. Развитие романтической идеи о творческом бытии произведения в русской и зарубежной литературной критике и эстетике 26
Головко Ж. С. Динамика языкового строительства в восточнославянском культурном пространстве (вторая половина XX века) 33

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Тесля В. А. Емотивність як єдність інтелектуального та емоційного 41
Савелюк Н. М. Категорії „значення” і „смисл” як відображення континуальної опозиції суспільного та індивідуального 45
Попко Л. П. О некоторых проявлениях ментальности в современном сленге 51
Кушнир Н. А. Типологические особенности речевых тактик в коммуникативной ситуации «объяснение в любви» 57

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

Сікорська З. С. Про культуру мови наукових статей з питань мистецтвознавства 63
Бузько С. А. Функціонально-прагматичний потенціал нелітературної лексики в художніх постмодерністських текстах 70
Козубай Л. І. Спілкування мовою одягу 75

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Иванова Л. П. Би- и мультилингвизм
с позиций когнитивной лингвистики 80
Озерова Н. Г. Украинские апеллятивы в художественно-
этнографических романах Г. П.Данилевского 84
Карпенко У. А. Принципы построения учебного комплекса
по истории итальянского языка 90
Вилькош Э. К. Этнокультурный ареал польского,
русского и украинского языков 95
Рубанюк Э. В. Буквенный знак как репрезентант
экстралингвистической информации 102
Тинатин Т. Р. Филлеры в грузинском языке 106

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Попель-Махницки Вавжинец. Рецепция
Николая Клюева в Польше 110
Смирнова О. А., Золина Д. М. Французский язык
как фактор распространения французского влияния
в мире (на примере Канады, Ближнего Востока и Азии) 115
Юнак В. Г. Культура болгарської спільноти півдня України:
тенденції розвитку 120
Святюк Ю. В. Комунікативні стратегії міжетнічної взаємодії
(на матеріалі сучасної англійської мови) 121
Панаськов А. В. Conceptualizing courtroom interaction 132
Славова Л. Л. Вплив лінгвокультурологічного
фактору на особливості прояву мовної особистості
американського та українського політика 136

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Литвак С. Я. Взаимодействие языковых уровней
(на материале английского языка) 140
Дягілєва Ж. А. Концепт “дружба” в ментальному просторі
німецької культури 145
Ковалюк Ю. В. Концептосфера “Людина”
в австралійській англомовній картині світу 151
Бісовецька Т. В. Специфіка вербалізації
національних стереотипів носіями польської мови
(за даними вільного асоціативного експерименту) 154
Непоп-Айдачич Л. В. Стереотипні риси незабудки
в польській мові та культурі 162

Волгіна О. О. Стилістичні субконцепти та їх роль у розвитку концептуальної картини світу (на прикладі актуалізації франкомовного концепту “гроші”)..... 169

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Гнідець У. С. Література для дітей та юнацтва та Ідеологія (на прикладі німецькомовної літератури кінця XX-XXI ст.) 175
Майборода Р. В. Нарратор как организующий принцип повествования..... 180
Іваненко С. М. Вплив формаційної системи літературних напрямків на тональність тексту..... 184
Дубенко О. Ю. Фонічний аспект функціонування поетичного образу..... 192
Байков В. Г. Stories Told by the Microscope (Micro-Faunal Image in the Structure of Grotesque Key)..... 196
Пасічник О. В. Образ світу в художніх творах в`язнично-таборової тематики 203
Стамат Т. В Автор і герой у культурному контексті жіночої постмодерністської прози..... 208
Лозова О. Ю. Специфіка вираження психологізму у XX ст. і психологічний роман, його жанромодифікуючі особливості 213

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Виноградов А. А. Искажение денотата в процессе лингвоидеологической адаптации перевода: языковая личность..... 220
Приходько В. Б. Фразеологія драми-феєрії Лесі Українки “Лісова пісня” як проблема перекладу 225
Іванченко А. В. Суб’єктивність та інтерсуб’єктивність у дискурсі художнього перекладу (на матеріалі українського перекладу повісті Джорджа Орвелла «Ферма для тварин») 230
Маркина М. Г. Функциональное обоснование вариативности перевода (на материале русско-украинских поэтических переводов)..... 234
Спінєєва О. В. Poetic translation in terms of globalization..... 240

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 11
Том II (114)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Технічне редагування, макет і комп'ютерне верстування: *Л. Кирієнко*

Підписано до друку 3.03.2008 р.
Формат 60 х 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 28,44. Ум.-друк. арк. 20,00. Наклад 300 прим. Зам. № 930-10.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 411